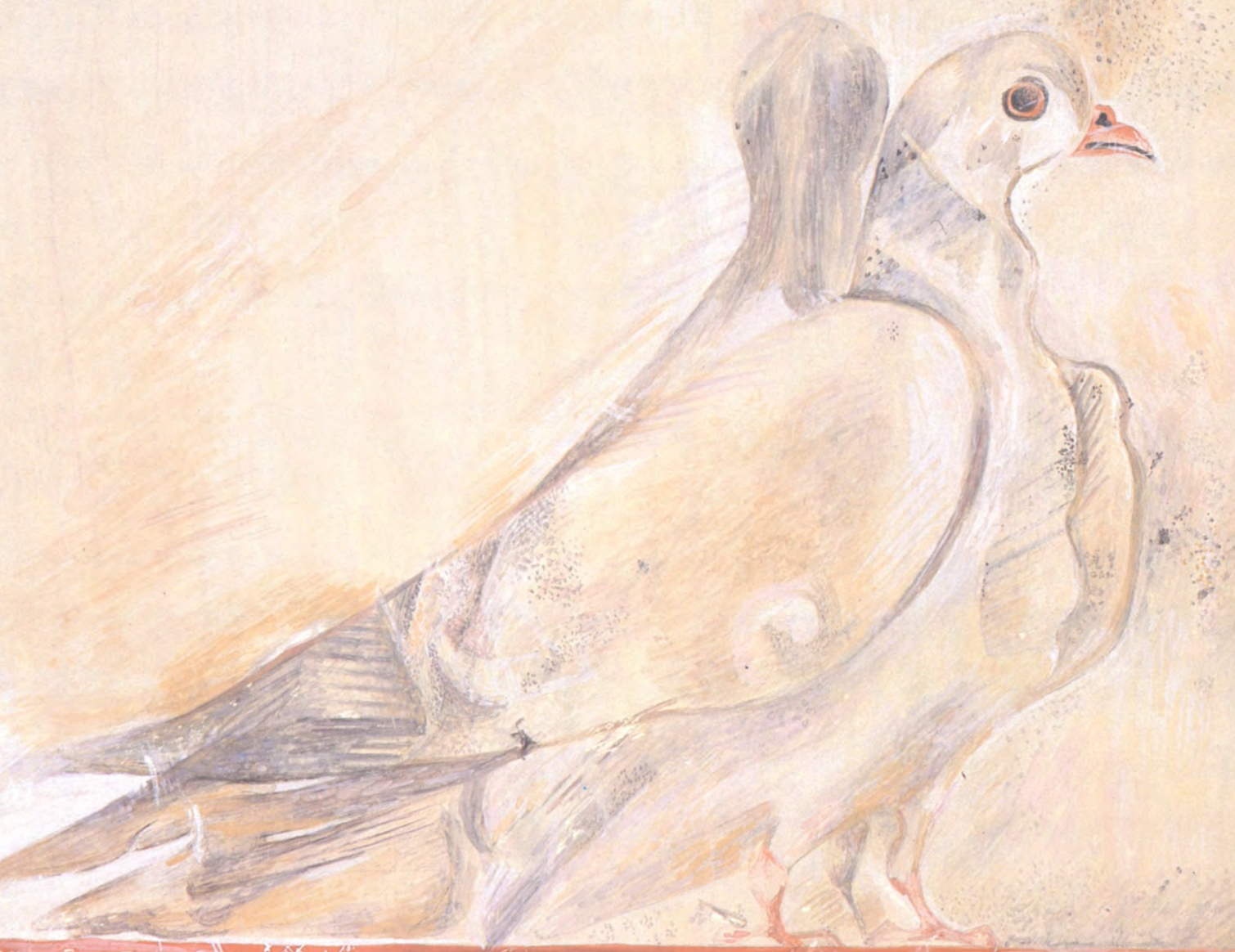

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΑΡ. 41

ΙΟΥΛΙΑ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΟΙ ΤΑΦΙΚΟΙ ΤΥΜΒΟΙ ΤΗΣ ΑΙΝΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 1990

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ

Τύμβος Α. Τάφος ΙΙ. Τοιχογραφίες ανατολικής πλευράς (λεπτομέρεια). (σχέδιο Α. Φάκλαρη)

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΚΥΠΡΑΙΟΥ
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ: ΝΤΙΑΝΑ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΑΡΓΥΡΩ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΚΗ
ΕΚΠΟΝΗΣΗ ΣΧΕΔΙΩΝ: ΑΣΠΑΣΙΑ ΦΑΚΛΑΡΗ

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Οδός Πανεπιστημίου 57, 105 64 Αθήνα

ISBN 960-214-103-4

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΑΡ. 41

ΙΟΥΛΙΑ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΟΙ ΤΑΦΙΚΟΙ ΤΥΜΒΟΙ ΤΗΣ ΑΙΝΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 1990

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ

ΣΤΟΝ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ
ΓΕΝΕΘΛΙΟΝ ΔΩΡΟΝ
10-2-1990

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΒΑΣΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ	12
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	13-14
Ο ΤΥΜΒΟΣ Α	15-77
Ο ΤΥΜΒΟΣ Β	78-85
Ο ΤΥΜΒΟΣ Γ	86-94
ΟΙ ΑΡΧΑΪΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΩΝ ΤΥΜΒΩΝ	95-111
Η ΑΙΝΕΙΑ	112-114
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	
Α. A Report on the Cremations from Tombs II and III at Michaniona (Dr J. Musgrave)	117-120
Β. Μελέτη υλικών από τη Μηχανιώνα (Μ. Κεσίσογλου - Ε. Μήρτσου)	121-122
Γ. Συντήρηση και αποκατάσταση του τάφου II της Μηχανιώνας (Δ. Καπιζιώνης)	123-127
SUMMARIES	131-135
ΠΙΝΑΚΕΣ	1-76

Δεν είχε ακόμη ολοκληρωθεί η ανασκαφή των βασιλικών τάφων στη Μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας, όταν, το Φεβρουάριο του 1979, η κατασκευή της κοινοτικής δεξαμενής της Νέας Μηχανιώνας Θεσσαλονίκης έγινε η αιτία να αρχίσει η ανασκαφή των ταφικών τύμβων της Αίνειας.

Κάτω από δύο εφαπτόμενες τούμπες αποκαλύφθηκαν τέσσερις κιβωτιόσχημοι τάφοι μαζί με μία νεκρική πυρά, σύγχρονοι με τους τάφους της Βεργίνας, αλλά διόλου εφάμιλλοι εκείνων ως προς τα κτερίσματα. Η ιδιαίτερη αρχαιολογική αξία των τάφων της Νέας Μηχανιώνας συνοψίζεται στα εξής: ανήκουν στο νεκροταφείο γνωστής από τις αρχαίες πηγές πόλης, της Αίνειας, ενώ το γεγονός ότι είναι σύγχρονοι με τη Βεργίνα επιτρέπει να γίνει συγκριτικός παραλληλισμός ανάμεσα στους βασιλικούς και τους τάφους των αστών και να συναχθούν ενδιαφέρουσες κοινωνιολογικές πληροφορίες. Αλλά η ανασκαφή στις Τούμπες της Νέας Μηχανιώνας έδωσε και ένα πλήθος τεχνικών γνώσεων που έχουν σχέση με την καύση των νεκρών τον 4ο αι. π.Χ., τα συναφή έθιμα και τον τρόπο κατασκευής των ταφικών τύμβων.

Η Έφορος Αρχαιοτήτων Αικατερίνη Ρωμιοπούλου μου ανέθεσε την εποπτεία της ανασκαφής και τη δημοσίευσή της· την ευχαριστώ θερμά και για τα δύο. Σημαντική υπήρξε η συμβολή στη διενέργεια της ανασκαφής των συναδέλφων Ελένης Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, Βασιλικής Μισαηλίδου και Κώστα Σισμανίδη· στην παρατηρητικότητα και την ευσυνειδησία τους οφείλεται η ολοκληρωμένη εικόνα της ανασκαφικής έρευνας. Τα ανασκαφικά σχέδια του πρώτου τύμβου έγιναν από την αρχιτέκτονα Ευαγγελία Καμπούρη, τα υπόλοιπα από τη σχεδιάστρια Μαρία Βουλαλά. Με περισσό ζήλο έλυσαν δύσκολα τεχνικά προβλήματα οι τεχνίτες Σιδέρης Καραλής και Ευάγγελος Λύτος. Η συντήρηση των τοιχογραφιών έγινε αρχικά από το συντηρητή Γιώργο Κωνσταντινίδη, ενώ η αποκατάσταση του κάτω μισού του τάφου και το στήσιμο μέσα στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης ολοκληρώθηκε από το συντηρητή Διονύση Καπιζιώνη με τη βοήθεια της Νίκης Καπιζιώνη. Η συντήρηση των αντικειμένων έγινε από τον αρχισυντηρητή του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης Δημήτριο Μαθιό, με τη συνεργασία της Αγγελικής Μικροπούλου. Οι έγχρωμες λήψεις των τοιχογραφιών και η φωτογράφιση των αντικειμένων είναι έργο του φωτογράφου έργων τέχνης Μάκη Σκιαδαρέση. Συμπληρωματική φωτογράφιση ορισμένων μικροαντικειμένων έγινε από τον Κωστή Τουτουντζίδη.

Η επιστημονική παρουσίαση της ανασκαφής συμπληρώνεται με την ανθρωπολογική μελέτη του οστεολογικού υλικού από το δρ Jonathan Musgrave, με τις αναλύσεις των χημικών Μαρίας Κεσίσογλου και Εριφύλης Μήρτσου και με την τεχνική έκθεση για την αποκατάσταση των τοιχογραφιών από το συντηρητή Διονύση Καπιζιώνη.

Η ζωγράφος του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης Ασπασία Φάκλαρη φιλοτέχνησε τα σχέδια των αντικειμένων και τα αντίγραφα των τοιχογραφιών. Η εργασία της αποτέλεσε σημαντικό συντελεστή της αισθητικής αρτιότητας του βιβλίου, που είναι ώριμος καρπός γνώσης της προϊσταμένης της Διεύθυνσης Δημοσιευμάτων του ΤΑΠΑ Ευαγγελίας Κυπραίου και της επιμελήτριας εκδόσεων Ντιάνας Ζαφειροπούλου, με τη συμμετοχή της γραφίστας Ρούλας Γιαννουλάκη. Η συμβολή τους στην έκδοση των ταφικών τύμβων της Αίνειας προχώρησε πολύ πιο πέρα από το υπηρεσιακό καθήκον.

Η έκφραση των ευχαριστιών μου σε όλους όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωση αυτού του βιβλίου αποτελεί την ελάχιστη τιμή που τους οφείλω.

I.B.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΒΑΣΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Aellen - Cambitoglou - Chamay
Amandry, Stathatos III
Αμητός
Ανδρόνικος, Βεργίνα I
Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984
Beazley, ABV
Beazley, ARV²
Beazley, Paralipomena
Besques, Catalogue des figurines III
BMC
Bouzek
Brümmer, JdI 100 (1985)
Δεσποίνη AAA XIII (1980)
Δεσποίνη κ.ά., Σίνδος
Diehl, Hydria
Θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας
Κοτζιάς, AE 1937, Γ'
Le Rider
Μπέσιος, Αρχαία Πύδνα
Olynthus
Pfrommer, JdI 98 (1983)
Richter, AJA 50 (1946)
Richter, Furniture
Trendall - Cambitoglou, RVAp I-II
Trendall - Cambitoglou, RVAp Suppl. I
Ure, Rhitsona
Vaulina - Wasowicz, Bois grecs
Züchner, Klappspiegel
Chr. Aellen, A. Cambitoglou, J. Chamay, Le peintre de Darius et son milieu, Genève 1986.
P. Amandry, Objets d'or et d'argent, Collection H. Stathatos III, Strasbourg 1963.
Αμητός. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Μανόλη Ανδρόνικο, Α-Β, Θεσσαλονίκη 1986.
Μ. Ανδρόνικος, Βεργίνα I. Το νεκροταφείον των τύμβων, Αθήναι 1969.
Μ. Ανδρόνικος, Βεργίνα. Οι βασιλικοί τάφοι, Αθήνα 1984.
J. Beazley, Attic Black-figure Vase-painters, New York 1978.
J. Beazley, Attic Red-figure Vase-painters, I-III, Oxford 1963.
J. Beazley, Paralipomena, Oxford 1971.
S. Besques, Catalogue raisonné des figurines et reliefs III, Musée du Louvre, Paris 1972.
British Museum Catalogues.
J. Bouzek, Graeco-Macedonian Bronzes, Praha 1973.
E. Brümmer, Griechische Truhenbehälter, JdI 100 (1985), σ. 1-168.
Αικ. Δεσποίνη, Ο τάφος της Κατερίνης, AAA XIII (1980), σ. 198-209.
Αικ. Δεσποίνη κ.ά., Σίνδος, Κατάλογος της έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Αθήνα 1986.
E. Diehl, Die Hydria, Mainz 1964.
Κατάλογος της έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 1979.
Ν. Κοτζιάς, Ο παρά το αεροδρόμιον της Θεσσαλονίκης (Σέδες) Γ' τάφος, AE 1937, Γ', σ. 866-895.
G. Le Rider, Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II, Paris 1977.
Μ. Μπέσιος, Η αρχαία Πύδνα. Συμπόσιο «Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία», Θεσσαλονίκη 1985.
D. M. Robinson, Excavations at Olynthus I (1929) - XIV (1952).
M. Pfrommer, Italien-Makedonien-Kleinasien. Interdependenzen spätklassischer und frühhellenistischer Toreutik, JdI 98 (1983), σ. 235-285.
G. Richter, A Fourth-century Bronze Hydria in New York, AJA 50 (1946).
G. Richter, The Furniture of the Greeks, London 1966.
A. Trendall - A. Cambitoglou, The Red-figured Vases of Apulia I, Oxford 1978. II, 1982.
A. Trendall - A. Cambitoglou, First Supplement to the Red-figured Vases of Apulia, Oxford 1983.
R. Ure, Sixth and Fifth Century Pottery from Rhitsona, 1927.
M. Vaulina - A. Wasowicz, Bois grecs et romains de l'Ermitage, 1974.
W. Züchner, Griechische Klappspiegel, Berlin 1942.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη νότια παραλία της χερσονήσου Μεγάλο Έμβολο ή Καραμπουρνού, που κλείνει από τα νοτιοανατολικά το Θερμαϊκό κόλπο, μία τραπεζόσχημη τούμπα, γνωστή ως τούμπα Τάμπια ή Κουμ-Καλέ¹, από τις αρχές του αιώνα μας έχει ταυτιστεί με την αρχαία Αίνεια². Κατά τη διάρκεια του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, ο γάλλος παλαιογράφος Λέον Ρεϋ, αξιωματικός τότε της Γαλλικής Στρατιάς, στα πλαίσια της τοπογραφικής έρευνας των αρχαίων οικισμών της Μακεδονίας τοπογράφησε την τούμπα και τους τρεις ταφικούς τύμβους που υπήρχαν σε απόσταση 500 μ. από αυτή³. Η τοποθεσία με τους τύμβους ονομάζεται Τούμπες και ανήκει στην κοινότητα της Νέας Μηχανιώνας του Νομού Θεσσαλονίκης (Σ χ έ δ. 1· Π ί ν. 68).

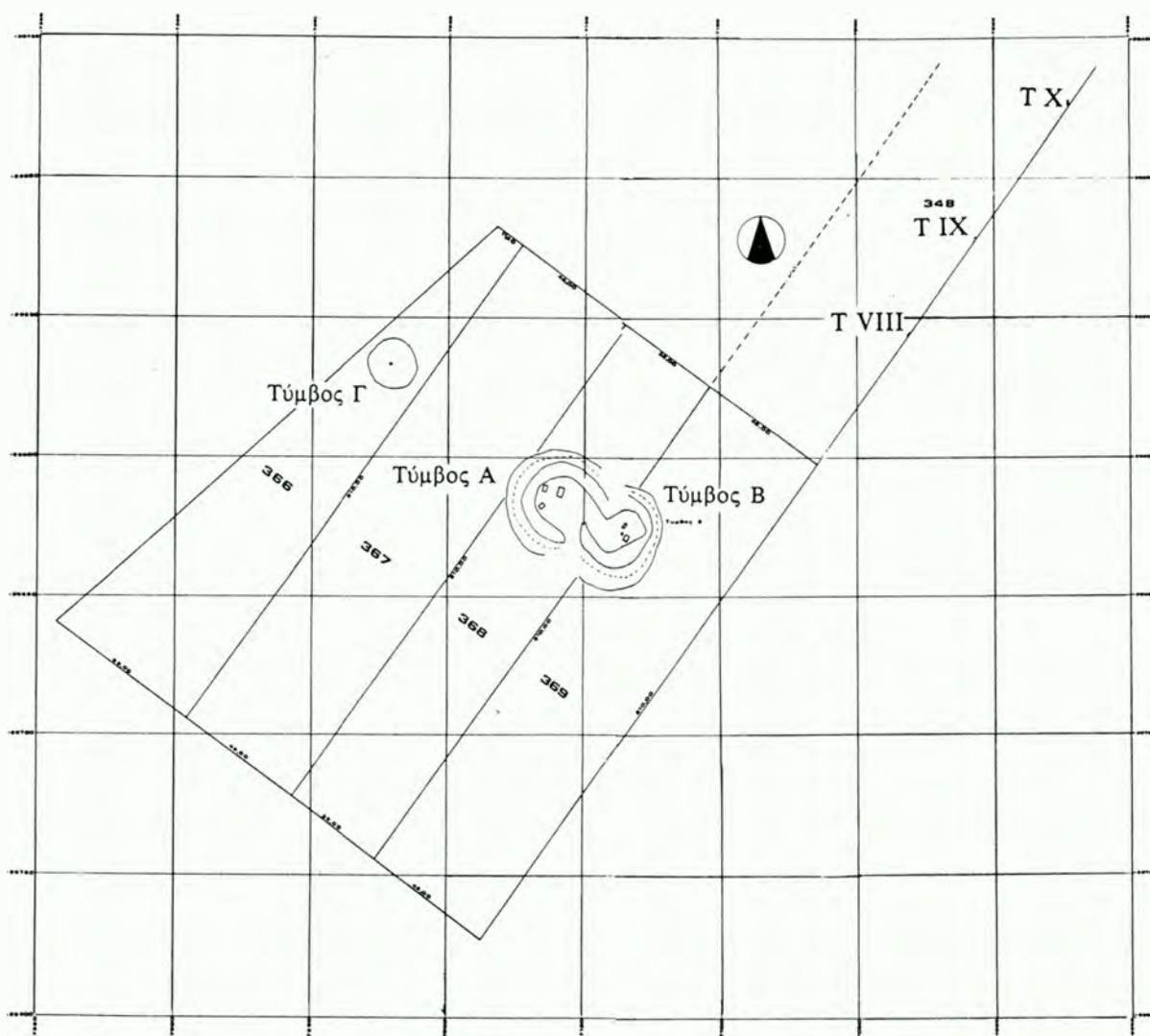
Σχέδ. 1. Χάρτης περιοχής της αρχαίας Αίνειας.

¹ Th. Pazaras, A Note on the Names of the Prehistoric Sites along the East Side of the Gulf of Thermaikos, AAA VII (1974), σ. 269. Επί τουρκοκρατίας ονομαζόταν επίσημα Κουμ-Καλέ (οχυρό πάνω στην άμμο) και ήταν οχυρωμένη. Σήμερα υπάρχουν εκεί ερείπια γερμανικού πυροβολείου.

² A. Struck, Makedonische Fahrten, I. Chalkidike, Wien 1907, σ. 35. Για το θέμα της ταύτισης βλ. παρακάτω, σ. 112.

³ L. Rey, Observations sur les premiers habitats de la Macédoine, BCH 41/43 (1917-19), σ. 162, εικ. 127, πίν. XXIII. Την αποκαλεί τράπεζα του Μεγάλου Καραμπουρνού. Για να βγάλει μάλιστα τη φωτογραφία της σ. 162, πρέπει να ανέβηκε στην κορυφή του μεγαλύτερου από τους τύμβους, ώστε ο φακός να πάρει σε πρώτο πλάνο το μικρότερο τύμβο Γ.

Μέχρι το 1979 οι ταφικοί τύμβοι υψώνονταν στη θέση τους φαινομενικά άθικτοι. Στην πραγματικότητα αρχαίοι και νεότεροι τυμβωρύχοι είχαν επανειλημμένα δοκιμάσει την τύχη τους. Η συστηματική ανασκαφή έγινε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης για σωστικούς λόγους, όπως συνήθως συμβαίνει. Ένα έργο της κοινότητας της Νέας Μηχανιώνας, που επιχειρήθηκε το Φεβρουάριο του 1979 χωρίς την άδεια της Εφορείας, η εκσκαφή δηλαδή του μεγαλύτερου τύμβου για την κατασκευή δεξαμενής, αποκάλυψε αρχαίους τάφους και υπήρξε αφορμή για την ανασκαφή των τύμβων. Το 1979 ανασκάφηκαν οι «σιαμαίοι» τύμβοι Α και Β, ενωμένοι σ' ένα σημείο της περιφέρειάς τους, και το 1982 ο μικρότερος τύμβος Γ, 50 μ. περίπου δυτικά από τους προηγούμενους (Σ χ έ δ. 2).

Σχέδ. 2. Τοπογραφικό της θέσης Τούμπες.

Ο ΤΥΜΒΟΣ Α

Στην κορυφή του υπήρχε τοπογραφικό σημείο, που βρισκόταν 6,50 μ. ψηλότερα από τη σημερινή επιφάνεια του αγροτεμαχίου 368, ιδιοκτησίας Ιωάννη Κουτσουβίδη. Προκειμένου να εγκαταστήσει τη δεξαμενή της κοινότητας στο εσωτερικό του τύμβου Α, ο εργολάβος είχε πρώτα αφαιρέσει το ανώτερο τμήμα του κώνου, ύψ. 2 μ., κόβοντάς το οριζόντια και είχε ρίξει τα χώματα στην περιφέρεια του τύμβου, του οποίου η αρχική διάμετρος ήταν περίπου 32 μ. Στη συνέχεια άδειασε κυκλικά το εσωτερικό του τύμβου, αφήνοντας έναν εξωτερικό δακτύλιο, μέσου πλάτους στη βάση του 7 μ., ώπου έφτασε στη σύγχρονη στάθμη του εδάφους. Τότε, σε δύο σημεία, το βαρύ σκαπτικό μηχάνημα «κάθισε», γιατί υποχώρησε το έδαφος. Έγινε αμέσως «δοκιμαστική ανασκαφή» από το χειριστή του εκσκαφέα, με αποτέλεσμα να καταστραφεί κατά το μεγαλύτερο τμήμα του ο τάφος Ι, ενώ στο δεύτερο σημείο, όπου η συστηματική ανασκαφή αποκάλυψε τον τάφο ΙΙΙ, τα δόντια του «κουβά» άφησαν το επισκεπτήριό τους στο δάπεδο του τάφου, χωρίς ευτυχώς να πετύχουν τα κτερίσματα που ήταν συγκεντρωμένα στις δύο στενές πλευρές. Μετά κρίθηκε φρονιμότερο να ξαναγεμιστεί η τομή, να εξαφανιστούν τα ίχνη της επέμβασης και να ειδοποιηθεί⁴, μέσω του Σταθμού Χωροφυλακής Νέας Μηχανιώνας, η αρμόδια Υπηρεσία.

Η εκσκαφή στο εσωτερικό του τύμβου είχε ως αποτέλεσμα να μας προσφέρει μια πανοραμική στρωματογραφική τομή (Σ χ έ δ. 3), με εξαιρετικά εντυπωσιακή εναλλαγή στρώσεων από συμπαγές σκούρο καστανέρυθρο ή ανοικτό καστανό χρώμα, με άλλες από μαλακότερο και ελαφρό ασπρόχρωμα. Η διαφορετική ποιότητα των επιχώσεων στην κατασκευή του ταφικού τύμβου είχε τρία πλεονεκτήματα⁵: εξασφάλιζε τη στερεότητα του τεχνητού λοφίσκου, την υγρομόνωση και την ελεγχόμενη διαμόρφωση του κωνικού σχήματος του τύμβου.

Η μελέτη της κυκλικής στρωματογραφίας φανέρωσε ότι ο τύμβος Α είχε σχηματιστεί από την ενοποίηση τριών επιμέρους τύμβων. Πρώτος κατασκευάστηκε ο τύμβος γ-β του τάφου ΙΙΙ, στο βόρειο τμήμα (Σ χ έ δ. 3: τα γράμματα γ, β ορίζουν τα σημεία επαφής με το φυσικό έδαφος· Π ί ν. 7α). Από τον τύμβο γ-β σώθηκε τμήμα της βόρειας περιφέρειάς του, μήκ. 8,30 και ύψ. 0,80 μ.: ο υπόλοιπος καταστράφηκε κατά την εκσκαφή της δεξαμενής. Ο τάφος ΙΙΙ δεν πρέπει να ήταν κάτω από την κορυφή, αλλά στο νότιο τμήμα του τύμβου⁶. Ο τύμβος γ-β πρέπει να ήταν χαμηλότερος από τον επόμενο τύμβο δ-στ του τάφου ΙΙ, που είχε ύψος περισσότερο από 2,50⁷ και διάμετρο 11,50 μ. Η εντυπωσιακή τομή του στο δυτικό τοίχωμα του τύμβου Α (Σ χ έ δ. 3, δ, γ, στ· Π ί ν. 7α) δεν αντιπροσωπεύει την τομή πάνω σε διάμετρο της κυκλικής του κάτοψης, αλλά σε χορδή του δυτικού τμήματός του. Ο τάφος ΙΙ ανοίχθηκε μέσα στο στερεό ασπρόχρωμα, νοτιοδυτικά από τον τύμβο γ-β, πάνω στον οποίο στηρίχθηκε ο πυρήνας του τύμβου του δ-στ (είναι ο άσπρος τυμβίσκος του Π ί ν. 7α, πάνω από το σημείο γ του Σ χ έ δ. 3). Ο τύμβος δ-στ θα πρέπει να κάλυψε τον τύμβο γ-β του τάφου ΙΙΙ, επομένως η διάμετρός του θα ήταν μεγαλύτερη από 16 μ., σύμφωνα με την κάτοψη που έχουμε στη διάθεσή μας, και το ύψος του μεγαλύτερο από 3 και μικρότερο από 6 μ., που είναι το ύψος του τύμβου Α. Αξιοσημείωτο είναι ότι η τελευταία στρώση επικάλυψης του τύμβου δ-στ, πάχ. 0,05 μ., έγινε με λευκό ασπρόχρωμα — ψιλόκοκκο υλικό με μικρό βαθμό υγροπερατότητας —, που θα συναντήσουμε και στους

⁴ Ο εργολάβος κ. Λιαπάκης και ο οδηγός του εκσκαφέα είναι αξιέπαινοι γι' αυτή την ενέργεια, που έσωσε από την καταστροφή και την αφάνεια πολύτιμα για την ιστορία της αρχαίας Αίνας στοιχεία.

⁵ Β. Χαρίσης, Κανόνες κατασκευής τούμπας πολλών τάφων, Ιωάννινα 1978, σ. 12-13.

⁶ Είναι αξιοσημείωτο ότι, τόσο στη Μηχανιώνα όσο και στη Μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας με τους βασιλικούς τάφους, οι τάφοι έχουν θέση έκκεντρη ως προς την κορυφή του τύμβου.

⁷ Υψωνόταν 3,60 μ. πάνω από την επιφάνεια του τάφου ΙΙ.

άλλους τύμβους της Μηχανιώνας· η χρήση του επιβαλλόταν για χάρη της υδρομόνωσης, ίσως όμως και από εθιμικούς ή αισθητικούς λόγους.

Τελευταίος χρονολογικά έρχεται ο τύμβος ε-α του τάφου I, νότια από τους II και III. Και αυτού οι πρώτες επιχώσεις στηρίχθηκαν στην πλαγιά του τύμβου δ-στ του τάφου II και στη συνέχεια αυξήθηκαν σε μήκος και ύψος, ώστε να τον καλύψουν κατά 1 μ. περίπου, σε πρώτη φάση. Η ανώτερη στρώση της επίχωσης στη φάση αυτή ήταν ασπρόχωμα (Σ χ έ δ. 3), που στην κατά την ακτίνα του τύμβου Α επέκταση της κυκλικής τομής του εσωτερικού (αριστερά της κάθετης γραμμής Κ-Κ' στο Σ χ έ δ. 3) φαίνεται να σκεπάζει σαν άσπρος μανδύας, όπως στον τύμβο δ-στ, τις απολήξεις των σχεδόν οριζόντιων επιχώσεων του τύμβου ε-α, που σ' αυτό το σημείο είχε ύψος 2,60 μ. Σε δεύτερη φάση, που ίσως σχετίζεται με την ανέγερση του τύμβου Β, πάνω από τον άσπρο μανδύα προστέθηκαν αραιές στρώσεις από σκούρο καστανό, κυρίως όμως ανοικτό καστανοκίτρινο χρώμα, ώστε να σχηματιστεί ο ενιαίος τύμβος Α, που υπερκάλυψε τους αλληπάλληλους τύμβους των τάφων I-III. Αν λάβουμε υπόψη τη διάβρωση από τις βροχές, το αρχικό ύψος του θα ήταν μεγαλύτερο από 6,50 και η διάμετρος ± 32 μ. (Σ χ έ δ. 4).

Οι ανασκαφές των τελευταίων ετών έδειξαν ότι τουλάχιστον από τον 5ο αι. π.Χ. συνηθιζόταν στην Πιερία η ταφή σε υπόγειο θάλαμο, προστατευμένο από υπέργειο χαμηλό τύμβο⁸. Τύμβοι πάνω από κτιστούς ορθογώνιους θαλάμους υπήρχαν στο α' μισό του 4ου αι. π.Χ.⁹, μόνο όμως στο γ' τέταρτο του ίδιου αιώνα εμφανίζονται οι μνημειώδεις τύμβοι στην Πιερία, στην Ημαθία και όπου αλλού είχαν επεκταθεί οι Μακεδόνες. Ανάλογου μεγέθους τύμβοι υπήρχαν από τον 5ο αι. στη Θράκη¹⁰. Το πλησιέστερο πάντως και σύγχρονο με τους τύμβους της Μηχανιώνας παράδειγμα για την τεχνική της κατασκευής των τύμβων είναι η Μεγάλη Τούμπα της Βεργίνας¹¹.

Οι τρεις επιμέρους τύμβοι του τύμβου Α κάλυπταν ισάριθμους κιβωτιόσημους τάφους (Σ χ έ δ. 4). Εκτός από την προστασία από τη σύληση, χρησίμευαν και ως σήμα του τάφου¹² και ίσως με αυτή την ιδιότητά τους να σχετίζεται ο λευκός εξωτερικός μανδύας που σκέπαζε την πολυχρωμία των επιχώσεων. Και στις τρεις περιπτώσεις είχε προηγηθεί η καύση του νεκρού. Στους τάφους I και III μάλιστα, μέρος της πυράς είχε τοποθετηθεί πάνω στις καλυπτήριες πλάκες του τάφου, ο χώρος όμως της καύσης δεν εντοπίστηκε μέσα στα όρια του τύμβου Α. Και οι τρεις τάφοι ήταν κιβωτιόσημοι, με κατεύθυνση Β.-Ν., καλυμμένοι με εγκάρσιες πώρινες πλίνθους. Η κατασκευή των πλευρικών τοιχωμάτων διέφερε από τάφο σε τάφο.

ΤΑΦΟΣ I (Σ χ έ δ. 5· Π ί ν. 7β, 8α-γ)

Ο τάφος I υπήρξε θύμα δύο αρχαιοκαπηλικών επιχειρήσεων που είχαν πετύχει το σκοπό τους, όπως μαρτυρούν οι δύο σήραγγες που διακόπτουν τη στρωματογραφία του τύμβου (Σ χ έ δ. 3) δίπλα και πάνω από τον τάφο (Π ί ν. 8β). Ο εκσκαφέας συμπλήρωσε την καταστροφή, ξηλώνοντας όσες καλυπτήριες πλάκες είχαν απομείνει στη θέση τους, καθώς και τμήματα της νότιας και ανατολικής πλευράς του.

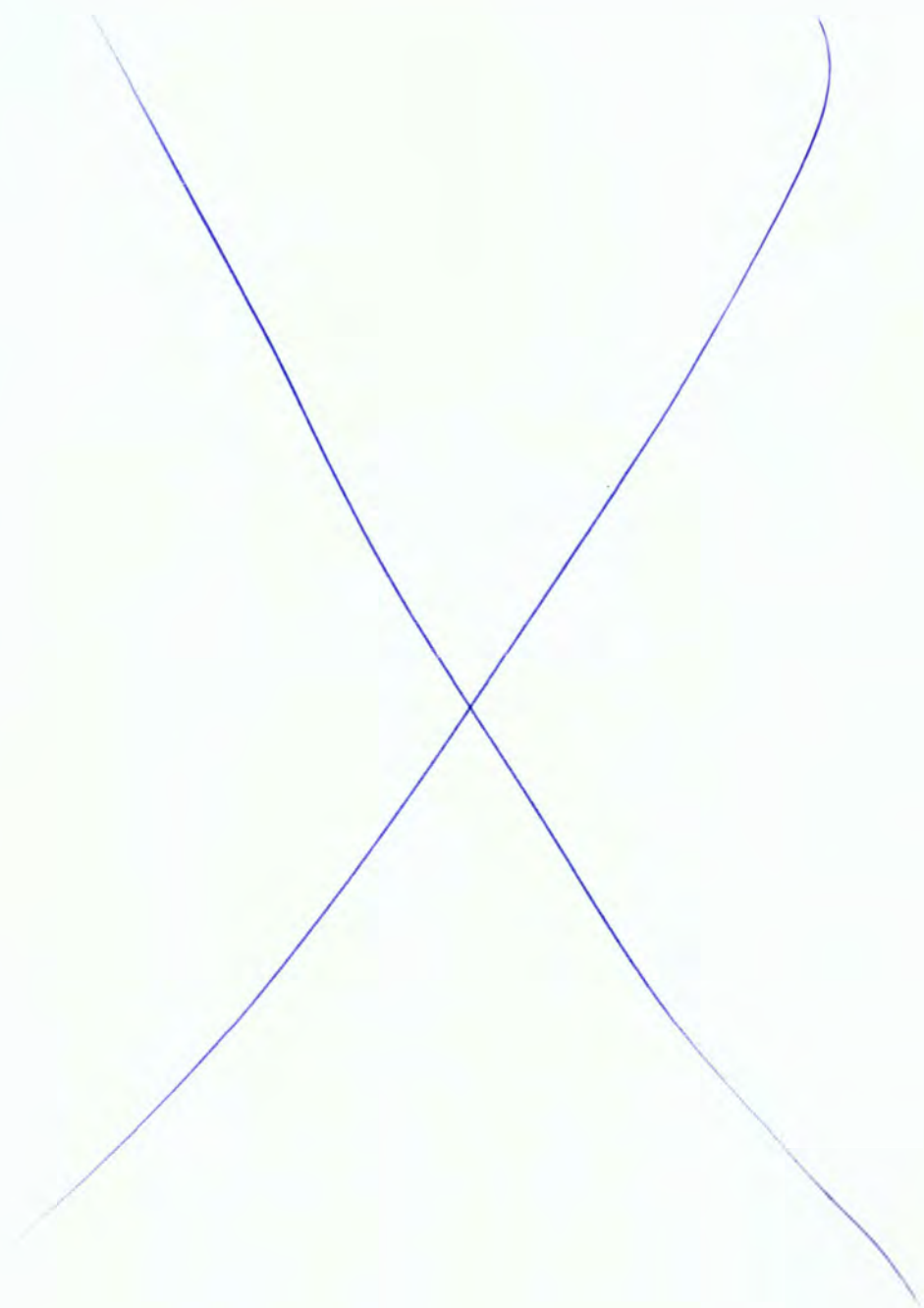
⁸ Μπέσιος, Αρχαία Πύδνα, σ. 53, εικ. 2.

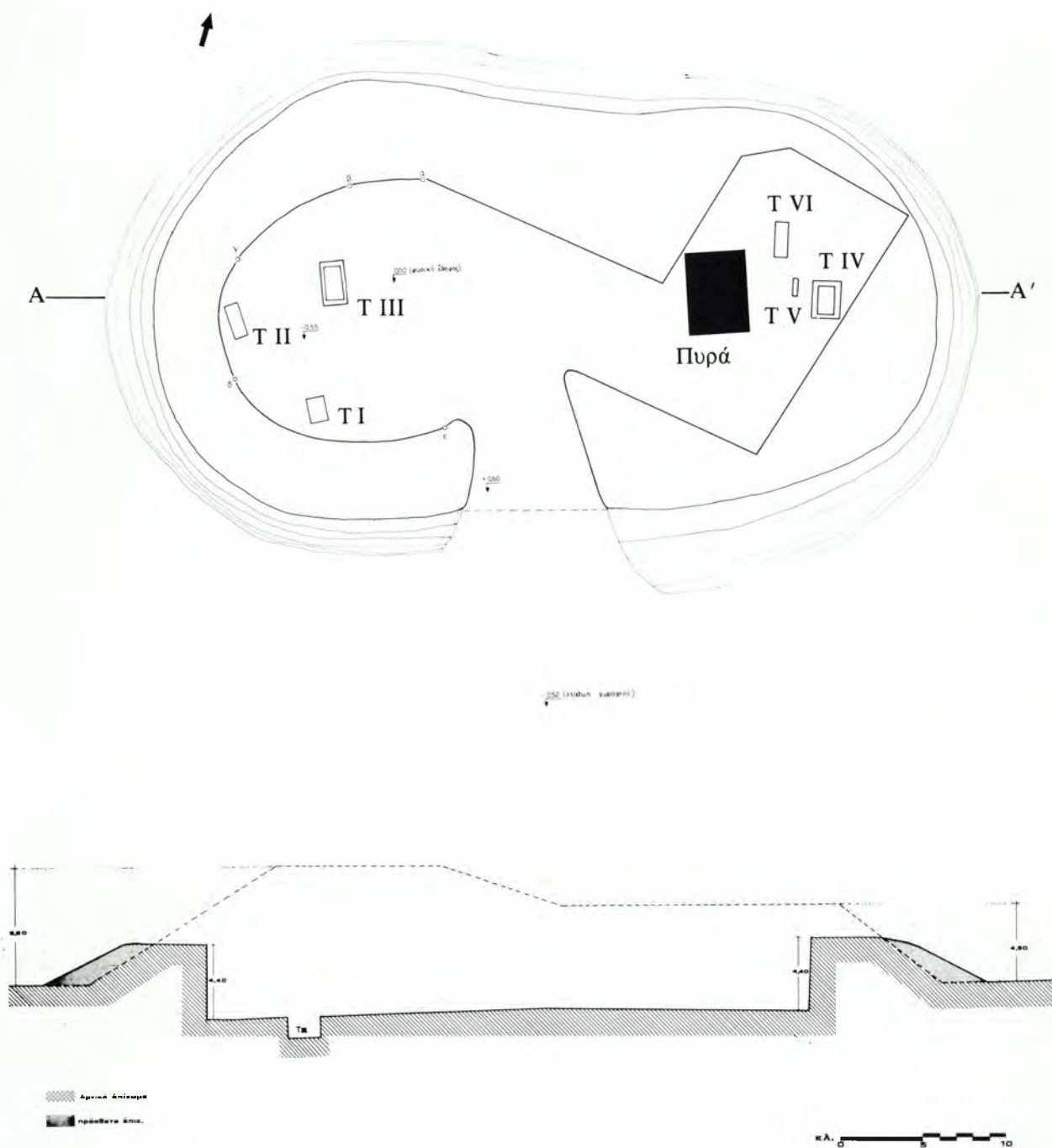
⁹ Μακεδονικός τάφος Ολύνθου, γύρω στο 400-375 π.Χ.: Olynthus XI, σ. 117-124, πίν. LVI-LVIII. Τάφος χωματερής Κατερίνης: Δεσποίνη, AAA XIII (1980), σ. 198-209.

¹⁰ B. Filow, Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Süd-Bulgarien, Sofia 1934, σ. 83, εικ. 103, σ. 99, εικ. 122.

¹¹ Μ. Ανδρόνικος, Οι βασιλικοί τάφοι των Αιγών (Βεργίνας), τόμος «Φίλιππος, Βασιλεύς Μακεδόνων», Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1980, σ. 196, εικ. 102. Ο ίδιος, Βεργίνα 1984, σ. 98, εικ. 55.

¹² Ο εργολάβος της δεξαμενής παρατήρησε ότι στην επιφάνεια του τύμβου, σε ύψος 2 μ. από το έδαφος και σε θέσεις που αντιστοιχούσαν με τους τάφους I και II, υπήρχε από μία λευκή πλάκα, διαστ. 0,40×0,50 μ. Παρά την έρευνα, οι πλάκες αυτές δε βρέθηκαν, με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να πούμε εάν ήταν επιτύμβιες στήλες.

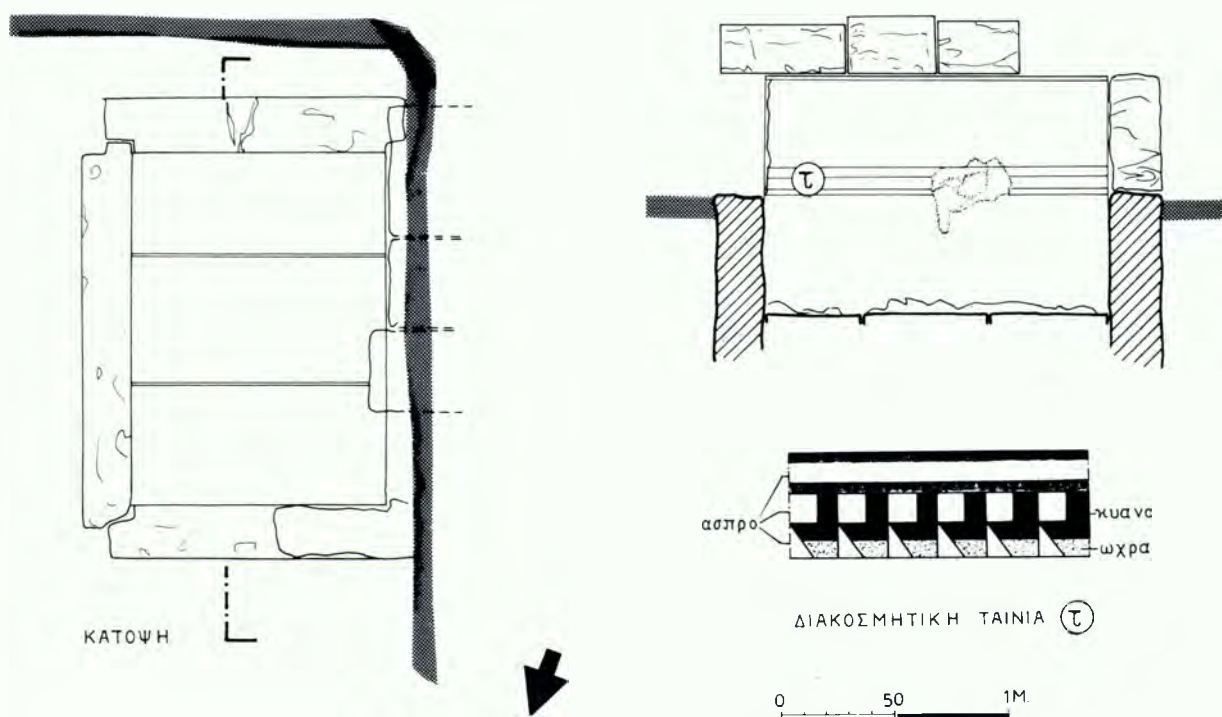

Σχέδ. 4. Κάτοψη και τομή Α-Α' τύμβων Α και Β.

Προκειμένου να κατασκευαστεί ο τάφος, είχε ανοιχθεί στο στερεό έδαφος διάδρομος, βάθ. 0,30 μ., τον οποίο ακολούθησε και η μικρή σήραγγα των αρχαιοκάπηλων. Στη συνέχεια, ο διάδρομος αυτός διευρύνθηκε σε ορθογώνιο σκάμμα με πατούρα για τις άκρες των καλυπτήριων πλακών (Σ χ έ δ. 5, τομή). Το δάπεδο στρώθηκε με τρεις πωροπλίνθους, ενώ τα πλευρικά τοιχώματα αποτελούνται από δύο αλλεπάλληλες πωροπλίνθους, που στις μακριές πλευρές είχαν μήκος 1,66, ύψος 0,50 και πλάτος 0,22 και στις στενές μήκος 1,34, ύψος 0,50 και πλάτος 0,24 μ. Οι καλυπτήριες είχαν ύψος 0,22-0,26 μ. και άνισο πλάτος και μήκος. Εσωτ. διαστ. τάφου: μήκ. 1,52, πλ. 1,12, βάθ. 1,04 μ. Εξωτ.: μήκ. 1,97, πλ. 1,37 μ.

Τα τοιχώματα ήταν επιχρισμένα με καλής ποιότητας λευκό κονίαμα ζωγραφισμένο σε απλό αρχιτεκτονικό ρυθμό. Το κάτω μισό ήταν χρωματισμένο κόκκινο. Στο μέσο ύψος του τάφου υπήρχε διακοσμητική ζώνη, πλ. 0,12 μ.: λευκός κανόνας πλαισιωμένος από λεπτά ιωνικά κυμάτια και από κάτω γεισίποδες άσπροι, με σχηματικά αποδοσμένη κυανή σκιά πάνω σε βάθος χρώματος ώχρας¹³ (Π ί ν. 8γ). Το πάνω μέρος των τοιχωμάτων είχε αφεθεί με λευκό χρώμα του γαλακτώματος ασβέστου, με το οποίο έλευκοῦτο το κονίαμα¹⁴.

Σχέδ. 5. Τύμβος Α, τάφος Ι. Κάτοψη και τομή.

¹³ Διακόσμηση με γεισίποδες έφερε και ο τάφος Ι του Σέδες Θεσσαλονίκης, Κοτζιάς, ΑΕ 1937, Γ', σ. 874, σχέδ. VII-VIII.

¹⁴ Α. Κ. Ορλάνδος, Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων, Α2, 1958, σ. 54.

Ο τάφος είχε συληθεί ολοκληρωτικά και κανένα κτέρισμα δεν υπήρχε στο εσωτερικό του, όταν αφαιρέθηκαν τα αναμοχλευμένα από τον εκσκαφέα χώματα. Μέσα σ' αυτά και μαζί με πολλά κομμάτια από απανθρακωμένα ξύλα βρέθηκαν λίγα θραύσματα μικροαντικειμένων, τα περισσότερα καμένα. Προέρχονται από την πυρά καύσης του νεκρού του τάφου Ι, που μέρος της είχε μεταφερθεί από τον τόπο αποτέφρωσης και σκορπιστεί, αφενός πάνω στις καλυπτήριες πλάκες και στο δάπεδο του διαδρόμου, αφετέρου περίπου 0,50 μ. ψηλότερα, στην επιφάνεια του φυσικού εδάφους. Λεπτό στρώμα, πάχ. 0,04 μ., της ίδιας πυράς, που περιείχε επίχρυσες χάνδρες περιδεραίου, διαπιστώθηκε ότι συνεχιζόταν σε απόσταση 4 μ. ανατολικά από τον τάφο Ι. Τα κυριότερα ευρήματα από την πυρά είναι τα επόμενα.

Κατάλογος κτερισμάτων

1. Χρυσό τριημιόβολο ή 1/8 στατήρα του Φιλίππου Β', 7585

(Π ί ν. 9β)

Βάρος 1,07 γρ. Διάμ. 0,0092 μ. Βρέθηκε αμέσως έξω από τη νότια πλευρά του τάφου, στο τμήμα της πυράς που ακουμπούσε στο δάπεδο του διαδρόμου. Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται κεφαλή Ηρακλέους και στον οπισθότυπο κάνθαρος με το όνομα του βασιλιά. Κατά τον Le Rider¹⁵ πρόκειται για κοπή του εργαστηρίου ΙΙ της Πέλλας της περιόδου 340/336-328 π.Χ.

Το σύνολο των με αριθ. κατ. 2-5 αντικειμένων αντιπροσωπεύουν ό,τι απέμεινε από μία περίτεχνη ξύλινη κλίνη με επικολημένη¹⁶ διακόσμηση από ελεφαντοστό και γυαλί και με ανάγλυφες μορφές από πιθανότατα επιχρυσωμένο κονίαμα. Σχεδόν όλα τα σωζόμενα στοιχεία τα συναντούμε ζωγραφισμένα στις κλίνες και τους θρόνους των μακεδονικών τάφων της Βεργίνας¹⁷, που αντιγράφουν βέβαια ξύλινα πρότυπα.

2. Σπαράγματα από την ελεφαντοστέινη διακόσμηση κλίνης

(Π ί ν. 9α)

Σώθηκαν ελάχιστα καμένα ελεφαντοστέινα στοι-

χεία από τη διακόσμηση ξύλινης νεκρικής κλίνης, που θα πρέπει να κάηκε μαζί με το νεκρό (βλ. πυρά τύμβου Β). Τα κυριότερα είναι:

α) Ανάγλυφο κεφάλι γρύπα 7602 (Π ί ν. 9α:α)

Σωζ. μήκ. 0,024, ύψ. 0,016, πάχ. 0,009 μ. Λείπει η κάτω σιαγόνα και έχει συγκολληθεί. Το επίπεδο πίσω μέρος φέρει ελαφρές λοξές εγχαραξίσεις, που εξυπηρετούσαν την αποτελεσματικότερη πρόσφυση, με τη βοήθεια κόλλας, πάνω σε λεία επιφάνεια. Αμέσως μετά την εγκάρσια χαίτη υπάρχει τελείωμα του αναγλύφου· η συνέχεια θα ήταν είτε σε άλλο τεμάχιο ελεφαντοστού είτε από άλλη ύλη.

Με έντονη πλαστικότητα αποδίδονται τα χαρακτηριστικά του γρύπα. Κάτω από το υπερυψωμένο φρύδι, το βαθύσκιο μάτι σώζει ίχνη πορφυρού χρώματος στα βλέφαρα. Στην επιφάνεια σώζεται κατά τόπους λευκό επίχρυσμα, απαραίτητο για την επικόλληση χρυσού ελάσματος. Πήλινα και επίχρυστα περίμνητα ανάγλυφα γρυπών σε εραλδικές συνθέσεις έχουν βρεθεί σε αρκετούς τάφους του β' μισού του 4ου αι. π.Χ. και των ελληνιστικών χρόνων¹⁸. Διακοσμούσαν την ανάμεσα στα πόδια της κλίνης τραβέρσα της μακριάς πλευράς¹⁹.

¹⁵ Le Rider, πίν. 84, αριθ. 100.

¹⁶ Τα ελεφαντοστέινα αποτμήματα στην πίσω όψη έχουν λεπτές εγχαραξίσεις για να διευκολύνεται η επικόλλησή τους στην ξύλινη επιφάνεια. Την ύπαρξη της τεχνικής αυτής βεβαιώνουν και οι κατάλογοι των θησαυρών των ιερών, όπου αναφέρονται κιβώτια περικολλητά (IG II², 1517, 205).

¹⁷ Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 34, εικ. 13-14, σ. 36, εικ. 15, σ. 122, εικ. 75.

¹⁸ Τάφος περιοχής Αλλατίνι, Θεσσαλονίκη: ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 340-341, σχέδ. 8. R. Lullies, Vergoldete Terrakotta-Applikten aus Tarent, Heidelberg 1962, πίν. 7/2 και 21/1-3.

¹⁹ Πρβλ. την κλίνη-σαρκοφάγο από το μεγαλύτερο μακεδονικό τάφο του «Τύμβου Μπέλλα» στη Βεργίνα, Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 34, εικ. 13-14. Στην ίδια θέση εικονίζονται γρύπες και στις μαρμάρινες κλίνες του νέου μακεδονικού τάφου της Ποτειδαιας, που βρέθηκε το 1984, Κ. Σισμανίδης, Νέος μακεδονικός τάφος στην Ποτίδαια Χαλκιδικής, Πρακτικά Πρώτου Συμποσίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Χαλκιδικής, 1984, σ. 78, εικ. 4.

β) Αποτμήμα φύλλου ακάνθου (Π ί ν. 9α:β)
Σωζ. μήκ. 0,023, μέγ. πλ. 0,01, πάχ. 0,003 μ. Ελαφρά κυρτωμένο από την καύση. Με φυσιοκρατικό τρόπο αποδίδονται οι πλούσιοι κόλποι φύλλων ακάνθου, που ίσως πλαισίωνε χθόνια θεότητα αναδυομένη από κάλυκα φύλλων ή αποτελούσε τμήμα φυτικής ζωφόρου²⁰.

γ) Περίτμητο επίπεδο φυλλάριο (Π ί ν. 9α:γ)
Μήκ. 0,016 μ. Ίσως άνηκε σε πολύπλοκο φυτικό πλέγμα, ως συμπληρωματικό ανθέμιο.

δ) Αποτμήμα ιωνικού κυματίου (Π ί ν. 9α:δ)
Μήκ. 0,023, ύψ. 0,005, πάχ. 0,004 μ. Εμπρός, έντονα ανάγλυφα αυγά και λόγχες· εγχαράξεις στην πίσω επίπεδη επιφάνεια.

ε) Αποτμήμα επίπεδου φυλλαρίου με κυματιστό περίγραμμα
Σωζ. μήκ. 0,01, πλ. 0,007 μ.

στ) Αποτμήμα κυματίου
Μήκ. 0,022, ύψ. 0,008, πάχ. 0,003 μ. Φέρει επίπεδα γλωσσοειδή φύλλα με ανάγλυφο γλωσσίδιο στο μέσο κάθε φύλλου.

ζ) Εικοσιένα αποτμήματα αδιακόσμητου διπλού κυματίου με σκοτία και λέσβιο κυμάτιο, μήκ. 0,006-0,027 και ύψ. 0,007 μ., που έχουν παραμορφωθεί από τη φωτιά (Π ί ν. 9α:ζ).

η) Δύο πλατιά απολεπίσματα από την επίπεδη πίσω επιφάνεια αδιαγνώστων μορφών (Π ί ν. 9α:η), με εγχαράκτες γραμμές για την επικόλληση, καμπυλωμένα από την επενέργεια της φωτιάς. Διαστ.: α) $0,03 \times 0,022$, β) $0,015 \times 0,014$ μ.

3. Δύο γυάλινα τετράγωνα πλακίδια 7603 (Π ί ν. 9γ)

Διαστ. $0,02 \times 0,023$ μ. Το γυαλί έχει χάσει τη διαφάνειά του και έχει γίνει κυψελωτό από την επί-

δραση της φωτιάς. Κοσμούσαν το πάνω μέρος του ποδιού ξύλινης κλίνης, όπως δείχνουν οι μαρμαρίνες απομιμήσεις κλινών στους μακεδονικούς τάφους²¹. Όμοια πλακίδια με περίτμητο χρυσό έλασμα στην κάτω επιφάνειά τους βρέθηκαν στους βασιλικούς τάφους της Βεργίνας και στον τάφο Γ του Σέδες²².

4. Γυάλινο φύλλο ανθεμίου και τμήμα γυάλινου οφθαλμού (Π ί ν. 9δ)

Μήκος φυλλαρίου, μάλλον χορδή του έντονου τόξου που διαγράφει 0,017 μ. Η αρχική διάμετρος του οφθαλμού, που σώζεται μόνο κατά το 1/4, θα ήταν περίπου 0,03 μ. Ανήκαν και αυτά στη διακόσμηση των ποδιών της ξύλινης κλίνης, ένθετα μέσα σε όμοιου περιγράμματος εγκοπές της επιφάνειας του ξύλου²³.

5. Διακοσμητικά στοιχεία από κονίαμα (Π ί ν. 10α)

Ελάχιστα αποτμήματα ανάγλυφων μορφών και διακοσμητικών στοιχείων από κονίαμα (στούκο) επιχρυσωμένο φαίνεται ότι ανήκαν στο διάκοσμο ξύλινης κλίνης. Από επιχρυσωμένο κονίαμα είναι τμήματα των μορφών της κλίνης του Φιλίππου Β' και το βάθος της ασπίδας από τον ίδιο τάφο²⁴.

α) Αποτμήμα ρόδακα, διαστ. $0,025 \times 0,015$ μ. Σώζονται δυόμισι φύλλα επιχρυσωμένου ρόδακα.

β) Τμήμα σκέλους που καλύπτεται από τις πτυχώσεις χιτώνα καθιστής μορφής, διαστ. $0,032 \times 0,024$ μ. Πιθανή προέλευση από διπρόσωπη σύνθεση καθιστών μορφών ή από Νηρηίδα καθισμένη σε θαλάσσιο ίππο. Ανάλογες πήλινες συνθέσεις έχουν βρεθεί στον Τάραντα και στο Taman του Κιμμερίου Βοσπόρου²⁵.

γ) Λίγα αποτμήματα αδιαγνώστου σχήματος.

²⁰ Πρβλ. την ανδρική γενειοφόρο μορφή από την ελεφαντοστέινη διακόσμηση κλίνης του τάφου ΙΙΙ της Βεργίνας/Μουσείο Θεσσαλονίκης (αδημοσίευτη). Για τις βλαστόσπειρες ακάνθου, βλ. παρακάτω, σ. 35.

²¹ Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 34, εικ. 13-14, σ. 122. Κλίνη τάφου Κερδυλλίων: ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 787, πίν. 580β. Κλίνες Ποτειδαιας: Σισμανίδης, ό.π., εικ. 5. Πήλινο ομοίωμα κλίνης από την Ερέτρια: Besques, Catalogue des figurines ΙΙΙ, πίν. 85α, σ. 65: β' μισό 4ου αι. π.Χ.

²² Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 176, εικ. 140-142. Πλακίδια τάφου Γ του Σέδες: Κοτζιάς, ΑΕ 1937, Γ', σ. 889. Όμοιων διαστάσεων με της Μηχανιώνας, είχαν κολλημένα χρυσά έλάσματα.

²³ Πρβλ. όμοια τεχνική στις ξύλινες σαρκοφάγους του τύμβου Bolšaja Bliznica της Ουκρανίας, Vaulina - Wasowicz, Bois grecs, πίν. LII κ.ά. Παρόμοια γυάλινα φύλλα ανθεμίου είχε και η κλίνη του Φιλίππου Β', Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 122.

²⁴ Ό.π., σ. 123.

²⁵ Taman: Vaulina - Wasowicz, Bois grecs, πίν. LXXII-LXXIV. Τάρας: Lullies, ό.π., πίν. 9, 2-3.

6. Ογδόντα ένα χάλκινα μικρά καρφιά
(Π ί ν. 10β)

Πλατυκέφαλα, σφυρήλατα, σώζονται τα περισσότερα σήμερα σε πολύ καλή κατάσταση. Διαχωρίζονται σε δύο μεγέθη: τα μικρότερα και πολυπληθέστερα έχουν μέσο ύψος 0,02 και τα μεγαλύτερα 0,037 μ. Διάμ. κεφαλής 0,009-0,013 μ.

Εξαιτίας του μικρού μεγέθους τους, τα καρφιά θα πρέπει να είχαν περισσότερο διακοσμητικό χαρακτήρα, παρά λειτουργικό. Για το λόγο αυτό, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας και το μεγάλο πλήθος τους, είναι πολύ πιθανό να προέρχονται από ξύλινο κιβωτίδιο (φωριαμό ή λάρνακα) και να χρησιμοποιούν στην προσήλωση διακοσμητικών πλαισίων, που τέμνονταν κάθετα μεταξύ τους²⁶.

7. Οκτώ πήλινες επίχρυσες βαλανιδόσχημες χάνδρες 7604
(Π ί ν. 10γ)

Μήκ. 0,016, διάμ. 0,012 μ. Η μία είναι μισή· οι πέντε έχουν ανάγλυφη κοκκιδωτή επιφάνεια. Συνηθέστατο εύρημα στους μακεδονικούς τάφους του 4ου αι. π.Χ. Η απουσία τους από τους δύο αναμφισβήτητα γυναικείους τάφους II και III της Νέας Μηχανιώνας και η παρουσία τους στην πυρά του τάφου IV, όπου άλλα ευρήματα συνηγορούν για την απόδοσή του σε νεκρό άνδρα, μας οδηγούν στη σκέψη ότι δεν πρόκειται για χάνδρες περιδεραίου, όπως συνήθως πιστεύεται, αλλά για κομβία ανδρικού ενδύματος ή και ανδρικών ψηλών υποδημάτων (εμβάδων)²⁷. Ειδικότερα, στις ιταλιωτικές αγγειογραφίες του 4ου αι. π.Χ., οι άνδρες συχνά φορούν ψηλά εφαρμοστά υποδήματα με δύο σειρές κομβία, απ' όπου περνούν λεπτοί ιμάντες για την πρόσδεση πάνω στην κνήμη. Στην πράξη βέβαια δε θα προσφέρονταν γι' αυτή τη χρήση πήλινα κομβία, δεν αποκλείεται όμως αυτά να είχαν μόνο νεκρικό χαρακτήρα, όπως και τα άλλα πήλινα επίχρυσα κτερίσματα των τάφων²⁸.

8. Τμήματα ασημένιων αγγείων 7600α-γ
(Π ί ν. 11α)

α) Τμήμα κάθετης χυτής λαβής με δύο διαμήκεις κοίλες ταινίες. Μήκ. 0,053, πλ. 0,018 μ. (Π ί ν. 11α:α).

β) Δύο χυτές λαβές, ορθογώνιας τομής, με τριγωνική απόληξη, σχήματος φύλλου κισσού. Μήκ. 0,04, πλ. 0,022 μ. (Π ί ν. 11α:β).

γ) Δώδεκα θραύσματα από τα τοιχώματα του αγγείου, διαστ. 0,042×0,03 μ. το μεγαλύτερο. Σε δύο, εγχάρακτες γραμμές. Τα τρία συνανήκουν ή αποτελούν τμήμα κυκλικού πυθμένα, διαμ. 0,043 μ. (Π ί ν. 11α:γ).

9. Τμήμα χυτού ασημένιου δακτυλίου τετράπλευρης τομής 7601
(Π ί ν. 11α:δ)

Διάμ. 0,094, ύψ. 0,0163 μ. Χρησίμευε ως βάση αγγείου. Τα αγγεία είχαν καεί στην πυρά και το σχήμα των τμημάτων που σώθηκαν είναι αλλοιωμένο.

10. Τμήμα έκκρουστου ασημένιου και επίχρυσου ελάσματος

Διαστ. 0,02×0,013 μ. Αποδίδονται μάλλον πτυχωσείς ενδύματος. Ανάλογα δισκοειδή ανάγλυφα ελάσματα έχουν βρεθεί στον τάφο Α του Δερβενίου.

11. Χάλκινα τρίμματα και πήλινοι επίχρυσοι καρποί από δύο νεκρικά στεφάνια

Δε σώζεται κανένα ολόκληρο φύλλο. Οι χοινικίδες ήταν οστέινες· σε μικρό απότμημα διατηρείται, περασμένος από οπή, χάλκινος μίσχος από αυτούς που στηρίζουν τους καρπούς. Οι τελευταίοι είναι δύο τύπων: μικροί ωοειδείς, από τους συνηθισμένους σχηματοποιημένους που αποδίδουν καρπούς μυρτιάς, και σφαιρικοί με πλαστικά εξάρματα που αποδίδουν μπουμπούκια μυρτιάς.

²⁶ Richter, Furniture, εικ. 67 και 474.

²⁷ Ανάλογο σχήμα, περισσότερο μυτερό, έχουν τα ασημένια κουμπιά στο γιλέκο της ανδρικής ελληνικής φορεσιάς. Κομβία σε εμβάδες: Aellen - Cambitoglou - Chamay, εικ. στις σ. 207, 215, 216.

²⁸ Αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή τα πήλινα επίχρυσα κτερίσματα της κατηγορίας των κοσμημάτων χρησιμοποιούνταν και στη ζωή, διατύπωσε ο M. Maass, AM 100 (1985), σ. 324-325.

12. Σιδερένια καρφιά

α) Δύογωνιώδη τετράπλευρης τομής καρφιά. Το ένα σώζεται ακέραιο. Μήκ. 0,115, μήκ. οριζόντιου σκέλους 0,04 μ. Διαστ. τομής καρφιού στο πάνω μέρος: $0,017 \times 0,013$. Σωζ. μήκ. του δευτέρου καρφιού 0,08 μ. Και στα δύο είναι συσσωματωμένα απανθρακωμένα τεμάχια ξύλου. Λόγω του μεγέθους τους, πρέπει να ήταν καρφωμένα στις γωνίες του νεκρικού φορείου²⁹ (Πί ν. 11β, αριστερά).

β) Δύο ακέραια καρφιά με στρογγυλή κεφαλή και τμήματα τριών άλλων. Μήκ. ακέραιων 0,12 μ.

Διάμ. κεφαλής 0,025 μ. Και αυτά πρέπει να προέρχονται από το φορείο (Πί ν. 11β, δεξιά).

γ) Τέσσερα ακέραια καρφιά και τεμάχια τουλάχιστον άλλων δέκα, μήκ. 0,09 μ., με τρίπλευρη κεφαλή σε ορθή γωνία με το στέλεχος (Πί ν. 11γ).

13. Σιδερένια σφήνα

Μήκ. 0,07, πλ. 0,01-0,014 μ. Το πάνω πλατύτερο τμήμα είναι κοίλο μέχρι βάθους 0,01 μ., για να διευκολύνεται η προώθησή της με τη βοήθεια άλλων εργαλείων.

Χρονολόγηση

Με βάση το 1/8 χρυσού στατήρα του Φιλίππου Β', ο τάφος Ι χρονολογείται το αργότερο στο τέλος του γ' τέταρτου του 4ου αι. π.Χ. Τα ελάχιστα υπόλοιπα κτερίσματα που σώθηκαν συμφωνούν με αυτή την τοποθέτηση.

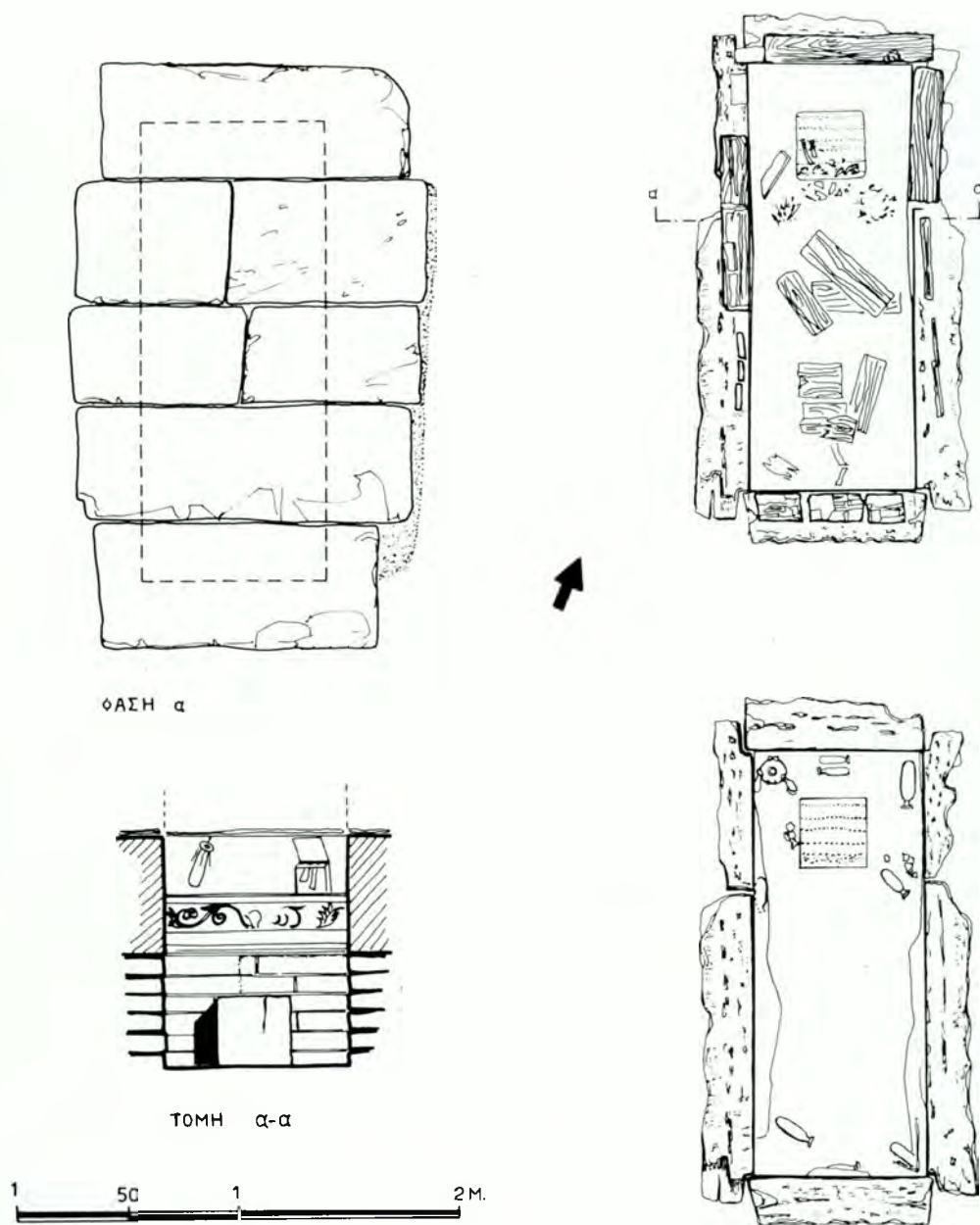
ΤΑΦΟΣ ΙΙ (Σχέδ. 6· Πί ν. 12-15)

Σε απόσταση 5 μ. βορειοδυτικά από τον Ι βρέθηκε άθικτος ο τάφος ΙΙ, εντυπωσιακά πλαισιωμένος από τον τύμβο του (Σχέδ. 3· Πί ν. 12α-β). Η πάνω επιφάνεια των καλυπτήριων λιθοπλίνθων του βρισκόταν σε βάθος 3,30 από την κορυφή του τύμβου και 0,70-1 μ. από την επιφάνεια του στερεού εδάφους. Δύο αναβαθμοί πλ. 1,60 και ύψ. 0,30-0,60 μ. (Πί ν. 12β), ανοιγμένοι στο στερεό, έφερναν στον ορθογώνιο λάκκο του τάφου. Το οριζοντιωμένο δάπεδο αλείφτηκε με λευκό κονίαμα. Το κάτω μισό των τοιχωμάτων (ύψ. 0,50 μ.) χτίστηκε με πέντε αλληπάλληλες σειρές άψητων πηλοπλίνθων, πάχ. 0,10 μ., με κόκκινη λάσπη ως συνδετικό υλικό. Πάνω σ' αυτές στηρίχτηκαν οι πώρινες πλάκες του πάνω μισού, δύο σε κάθε μακριά και από μία σε κάθε στενή πλευρά. Οι πώρινες πλάκες έχουν ύψος 0,53 μ. και διαφορετικό καθεμιά πάχος, που κυμαίνεται από 0,16 μέχρι 0,30 μ. Η εσωτερική παρειά των τοιχωμάτων, αφού επιχρίστηκε με λευκό κονίαμα, ζωγραφίστηκε. Μετά τον ενταφιασμό, ο τάφος καλύφθηκε με σανίδες και στη συνέχεια με πέντε βαριές καλυπτήριες λιθοπλίνθους. Οι δύο ακραίες, μήκ. 1,30 και πλ. 0,52 μ., ήταν μικρότερες από τις τρεις άλλες, που είχαν μήκος 1,54 και πλάτος 0,40-0,50 μ. Οι εξωτερικές διαστάσεις του τάφου ήταν $2,40 \times 1,25$ (-1,60) και οι εσωτερικές $2,02 \times 0,825 \times 1,02$ μ.

Ο μηχανικός εκσκαφέας δεν είχε εντοπίσει τον τάφο ΙΙ, είχε όμως περάσει αρκετές φορές από πάνω του. Κάτω από το βάρος του ράγισαν και βυθίστηκαν ελαφρά δύο από τις καλυπτήριες πωροπλίνθους, ενώ οι πώρινες πλάκες των μακριών πλευρών αποκολλήθηκαν και κάθισαν προς το μέσο του τάφου, προκαλώντας συγχρόνως την κατάρρευση των υποκείμενων άψητων πλίνθων μαζί με τα κονιάματα, που ήταν αλειμμένα πάνω τους. Έτσι, μετά τη δύσκολη απομάκρυνση των καλυπτήριων πλακών³⁰ και ενώ η ομορφιά και η πολυχρωμία των τοιχογραφιών του πάνω μισού του τάφου πρόσφερε μια πραγματικά αλησμόνητη εικόνα, στο κάτω μισό είχαμε την εικόνα της καταστροφής: στη βόρεια πλευ-

²⁹ Βλ. παρακάτω, σ. 32, αριθ. 23.

³⁰ Οι αρχιτεχνίτες του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης Σ. Καραλής και Ευ. Λύτος έφεραν σε αίσιο πέρας αυτή την επιχείρηση, που παρουσίαζε μεγάλη δυσκολία εξαιτίας των ραγισμένων καλυπτήριων πλακών.

Σχέδ. 6. Τύμβος Α, τάφος ΙΙ. Κατόψεις και τομή.

ρά ένας λευκός κύβος μόλις εξείχε από τα συντρίμια κονιαμάτων, άψητων πλίνθων και σανίδων και δε φαινόταν κανένα κτέρισμα.

Όπως και άλλοι κιβωτιόσχημοι ή θαλαμωτοί τάφοι στη Μακεδονία, ο τάφος Π είχε οροφή ξύλινη³¹, που, καθώς συμπιεζόταν μεταξύ καλυπτήριων και πλευρικών πλακών, εξασφάλιζε τη μόνωση στον τάφο. Τα τμήματα των σανίδων που ήταν ανάμεσα στις πλάκες, βρέθηκαν κονιορτοποιημένα (Π ί ν. 13α-γ), τα αποσαθρωμένα όμως λείψανά τους πάνω στις πλευρικές πλάκες δείχνουν ότι είχαν τοποθετηθεί έξι, παράλληλα προς τις πλευρές του τάφου. Το καλύτερα σωζόμενο από τα τεμάχια³² (Π ί ν. 14α-ζ), που βρέθηκαν πεσμένα στο εσωτερικό του τάφου πάνω από τις πηλοπλίνθους, έχει πλάτος 0,38, σωζ. μήκος 0,26 και πάχος 0,01-0,015 μ. (Π ί ν. 14α). Φέρει το ίχνος καρφιού, μήκ. 0,09 μ. Δεν αποκλείεται, λοιπόν, να μην ήταν μονοκόμματα οι σανίδες, αλλά συναρμοσμένες με καρφιά· αρκετά άλλωστε απ' αυτά βρέθηκαν μέσα στον τάφο.

Μετά την απομάκρυνση των συντριμμίων και τον καθαρισμό (Π ί ν. 15α-γ), φάνηκαν τα κτερίσματα τοποθετημένα με τάξη κυρίως στο βόρειο τμήμα του τάφου, γύρω από το λευκό κύβο. Ο κύβος αυτός, πλευράς 0,34 μ., ήταν σύμφυτος με το δάπεδο, χτισμένος με άψητες πηλοπλίνθους και επιχρισμένος με λευκό κονίαμα, όπως και το δάπεδο. Χρησίμευσε για βάθρο³³-απόθεση μιας ξύλινης τεφροδόχου λάρνακας, που ίχνη της μόνο σώθηκαν στην πάνω επιφάνεια του κύβου: τρεις παράλληλες ταινίες, αποτυπώματα πιθανότατα από τις σανίδες-τραβέρσες στην κάτω επιφάνεια του ξύλινου κιβωτίου (Σ χ έ δ. 6, κάτωψη). Μετά την αποσάθρωσή του, μέρος της περιεχόμενης σποδού έμεινε πάνω στον κύβο, ενώ το υπόλοιπο έπεσε και σκόρπισε στο δάπεδο, εμπρός από τη νότια πλευρά του κύβου. Μερικά ελεφαντοστέινα τεμάχια τινάχτηκαν μέχρι το νότιο τμήμα του τάφου. Μαζί με τα προσεκτικά πλυμένα οστά ήταν ανακατεμένα πλήθος καμένες ελεφαντοστέινες ταινίες και ανάγλυφα, καθώς και γυάλινοι επιπεδόκυρτοι οφθαλμοί. Ανήκαν στη διακόσμηση ξύλινης κλίνης, που θα πρέπει να είχε καεί μαζί με τη νεκρή· και για να ακριβολογήσουμε, μαζί με τους νεκρούς: η μελέτη των καμένων οστών από το δρ. Jonathan Musgrave³⁴ αποκάλυψε ότι ανήκαν σε μία νέα γυναίκα 25-30 ετών και το κυοφορούμενο ή νεογέννητο τέκνο της (35½-38½ εβδομάδων). Θά μπορούσε κανείς να υποθέσει βάσιμα ότι η νέα γυναίκα πέθανε στον τοκετό, χωρίς να φέρει στη ζωή το έμβρυο.

Πάνω στο δάπεδο του τάφου και εν μέρει κάτω από τα οστά, βρέθηκε χάλκινο επίχρυσο στεφάνι. Η αρχική του θέση θα ήταν είτε πάνω είτε μέσα στην ξύλινη λάρνακα³⁵. Κοντά σ' αυτό υπήρχαν έξι χάλκινες επίχρυσες ασπιδίσκες· αριστερότερα, μια μάζα από ξύλινο αντικείμενο μαζί με χάλκινα κρικάρια. Γύρω από τις τρεις άλλες πλευρές του κύβου βρέθηκαν δέκα αλάβαστρα και ισάριθμα περίπου σιδερένια καρφιά, από τα οποία θα ήταν κρεμασμένα. Δύο αλάβαστρα βρέθηκαν πίσω από τον κύβο, στο μέσο της βόρειας πλευράς· τρία σιδερένια καρφιά και δύο αλάβαστρα στη βορειοανατολική γωνία.

31 Δεσποίνη, ΑΑΑ ΧΙΙΙ (1980), σ. 200. Ξύλινη οροφή κάτω από τις καλυπτήριες πλάκες είχε και ο τάφος Γ του Σέδες, Κοτζιάς ΑΕ 1937, Γ', σ. 865, 873, σχέδ. V-VI.

32 Διαστάσεις άλλων τεμαχίων: α) 0,265×0,09 μ. β) 0,33×0,20 μ. γ) 0,18×0,14 μ. δ) 0,45×0,12 μ. ε) 0,20×0,10 μ. στ) 0,18×0,12 μ. Το σύνολο των δέκα τεμαχίων που βρέθηκαν δεν καλύπτει όλο το άνοιγμα του τάφου· προφανώς ένα μέρος των σανίδων διαλύθηκε, ίσως όσες έπεσαν στο δάπεδο και εκτέθηκαν άμεσα στην υγρασία του εδάφους, άγνωστο πόσο χρόνο πριν από την αποκάλυψη του τάφου.

33 Στον τάφο Γ του Σέδες υπήρχε κλίνη από ωμές πλίνθους, αλειμμένη με κονίαμα, Κοτζιάς, ΑΕ 1937, Γ', σ. 873, σχέδ. V-VI, σ. 875.

34 Παράρτημα Α, παρακάτω, σ. 117

35 Το τεφροδόχο σκεύος στους τάφους του 4ου αι. στη Μακεδονία συνοδεύεται από νεκρικό στεφάνι χρυσό ή χάλκινο επίχρυσο. Στον τάφο ΙΙΙ της Μηχανιώνας και στον ΙΙΙ της Βεργίνας ήταν τοποθετημένο γύρω από το λαιμό της τεφροδόχου υδρίας, ενώ στον τάφο του Φιλίππου Β' βρέθηκε μέσα στη λάρνακα. Το ότι συνήθιζαν να κρεμούν από καρφιά τα αλάβαστρα δείχνει η τοιχογραφία της βόρειας πλευράς του τάφου (Π ί ν. 1α, 22α). Ένα καρφί βρέθηκε πάνω στη βορειοδυτική γωνία του κύβου.

Κοντά στη νοτιοανατολική γωνία του κύβου ένα απλό και ένα γυάλινο αλάβαστρο. Στη βορειοδυτική γωνία του τάφου, ένα γυάλινο και ένα απλό αλάβαστρο ακουμπούσαν λοξά πάνω σε έναν πήλινο «κυπριακό» αμφορίσκο· το γυάλινο δεν είχε επαφή με το δάπεδο, επομένως είχε γλιστρήσει ως τον αμφορίσκο από ψηλότερα· κοντά τους βρέθηκαν τρία σιδερένια καρφιά. Τρίτο γυάλινο αλάβαστρο βρέθηκε σε επαφή με τη δυτική πλευρά του κύβου. Άλλο ένα αλάβαστρο λίγο πιο κάτω από το προηγούμενο, κοντά στη δυτική πλευρά του τάφου, και ένα ακόμη μισολιωμένο στην ανατολική πλευρά. Στη νοτιοανατολική και τη νοτιοδυτική γωνία του τάφου βρέθηκαν από ένα επίχρυσο αλάβαστρο και ανάμεσά τους, στο μέσο περίπου της νότιας πλευράς, ένα γυάλινο. Κοντά τους σιδερένια καρφιά, μήκ. 0,05-0,06 μ., με χάλκινα κρικάκια και μερικές χάλκινες εφηλίδες. Στις τοιχογραφημένες παρειές του τάφου δεν υπάρχουν τρυπήματα από καρφιά, είναι όμως πολύ πιθανό να είχαν καρφωθεί κάτω από την κοσμοφόρο, κάτω δηλαδή από τις πώρινες πλάκες του πάνω μισού του τάφου, όπου λείπουν μεγάλα τμήματα των κονιαμάτων. Σε αντίστοιχη θέση βρέθηκαν μπηγμένα καρφιά σε έναν από τους αδημοσίετους τάφους του Δερβενίου.

Κατάλογος κτερισμάτων

1. «Κυπριακός» αμφορίσκος 7567

(Σ χ έ δ. 7· Π ί ν. 16α)

Ύψ. 0,21, διάμ. χείλους 0,05 μ. Πηλός ωχροκάστανος. Επίχρυσμα υπόλευκο. Διακόσμηση με μαύρο και ερυθρό χρώμα. Ακέραιος.

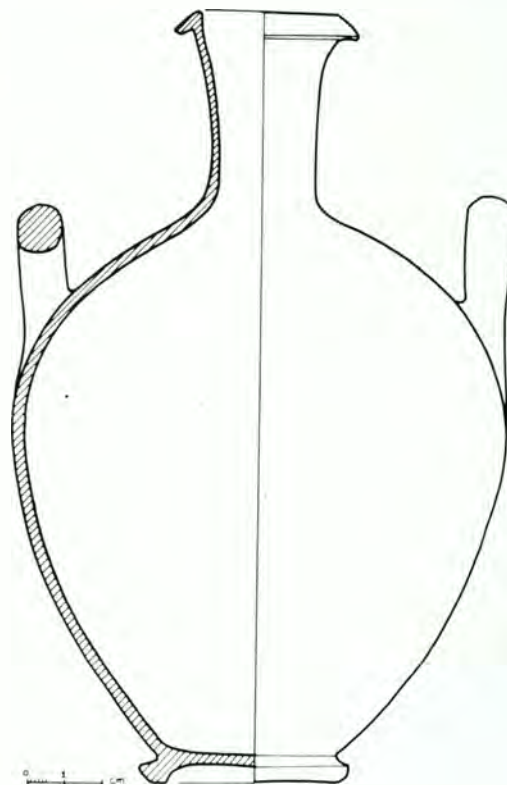
Στο λαιμό και τους ώμους εναλλάσσονται μαύρες και ερυθρές ταινίες με λεπτές κόκκινες γραμμές. Γάνωμα μαύρο στη ράχη των λαβών· στο κάτω μέρος της κοιλιάς ζεύγος οριζόντιων ταινιών και μεταξύ αυτών και των ώμων, σε κάθε όψη, δύο όρθιοι μίσχοι, με δύο ζεύγη φύλλων ο καθένας.

Όμοιοι αμφορίσκοι βρέθηκαν στους τάφους II και III της Μεγάλης Τούμπας στη Βεργίνα. Αποτελούν απομιμήσεις κυπριακών προτύπων, ίσως από εργαστήριο της Χαλκιδικής, όπου εμφανίζονται από τον 5ο αι.³⁶. «Κυπριακοί» αμφορείς βρέθηκαν και στους τάφους του Δερβενίου³⁷, που χρονολογούνται στο προχωρημένο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

2. Γυάλινο αλάβαστρο 7554

(Π ί ν. 16β:γ)

Ύψ. 0,195, διάμ. χείλους 0,05 μ. Συγκολλημένο. Λείπουν μικρά τεμάχια. Χρώμα γυαλιού καστανό. Γύρω από το χείλος δύο κίτρινες κλωστές

Σχέδ. 7. «Κυπριακός» αμφορίσκος 7567.

³⁶ Olynthus V, πίν. 32, σ. 35: Ύψ. 0,34 μ. Διάμ. χείλους 0,12 μ. Βρέθηκε κάτω από το στρώμα πυρκαγιάς της περσικής καταστροφής και ο πηλός είναι κατά τον Robinson ντόπιος. Ανήκει στην ομάδα «Αμαθούντος»: H. Walters, BMC, Vases I, II, σ. 191-197.

³⁷ ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 194.

γυαλιού. Στις ελαφρά κυρτές κάθετες ραβδώσεις του σώματος, διακόσμηση τύπου «φτερών» με κίτρινες και άσπρες κλωστές.

3. Γυάλινο αλάβαστρο 7555

(Π ί ν. 16β:δ)

Ύψ. 0,19, διάμ. χείλους 0,055 μ. Συγκολλημένο. Χρώμα γυαλιού σκούρο καστανό. Γύρω από το χείλος μία κίτρινη κλωστή. Στο ραβδωτό σώμα εναλλάσσονται ομάδες κίτρινων και λευκών φτερών.

4. Γυάλινο αλάβαστρο 7556

(Π ί ν. 16β:β)

Ύψ. 0,19, διάμ. χείλους 0,048 μ. Συγκολλημένο. Λείπουν τμήματα του κάτω μέρους. Γυαλί ανοικτό καστανό. Διακόσμηση τύπου φεστονιού με κίτρινες και λευκές κλωστές.

5. Γυάλινο αλάβαστρο 7557

(Π ί ν. 16β:α)

Ύψ. 0,185, διάμ. χείλους 0,052 μ. Ακέραιο. Χρώμα γυαλιού γαλαζοπράσινο. Διακόσμηση τύπου «φτερών» στο ραβδωτό σώμα με κίτρινες και άσπρες κλωστές.

Και τα τέσσερα γυάλινα αλάβαστρα του τάφου Π ανήκουν σε μεγάλη ομάδα όμοιας τεχνικής αλάβαστρων, που είναι προϊόντα ενός μόνου εργαστηρίου στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. Τα διακρίνει η παρόμοια με φτερά ή φεστόνια δίχρωμη διακόσμηση των συνήθως κυρτών κατακόρυφων ραβδώσεων του σώματος, ενώ μια κίτρινη γυάλινη κλωστή περιτρέχει το χείλος. Το σχήμα είναι όμοιο — εκτός από τις ραβδώσεις — με των σύγχρονων λίθινων αλάβαστρων. Το γεγονός, ότι στους τάφους συνυπάρχουν τα δύο είδη, είναι ίσως ενδεικτικό της παραγωγής τους στα ίδια εργαστήρια. Κατά τον Hayes³⁸, είναι πιθανή η προ-

έλευσή τους από εργαστήριο του Αιγαίου. Τρία αλάβαστρα της ίδιας ομάδας βρέθηκαν στον τάφο Δ του Δερβενίου Θεσσαλονίκης³⁹, μαζί με τρώβολο του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

6. Αλάβαστρο 7558

(Π ί ν. 16γ:α)

Ύψ. 0,237 μ. Λείπουν τμήματα της κοιλιάς. Επιφάνεια κατά τόπους διαβρωμένη. Σώμα ελλειψοειδές, λαιμός κοντός, οριζόντιο χείλος. Δύο μικροί ανάγλυφοι ή οριζόντιοι κανόνες, λίγο χαμηλότερα από τη βάση των κρίκων ανάρτησης των γυάλινων αλάβαστρων, αποτελούν μάλλον ανάμνηση εκείνων, εφόσον η ανάρτηση των μαρμαρινών αλάβαστρων γινόταν από το λαιμό (βλ. Π ί ν. 1α και 22α) με τη βοήθεια λεπτού σχοινιού.

7. Αλάβαστρο 7559

(Π ί ν. 16δ:γ)

Ύψ. 0,14 μ. Λείπει η μία όψη του αλάβαστρου — αυτή που ακουμπούσε στο δάπεδο — και τμήμα της άλλης. Περιγραφή όπως στο αριθ. κατ. 6.

8. Αλάβαστρο 7560

(Π ί ν. 16δ:β)

Ύψ. 0,156, διάμ. χείλους 0,038 μ. Λείπει τμήμα της πλευράς που ακουμπούσε στο δάπεδο. Περιγραφή όπως στο αριθ. κατ. 6.

9. Αλάβαστρο 7561

(Π ί ν. 16γ:γ)

Σωζ. ύψ. 0,145 μ. Λείπει το στόμιο και τμήματα του κορμού.

10. Αλάβαστρο 7562

(Π ί ν. 16δ:α)

Ύψ. 0,15 μ. Όμοιου τύπου με το αριθ. κατ. 6. Σώζεται σχεδόν ακέραιο. Σημειωτέον ότι η καλή διατήρηση οφείλεται πιθανότατα στο γεγονός ότι

³⁸ W. Hayes, *Roman and Pre-Roman Glass in the Royal Ontario Museum*, Toronto 1975, σ. 5. Τρία όμοια αλάβαστρα, στη Συλλογή Hans Cohn, Los Angeles: A. von Saldern, *Glas, von der Antike bis zum Jugendstil*, Mainz 1980, αριθ. 17-19, έγχρ. πίν. 1. Εργαστήριο υαλοργίας βρέθηκε στη Ρόδο: G. D. Weinberg, *Glass Manufacture in Hellenistic Rhodes*, ΑΔ 24 (1969): Μελέται, σ. 146 κ.ε.

³⁹ Μουσείο Θεσσαλονίκης, αριθ. Α44-46. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 194.

βρέθηκε σχεδόν όρθιο, ακουμπισμένο στον «κυπριακό» αμφορίσκο.

11. Αλάβαστρο 7563

(Π ί ν. 16γ:β)

Ύψ. 0,16, διάμ. χείλους 0,038 μ. Επιφάνεια διαβρωμένη.

12. Αλάβαστρο 7564

(Π ί ν. 16δ:δ)

Ύψ. 0,12, διάμ. χείλους 0,032 μ. Σώζεται ακέραιο, με ελαφρά διαβρωμένη την επιφάνεια.

13. Αλάβαστρο 7575

(Π ί ν. 16γ:δ)

Ύψ. 0,155, διάμ. χείλους 0,038 μ. Λείπουν τμήματα του σώματος. Επιφάνεια κατά τόπους διαβρωμένη.

Η ύλη κατασκευής των αλάβαστρων της Μηχανιώνας είναι αψεγάδιαστα λευκή και εξαιρετικής ποιότητας γύψος⁴⁰. Όσα όμως αγγεία βρέθηκαν πεσμένα στο δάπεδο του τάφου ήταν μισά ή διάτρητα, σαν να είχαν λιώσει από την επαφή τους με το επιχρισμένο με κονίαμα δάπεδο⁴¹. Η διάβρωση του αλάβαστρου πρέπει να οφείλεται σε χημικά αίτια.

Αλάβαστρα έχουν βρεθεί στον τάφο Β του Δερβενίου, κατασκευασμένα από άλλης ποιότητας βαρύ και υπόλευκο λίθο. Διατηρήθηκαν εκεί άριστα, όπως και τα αλάβαστρα του τάφου του Φιλίππου Β' στη Βεργίνα⁴². Είναι πολύ διαδεδομένο κτέρισμα για πολλούς αιώνες, αλλά τα προβλήματα της τοπικής προέλευσης και διάδοσης δεν έχουν αρκετά μελετηθεί. Εάν υπάρχουν λόγοι

να πιστεύεται ότι τον 4ο αι. π.Χ. τα γυάλινα αλάβαστρα κατασκευάζονταν στο Αιγαίο⁴³, δεν είναι παράλογο να υποθέσουμε ότι και τα λίθινα έχουν την ίδια καταγωγή, εφόσον μάλιστα είναι φτιαγμένα από γύψο ή αλάβαστρο, υλικά που υπάρχουν στον ελλαδικό χώρο.

14. Επίχρυσο αλάβαστρο 7565

(Π ί ν. 17α:α)

Ύψ. 0,19, διάμ. χείλους 0,045 μ. Λείπουν τμήματα του κορμού, του λαιμού και του χείλους. Όμοιου τύπου με το αριθ. κατ. 6. Στην επιφάνειά του έχει επικολληθεί λεπτότατο φύλλο χρυσού.

15. Επίχρυσο αλάβαστρο 7566

(Π ί ν. 17α:β)

Σωζ. ύψ. 0,185 μ. Λείπει το χείλος με την άκρη του λαιμού.

Τα επίχρυσα αλάβαστρα της Μηχανιώνας είναι φτιαγμένα από γύψο και έχουν ταυτόσημο σχήμα με τα απλά που περιγράψαμε παραπάνω, με μόνη διαφορά ότι καλύπτονται από λεπτότατο φύλλο χρυσού. Η τεχνική της επιμετάλλωσης μη μεταλλικών σκευών λεγόταν *πετάλωσις*. Το έλασμα του χρυσού είχε σφυρηλατηθεί ανάμεσα σε δύο δέρματα, ώστε να αποκτήσει ελάχιστο πάχος, μικρότερο από χιλιοστό, και μετά επικολλήθηκε στο αλάβαστρο με διαφανή κόλλα φυτικής προέλευσης⁴⁴. Η εφαρμογή των δύο ανόμοιων υλικών είναι τόσο απόλυτη, ώστε το χρυσό έλασμα να ακολουθεί τις επιφανειακές αλλοιώσεις του λίθινου αλάβαστρου, χωρίς να αποκολλάται από αυτό ή να σκίζεται. Η επιχρυσώση πηλινών, λίθινων ή ασημένιων αγγείων συνηθιζόταν στη Μακεδονία τον 4ο αι. π.Χ.⁴⁵. Φανερώνει έμμεσα

⁴⁰ Βλ. ανάλυση των συστατικών των αλάβαστρων στο Παράρτημα Β, σ. 122, §6.

⁴¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι το τμήμα που ήταν σε επαφή με το δάπεδο του τάφου λείπει, σαν να έχει κοπεί με μαχαίρι, ώστε να εφαρμόζει στην επίπεδη επιφάνεια. Τα περισσότερα αλάβαστρα εμφανίζουν στην επιφάνειά τους κοιλότητες, που φθάνουν συχνά μέχρι την πλήρη διάτρηση των τοιχωμάτων.

⁴² Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 77, εικ. 37-38.

⁴³ Παραπάνω, σ. 26, υποσημ. 38.

⁴⁴ Κ. Ασημενός, Επιχρυσώσεις με «μπόλο» και «μιζιόν», *Ήρος* 2 (1984), σ. 161-166.

⁴⁵ Πήλινα, λίθινα, ασημένια, επίχρυσα αγγεία βρέθηκαν στους τάφους του Δερβενίου, ενώ πολλά ασημένια αγγεία και το διάδημα της Βεργίνας έχουν επιχρυσώση. Για τις μεθόδους επιχρυσώσης μετάλλων στην αρχαιότητα, βλ. Κ. Ασημενός, *Μακεδονική μεταλλοτεχνία και σύσταση κραμάτων της κλασικής εποχής*, Πρακτικά του ΧΙΙ Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας, Αθήνα 1988, Γ', σ. 283-288.

τη χρήση ή και την κατασκευή χρυσών σκευών, πράγμα που επιβεβαιώνει η πληροφορία του Ηρόδοτου (Ζ, 119), ότι οι Ακάνθιοι και γενικά οι κάτοικοι της Θράκης ή της Μακεδονίας, απ' όπου πέρασε η στρατιά του Ξέρξη, κατασκεύαζαν χρυσά και ασημένια επιτραπέζια σκεύη. Τα πρόσφατα εξάλλου ευρήματα της Σίνδου⁴⁶ μαρτυρούν άνθηση της χρυσοχοΐας και της αργυροχοΐας στην κεντρική Μακεδονία, τουλάχιστον από τον 6ο αι. π.Χ.

16. Χάλκινο επίχρυσο στεφάνι 7591

(Πί ν. 17γ)

Σπασμένο σε πολλά τεμάχια. Η τετράπλευρης τομής οστέινη χοινικήδα ήταν επιχρυσωμένη και είχε εσωτερική επένδυση από μονοκόμματα ξύλινη φλούδα, πλ. 0,007 μ., όπου δεχόταν τις αναδιπλωμένες άκρες των χάλκινων μίσχων⁴⁷. Η χοινικήδα είναι λεπτότερη προς το μέσο του στεφανιού και φαρδύτερη στο πίσω μέρος. Κάθε 2-3 χιλιοστά (αραιότερα προς το πίσω μέρος) έχει οπές για να περνούν οι μίσχοι των καρπών και των χάλκινων-επίχρυσων ατρακτόσχημων φύλλων, των οποίων το αρχικό μήκος θα ήταν 0,05-0,06 και το πλάτος 0,012 μ. Οι πηλيني επίχρυσοι καρποί είναι μάλλον μπουμπούκια μυρτιάς· έχουν ωοειδές σχήμα και μήκος 0,05 μ.

17. Έξι χάλκινες επίχρυσες εφηλίδες 7590

(Πί ν. 17β)

Διάμ. 0,029-0,031 μ. Κυρτές με περιφερειακή επίπεδη ταινία. Η επιχρύσωση σώζεται ελάχιστα. Διακοσμούσαν τα πόδια, το κάλυμμα ή τις πλευρικές όψεις ξύλινης οστεοδόχου λάρνακας, κατά απομίμηση των λαρνάκων από πολύτιμο μέταλλο, όπως οι χρυσές της Βεργίνας και η ασημένια από την Αμφίπολη⁴⁸.

18. Ελεφαντοστέινη διακόσμηση κλίνης (Σχέδ. 8· Πί ν. 17δ, 18α-δ, 19α, γ, ε)

Ανακατεμένα με τα οστά βρέθηκαν εκατοντάδες μικρά ελεφαντοστέινα αποτμήματα από τη διακόσμηση ξύλινης κλίνης, που είχε καεί μαζί με τη νεκρή. Το ότι επρόκειτο για κλίνη τεκμηριώνεται από την ύπαρξη ανάμεσά τους σπαραγμάτων από μεγάλες έλικες και γυάλινων οφθαλμών, που είναι χαρακτηριστικά στοιχεία της διακόσμησης των ποδιών της κλίνης, όπως γνωρίζουμε από τα λίθινα αντίγραφα τους μέσα στους μακεδονικούς τάφους⁴⁹ και από το εύρημα του Κεραμεικού⁵⁰. Τα περισσότερα σπαραγματα έχουν παραμορφωθεί από τη φωτιά και ασφαλώς συρρικνωθεί. Διακρίνουμε τις επόμενες ομάδες:

α) Θραύσματα από ανθρώπινες μορφές (Πί ν. 18α)

Μόνο σε πέντε τεμάχια διακρίνουμε τμήματα από ανθρώπινο σώμα:

1. Φλούδα ελεφαντοστού με τα δύο μάτια και μικρό τμήμα των παρειών ή λαιμού μορφής που κοιτάζει προς τα πάνω, μήκ. 0,022 και πλ. 0,011 μ.

2. Τμήματα από δύο αριστερά άκρα πόδια, μήκ. 0,0107-0,02 μ., και τρία μεσαία δάκτυλα δεξιού ποδιού, μήκ. 0,06 μ.

3. Βραχίων με πτυχές ιματίου, μήκ. 0,023 μ.

4. Βραχίων (;) με πτυχές, μήκ. 0,02 μ.

5. Χέρι που κρατά πτυχή ιματίου, μήκ. 0,032 και πλ. 0,08 μ.

β) Ιωνικά και λέσβια κυμάτια (Πί ν. 18 β-γ)

Είκοσι πέντε τεμάχια ιωνικών κυμάτων με ανάγλυφα αυγά και λόγχες, μήκ. (το μεγαλύτερο) 0,045 και ύψ. 0,08 μ. Αν κρίνουμε από την κλίνη του τάφου ΙΙΙ της Βεργίνας⁵¹, τα κυμάτια αυτά πρέπει να πλαισιώναν τη ζωφόρο με το εικονογραφημένο θέμα σε μία από τις τραβέρσες της

⁴⁶ Δεσποίνη κ.ά., Σίνδος.

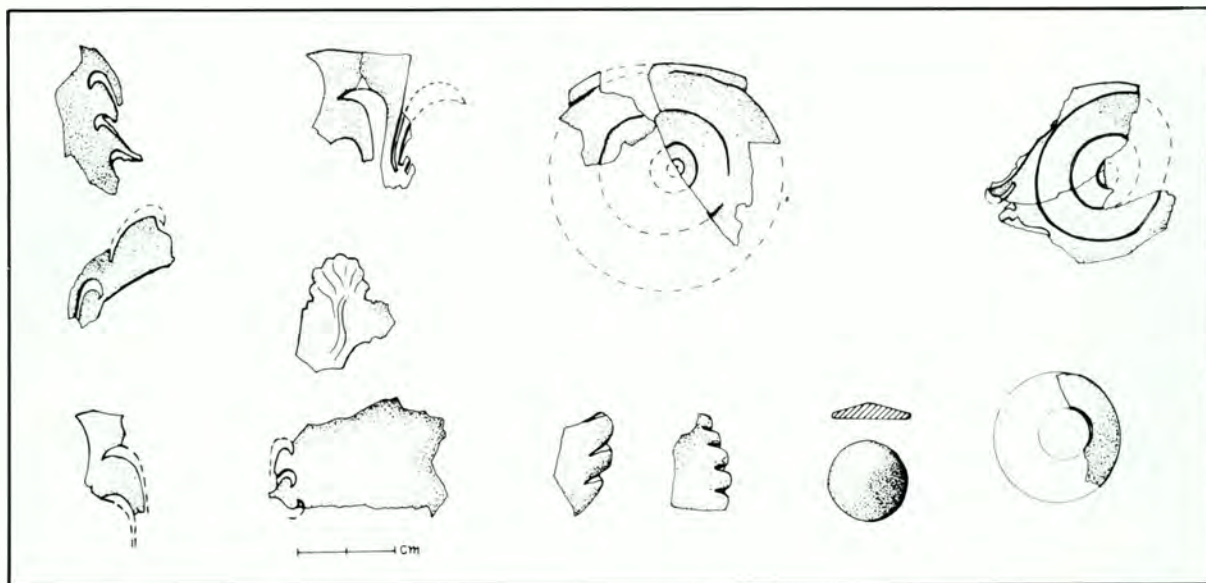
⁴⁷ Η εσωτερική ξύλινη επένδυση της χοινικήδος προερχόταν είτε από κωνοφόρο είτε από πλατύφυλλο δένδρο. Βλ. παρακάτω, Παράρτημα Β, σ. 122, §5.

⁴⁸ Θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας, πίν. 18, 19, 55. Για παραστάσεις σε απουλικά ερυθρόμορφα, βλ. Richter, Furniture, εικ. 399, 401, 403.

⁴⁹ Παραπάνω, υποσημ. 21.

⁵⁰ U. Knigge, Der Südhügel, Kerameikos IX, Berlin 1976, πίν. 101-111.

⁵¹ Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 207, εικ. 168, όπου όμως δεν εικονίζονται τα ιωνικά κυμάτια που πλαισιώνουν το σύμπλεγμα με τον Πάνα.

Σχέδ. 8. Αποτμήματα ελεφαντοστέινης διακόσμησης της κλίνης και γυάλινος οφθαλμός 7589.

μακριάς πλευράς της κλίνης. Τα τριάντα πέντε αποτμήματα λεσβίων κυματίων ανήκουν σε δύο διαφορετικού ύψους κυμάτια (0,005-0,01 μ.), με ανάλογη προς τα ιωνικά λειτουργικότητα.

γ) Ανθέμια (Σ χ έ δ. 8· Π ί ν. 18δ, δεύτερη και τρίτη σειρά)

Πέντε θραύσματα από περίτμητα ανθέμια, που θα έφεραν ζωγραφιστή διακόσμηση. Μήκ. 0,01-0,04 μ. Πιθανότατα ανήκαν στη διακόσμηση των ποδιών της κλίνης.

δ) Μίσχος με κυματιστά φύλλα και άνθος (Π ί ν. 18α)

Ύψ. 0,03, πλ. 0,02 μ. Θα είχε θέση σε ζωφόρο με βλαστόσπειρα ή φύλλα ακάνθου.

ε) Κύμα (Π ί ν. 18α)

Διαστ. 0,015 × 0,01 μ. Ανήκε σε πλαίσιο κάποιου θέματος, όπως στις τραβέρσες της αδημοσίευτης κλίνης του τάφου της Ποτειδαιας στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης (βλ. υποσημ. 19).

στ) Έλικες μεγάλων ανθεμίων (Σ χ έ δ. 8· Π ί ν. 18δ, κάτω σειρά)

Οκτώ αλλοιωμένα θραύσματα, το μεγαλύτερο διαστάσεων 0,037 × 0,022 μ., ανήκουν στις μεγάλες έλικες που στολίζουν τα πόδια των κλινών. Με εγχάρκτη καμπύλη αποδίδεται η σπείρα της έλικας.

ζ) Κομβίο (Π ί ν. 18α, δεξιά, στο μέσο)

Διάμ. 0,013 μ. Η κοιλότητα του κέντρου θα χρησίμευε για την έκθεση γυάλινου ίσως επιπεδόκυρτου δίσκου («οφθαλμού»). Πίσω υπάρχει θραυσμένο στέλεχος. Όμοια βρέθηκαν στον τάφο Γ του Σέδες⁵².

η) Διαφόρων σχημάτων δεκάδες λεπτές πλάκες ελεφαντοστού (Π ί ν. 18δ, 19γ)

Αρχικά επίπεδες, με ελαφρές εγχαράξεις στην πίσω όψη για να διευκολύνεται η επικόλληση στην ξύλινη επιφάνεια, έχουν κυρτωθεί από την επίδραση της φωτιάς. Είναι δύσκολο να πει κανείς αν ανήκαν μόνο στα πόδια της κλίνης ή κάλυπταν και άλλες επιφάνειες. Αποτελούσαν πάντως το βάθος για την προβολή κοσμημάτων από γυαλί, όπως φαίνεται από τα κομμένα καμπύλα

⁵² Κοτζιάς, ΑΕ 1937, Γ', σ. 887, εικ. 22.

άκρα πολλών από αυτές⁵³. Σε τέσσερα αποτμήματα υπάρχουν έγγλυφες κοιλότητες για την υποδοχή των φύλλων γυάλινων ανθεμίων, όπως αυτά που βρέθηκαν στον τάφο I και στην πυρά του τάφου IV (Σ χ έ δ. 8, αριστερά).

θ) Εκατοντάδες αποτμήματα από λεπτές ελεφαντοστέινες ταινίες (Π ί ν. 19ε)

Πλ. 0,015-0,05, μήκ. 0,035-0,07 μ. Τα άκρα τους είναι λοξά κομμένα, για να συναρμόζονται καλύτερα με τα διπλανά τους τεμάχια, και συχνά η μία επιφάνεια φέρει αδρές εγχαράξεις για να διευκολύνεται το κόλλημα. Σχημάτιζαν ένθετες διακοσμητικές ταινίες-πλάισια στις τραβέρσες ή ήταν παρέμβλητες στις κάτω έλικες του ποδιού, όπως στην κλίνη του Κεραμεικού⁵⁴.

Τα ελεφαντοστέινα σπαράγματα της κλίνης του τάφου II της Μηχανιώνας δεν επαρκούν για μια ακριβή αναπαράστασή της. Είναι όμως αρκετά για να δείξουν την εξαιρετικής ποιότητας εργασία και την πολυτέλεια του επίπλου. Στην αρχαιότητα ήταν φημισμένες οι κλίνες της Μιλήτου⁵⁵, δε γνωρίζουμε όμως αν είχαν ελεφαντοστέινη διακόσμηση. Σε καταλόγους των θησαυρών των ιερών αναφέρονται κιβώτια ελεφαντοστέινα⁵⁶, χωρίς δήλωση του τόπου κατασκευής τους.

19. Δέκα γυάλινοι επιπεδόκυρτοι οφθαλμοί 7589 (Π ί ν. 19α)

Γυαλί ωχροκίτρινο, επιφάνεια υπόλευκη· ο ένας είναι μαύρος. Οι μεγαλύτεροι (τρεις ακέραιοι και απότμημα ενός τέταρτου) έχουν διάμετρο 0,022 μ.· οι δύο, στην κάτω επιφάνεια έχουν οπή υποδοχής συνδέσμου, για την καλύτερη στερέωσή τους στην επιφάνεια όπου ήταν κολλημένοι. Οι μικρότεροι (τρεις ακέραιοι και δύο θραυσμένοι στην

περιφέρεια) έχουν διάμετρο 0,016 μ. Αποτελούσαν τους «οφθαλμούς» των ελίκων του ιωνικού επίκρανου και των ανθεμίων στα πόδια της κλίνης και ήταν συνήθως διαφορετικών μεγεθών⁵⁷.

Ημισφαιρικά γυάλινα κομβία βρέθηκαν και στον τάφο Γ του Σέδες⁵⁸, η ερμηνεία όμως που δόθηκε για τη χρήση τους, όπως και για τα γυάλινα πλακίδια, είναι λανθασμένη· ασφαλώς υπήρχε κλίνη μέσα στον τάφο, στην οποία ανήκαν και τα ελεφαντοστέινα πλακίδια που βρέθηκαν εκεί.

20. Τρεις φακοειδείς γυάλινοι οφθαλμοί 7589 (Σ χ έ δ. 8, κάτω· Π ί ν. 18δ)

Διάμ. 0,015 μ. Η κάτω επιφάνεια επίπεδη, η πάνω ελαφρώς καμπύλη. Και αυτοί θα κοσμούσαν έλικες, ίσως το χαμηλότερο ζεύγος κάθε ποδιού.

21. Ελεφαντοστέινα στελέχη ξύλινων χτενιών 7587-7588⁵⁹

(Σ χ έ δ. 9-13· Π ί ν. 19β, δ, 20α)

Βρέθηκαν ανάμεσα στα οστά και είχαν αναμφισβήτητη καεί μαζί με τη νεκρή. Διακρίνονται δύο τύποι:

α) Πελεκόσχημα στελέχη 7588 (Σ χ έ δ. 9-10). Σώζονται τρία ακέραια, μήκ. 0,114-0,128 μ. και δεκαπέντε τεμάχια που θα συναποτελούσαν τουλάχιστον άλλα επτά. Έχουν σχήμα μακρόστενου πέλεκυ, ορθογώνιας διατομής στο μέσο, όπου τρία από αυτά έχουν οπή· στη μία περίπτωση διατηρείται τμήμα σιδερένιας βελόνας μέσα στην οπή. Το κεντρικό τμήμα πλασιώνεται από δύο βαθιές εγκοπές και στη συνέχεια επεκτείνεται στα πλάγια, για να απολήξει σε δύο λεπτές πτέρυγες, κάθετες ως προς το οριζόντιο επίπεδο του κεντρικού τμήματος.

⁵³ Πρβλ. την ελεφαντοστέινη επένδυση της κλίνης του Κεραμεικού, Knigge, ό.π., πίν. 105-107.

⁵⁴ Ό.π., πίν. 102, 107, 108.

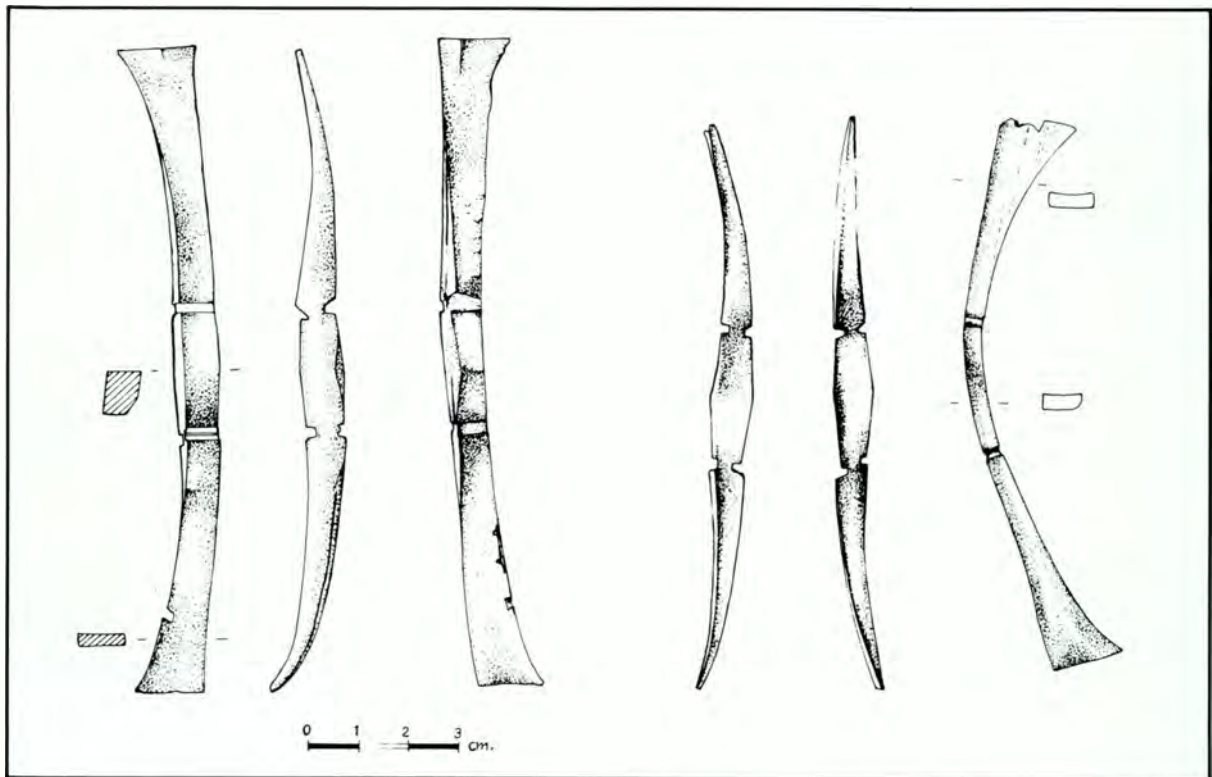
⁵⁵ Αθήναιος I, 28B, XI, 486E: κλίνη μιλησιουργής και δίφρος μιλησιουργής.

⁵⁶ IG I³, 396/18, XI, 203 κ.ε.

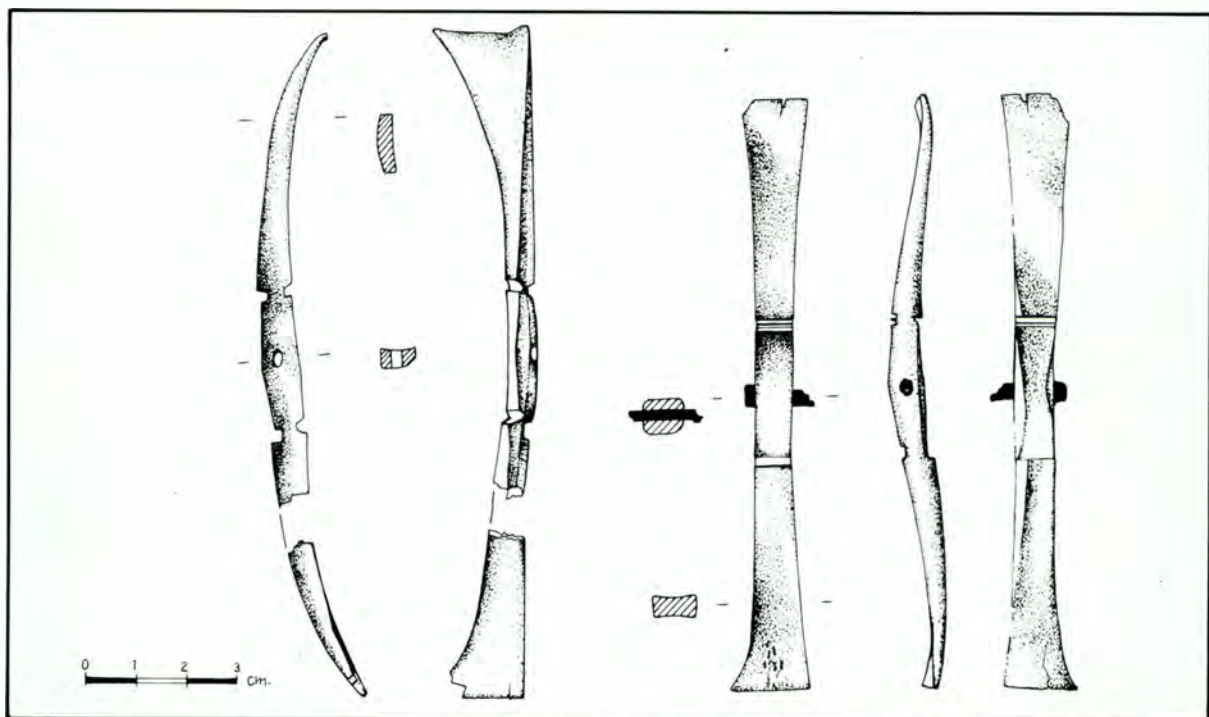
⁵⁷ Πρβλ. αναπαράσταση της κλίνης της Βεργίνας, Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 122, εικ. 75, καθώς και την κλίνη του τύμβου «Μπέλλα», ό.π., σ. 34, εικ. 13-14.

⁵⁸ Κοτζιάς, ΑΕ 1937, Γ', σ. 889.

⁵⁹ Την απόδοση των ελεφαντοστέινων διακοσμητικών στοιχείων σε ξύλινα χτένια οφείλω στο συνάδελφο Ματθαίο Μπέσιο, τον οποίο ευχαριστώ και από τη θέση αυτή. Η ζωγράφος Ασπασία Φάκλαρη φιλοτέχνησε την αναπαράσταση ενός χτενιού, με βάση το ακέραιο ελεφαντοστέινο από τις Φερές (υποσημ. 60).

Σχέδ. 9. Πελεκόσχημα ελεφαντοστέινα στελέχη ξύλινων χτενιών 7588.

Σχέδ. 10. Πελεκόσχημα ελεφαντοστέινα στελέχη ξύλινων χτενιών 7588.

β) Ορθογώνιες ταινίες 7587. Διακρίνονται δύο παραλλαγές:

1. Ορθογώνιες ταινίες, μήκ. 0,093-0,10 και πλ. 0,012-0,015 μ., σφηνοειδούς τομής· η πλατιά ράχη έχει πλάτος 2-3 χιλ. και η στενή 1 χιλ. Στα δύο άκρα, αλλά στη μία όψη κάθε ταινίας, ένα τμήμα, μήκ. 0,015 μ., είναι λεπτότερο, για να διευκολύνεται η προσαρμογή του σε άλλη επιφάνεια (Σ χ έ δ. 11). Σώζονται δύο πλήρεις ταινίες, συγκολλημένες, και τμήματα από άλλες τρεις.

2. Λεπτότερες και μακρύτερες ταινίες, σκεβρωμένες από τη φωτιά (Σ χ έ δ. 12). Τρεις σώζονται, συγκολλημένες, σε όλο το μήκος τους, που ποικίλλει από 0,084-0,103 μ., και υπάρχουν τμήματα από άλλες έξι ή επτά. Το πλάτος τους είναι 0,009-0,012 μ. και η τομή σφηνοειδής· πλάτος ράχης 0,003 και ακμής 0,001 μ. Στα άκρα της εσωτερικής όψης, που είναι λεπτότερα, υπάρχουν στις περισσότερες από τρεις εγκάρσιες εγκοπές, για την εξυπηρέτηση της συγκόλλησης σε άλλη επιφάνεια. Σε τρία τεμάχια, στην κύρια όψη, διακρίνονται ίχνη τρέχουσας σπείρας σε μαύρο χρώμα.

Τόσο τα πελεκόσχημα στελέχη όσο και οι απλές ταινίες αποτελούν την ελεφαντοστέινη επένδυση ξύλινων διπλών χτενιών. Σε κάθε χτένι αντιστοιχούν δύο πελεκόσχημα και τέσσερις ορθογώνιες ταινίες. Συνολικά, δηλαδή, υπήρχαν πέντε χτένια μέσα στον τάφο. Η ευθύγραμμη όψη κάθε πελεκόσχημου, που φέρει μάλιστα και ελαφρά χαράγματα, ήταν κολλημένη στα πλάγια του χτενιού, ενώ συγχρόνως το σιδερένιο στέλεχος καρφωνόταν μέσα στο συμπαγές ξύλο, τον πυρήνα δηλαδή απ' όπου ξεκινούσαν οι δύο σειρές δοντιών του χτενιού. Τον ίδιο τον πυρήνα, που πρέπει να ήταν ατρακτόσχημος, κάλυπτε από ένα ζεύγος ορθογώνιων ταινιών σε κάθε όψη. Τα λεπτότερα κοίλα άκρα τους, συχνά με εγκάρσιες εγκοπές, κολλούσαν πάνω στο ορθογώνιας τομής κεντρικό τμήμα των πελεκόσχημων στελεχών. Στην εξωτερική τους επιφάνεια οι ορθογώνιες ταινίες έφεραν ζωγραφιστή διακόσμηση. Στην αναπαράσταση των χτενιών (Σ χ έ δ. 13) πολύτιμη βοήθεια πρόσφερε το ακέραιο ελεφα-

ντοστέινο χτένι, που βρέθηκε σε τάφο του τέλους του 5ου αι. στις Φερές Θεσσαλίας⁶⁰.

22. Είκοσι πέντε σιδερένια καρφιά (Π ί ν. 20β-γ)

Βρέθηκαν στο εσωτερικό του τάφου και από αυτά τα εννέα στις δύο βόρειες γωνίες. Εκτός από δύο μικρά και λεπτά, μήκ. 0,045 μ., τα υπόλοιπα είναι όμοια, μήκ. περίπου 0,07 μ., με μικρό κεφάλι λυγισμένο, ώστε να σχηματίζεται γωνία. Το μυτερό άκρο διατηρείται σε όλα πολύ καλά, σε μήκος 0,01 μ., όσο ήταν μπηγμένο στο τοίχωμα. Σε ένα σώζεται συσσωματωμένο το μεγαλύτερο μέρος χάλκινου κρίκου, διαμ. 0,014 μ., που θα ανήκε στο αντικείμενο που ήταν κρεμασμένο στο καρφί.

Από τα είκοσι πέντε καρφιά που μπηγόνταν κάτω από τις πλευρικές πλάκες του τάφου, πρέπει να ήταν κρεμασμένα τα αλάβαστρα που βρέθηκαν μέσα στον τάφο, καθώς και υφασμάτινες νεκρικές ταινίες ή αντικείμενα από δέρμα, που δε σώθηκαν. Άλλωστε, ιδέα για το τι είδους αντικείμενα μπορεί να ήταν κρεμασμένα μας δίνουν οι τοιχογραφίες του τάφου.

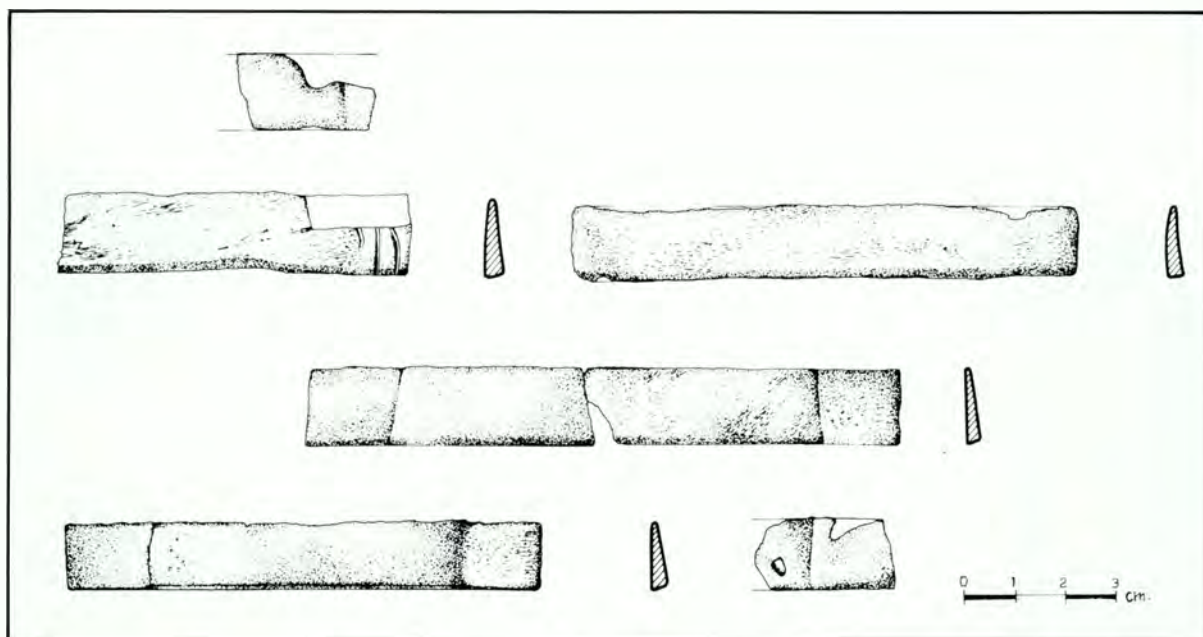
23. Μάζα από βαμμένο ξύλο

Βρέθηκε στο δάπεδο. Σώζονται ελάχιστες φλούδες από ξύλο με ίχνη από γαλάζιο και κόκκινο χρώμα. Μαζί βρέθηκαν δώδεκα χάλκινοι κρίκοι, διαμ. 0,008 μ.· ο ένας είναι ακόμη περασμένος σε δερμάτινες θηλίες (Π ί ν. 20δ). Η μάζα αυτή είναι ό,τι απέμεινε από την ξύλινη τεφοροδόχο λάρνακα, που θα πρέπει να ήταν ζωγραφισμένη με κόκκινα και γαλάζια χρώματα. Για τη χημική ανάλυση των λειψάνων αυτών, βλ. σ. 121, Παράρτημα Β, §2α.

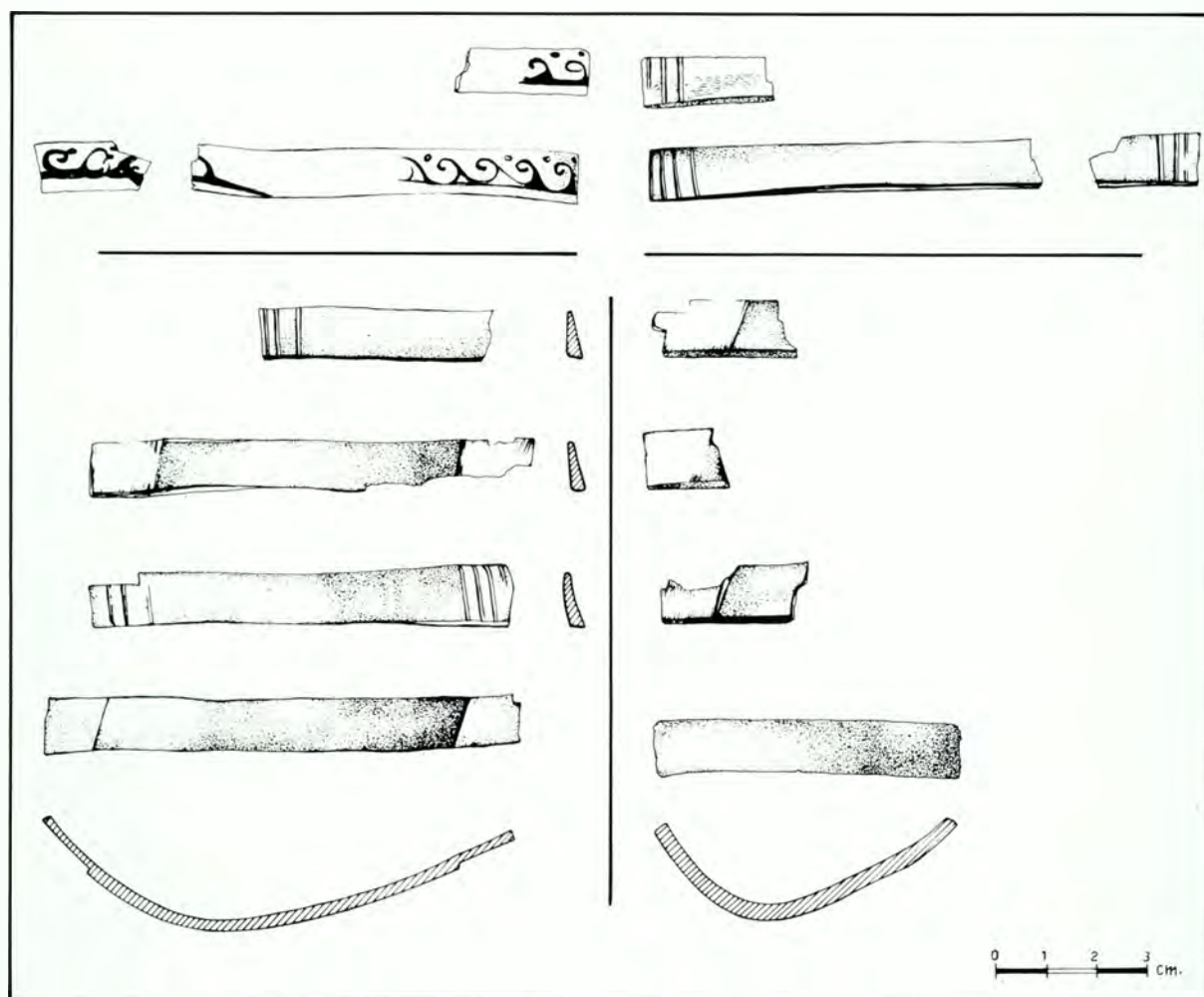
24. Τέσσερις χάλκινες εφηλίδες (Π ί ν. 20δ)

Διάμ. 0,01 μ. Καλύπτουν σιδερένιους ηλίσκους, όπως δείχνει τμήμα του σιδερένιου στελέχους που σώζεται κάτω από την κυρτή επιφάνεια της μίας εφηλίδας. Πιθανότατα διακοσμούσαν την ξύλινη λάρνακα.

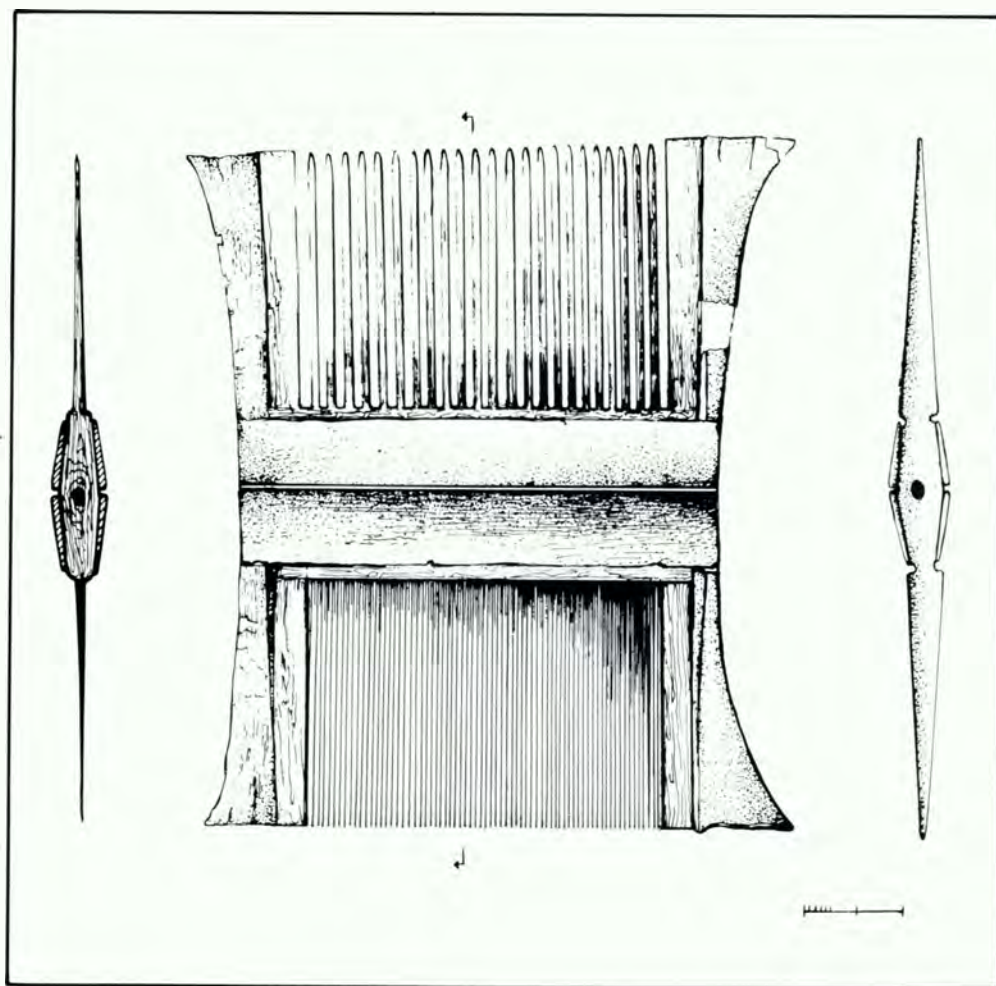
⁶⁰ Β. Αδρύμη-Σισμάνη, Τύμβος Φερών, ΑΑΑ XVI (1983), σ. 31, εικ. 4. Στον ίδιο τύμβο βρέθηκαν και ξύλινα χτένια, ό.π., σ. 34, σχέδ. 5. Παρόμοια ελεφαντοστέινα χτένια βρέθηκαν στο Κορύκειον άντρον των Δελφών (ΒCH Suppl. IX, L'Antre Corycien II. 1984, σ. 168, εικ. 4) και κάπου στη Χαλκιδική (Ρ. Amandry, Collection Stathatos I, Les bijoux antiques, 1953, πίν. XXVIII, αριθ. 188).

Σχέδ. 11. Ελεφαντοστέινες ορθογώνιες ταινίες από ξύλινα χτένια 7587.

Σχέδ. 12. Ελεφαντοστέινες ορθογώνιες ταινίες από ξύλινα χτένια 7587.

Σχέδ. 13. Αναπαράσταση ξύλινου χτενιού με ελεφαντοστέινη επένδυση.

Οι τοιχογραφίες⁶¹ (Σ χ έ δ. 14-20· Π ί ν. 1-6, 21-25)

Η προετοιμασία των εσωτερικών τοιχωμάτων του τάφου για την τοιχογράφηση έγινε ως εξής⁶²: πρώτα αλείφθηκε το πλινθόκτιστο κάτω μισό, που θα πρέπει να σχημάτιζε μικρή εσοχή ως προς το πάνω μισό, με χονδρό κονίαμα, *άλιφή*, πάχ. 0,01-0,03 μ., που πέρασε και μέσα στους αρμούς των πλίνθων (Π ί ν. 70ε-στ). Ακολούθησε η *κονιάσις*, η επάλειψη δηλαδή με στρώματα λεπτότερου κονιάματος, που ενοποίησαν σε ομοιόμορφη επιφάνεια το πάνω και το κάτω μισό του τάφου. Έπειτα, το κονίαμα *έλευκάνθη*, επιχρίστηκε με γαλάκτωμα ασβέστη και ακολούθησε η *γραφή έφ' ύγροϊς* (νυπογραφία, fresco). Μετά τη ζωγραφική γινόταν *γάνωσις* της τοιχογραφίας, προστατευτική δηλαδή επικάλυψη με διαφανές στρώμα κηρού, πράγμα που είναι πολύ πιθανό να έγινε στον τάφο της Μηχανιώνας, δεδομένου ότι τα χρώματα δεν επηρεάστηκαν καθόλου από την υγρασία του τάφου.

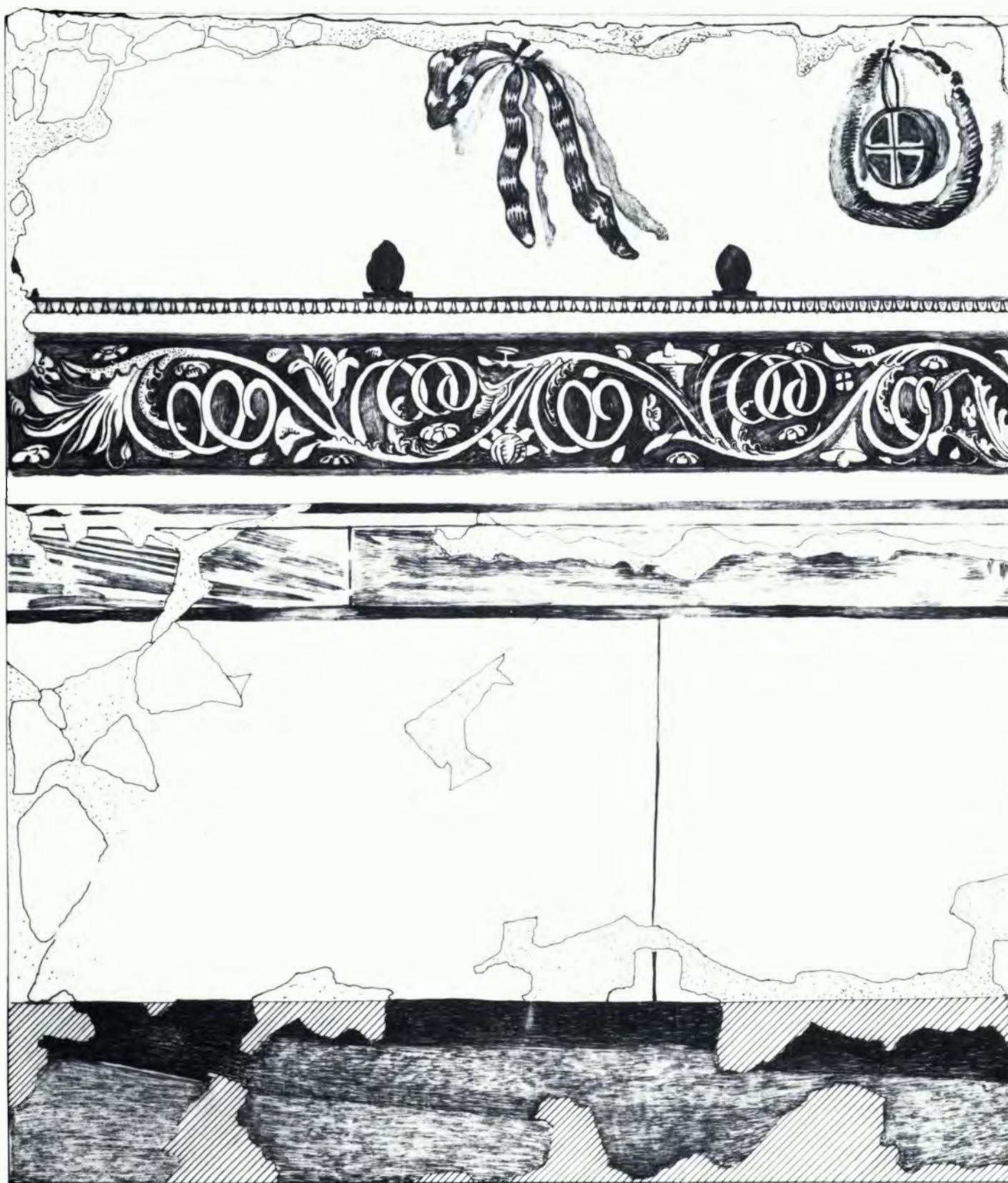
Οι τοιχογραφίες αναπαριστούν το εσωτερικό ενός γυναικωνίτη (Π ί ν. 21α-β). Στη βάση των τοιχωμάτων μία μαύρη ζώνη, ύψ. 0,185 μ., δηλώνει τον τοιχοβάτη.

Ακολουθεί υπόλευκη ζώνη, ύψ. 0,35 μ., με μαύρες κάθετες γραμμές (δύο στις μακριές πλευρές και μία στις στενές), για τη δήλωση των ορθοστατών. Στη συνέχεια ζώνη, πλ. 0,11 μ., με ρόδινους ορθογώνιους δόμους, που κάλυπτε την ένωση των πώρινων πλακών με την πλινθοδομή. Αμέσως πάνω από αυτή, λεπτή ταινία ανοικτού καστανού χρώματος και έπειτα μία πολύχρωμη ανθεμωτή κοσμοφόρος, ύψ. 0,12 μ., πλαισιωμένη από δύο λεπτές ταινίες, ρόδινη η κάτω και ανοικτή καστανή η επάνω. Το βάθος της κοσμοφόρου είναι μαύρο και πάνω σ' αυτό προβάλλεται με έντονα γαλάζια, κόκκινα, ανοικτά πράσινα, ωχρά και ανοικτά καστανά χρώματα μια πλούσια φυτική διακόσμηση. Στο μέσο κάθε πλευράς εικονίζεται γυναικείο κεφάλι καλυμμένο με πέπλο, κατά μέτωπο στις μακριές και κατά τομή στις στενές πλευρές. Πίσω από την πλάτη κάθε προτομής φυτρώνουν δύο ζεύγη φύλλων ακάνθου και από ένας βλαστός, που με άνετους κυματισμούς καταλήγει σε «οφθαλμωτό» ανθέμιο στη γωνία, όπου αντικρίζει το αντίστοιχο ανθέμιο της γειτονικής πλευράς. Οι ημικυκλικοί χώροι που δημιουργούν οι κυματισμοί του βλαστού γεμίζουν με διπλές ή τριπλές σπείρες ελίκων και άνθη. Στις έλικες χρησιμοποιούνται δύο διαφορετικά χρώματα (π.χ. κόκκινο και πράσινο), για να ξεχωρίζει η εξωτερική από την εσωτερική όψη των ανελίζεων. Εκτός από τα φύλλα και τους βλαστούς, δύο κωνικά άνθη πλαισιώνουν κάθε γυναικεία προτομή, που μοιάζει έτσι να αναδύεται από τη γη μέσα σε μια οργιώδη πολύχρωμη βλάστηση. Το ίδιο θέμα βρίσκουμε διαμορφωμένο ήδη στο β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., στο λαιμό ερυθρόμορφων κρατήρων της Απουλίας, όπου εικονίζεται κατά μέτωπο γυναικείο κεφάλι πλαισιωμένο από δίχρωμες βλαστόσπειρες, ενώ απλούστερη πρόδρομη μορφή απαντά από τον 5ο αι. π.Χ. στα αττικά αγγεία, αλλά και στα αγγεία από τα Πυργαδίκια της Χαλκιδικής⁶³.

⁶¹ Τη συντήρηση των τοιχογραφιών του τάφου II, από την ημέρα της εύρεσής του μέχρι την παρουσίαση του τάφου στην έκθεση «Μέγας Αλέξανδρος» στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης τον Ιούλιο του 1980, ανέλαβε ο συντηρητής Γ. Κωνσταντινίδης. Τη συγκόλληση των θραυσμάτων του κάτω μισού και την επανασύνδεση με το πάνω μισό πραγματοποίησε ο συντηρητής Δ. Καπιζιώνης, σύμφωνα με τις οδηγίες του επόπτη συντήρησης Ν. Μίνω. Αναλυτική έκθεση του Δ. Καπιζιώνης, βλ. στο Παράρτημα Γ.

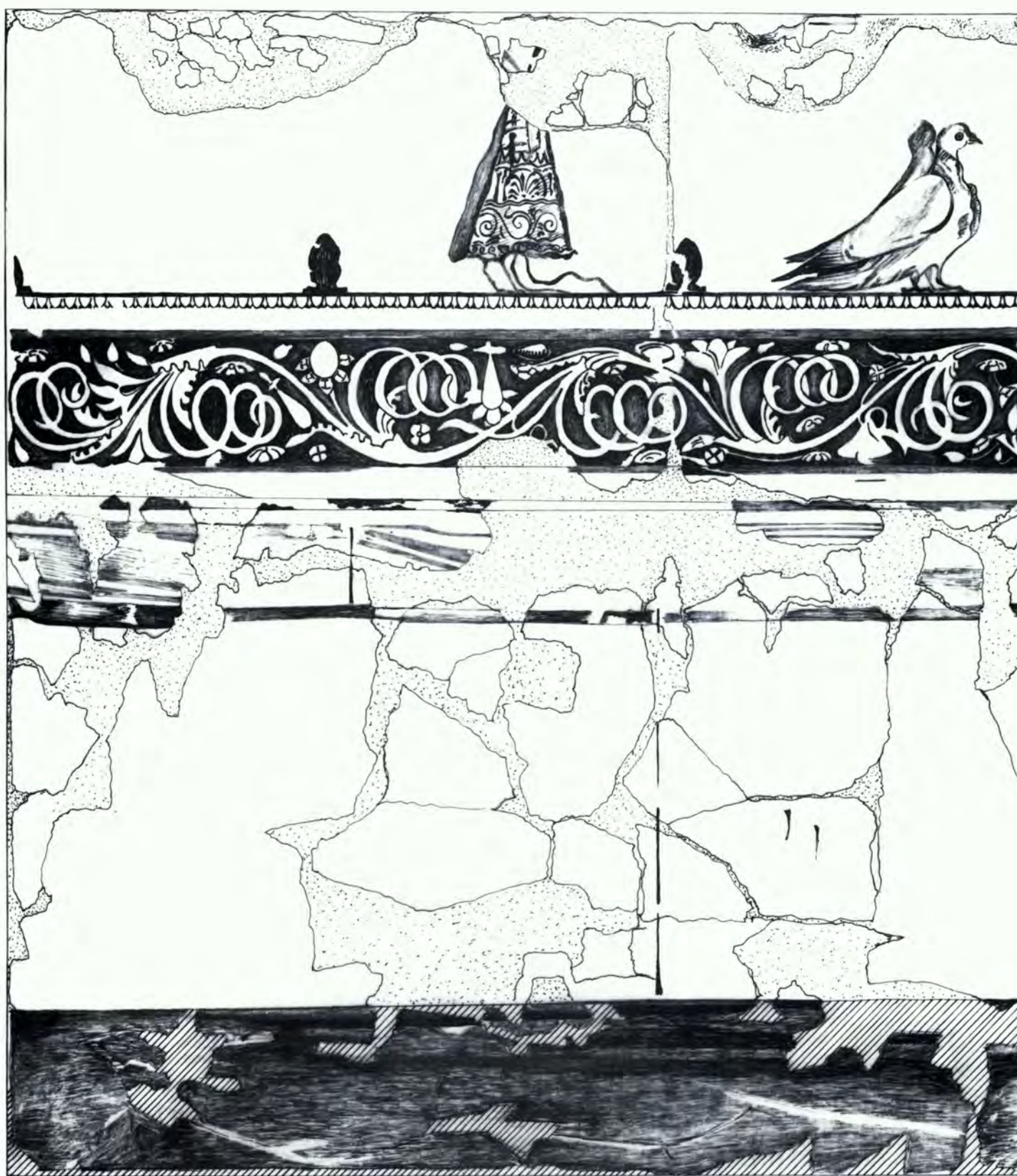
⁶² Α. Κ. Ορλάνδος, Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων, Α2, 1958, σ. 54.

⁶³ Για πρώτη φορά στο ζωγράφο της Ιλίου Πέρσεως, 380-370 π.Χ., Trendall - Cambitoglou, RVar I, αριθ. 8/1, πίν. 61/3. Για μεταγενέστερα παραδείγματα, Aellen - Cambitoglou - Chamay, σ. 206 (κρατήρας του ζωγράφου της Βαλτιμόρης, 330-320 π.Χ.) και E. de Juliis, Due crateri Apuli, Studi in onore di Dinu Adamesteanu, Galatina (Lecce) 1983, σ. 77 κ.ε., πίν. XXXIII, XXXVa, XXXVIIIa: του τέλους του 4ου αι. π.Χ. από ακόλουθο του ζωγράφου της Βαλτιμόρης. Βλ. επίσης Trendall - Cambitoglou, RVar II, πίν. 319/1, 321/1-2, 331/1-4 κ.ά. Το θέμα πάντως της γυναικείας κεφαλής που αναδύεται ανάμεσα σε φυτικούς βλαστούς δεν μπορεί να θεωρηθεί ιταλιωτικό επίτευγμα· απαντά στην αττική αγγειογραφία ήδη από τον 5ο αι. π.Χ.: Cl. Bérard, Anodoi, Rome 1974, σ. 59, πίν. 7, αριθ. 98 (λήκυθος στην Bâle). Beazley, ARV², σ. 1204, 1. H. Jucker, Das Bildnis in Blätterkelch, Lausanne 1961, σ. 201, εικ. 121. Γυναικεία κεφάλια ανάμεσα σε έλικες και ανθέμια κοσμούν τα αγγεία των μέσων του 5ου αι. π.Χ. από τα Πυργαδίκια Χαλκιδικής: Η Μακεδονία από τα μυκηναϊκά χρόνια ως τον Μέγα Αλέξανδρο, Κατάλογος έκθεσης, 1988, σ. 126, αριθ. 141.

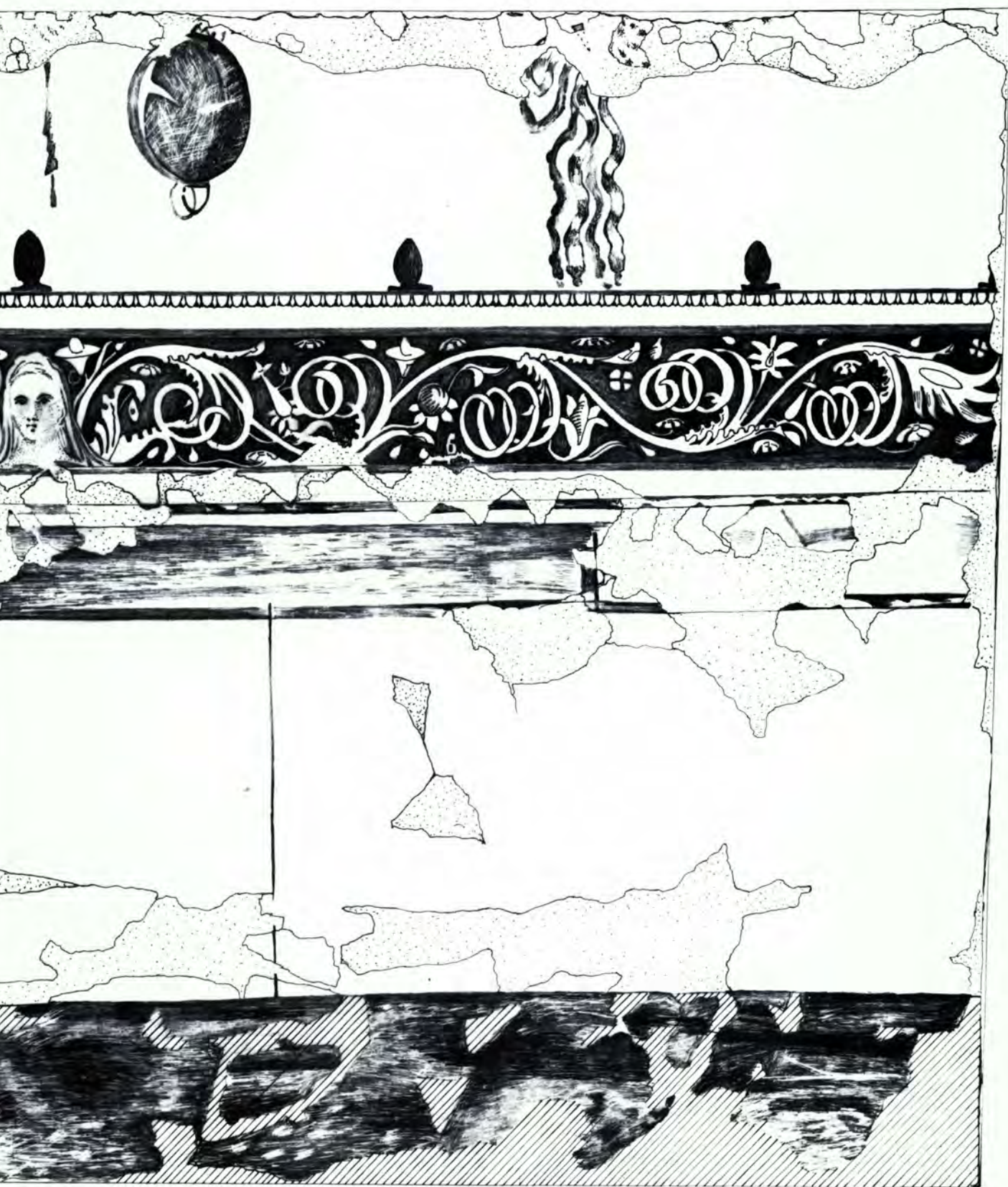

Σχέδ. 14. Τάφος II. Τοιχογραφίες της δυτικής πλευράς.

Σχέδ. 15. Τάφος II. Τοιχογραφίες της ανατολικής πλευράς.

Η γυναικεία προτομή εικονίζει θεά της βλάστησης και της γονιμότητας, που ο χθόνιος χαρακτήρας της τη σχετίζει με τη λατρεία των νεκρών. Σε μια μνημειώδη απουλική λήκυθο, που είχε κατασκευαστεί μόνο για νεκρική χρήση και αποδόθηκε στο ζωγράφο του Δαρείου (περίπου 340-330 π.Χ.), η προτομή έχει αντικατασταθεί από ολόσωμη γυναικεία μορφή, που ταυτίστηκε από τον Α. Καμπίτογλου με την Αφροδίτη Ανθεία⁶⁴. Με την ιδιότητα αυτή η Αφροδίτη συμβολίζει τη γονιμότητα και τη νίκη της ζωής πάνω στο θάνατο. Είναι πολύ πιθανό και ο ζωγράφος του τάφου της Μηχανιώνας να θέλησε να απεικονίσει την Αφροδίτη, όπως και στην πηλίνη προτομή του πάνω τμήματος της τοιχογραφίας, εφόσον μάλιστα η νεκρή ήταν νέα γυναίκα.

Όμοιο εικονογραφικό θέμα, σε άμεση σχέση τόσο με την τέχνη της Απουλίας όσο και της Μακεδονίας, συναντούμε και στο θαυμάσιο αποσπασματικό ψηφιδωτό του Δυρραχίου⁶⁵, του β' μισού του 4ου αι. π.Χ.: γυναικείο κεφάλι με κρήδεμνο περιβάλλεται από σπείρες ελίκων και πολύχρωμα άνθη, σε μια σύνθεση που επαναλαμβάνεται στο λαιμό απουλικού κρατήρα στο Princeton, που αποδόθηκε στο ζωγράφο του Δαρείου⁶⁶.

Συγχρόνως, το ψηφιδωτό του Δυρραχίου έχει πολλά κοινά στοιχεία με σύγχρονά του μακεδονικά έργα, όπως η κοσμοφόρος της Μηχανιώνας, το φυτικό ψηφιδωτό του ανακτόρου της Βεργίνας και το πλαίσιο του ψηφιδωτού του Γνώσιος από την Πέλλα, με τη σκηνή του κυνηγιού, ενώ πρόδρομος όλων αυτών μοιάζει να είναι το απλούστερο φυτικό δάπεδο της Σικυώνας⁶⁷.

Φυτικό διάκοσμο είχε και το γείσο του τάφου των Λευκαδίων, γύρω στο 300 π.Χ., καθώς και η ζωφόρος του τάφου «του Ρωμαίου» στη Βεργίνα⁶⁸. Και στις δύο περιπτώσεις, τα φυτικά στοιχεία είναι σχηματοποιημένα, δεν υπάρχει η δροσιά και ζωντάνια των βλαστών της κοσμοφόρου της Μηχανιώνας, που αντίθετα βρίσκουμε τόσο στο φυτικό θέμα του υφάσματος της Βεργίνας όσο και στο πλαίσιο του ψηφιδωτού του κυνηγιού της Πέλλας.

Το τελευταίο, που πρόσφατα χρονολογήθηκε στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.⁶⁹, είναι το συγγενέστερο έργο προς τη ζωφόρο του τάφου της Μηχανιώνας: στις σπειροειδείς έλικες του πολύχρωμου φυτικού πλέγματος γίνεται επίσης χρήση δύο χρωμάτων, απαντούν όμοια άνθη, νατουραλιστικά φύλλα ακάνθου και «οφθαλμωτά» οκτάφυλλα ανθέμια, που θεωρούνται εγχώριο βορειοελλαδικό στοιχείο⁷⁰. Η πολύχρωμη βλαστόσπειρα με τις τρισδιάστατες σπείρες και τα αλληλοτεμνόμενα ζεύγη ελίκων εντάχθηκε στη σφαίρα της ιταλιωτικής διακοσμητικής από τον Pfrommer⁷¹, που απέδωσε την ξαφνική

⁶⁴ Aellen - Cambitoglou - Chamay, σ. 147-148. Για την Αφροδίτη Ανθεία, βλ. Bérard, ό.π., σ. 59.

⁶⁵ Shqiperia Arkeologjiké, Tirane 1971, πίν. 99. Pfrommer, JdI 98 (1983), σ. 139.

⁶⁶ Trendall - Cambitoglou, RVAp Suppl. I, σ. 78, αριθ. 41a.

⁶⁷ Ψηφιδωτά ανθεμωτά δάπεδα Μακεδονίας, Αρχαία Μακεδονία I (1970), Ανακοινώσεις πρώτου διεθνούς Συμποσίου, σ. 163 κ.ε., πίν. 13-14. La mosaïque gréco-romaine I, 1965, εικ. 8-11. BCH 86 (1962), σ. 810, εικ. 24, πίν. 27-28. Για πληρέστερη βιβλιογραφία, βλ. Ιω. Τουράτσογλου, Μεταλεξάνδρεια Πέλλα, ΑΔ 30 (1975): Μελέται, σ. 165, σημ. 3. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Ένα νέο ψηφιδωτό δάπεδο της Πέλλας, Αμητός, Α', σ. 455-469, όπου και η νεότερη βιβλιογραφία για τα φυτικά ψηφιδωτά δάπεδα. Δάπεδο Σικυώνας: D. Satzmann, Untersuchungen zu den antiken Kiesel-Mosaiken, 1982, πίν. 20, 21.

⁶⁸ Τάφος Λευκαδίων: Φ. Πέτσας, Ο τάφος των Λευκαδίων, Αθήναι 1966, πίν. Α, Β. St. Miller, Macedonian Tombs, στον τόμο του Συμποσίου Macedonia and Greece, Washington 1982, σ. 153. «Τάφος Ρωμαίου»: Κ. Ρωμαίος, Ο Μακεδονικός τάφος της Βεργίνας, Αθήνα 1951.

⁶⁹ Τουράτσογλου, ό.π., σ. 181. Αν και τα όστρακα που βρέθηκαν στην τομή κάτω από το ψηφιδωτό είναι προγενέστερα του 325 π.Χ., ο συγγραφέας υποστηρίζει την άποψη του M. Robertson, JHS 83 (1965), σ. 89, ότι πιθανότερος χρόνος κατασκευής του τομέα της Πέλλας, όπου βρέθηκαν τα ψηφιδωτά δάπεδα, είναι τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Κασσάνδρου, μετά το 316 π.Χ.

⁷⁰ Pfrommer, ό.π., σ. 129.

⁷¹ Ό.π., σ. 125-126: Διπλές αλληλοτεμνόμενες έλικες εναλλάσσονται σε πλήθος συνδυασμών με τρισδιάστατες ταινιωτές σπειροειδείς έλικες. Άθρονα άνθη στα κενά, ώστε ο βλαστός και τα φύλλα της ακάνθου να είναι υποβαθμισμένα απέναντι

τους εμφάνιση σε επιδράσεις από το σύγχρονο αρχιτεκτονικό διάκοσμο και τα υφάσματα. Ο Robertson⁷² με πειστικά επιχειρήματα συσχέτισε τις πολύχρωμες ανθεμωτές βλαστόσπειρες των ψηφιδωτών και των απουλικών αγγειογραφιών με το ζωγράφο Παυσία το Σικυνώνιο, που ήταν όμως μαθητής του Αμφιπολίτη Παμφίλου· έτσι, συσχετίζει έμμεσα την επινόηση των πολύχρωμων ανθεμωτών κοσμημάτων του 4ου αι. π.Χ. με την τέχνη της Μακεδονίας, όπου άλλωστε βρέθηκαν τα περισσότερα από τα φυτικά ψηφιδωτά δάπεδα.

Στην κοσμοφόρο της Μηχανιώνας διαπιστώνουμε λοιπόν μια έντονη παρουσία στοιχείων τόσο από τα μακεδονικά ψηφιδωτά όσο και από τις απουλικές αγγειογραφίες. Η απουσία όμως απουλικών αγγείων από τη Μακεδονία ενισχύει περισσότερο την πρώτη προσέγγιση. Το ψηφιδωτό του Δυρραχίου επιβεβαιώνει την άποψη του Pfrommer⁷³, ότι οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ Μακεδονίας και Ιταλίας ακολουθούσαν την από Δύση προς Ανατολή εμπορική οδό, που άρχιζε στις ακτές της Αδριατικής και του Ιονίου, με αφετηρίες το Δυρράχιο και την Απολλωνία. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι δεν πρόκειται για μιας κατεύθυνσης επιδράσεις, αλλά για ένα κύκλωμα αλληλεπιδράσεων, μέσα στο οποίο πολύ συχνά είναι δύσκολο να διακρίνουμε την πηγή μιας καινοτομίας. Ο όγκος των νέων ευρημάτων από την Πιερία και την κεντρική Μακεδονία στην τελευταία δεκαετία ασφαλώς θα δια φωτίσει την κατάσταση και θα πρέπει στο μέλλον, κάτω από το πρίσμα νέων στοιχείων, να επανεξεταστεί η καλλιτεχνική τοποθέτηση των τοιχογραφιών της Νέας Μηχανιώνας.

Πάνω από την κοσμοφόρο είναι ζωγραφισμένη ερυθρή ταινία με ιωνικό δίχρωμο κυμάτιο από κάτω, όπου ακουμπούν κατά διαστήματα ωσειδή σκιαγραφημένα αντικείμενα, που μοιάζουν στο περίγραμμα με τα ανθέμια ακροκεράμων. Ίσως να υποδηλώνεται με τον τρόπο αυτό ένα γείσο με ανθέμια, που θα χρησίμευε ως καταληπτήρας για την ανωδομή του τοίχου. Το γεγονός ότι δύο από τα αντικείμενα της επάνω ζώνης εικονίζονται να πατούν στην κόκκινη ταινία, ενισχύει την υπόθεσή μας.

Στην ανώτερη ζώνη της τοιχογραφίας, ύψ. 0,25 μ., αναπαριστάνεται το πάνω μέρος των τοίχων του γυναικωνίτη. Από ζωγραφισμένα καρφιά εικονίζονται κρεμασμένα διάφορα αντικείμενα, που είχαν τη θέση τους σε ένα γυναικείο δωμάτιο, ενώ συγχρόνως είναι συνηθισμένα κτερίσματα στους τάφους. Στη βόρεια πλευρά, πίσω από τον κύβο, αριστερά κρέμεται ένα λευκό αλάβαστρο με τη βοήθεια λεπτού σχοινιού, από το οποίο εξαρτώνται τρεις διακοσμητικοί θύσανοι, που πέφτουν γύρω από το λαιμό του μυροδοχείου. Δεξιά, πάνω στο γείσο-καταληπτήρα, είναι ακουμπισμένο ένα κιβωτίδιο βαμμένο με κίτρινο χρώμα, για να αποδώσει το χρυσό ή το χαλκό· το κάλυμμά του είναι ανασηκωμένο και από μέσα κρέμονται δύο ταινίες δίχρωμες (λευκό-ρόδινο), ενώ αποδίδεται και η σκιά του (Σ χ έ δ. 18). Δύο μικροί κύκλοι, στο πάνω πλαίσιο της όψης, δηλώνουν τις διακοσμητικές εφηλίδες⁷⁴. Τα κιβωτίδια (λάρνακες-κίσται) ήταν πολύ διαδεδομένο χρηστικό αντικείμενο του γυναικωνίτη και περιείχε καλλυντικά, κοσμήματα και άλλα είδη καλλωπισμού⁷⁵.

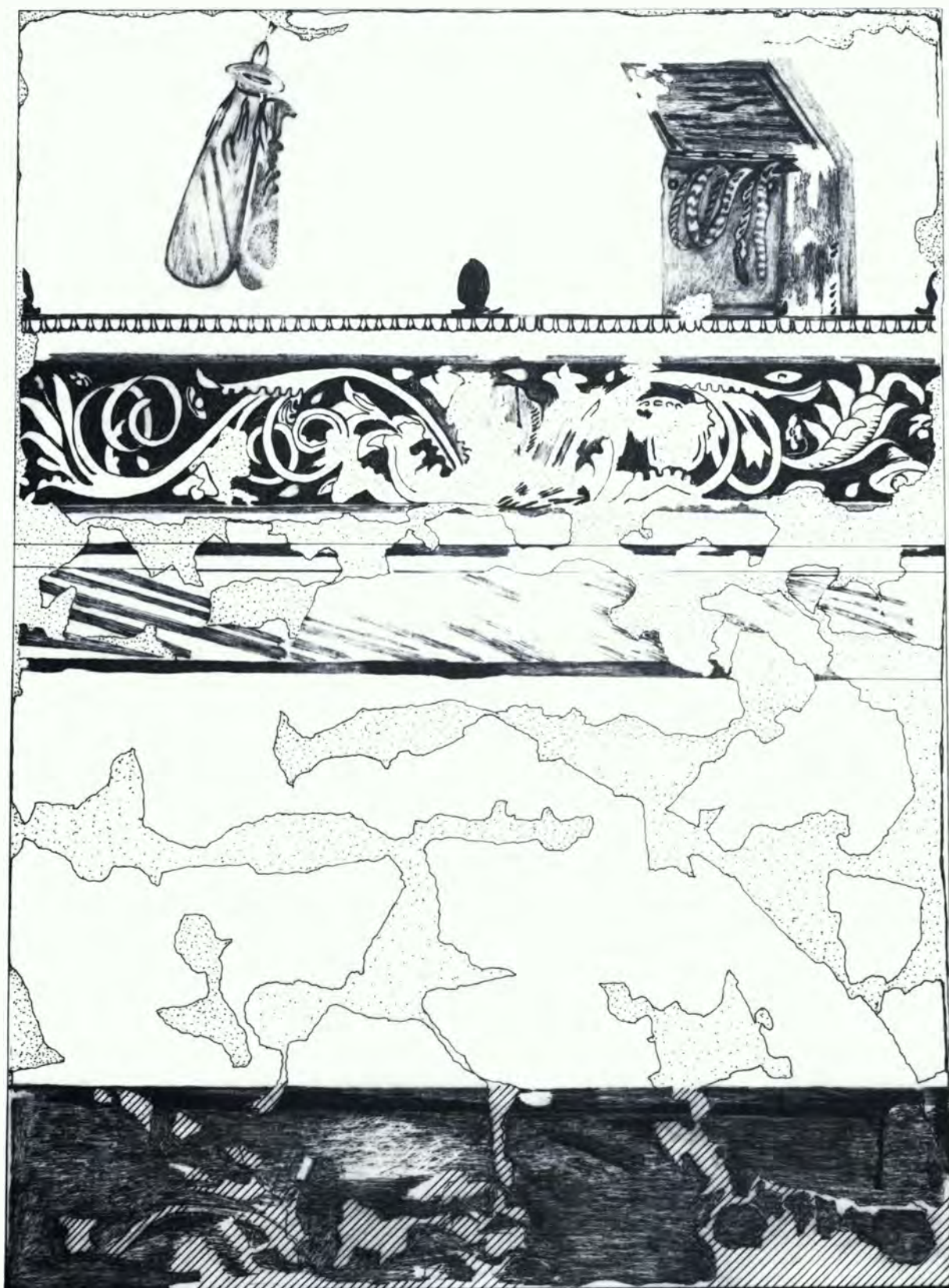
στον υπερτονισμό των ελίκων των ανθέων. Αντίθετα, στις αττικές-ελλαδικές βλαστόσπειρες, από ένα σχετικά παχύ ραβδωτό βλαστό φυτρώνουν από κόμβους και φύλλα ακάνθου ρυθμικά διατεταγμένες δυσδιάστατες έλικες. Λείπει η αίσθηση του βάθους και τα άνθη είναι λιγοστά.

⁷² M. Robertson, *Early Greek Mosaic*, στο Συμπόσιο «Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times», *Studies in the History of Art* 10, National Gallery of Art, Washington 1982, σ. 244-246.

⁷³ Ό.π., σ. 137-139.

⁷⁴ Παραπάνω, σ. 28, υποσημ. 48.

⁷⁵ Για τα ξύλινα κιβωτίδια που βρέθηκαν στην περιοχή του Kertch, βλ. Vaulina - Wasowicz, *Bois grecs*, σ. 135 κ.ε. Για τη χρήση τους γενικά, καθώς και απεικονίσεις: Richter, *Furniture*, ό.π., σ. 72 κ.ε. G. A. Mansuelli, *Cista*, EAA II, 1959, σ. 694-697. W. Deonna, *Le mobilier délien, Délos XVIII*, Paris 1938. Τελευταία διαπραγματεύτηκε διεξοδικά το θέμα των κιβωτών-κιβωτιδίων-λαρνάκων (πηγές και απεικονίσεις) η E. Brummer, *Griechische Truhenbehälter*, *JdI* 100 (1985), σ. 1-168.

Σχέδ. 16. Τάφος II. Τοιχογραφίες της βόρειας πλευράς.

Σχέδ. 17. Τάφος II. Τοιχογραφίες της νότιας πλευράς.

Στην ανατολική πλευρά, από αριστερά προς τα δεξιά εικονίζεται πρώτα ένα κεντημένο μαντίλι, κεκρύφαλος, με θηλιά ανάρτησης στο κέντρο και δύο λεπτές κορδέλες για την πρόσδεση κάτω από τη σιαγόνα ή γύρω από το κεφάλι (Σ χ έ δ. 15 και 20· Π ί ν. 4α, 23α). Το ύφασμα ήταν λευκό, το κέντημα αποδίδεται με ρόδινο-ιώδες χρώμα. Φαίνεται ότι είχε κυκλικό σχήμα και ότι η διακόσμηση διατασσόταν σε ομόκεντρες ζώνες, που τις χώριζαν διπλές γραμμές. Την ώρα περιθέει σπείρα· ακολουθεί η πρώτη ζώνη με βλαστόσπειρες. Στην επόμενη ζώνη εικονίζεται ανθέμιο, μέσα σε ημικύκλιο· στην τρίτη στενότερη ζώνη διακρίνεται ζιγκ-ζαγκ με στιγμές, στην τέταρτη το σχέδιο είναι ακαθόριστο. Πρόκειται πιθανότατα για κεκρύφαλο του τύπου που φορούν οι γυναίκες κεφαλές απουλικών αγγείων, γύρω στα 340-320 π.Χ.⁷⁶ Η διακόσμηση εκεί διατάσσεται σε ομόκεντρες ζώνες, με κέντρο την κορυφή του κεκρύφαλου, όπου σε μερικές περιπτώσεις εικονίζεται θηλιά· οι γραμμές, που στις αγγειογραφίες περιγράφουν την εξωτερική περιφέρεια του μαντιλιού, πρέπει να δηλώνουν τις κορδέλες, με τις οποίες δένονταν ο κεκρύφαλος στο κεφάλι της γυναίκας. Ακολουθεί ένα περιστέρι καθισμένο στο γέισο, με ελαφρά ανασηκωμένα τα φτερά, έτοιμο να πετάξει (Σ χ έ δ. 15· Π ί ν. 5, 23β, 24α). Ζωγραφίστηκε με ανοικτό καστανό χρώμα, λίγο γαλάζιο στο λαιμό, κόκκινο στα πόδια, στο ράμφος και στο μάτι. Πίσω του, με καστανό αποδίδεται η σκιά του. Ακολουθεί, κρεμασμένο στον τοίχο, χάλκινο κυκλικό κάτοπτρο ζωγραφισμένο με ώχρα (Π ί ν. 2, 23β). Ανάμεσα σ' αυτό και στο περιστέρι υπάρχει ένα ίσως τυχαίο στάξιμο της ώχρας ή απόδοση ενός κρεμασμένου σχοινοῦ ή περιδεραίου με κόμπους. Πιο πέρα, μία δίχρωμη ταινία λευκορόδινη, κρεμασμένη από καρφί (Π ί ν. 2, 23β).

Στη νότια πλευρά (Σ χ έ δ. 17· Π ί ν. 1β, 22β), ένα στεφάνι με πράσινα φύλλα μυρτιάς αποδίδει τα χάλκινα στεφάνια, που συχνά βρίσκονται στους τάφους της Μακεδονίας αυτή την εποχή, όπως αυτό που βρέθηκε θρυμματισμένο στο εσωτερικό του τάφου. Δίπλα του μία μονόχρωμη καστανή ταινία· από τις άκρες της κρέμονται οι κλωστές πρόσδεσης. Όμοιες κορδέλες δένονται γύρω από τις επιτύμβιες στήλες, προσφορά των συγγενών στο νεκρό, ή ζωγραφίζονται πάνω σ' αυτές⁷⁷.

Στη δυτική μακριά πλευρά (Σ χ έ δ. 14· Π ί ν. 3, 23γ) αριστερά, εικονίζεται τρίχρωμη ταινία (λευκό, πράσινο, ρόδινο). Ακολουθεί χρυσό στεφάνι ή διάδημα κυκλικής διατομής, που περιβάλλει ένα κυκλικό αντικείμενο, πιθανότατα σφαίρα, ίσως μέσα σε λεπτό δίκτυ, για να διευκολυνθεί η ανάρτησή της στον τοίχο⁷⁸. Η κυκλική επιφάνειά της κοσμεύεται με λευκό σταυρό και τα μεταξύ των σκελών τρίγωνα είναι ζωγραφισμένα εναλλάξ πράσινα ή ρόδινα. Ακολουθεί, κρεμασμένη από καρφί, πήλινη προτομή Αφροδίτης, σε τύπο γνωστό στην Όλυνθο από τον 5ο αι. π.Χ.⁷⁹ (Π ί ν. 6, 25β). Φορά πόλο, με πέπλο που πέφτει στην πλάτη ως τους ώμους. Με χρυσαφί χρώμα αποδίδονται τα μαλλιά, με λεπτές μαύρες πινελιές και ζωηρά χρώματα τα χαρακτηριστικά του προσώπου: σκιές ώχρας κάτω από τα μαύρα μάτια και κόκκινο στα χείλη. Φέρνει τα δύο χέρια στο στήθος, κρατώντας πράσινα μήλα. Το τελευταίο αντικείμενο της δυτικής πλευράς είναι ένα ορθογώνιο ξύλινο κιβωτίδιο, ζωγραφισμένο με ενάλληλα αντιθετικά τρίγωνα και λοξά γραμμίδια (Σ χ έ δ. 19). Όμοια ζωγραφική διακόσμηση — απομίμηση ίσως της από ελεφαντοστό ένθετης — φέρουν δύο αποσπασματικά κιβωτίδια του τέλους

⁷⁶ Παρόμοιος κεκρύφαλος εικονίζεται κρεμασμένος σε λήκυθο του ζωγράφου του Αχιλλέως, στη Βοστώνη: Richter, Furniture, εικ. 392. Τα πλησιέστερα όμως παραδείγματα προσφέρουν οι προτομές των απουλικών αγγείων, Trendall - Cambitoglou, RVAp II, πίν. 285-293, ιδίως πίν. 292/2, 287/5-6 και 285/5, 290/6 για τη θηλιά ανάρτησης στην κορυφή του κεκρύφαλου.

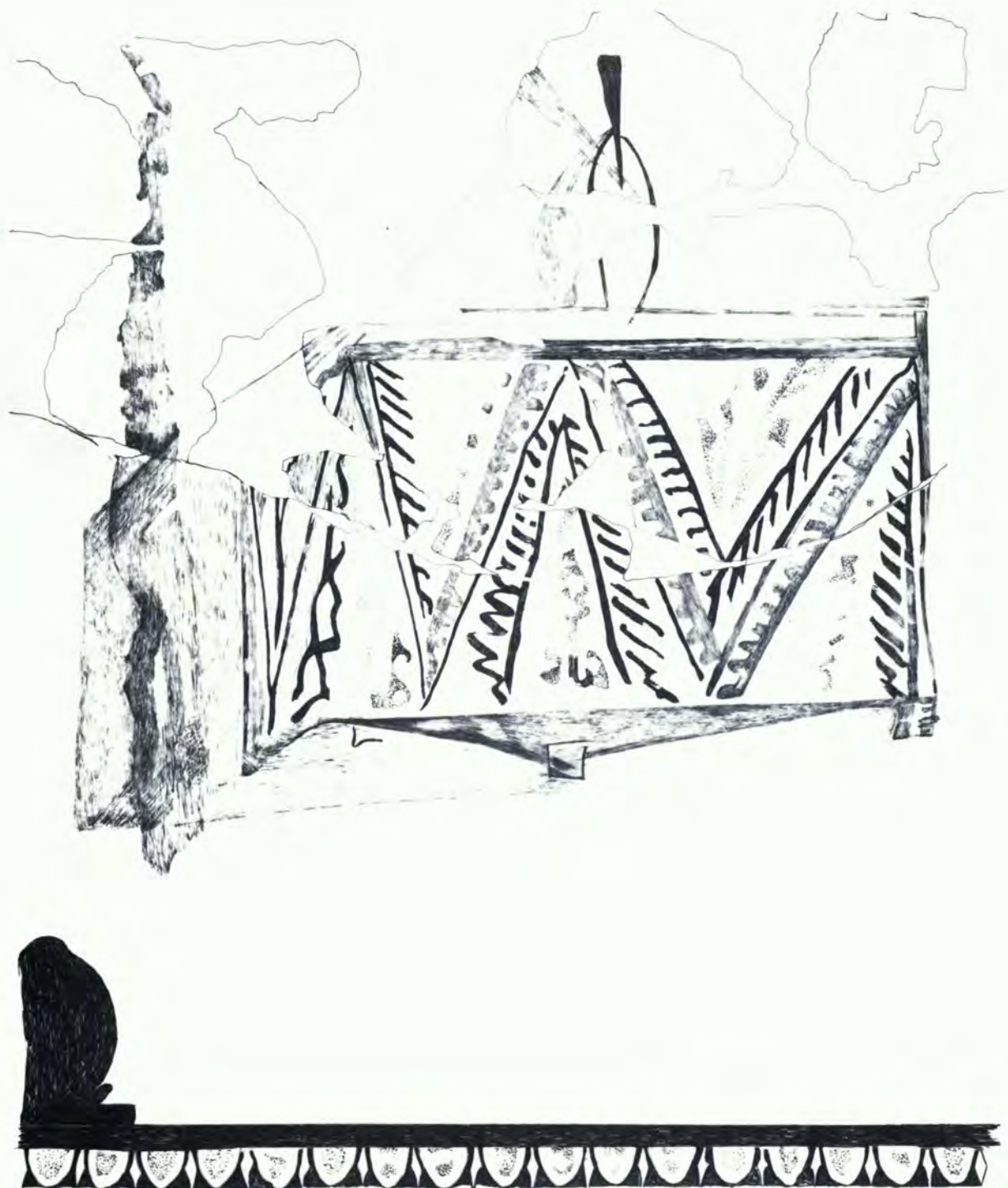
⁷⁷ Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 84, εικ. 44.

⁷⁸ Όμοια αντικείμενα εικονίζονται συχνά στις αγγειογραφίες, είτε κρεμασμένα στον τοίχο είτε στο χέρι ανδρικών ή γυναικείων μορφών. CVA Berlin 2, πίν. 60, 1-2. Brümmer, Jdl 100 (1985), σ. 139, εικ. 33c. Trendall - Cambitoglou, RVAp II, πίν. 204/1, 205/2, 270/4, 320/3. H. R. W. Smith, Funerary Symbolism in Apulian Vase-painting, 1936, σ. 128-137, εικ. 16.

⁷⁹ Olynthus XIV, πίν. 20. Όμοιοι τύπου έχουν βρεθεί και σε τάφους της Τούμπας Θεσσαλονίκης. Η Θεσσαλονίκη από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια, Οδηγός έκθεσης στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Αθήνα 1986, σ. 96, πίν. 82. Βλ. επίσης παρακάτω, σ. 86, αριθ. κατ. I, παρόμοια προτομή από τον τάφο I του τύμβου Γ.

Σχέδ. 18. Τάφος II. Τοιχογραφίες της βόρειας πλευράς (λεπτομέρεια).

Σχέδ. 19. Τάφος II. Τοιχογραφίες της δυτικής πλευράς (λεπτομέρεια).

του 4ου αι. από τάφους του Κιμμερίου Βοσπόρου (Kertch), στη βόρεια πλευρά του Εύξεινου Πόντου⁸⁰. Ο ζωγράφος του τάφου της Μηχανιώνας, στην προσπάθεια να αποδώσει προοπτικά το σχήμα, απεικόνισε το κιβωτίδιο ιδωμένο από χαμηλά, ώστε να φαίνεται μέρος της κάτω επιφάνειας με το πίσω αριστερά πόδι και μέρος του πίσω δεξιά — προσπάθεια αποτυχημένη, όπως και στη χρυσή ή χάλκινη λάρνακα της βόρειας πλευράς. Δίπλα του ένα έντονο «στάλαγμα» χρώματος σκουριάς θεωρήθηκε αρχικά ότι προέρχεται από σιδερένιο καρφί⁸¹. Αραιότερο κατακόρυφο ίχνος υπάρχει και κοντά στη βορειοδυτική γωνία· και τα δύο οφείλονται σε απροσεξία του ζωγράφου.

Σε όλα τα αντικείμενα αποδίδεται με αραιό καστανόμαυρο χρώμα η σκιά τους, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ενιαία πηγή φωτός. Υπάρχει επίσης επιμελημένη σκιαγραφία⁸², χρήση δηλαδή διαφόρων αποχρώσεων του ίδιου χρώματος για την απόδοση της προοπτικής. Ο ζωγράφος του τάφου II της Μηχανιώνας χρησιμοποίησε έξι χρώματα σε ιδιαίτερα ζωηρούς τόνους: το *γλαυκόν*, το *πράσιον*, το *πυρρόν*, το *ώχρόν*, το *έρυθρόν* και το *μελάμφαιον*⁸³. Την αυστηρή τετραχρωμία⁸⁴, που είχε καθιερώσει τον 5ο αι. ο κύκλος του Πολυγνώτου για την απόδοση του βάθους και που ακολουθούσαν μέσα στον 4ο αι. μεγάλοι ζωγράφοι, όπως ο Απελλής, έχει αντικαταστήσει η χαρούμενη πολυχρωμία, που την έντονη παρουσία της στον 4ο αι. μας αποκάλυψαν οι τοιχογραφίες των βασιλικών τάφων της Βεργίνας. Μερικούς αιώνες αργότερα ο Πλίνιος⁸⁵ αναφέρει τα *colores floridi* — την πολυχρωμία — σε αντιδιαστολή με τα *austeri colores* — την αυστηρή τετραχρωμία. Τα αυστηρά χρώματα ήταν το μαύρο, το κίτρινο, το ερυθρό και το λευκό και γίνονταν με βάση τον πηλό. Με αυτά τα απλά γήινα χρώματα οι μεγάλοι ζωγράφοι πέτυχαν να αποδώσουν την πλαστικότητα των μορφών και την απόδοση του βάθους. Μια ιδέα της χρήσης τους και των επιτευγμάτων της ζωγραφικής του 5ου αι. μας δίνει η ζωγραφική στα λευκού εδάφους αγγεία⁸⁶. Η παράδοση διέσωσε κατάλογο των ζωγράφων της τετραχρωμίας, πράγμα που σημαίνει ότι δεν την είχαν υιοθετήσει όλοι οι ζωγράφοι. Τα χρώματα της πολυχρωμίας ήταν ακριβά και εισάγονταν — κατά τον Πλίνιο — από την Ανατολή. Η χημική ανάλυση των χρωμάτων του τάφου της Μηχανιώνας έδειξε τη χρήση μαλαχίτη για την παραγωγή του πράσινου χρώματος, κινναβάρεως για το ερυθρό και αιματίτη για το κίτρινο⁸⁷.

Η απεικόνιση του εσωτερικού του γυναικωνίτη ήταν θέμα αγαπητό στις λευκές ληκύθους του 5ου αι. π.Χ.⁸⁸. Στις αρχές του 4ου αι., στο θαλαμωτό τάφο της Ολύνθου⁸⁹ οι τοίχοι ζωγραφίστηκαν σε απλό αρχιτεκτονικό ρυθμό και δύο σειρές καρφιών ψηλά στον τοίχο εξυπηρετούσαν το κρέμασμα των αντικειμένων. Την ίδια εποχή, απλή αρχιτεκτονική διάρθρωση με ζωγραφισμένες οριζόντιες νεκρικές ταινίες και κρεμασμένα χάλκινα αγγεία από σιδερένια καρφιά έχει ένας κιβωτιόσχημος τάφος στο Ugento (Lecce, Απουλία)⁹⁰, ενώ στο β' μισό του 4ου αι. τοποθετείται ο κιβωτιόσχημος τάφος Γ του Σέδες⁹¹

⁸⁰ Vulina - Wasowicz, Bois grecs, αριθ. 58, σ. 136-138, πίν. CXVIII. Στη σ. 71, εικ. 21, σχέδιο κιβωτιδίου από το Taman, όπου η διακόσμηση άνηκε στη μακριά πλευρά του κιβωτιδίου, όπως στο εικονιζόμενο. Τα κιβωτίδια του Kertch θεωρούνται εισηγμένα από την κυρίως Ελλάδα.

⁸¹ Βλ. όμως παραπάνω, σ. 25, για την πιθανή θέση των καρφιών ανάρτησης των αντικειμένων.

⁸² Χρησιμοποιείται ο αρχαίος όρος, για τον οποίο βλ. M. Robertson, Greek Painting, Ed. Skira 1959, σ. 153.

⁸³ Πλάτωνος, Τιμαίος, 67c κ.ε.

⁸⁴ V. J. Bruno, Form and Colour in Greek Painting, New York 1977, σ. 53-72.

⁸⁵ Plinius, NH, XXXV, 30, 97, 120. Bruno, ό.π., σ. 70, σημ. 7.

⁸⁶ D. Kurtz, Athenian White Lekythoi, Oxford 1975. I. Wehgartner, Attisch weissgrundige Keramik, Mainz 1983, πίν. I-IV.

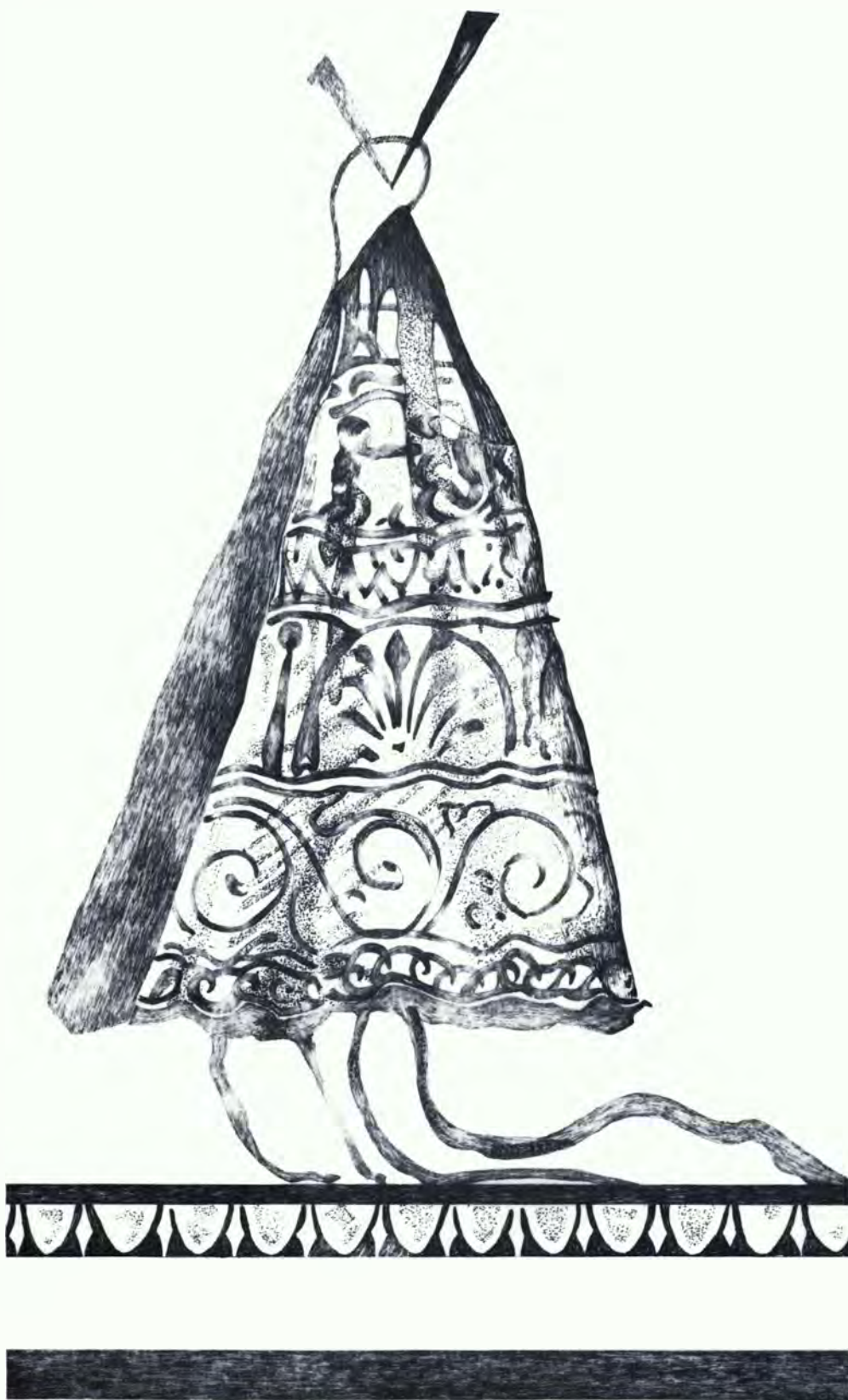
⁸⁷ Παράρτημα Β, παρακάτω, σ. 121 κ.ε. Ανάλυση των χρωμάτων από τις χημικούς του Μουσείου Μ. Κεσίσογλου και Ε. Μήρτσου.

⁸⁸ Kurtz, ό.π., πίν. 8/1, 25, 35/1-2.

⁸⁹ Olynthus XI, πίν. LVI-LVIII.

⁹⁰ AttiMGrecia 1970/71, σ. 124.

⁹¹ Κοτζιάς, ΑΕ 1937, Γ', σ. 874, σχέδ. VII-X.

Σχέδ. 20. Τάφος II. Τοιχογραφίες της ανατολικής πλευράς (λεπτομέρεια).

με γιρλάντα δάφνης στην κοσμοφόρο και πιο ψηλά γεισίποδες. Τα πλησιέστερα παραδείγματα για τη διακόσμηση του τάφου της Μηχανιώνας είναι ο σύγχρονός του κιβωτιόσχημος τάφος 2 του αγροτε-
μαχίου 936 στην περιοχή της αρχαίας Πύδνας⁹², όπου εικονίζονται οι τοίχοι ανδρικού δωματίου με
ανάλογης χρήσης αντικείμενα κρεμασμένα σ' αυτούς, καθώς και ο λίγο μεταγενέστερος κιβωτιόσχη-
μος τάφος II του ανατολικού νεκροταφείου της Πέλλας⁹³, με αρχιτεκτονική διάρθρωση και αντικεί-
μενα γυναικείας χρήσης ζωγραφισμένα στους τοίχους. Ο τρόπος αυτός διακόσμησης συνεχίζεται, αλ-
λά με ολοένα μεγαλύτερη απλούστευση, τόσο στη Μακεδονία όσο και στην κυρίως Ελλάδα και στην
Ιταλία στους ελληνιστικούς χρόνους⁹⁴.

Στον τάφο της Μηχανιώνας εντυπωσιάζει ο θεματικός πλούτος, η άνεση του ζωγράφου στη χρήση
των χρωμάτων, η εξαιρετική ποιότητα και η δροσιά της δουλειάς του σε ένα τόσο μικρό μνημείο και
μάλιστα ταφικό, που ζωγραφήθηκε για να κλειστεί για πάντα. Δεν είναι φαίνεται χωρίς βάση η αρχαία
άποψη, ότι ο 4ος αιώνας και ιδίως η εποχή από το Φίλιππο μέχρι τους Διαδόχους υπήρξε η μεγάλη
εποχή της αρχαίας ζωγραφικής⁹⁵. Ο ζωγράφος του τάφου II κινείται άνετα και ίσως πρωτοπορεί μέ-
σα στα καλλιτεχνικά ρεύματα των μέσων του 4ου αι. π.Χ. Συμβαδίζει με τους μεγάλους ζωγράφους
που σχεδίασαν τα ψηφιδωτά της Πέλλας, χωρίς να υστερεί απέναντί τους, έχει υιοθετήσει διακοσμητι-
κά στοιχεία από την Απουλία και τα έχει δημιουργικά συνδυάσει με τα επιτεύγματα της ζωγραφικής
από τα μεγάλα κέντρα της Αττικής και της βόρειας Πελοποννήσου. Ο δημιουργικός εκλεκτικισμός
που χαρακτηρίζει τη μακεδονική τέχνη του 4ου αι. π.Χ. ήταν φανερός και στις ωραίες τοιχογραφίες
του τάφου II, που πρέπει να είναι έργο ντόπιου καλλιτέχνη.

Χρονολόγηση

Τα λίγα κτερίσματα του τάφου II τοποθετούνται στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. Ο τάφος I, που χρονολογή-
θηκε το αργότερο στο τέλος του γ' τέταρτου του 4ου αι., αποτελεί *terminus ante quem* για τον II, ο
οποίος θα χρονολογηθεί ακριβέστερα μετά την εξέταση της χρονολόγησης των αντικειμένων του προ-
γενέστερού του τάφου III.

ΤΑΦΟΣ III (Σ χ έ δ. 21· Π ί ν. 26-30)

Πέντε μέτρα βορειοανατολικά από τον τάφο II, ο μηχανικός εκσκαφέας είχε εντοπίσει και εν μέρει
αναμοχλεύσει τον τάφο III. Μετά την απομάκρυνση των διαταραγμένων επιχώσεων φάνηκε ότι μόνο
μία από τις πέντε καλυπτήριες πωροπλίνθους είχε απομείνει άθικτη, στη βόρεια πλευρά του τάφου
(Π ί ν. 28α-β). Οι υπόλοιπες είχαν σπάσει και πέσει στο εσωτερικό του τάφου μαζί με τα υπολείμματα
της ταφικής πυράς που είχε αποτεθεί επάνω τους. Ευτυχώς, η ζημιά περιορίστηκε στην επιφάνεια και
τα τοιχώματα του τάφου, επειδή τα κτερίσματα ήταν τοποθετημένα στις δύο στενές πλευρές και δεν
τα έθιξε ο «κουβάς» του μηχανήματος, αν και έβυσε το δάπεδο στο κέντρο του τάφου. Η συστηματική
ανασκαφή έδωσε τις επόμενες πληροφορίες για την κατασκευή του τάφου.

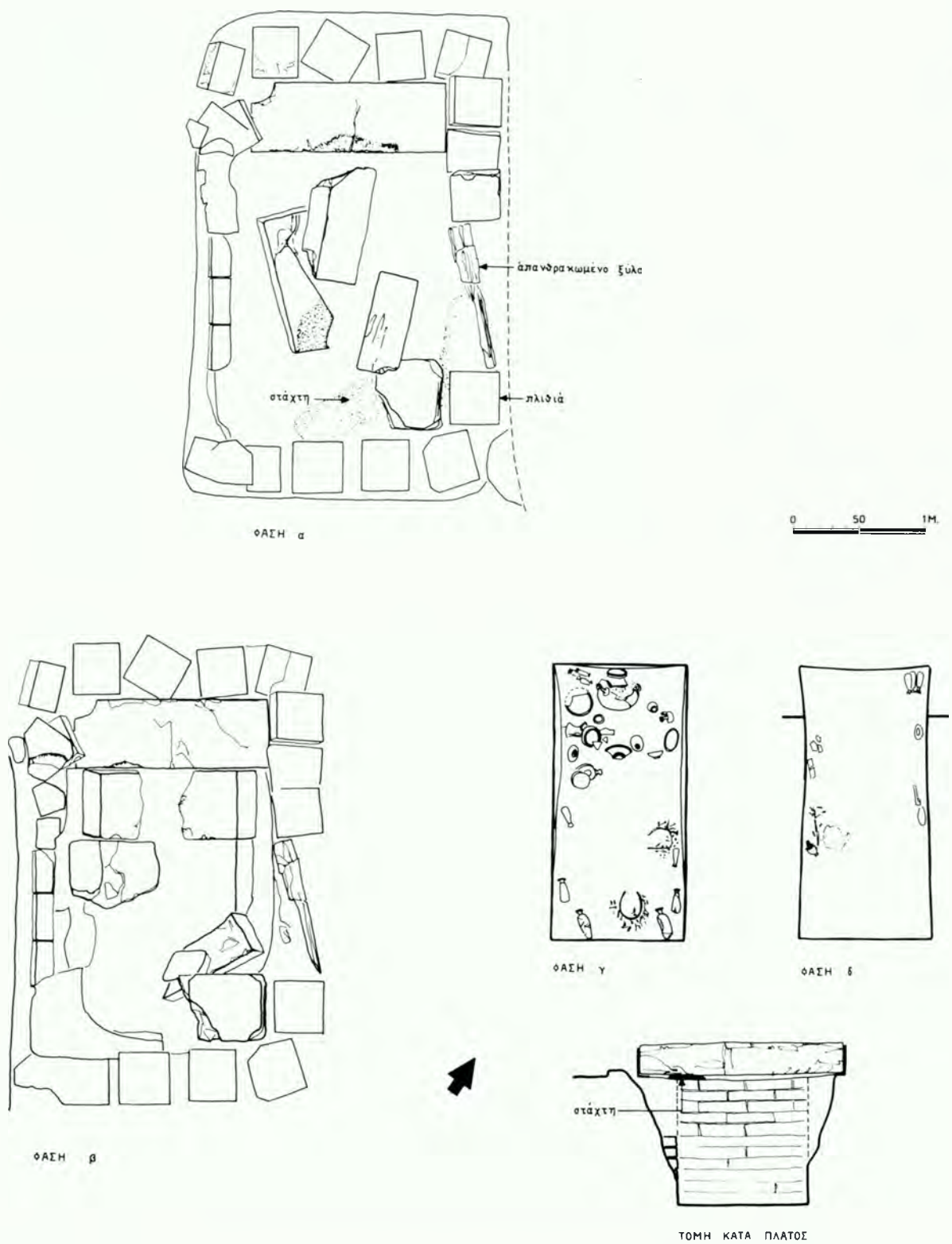
Αρχικά, έγινε η αφαίρεση του πρώτου στερεού στρώματος από συμπαγές καστανόχωμα, πάχ. 0,30-0,40
μ., ώστε να δημιουργηθεί ένα πολυγωνικό ίσως σκάμμα, του οποίου μόνο το ανατολικό τμήμα είχε

⁹² Μπέσιος, Αρχαία Πύδνα, σ. 54, πίν. IVγ.

⁹³ Μ. Σιγανίδου, ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 261. Μέσα στον τάφο βρέθηκε νόμισμα Αλεξάνδρου του Μεγάλου.

⁹⁴ Ενδεικτικά αναφέρουμε τους τάφους του Λύσωνας και Καλλικλέους στα Λευκάδια Ναούσης, Μακεδονικά, Α, 1941-42, σ. 634. Τόμος «Μακεδονία», Εκδοτική Αθηνών, 1982, σ. 150, εικ. 96-97. Τάφοι στην Εύβοια, ΑΜ XXVI (1901), σ. 337, πίν. XIII-XVII, και στην Egnazia της Απουλίας, RM 97 (1912), σ. 110, εικ. 2.

⁹⁵ Robertson, ό.π., σ. 168.

Σχέδ. 21. Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ. Κατόψεις και τομή κατά πλάτος.

απομείνει ανέπαφο από την εκσκαφή του εργολάβου (Π ί ν. 26β, αριστερά). Μέσα σ' αυτό το σκάμμα ανοίχθηκε στο σκληρό άσπρο υπέδαφος ορθογώνιος λάκκος, μήκ. 3,44, πλ. 2,30 και βάθ. 1,40 μ., που επενδύθηκε με ωμές πλίνθους, πλευράς 0,36 και πάχ. 0,08 μ., ώστε να σχηματιστεί κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος, μήκ. 2,09, πλ. 1 και βάθ. 0,92 μ. (Σ χ έ δ. 21). Στις μακριές πλευρές παρατηρήθηκε ότι στο ανώτερο μέρος των τοιχωμάτων οι ωμές πλίνθοι ήταν τοποθετημένες όρθιες πάνω στις οριζόντια χτισμένες και πάνω σ' αυτές τις όρθιες, που είχαν μεγαλύτερο πάχος (0,12 μ.) από τις άλλες, υπήρχε διαμορφωμένη η πατούρα για τις καλυπτήριες πωροπλίνθους. Η προς το εσωτερικό παρειά των πλίνθων και το δάπεδο ήταν επιχρισμένα με λευκό κονίαμα, ζωγραφισμένο με ζωηρά κόκκινα, ιώδη, πράσινα και ωχροκίτρινα χρώματα. Οι ωμές πλίνθοι, που είναι άξιο απορίας πώς κρατούσαν τις καλυπτήριες πλάκες, δεν άντεξαν στο βάρος του εκσκαφέα και υποχώρησαν, παρασύροντας μέχρι το δάπεδο τις σπασμένες καλυπτήριες, ενώ συγχρόνως οι τοιχογραφίες καταθρυμματίστηκαν σε όλο το ύψος τους, ώστε μόνο μικρά αποτμήματα να συγκολληθούν. Η διακόσμηση φαίνεται ότι είχε γίνει πολύ βιαστικά και πρόχειρα, τα δε θέματα σώθηκαν αποσπασματικά.

Αφού τοποθετήθηκαν στο εσωτερικό η τεφροδόχος κάλπιν και τα κτερίσματα, ο τάφος σκεπάστηκε με πέντε καλυπτήριες πωροπλίνθους· η βορειότερη — η μόνη που έμεινε στη θέση της — είχε μήκος 1,40, πλάτος 0,51 και ύψος 0,42 μ. Πάνω στις καλυπτήριες πλάκες, όπως ακριβώς και στον τάφο Ι, και κυρίως στο κεντρικό και νότιο τμήμα του, απλώθηκαν τα υπολείμματα της πυράς αποτέφρωσης του νεκρού. Η θέση της δεν εντοπίστηκε μέσα στα όρια του τύμβου. Η συνήθεια να διαστρώνεται μέρος της πυράς πάνω από τον τάφο διαπιστώθηκε, τόσο στον τάφο του Φιλίππου Β' στη Βεργίνα όσο και σε άλλους σύγχρονους τάφους, όπως στον Α του Δερβενίου και στον τάφο 2 του αγροτεμαχίου 936 της αρχαίας Πύδνας⁹⁶. Στην πάνω επιφάνεια της δεύτερης από βορρά καλυπτήριας πλάκας, που είχε πέσει προς τα μέσα, διατηρήθηκε άθικτο τμήμα της πυράς με κομμάτια καμένου ξύλου (Π ί ν. 29α), ενώ τελείως αδιατάρακτο ήταν στρώμα της πυράς στη νοτιοανατολική πλευρά του τάφου, πάχ. 0,10 μ. Εκεί βρέθηκαν δύο απανθρακωμένοι κορμοί μικρών δένδρων, μήκ. 1 μ. (Π ί ν. 28α-β και 29β). Μετά την τοποθέτηση των καλυπτήριων πωροπλίνθων και της πυράς, ο τάφος σφραγίστηκε με μία σειρά από άψητες, μαλακές ακόμη πηλοπλίνθους, που κάλυψαν περιμετρικά τα κενά μεταξύ καλυπτήριων πλακών και παρειών του λάκκου. Τμήμα μάλιστα της πυράς στη νοτιοανατολική πλευρά βρέθηκε κάτω από αυτές τις πλίνθους. Στη δυτική πλευρά οι σφραγιστήριες πλίνθοι πήραν λοξή θέση, καθώς γλίστρησαν κάτω από τις καλυπτήριες πλάκες. Στη συνέχεια υψώθηκε ο τύμβος πάνω από τον τάφο, ο πρώτος του τύμβου Α.

Η δράση του εκσκαφέα και η κατάρρευση και διάλυση των πλίνθινων τοιχωμάτων είχαν ως συνέπεια να είναι αρκετά συγκεχυμένη η ανασκαφική εικόνα του τάφου, ιδίως στα πρώτα στάδια της ανασκαφής. Η πυρά είχε πέσει μέχρι το δάπεδο του τάφου, τελικά όμως δεν παρουσίασε καμιά δυσκολία η διάκριση των καμένων μικροαντικειμένων που της ανήκαν, από τα κανονικά κτερίσματα του τάφου, που είχαν παραμείνει άθικτα στις θέσεις τους. Από την πυρά προέρχονται ελεφαντοστέινα και γυάλινα διακοσμητικά στοιχεία ξύλινης κλίνης, πήλινα επίχρυσα κουμπιά και ανάγλυφα πήλινα πλακίδια, σπαράγματα χάλκινου επίχρυσου στεφανιού, δύο πήλινες προτομές, καμένα και σπασμένα πήλινα αγγεία και αλάβαστρα.

Στο εσωτερικό του τάφου (Π ί ν. 30β), η τεφροδόχος χάλκινη κάλπιν, σφραγισμένη με μολύβδινο πώμα, είχε αποτεθεί στη βόρεια στενή πλευρά. Περιείχε τα πλυμένα μετά την καύση οστά νέας γυναίκας⁹⁷, τυλιγμένα σε λεπτό λινό ύφασμα· μικρό τμήμα βρέθηκε στον πυθμένα του αγγείου. Μαζί

⁹⁶ Πυρά τάφου Φιλίππου Β': Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 69. Δερβένι: ΑΔ 18 (1963), Χρονικά, σ. 194. Πύδνα: Μπέσιος, Αρχαία Πύδνα, σ. 54.

⁹⁷ Κατά το δρ. J. Musgrave η νέα γυναίκα πέθανε στην ακμή της ηλικίας της, η δε περιουλογή τόσης μεγάλης ποσότητας από τα καμένα οστά δείχνει την ιδιαίτερη φροντίδα των συγγενών της. Βλ. Παράρτημα Α.

με τα οστά υπήρχε ένα χρυσό δακτυλίδι, ένας κρίκος και τρεις χρυσές τοξωτές πόρπες· δύο άλλες όμοιες πόρπες ήταν περασμένες στις οριζόντιες λαβές της υδρίας και ένα χάλκινο επίχρυσο στεφάνι περιέβαλλε το λαιμό της⁹⁸.

Τα περισσότερα κτερίσματα ήταν συγκεντρωμένα γύρω από τη χάλκινη κάλπη (Σ χ έ δ. 21· Π ί ν. 30β). Ένα μέρος από αυτά είχε αποτεθεί στο δάπεδο, ενώ πολλά φαίνεται ότι ήταν κρεμασμένα στα τοιχώματα από τα σιδερένια καρφιά, που βρέθηκαν στον τάφο, είτε μεμονωμένα είτε πάνω σε ξύλινα ράφια. Την ύπαρξη ραφιών υποθέτουμε από το γεγονός, ότι δώδεκα μικρά αγγεία ήταν πεσμένα σε λοξή θέση, το ένα δίπλα στο άλλο, σε μια ευθεία τα περισσότερα, 0,12 μ. ψηλότερα από το δάπεδο και πίσω από πεσμένες πλίνθους. 0,20 μ. ψηλότερα από το δάπεδο και πάνω σε λοξά πεσμένη πλίνθο, βρέθηκε χάλκινο πτυκτό κάτοπτρο και κοντά του το καρφί απ' όπου ήταν κρεμασμένο. Άσχετα από την αρχική τους θέση, τα κτερίσματα του τάφου ΙΙΙ βρέθηκαν με την εξής διάταξη: στη βορειοανατολική γωνία τέσσερα αλληπάλληλα μικρά αλάβαστρα και κοντά τους ένα μολύβδινο σκεύος. Στη βορειοδυτική γωνία οκτώ αλάβαστρα, ένα πήλινο τηγανόσχημο αγγείο και μία πήλινη πρόχους. Στο δάπεδο ένα χάλκινο επίχρυσο στεφάνι μέσα στο τηγανόσχημο. Εμπρός από την υδρία και τουλάχιστον 0,12 μ. ψηλότερα από το δάπεδο, βρέθηκαν, από τα αριστερά προς τα δεξιά, τρία μελαμβαφή πινάκια και ένα φιαλίδιο, ένας γυάλινος κάλυξ και το χάλκινο πτυκτό κάτοπτρο· στο μέσο δύο μελαμβαφή (πινάκιο και φιάλη) σε όρθια θέση και ανάμεσά τους αναποδογυρισμένη μια πήλινη επίχρυση κοτύλη· ανάμεσα σ' αυτά και την υδρία ένας μελαμβαφής ασκός, δύο μελαμβαφείς φιάλες και ένα πινάκιο. Στην ανατολική πλευρά του τάφου και κατά μήκος της βάσης του τοίχου (Π ί ν. 30β) τέσσερα αλάβαστρα και ένα χάλκινο επίχρυσο στεφάνι, πάνω σε κονιάματα, αρχικά ίσως κρεμασμένο στον τοίχο. Στη δυτική πλευρά (Π ί ν. 30β) τρία αλάβαστρα στη βάση του τοίχου ένα μεγάλο επιχρυσωμένο ψηλότερα από το δάπεδο και ένα ομοίωμα καλαθίσκου με λείψανα χρωμάτων (ερυθρό, γαλάζιο) σε φλούδες στο εσωτερικό του. Κοντά σ' αυτό και πάνω στο δάπεδο τέταρτο χάλκινο επίχρυσο στεφάνι και δίπλα του εκτεταμένα σκούρα καστανά ίχνη από διαλυμένο ξύλινο αντικείμενο, με ίχνη χρώματος κυανού και κόκκινου⁹⁹. Στη νοτιοδυτική γωνία του τάφου (Π ί ν. 30α) τρία αλάβαστρα πάνω στο δάπεδο· στο κέντρο της νότιας πλευράς πέμπτο χάλκινο στεφάνι πάνω στο δάπεδο, και τέσσερα αλάβαστρα, ενώ περίπου 0,08 μ. ψηλότερα από το στεφάνι, πάνω σε πλίνθους, βρέθηκε μεγάλο καστανό αλάβαστρο από φαγεντιανή. Ένα ακόμη αλάβαστρο γυάλινο στη νοτιοανατολική γωνία (Π ί ν. 30β). Συνολικά, στον τάφο είχαν αποτεθεί είκοσι έξι αλάβαστρα: δύο γυάλινα πολύχρωμα, ένα από φαγεντιανή, πέντε επιχρυσωμένα και δεκαοκτώ απλά από πάλλευκη γύψο Βρέθηκαν ακόμη τα κελύφη δύο μυδιών και ενός οστρέου (Π ί ν. 30γ).

⁹⁸ Στον τάφο ΙΙΙ της Βεργίνας, ένα χρυσό στεφάνι ήταν περασμένο γύρω από το λαιμό της ασημένιας τεφροδόχου κάλπιδος. Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 203, εικ. 165, σ. 214, εικ. 183.

⁹⁹ Η αρχική εντύπωση ήταν ότι πρόκειται για δέρμα, η ανάλυση όμως (Παράρτημα Β, §3) έδειξε ότι η αποσυντεθειμένη σκούρα καστανή ύλη ήταν ξύλο. Επομένως, είχε αποτεθεί στον τάφο ΙΙΙ ξύλινο κιβωτίδιο με χρωματιστή διακόσμηση, όπως και στον τάφο ΙΙ (παραπάνω, σ. 24).

Κατάλογος κτερισμάτων

1. Χάλκινη κάλπις 7552¹⁰⁰

(Πίνακ. 31α-β)

Ύψ. 0,425, διάμ. χείλους 0,16, διάμ. ώμων 0,34, διάμ. βάσης 0,16 μ. Ύψος της μορφής στην πρόσφυση της κάθετης λαβής 0,10 μ. Διάμ. πώματος 17,50 μ. Συγκολλημένη από πολλά τεμάχια και κατά τόπους συμπληρωμένη. Σώμα και λαιμός σφυρήλατα από μονοκόμματο έλασμα. Βάση, λαβές και χείλος χυτά. Πάτινα σκούρα πράσινη. Προχωρημένη οξειδωση έχει φθείρει και αλλοιώσει την επιφάνεια.

Η στεφάνη του χείλους κοσμεείται με γλώσσες και λεπτό αστράγαλο. Τα στελέχη των λαβών φέρουν παράλληλες ανάγλυφες ράχες με ημικυκλική απόληξη και δίνουν την εντύπωση κοίλων ραβδώσεων. Οι κυκλικές προσφύσεις και η βάση σχηματίζουν λέσβια κυμάτια με ανάγλυφα καρδιόσχημα φύλλα που εναλλάσσονται με λεπτά πεντάφυλλα ανθέμια. Η κάτω πρόσφυση της κάθετης λαβής σχηματίζεται από ένα χυτό επίσης ωοειδές έλασμα, ύψ. 0,12 μ. Περιφερειακά, κοσμεείται σε χαμηλό ανάγλυφο με πλέγμα κοίλων ελίκων. Ημίτομα ανθεμίων και μικρά κλειστά ή ανοικτά άνθη φυτρώνουν από τους κόλπους των ελίκων. Τον κατακόρυφο άξονα του ελάσματος καταλαμβάνει η έντονα έξεργη μορφή νεαρής Νίκης, που πατά στο μεσαίο φύλλο ενός πεντάφυλλου κάλυκα ακάνθου. Το στόμιο της κάλπιδος έκλεινε απλό μολύβδινο πώμα (Πίνακ. 31α), που κάλυπτε και τη στεφάνη του χείλους.

Μία πρώτη χρονική τοποθέτηση της κάλπιδος στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ., και μάλιστα στο τελευταίο τέταρτο, κερδίζουμε από τη σύγκριση του σχήματος με το σχήμα άλλων υδριών του

5ου-4ου αι. π.Χ. Οι σχεδόν οριζόντιοι ώμοι απαντούν και πριν από τα μέσα του 5ου αι.¹⁰¹, η αναλογία όμως διαμέτρου προς το ύψος της κοιλιάς και η καμπύλη του περιγράμματος την τοποθετούν πλησιέστερα στις υδρίες των μέσων και του β' μισού του ίδιου αιώνα, όπως οι υδρίες¹⁰² από την Kukuna και Golemata Mogila του Duvanliji, από τη Ρόδο στο Αρχαιολογικό Μουσείο Κωνσταντινουπόλεως και το Βρετανικό Μουσείο, αριθ. 1927.7-13-1, ή η υδρία από την Τορώνη της Χαλκιδικής στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Λεπτομέρειες εξάλλου στην ανάγλυφη διακόσμηση των λαβών, όπως οι ελαφρά κυρτές (αντί των παλιότερων κοίλων) ραβδώσεις που λήγουν σε γλώσσα αντί σε αστραγαλωτό δακτύλιο και κυρίως το λέσβιο κυμάτιο, οδηγούν προς το τελευταίο τρίτο του αιώνα¹⁰³.

Στοιχεία για ακριβέστερη χρονική τοποθέτηση προσφέρει η κάτω πρόσφυση της κάθετης λαβής. Η νεαρή Νίκη αγγίζει ανάλαφρα στα φύλλα της ακάνθου, καθώς κατεβαίνει από ψηλά. Ο αχειρίδωτος χιτώνας της ανεμίζει προς τα πίσω και αφήνει να διαγραφεί το σφριγηλό κοριτσίστικο σώμα· ξεκινώντας από τον αριστερό βραχίονα, το ιμάτιό της περιβάλλει την πλάτη και φέρεται από το δεξιό της γοφό εμπρός στην κοιλιά με λοξή προς τα πάνω κατεύθυνση· το συγκρατεί με τα δύο της χέρια, καθώς ανεμίζει ορμητικά προς τα πίσω. Τα φτερά, κατεβασμένα, δημιουργούν ημικυκλικό πλαίσιο γύρω από τον πάνω κορμό, που εναρμονίζεται με το όμοιο περίγραμμα του ελάσματος της πρόσφυσης. Το πρόσωπο είναι πολύ κατεστραμμένο από την οξείδωση, διαφαίνονται όμως τα χαρακτηριστικά ενός κοριτσιού. Τα μαλλιά είναι χτενισμένα προς τα πίσω και δένονται ψηλά σε κρωβύλο, όπως στις γυναικείες μορφές του ζωγράφου της Ερέτριας¹⁰⁴. Εκτός α-

¹⁰⁰ Η κάλπις 7552 δημοσιεύτηκε εκτενέστερα στο Αμητός, Α', σ. 157-169, με τον τίτλο «Η υδρία της Αίλειας».

¹⁰¹ Diehl, Hydria, σ. 31, πίν. 3, B109 και πίν. 10, B121. Η B109 ενδεχομένως θα πρέπει να τοποθετηθεί στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ.: οι αναλογίες της πλησιάζουν πολύ της κάλπιδος της Μηχανιώνας.

¹⁰² Υδρίες του Duvanlij: B. Filow, Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien, Sofia 1934, σ. 112, εικ. 136, σ. 52, εικ. 62-64. Υδρία από τη Ρόδο: Diehl, Hydria, σ. 32, πίν. 11, B122, πίν. 15, B146. Υδρία Τορώνης: Θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας, αριθ. 338, πίν. 48.

¹⁰³ Diehl, Hydria, σ. 35, 38, πίν. 15, B148 και πίν. 16, B150. Παραπέμπει στον C. Weickert, Das lesbische Kymation, σ. 66 κ.ε.: από το 440 π.Χ. περίπου στα νέα κτίρια των Αθηνών συνηθίζεται το λέσβιο κυμάτιο και δεν αποκλείεται από τότε να υιοθετήθηκε και στα εργαστήρια των τορευτών.

¹⁰⁴ E. Arias - M. Hirmer, Tausend Jahre griechischer Vasenkunst, München 1960, πίν. 203.

πό την κόμμωση, οι πυκνές παράλληλες πτυχές, η συγκρατημένη διαφάνειά τους και η χάρη των κινήσεων συνδέουν άμεσα τη Νίκη της υδρίας της Μηχανιώνας με τις παραπάνω αγγειογραφίες. Εξάλλου, απ' όλες τις γνωστές παραστάσεις πλησιάζει περισσότερο τη Νίκη του Παιωνίου¹⁰⁵, τόσο στη στάση όσο και στο λοξό άξονα των πτυχώσεων πάνω από την κοιλιά ή στο ριπιδοειδές ανάπτυγμά τους δεξιά και αριστερά από τις κνήμες. Οι παράλληλες όμως αυλακώσεις των πτυχώσεων δεν έχουν τη διαφάνεια και την ανησυχία των πτυχώσεων των γλυπτών του τελευταίου τέταρτου του 4ου αι. π.Χ., αλλά εκφράζουν την ηρεμία και την τάξη των μορφών του Παρθενώνα. Επομένως, είναι πολύ πιθανή μια χρονολόγηση της ανάγλυφης Νίκης της υδρίας στις αρχές του τελευταίου τρίτου του 4ου αι. π.Χ., συμβατικά γύρω στο 430 π.Χ. Αν και υπάρχει διάσταση γνώμων για το εάν οι παραστάσεις στην κάτω πρόσφυση των κάλπιδων σχετίζονται με τη χρήση τους ως τεφροδόχων αγγείων¹⁰⁶, θα πρέπει να πούμε ότι η απεικόνιση της Νίκης δεν είναι αταίριαστη με τη νεκρική χρήση. Φαίνεται ότι, όπως και άλλα φτερωτά όντα, σχετιζόταν με τη νεκρική λατρεία¹⁰⁷.

Πολύπλευρο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο σπάνιος τύπος της κάτω πρόσφυσης της λαβής: ανάγλυφη χυτή μορφή σύμφυτη με το ωοειδές (ή ασπιδόμορφο) χυτό έλασμα. Αρχίζοντας από τον 6ο αι., οι ανάγλυφες περιτμήτες σειρήνες που πατούν σε ανθέμιο είναι ο κυρίαρχος τύπος κάτω πρόσφυσης σε όλο τον 5ο αι. π.Χ.¹⁰⁸. Το ασπιδόμορφο χυτό έλασμα απαντά μόνο σε άλλες τρεις υδρίες¹⁰⁹ του τελευταίου τέταρτου του 5ου αι. στη μία από αυτές υπάρχει έξεργη μορφή σειρή-

νας που προβάλλει έντονα πάνω στο διακοσμημένο με έλικες και ανθέμια έλασμα. Στην τρίτη, την υδρία του Μητροπολιτικού Μουσείου της Νέας Υόρκης, αριθ. 37.11.6, πάνω στο έλασμα έχει στερεωθεί έκκρουστο ανάγλυφο Αρτέμιδος ή Νίκης που καταβάλλει ελάφι¹¹⁰. Η πρόσφυση της κάθετης λαβής της υδρίας της Νέας Υόρκης έχει και άλλα πολλά στοιχεία κοινά με την κάλπι της Νέας Μηχανιώνας: το σύμπλεγμα πατά επίσης σε φύλλα ακάνθου, το έλασμα της πρόσφυσης φέρει όμοιας τεχνικής ελικοειδείς βλαστούς με ημίτομα ανθεμίων, τα φτερά της Νίκης έχουν ίδιο ρόλο πλαισίου στην όλη σύνθεση. Τα κυμάτια των οριζόντιων λαβών και της βάσης φέρουν όμοιο ανάγλυφο λέσβιο κυμάτιο. Χρονολογείται στην εποχή του θωρακίου του ναού της Νίκης στην Ακρόπολη Αθηνών (μετά το 410 π.Χ.). Μαζί με την υδρία της Μηχανιώνας αποτελούν δείγματα ενός μεταβατικού σταδίου στη διαμόρφωση της κάτω πρόσφυσης της κάθετης λαβής των υδριών: αντί της σειρήνας, στο τέλος του 5ου αι. εμφανίζεται ολόσωμη ανθρώπινη μορφή, που προβάλλει έντονα ανάγλυφη πάνω στο έλασμα. Στο επόμενο στάδιο, που ακολουθεί σύντομα στο α' τέταρτο του 4ου αι., το έλασμα-πλαίσιο έχει εγκαταλειφθεί, η μορφή ή συνήθως οι δύο μορφές είναι αυθύπαρκτες, στην αρχή χυτές¹¹¹, κυρίως όμως στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. σφυρήλατες. Την ίδια εποχή εμφανίζεται η σφυρήλατη ανάγλυφη σύνθεση στο κάλυμμα των πτυκτών κατόπτρων.

Κατά τον Züchner¹¹², η αλλαγή αυτή στην κάτω πρόσφυση των υδριών επινοήθηκε πιθανότατα στην Αθήνα. Η άποψη αυτή ταιριάζει με την απόδοση από τη Richter της υδρίας της Νέας Υόρκης

¹⁰⁵ G. Lippold, *Die griechische Plastik*, München 1950, πίν. 71, 2.

¹⁰⁶ Richter, *AJA* 50 (1946), σ. 366. Diehl, *Hydria*, σ. 146-148.

¹⁰⁷ Al. Gulaki, *Klassische und klassizistische Nikedarstellungen*, Bonn 1981, σ. 140.

¹⁰⁸ Diehl, *Hydria*, σ. 39.

¹⁰⁹ Ό.π., σ. 40, πίν. 20.

¹¹⁰ G. N. Richter, *A Bronze Hydria in the Metropolitan Museum*, *AJA* 41 (1937), σ. 532-538. Diehl, *Hydria*, σ. 40, B178, όπου αναφέρει ως σφυρήλατη την παράσταση της λαβής, ενώ η Richter, ό.π., σ. 532, σημ. 4, λέει ότι το σύμπλεγμα είναι χυτό, σε χωριστό τεμάχιο από το έλασμα της πρόσφυσης. Züchner, *Klappspiegel*, σ. 192.

¹¹¹ Βλ. παραπάνω, σ. 53, υποσημ. 100.

¹¹² Züchner, *Klappspiegel*, σ. 192-193.

σε αττικό εργαστήριο¹¹³. Όσο για την υδρία της Μηχανιώνας, υπάρχουν δύο επιχειρήματα που επιτρέπουν την απόδοσή της στο ίδιο αττικό εργαστήριο με της Νέας Υόρκης: η νεαρή Νίκη έχει ακριβή αντίστοιχα σε γυναικείες μορφές αττικών ζωγράφων του 430-410 π.Χ., όπως είδαμε, ενώ οι τεχνικές λεπτομέρειες και η σύνθεση της κάτω πρόσφυσης είναι όμοιες και στα δύο αγγεία. Στην ομάδα αυτή θα πρέπει να προσθέσουμε τις δύο υδρίες που αντιπροσωπεύουν στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. το αμέσως επόμενο στάδιο στην εξέλιξη προς τις υδρίες με τη σφυρήλατη σύνθεση του 4ου αι., την υδρία (σώζονται μόνο οι λαβές) στο Λούβρο από τη Μύρινα με το φτερωτό χυτό Έρωτα και τη λαβή με την ολόσωμη χυτή σειρήνα από την Αθήνα, στη Βιέννη¹¹⁴. Με μεγάλη πιθανότητα, η Richter απέδωσε στην Αθήνα ομάδα υδριών του β' μισού του 4ου αι., που αποτελούν την κατάληξη της εξέλιξης της κάτω πρόσφυσης, με τις σφυρήλατες δίμορφες συνθέσεις¹¹⁵.

Με τη χρονολόγηση της κάλλιδος της Μηχανιώνας γύρω στο 430 π.Χ. προκύπτει ότι πρόκειται για οικογενειακό κειμήλιο που χρησιμοποιήθηκε ως τεφοδοχός ενός πολύ αγαπημένου προσώπου, πάνω από δύο γενιές μετά την κατασκευή της.

2. Χάλκινο πτυκτό κάτοπτρο 7553

(Πίνακ. 32α-γ)

Κάλυμμα: διάμ. 0,15, πάχ. 0,007 μ. Κάτοπτρο: διάμ. 0,145, πάχ. 0,013 μ. Μήκ. λαβής κατόπτρου 0,06 μ. Μήκ. λαβής καλύμματος 0,027 μ. Επιφάνεια ανώμαλη από την οξειδωση. Πάτινα σκούρα πράσινη· στην κάτω επιφάνεια του κατόπτρου, τμήμα της περιφέρειας διατηρεί την αρχική επιδερμίδα του χαλκού.

Κάτοπτρο, κάλυμμα και λαβές είναι χυτά. Η ανάγλυφη σύνθεση του καλύμματος, σφυρήλατη και περίτμητη, είχε κολληθεί στο σκέπασμα (Πίνακ. 32γ). Το κυρίως κάτοπτρο έχει κινητή λαβή σχήματος ωμέγα· στην κάτω επιφάνεια, συ-

στήματα ανάγλυφων ομόκεντρων κύκλων. Το κάτοπτρο της Νέας Μηχανιώνας εντάσσεται στην ομάδα C 1 του Züchner¹¹⁶, που εμφανίζεται στο β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.: και τα δύο μέρη είναι χυτά σε μήτρα, εκτός από τη σύνθεση του καλύμματος· έχουν σχεδόν την ίδια διάμετρο και περιφέρεια, που κάμπτεται προς τα κάτω.

Το κάλυμμα ανασηκωνόταν με τη βοήθεια μικρής ημικυκλικής λαβής, τοποθετημένης ανάμεσα στα πόδια της ανάγλυφης μορφής. Στη διακοσμητική σύνθεση της επάνω επιφάνειας εικονίζεται γυμνή φτερωτή ανδρική μορφή, σε έντονο διασκελισμό, να τοξεύει στραμμένη προς τα αριστερά της· μικρό τμήμα του τόξου σώζεται στο αριστερό χέρι. Στον αριστερό ώμο φέρει διπλωμένο ιμάτιο· η μία άκρη του κυματίζει εμπρός, κάτω από τα χέρια, η άλλη διαγράφει διπλή καμπύλη κάτω από το δεξί φτερό της, ανάμεσα στα σκέλη. Η μορφή πατά σε ανάγλυφο έξαρμα που υποδηλώνει ανώμαλο έδαφος. Εμπρός από το αριστερό της πόδι στέκεται πετεινός, που κοιτάζει προς την ίδια κατεύθυνση με τον τοξότη. Τα μαλλιά του τελευταίου είναι μακριά και δένονται πίσω, κοντά στην κορυφή του κρανίου, σε κρωβύλο. Λεπτές εγχαράξεις αποδίδουν τους βοστρύχους και τις λεπτομέρειες των φτερών.

Για την ερμηνεία της παράστασης δεν υπάρχει δυσκολία: τα φτερά, το τόξο και ο πετεινός οδηγούν μόνο στον Έρωτα. Το θέμα άλλωστε αρμόζει να κοσμεί ένα βασικό σκεύος του γυναικείου καλλωπισμού. Ο Έρωτας του κατόπτρου της Μηχανιώνας είναι πολύ πιθανό να αποδίδει αγαλαματικό τύπο του 4ου αι., αλλά δε σχετίζεται με κανένα από τα ρωμαϊκά αντίγραφα έργων της εποχής αυτής. Δεν έχει καμιά σχέση με τη σχολή του Πραξιτέλη ή του Λυσίππου, για τους οποίους γνωρίζουμε από την παράδοση ότι είχαν πλάσει αγάλματα ερώτων. Το στιβαρό νεανικό σώμα με την ορμητική στροφή προς τα αριστερά και τη διαγώνια σύνθεση βρίσκεται αντίστοιχα μόνο στις μορφές της ζωφόρου του Μουσουλίου της Αλι-

¹¹³ Richter, AJA 50 (1946), σ. 538. Με την απόδοση αυτή συμφωνεί η Diehl, Hydria, σ. 42 και ο Züchner, Klappspiegel, σ. 193.

¹¹⁴ Λαβές Λούβρου 4308 από τη Μύρινα: Diehl, Hydria, B177, σ. 39, Richter, AJA 50 (1946), πίν. XXV, 12. Λαβή από την Αθήνα: Βιέννη, Kunsthistorisches Museum, VI 2271. Diehl, Hydria, B169, σ. 39, πίν. 21, 4.

¹¹⁵ Richter, AJA 50 (1946), σ. 365.

¹¹⁶ Züchner, Klappspiegel, σ. 131-132, σχέδ. 58.

καρνασσού (360-340 π.Χ.)¹¹⁷, όπου συναντούμε και τις κυκλικά ανεμιζόμενες πτυχές του ιματίου του. Δεν έχει επίσης σχέση με διάφορες μορφές ερώτων πάνω σε πτυκτά κάτοπτρα που αποδίδονται στην Κόρινθο¹¹⁸, όπου εικονίζεται συνήθως σε παιδική ηλικία ή σαν μια μαλθακή νεανική μορφή.

Από τα παραπάνω προκύπτει αφενός μια χρονολόγηση του κατόπτρου 7553 γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ., με βάση τον τύπο και την τεχνοτροπία της μορφής, αφετέρου μια πολύ πιθανή απόδοση σε αττικό εργαστήριο.

3. Επίχρυση κοτύλη 7550

(Σ χ έ δ. 22· Π ί ν. 33α)

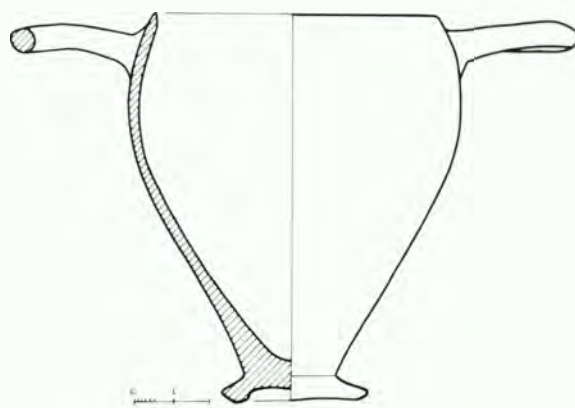
Ύψ. 0,10, διάμ. χείλους 0,075, διάμ. κοιλιάς 0,087 μ. Πηλός ανοικτός ερυθρός. Αρχικά, ήταν μελαμβαφής. Στο εσωτερικό φέρει κίτρινο επίχρυσμα, ενώ όλη η εξωτερική επιφάνεια καλύφθηκε με λεπτότατο φύλλο χρυσού, με τη βοήθεια κόλλας¹¹⁹.

Αττικού εργαστηρίου, γύρω στο 350-330 π.Χ.¹²⁰. Η επιχρύσωση έγινε κατά πάσα πιθανότητα στη Μακεδονία. Η τεχνική της *πεταλώσεως* που εφαρμόστηκε ονομάζεται σήμερα «με μπόλο» και η χρήση της στα επίχρυστα αντικείμενα της Βεργίνας διαπιστώθηκε από το χημικό Κ. Ασημενό¹²¹.

4. Μελαμβαφές φιαλίδιο 7539

(Σ χ έ δ. 23α· Π ί ν. 33β)

Ύψ. 0,036, διάμ. βάσης 0,052, διάμ. χείλους 0,064 (εσωτ.), 0,075 μ. (εξωτ.). Ακέραιο. Πηλός ερυθρός· στο εσωτερικό το γάνωμα έχει καστα-

Σχέδ. 22. Επίχρυση κοτύλη 7550.

νέρυθρο χρώμα. Η κάτω επιφάνεια της βάσης σχηματίζει στο κέντρο μαστοειδές έξαρμα. Ο δακτύλιος της βάσης έχει σχεδόν κάθετα τοιχώματα και το περίγραμμα του σώματος σχηματίζει κλειστή καμπύλη. Στην ένωση βάσης-σώματος εξαιρείται από το γάνωμα λεπτή περιφέρεια κύκλου.

Με βάση το σχήμα και τις αναλογίες των διαστάσεων χρονολογείται γύρω στο 350 π.Χ.¹²² αττικό οπωσδήποτε έργο.

5. Μελαμβαφές φιαλίδιο 7544

(Σ χ έ δ. 23β· Π ί ν. 33γ)

Ύψ. 0,033, διάμ. βάσης 0,055, διάμ. χείλους 0,06

¹¹⁷ Lippold, ό.π., πίν. 92, 1, 3.

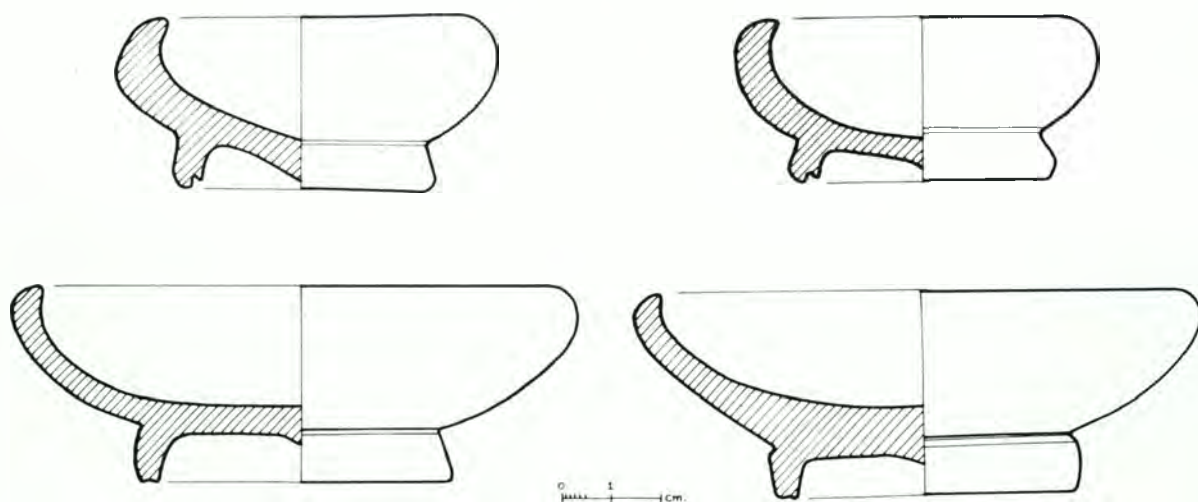
¹¹⁸ Για κάτοπτρα με έρωτα, βλ. Züchner, Klappspiegel, σ. 11-31, ιδιαίτερα εικ. 2, 5, 9, 13, 14.

¹¹⁹ Η χημικός του Μουσείου Θεσσαλονίκης Μ. Κεσίσογλου παρατηρεί σχετικά: «Κατά την εξέταση του αγγείου παρατηρήθηκε ότι κάτω από το φύλλο της επιχρύσωσης υπάρχει ένα λεπτότατο στρώμα υλικού κίτρινου, η επιφάνεια του οποίου είχε λειανθεί για την καλύτερη και σταθερότερη επικόλληση του φύλλου χρυσού. Το υλικό αυτό χρησιμοποιήθηκε γιατί, έχοντας το ίδιο χρώμα με το χρυσό, θα κάλυπτε ατέλειες και φθορές της επιχρύσωσης. Η οργανική ουσία που χρησίμευσε ως συνδετικό (κόλλα) για την επιχρύσωση, ακόμα και αν δεν καταστράφηκε με την πάροδο του χρόνου, δεν είναι δυνατό να ταυτοποιηθεί με ανάλυση, γιατί το αγγείο έχει συντηρηθεί και στερεωθεί με οργανικά υλικά».

¹²⁰ The Athenian Agora XII, πίν. 15, αριθ. 326.

¹²¹ Βλ. παραπάνω, σ. 27, υποσημ. 44.

¹²² The Athenian Agora XII, πίν. 34, αριθ. 945, περίπου 350 π.Χ. Έχει ύψος 0,03 και διάμετρο 0,067 μ. Παρόμοια φιαλίδια με χαμηλότερη βάση και λεπτότερα τοιχώματα βρέθηκαν στη δεξαμενή του Μένωνος στην Αγορά Αθηνών και χρονολογούνται στο α' μισό του 3ου αι.: St. Miller, Menon's Cistern, Hesperia XLIII (1974), σ. 233, εικ. 4 (31), πίν. 32, αριθ. 38.

Σχέδ. 23. Μελαμβαφή φιαλίδια 7539, 7544, 7540 και 7543.

(εσωτ.), 0,078 μ. (εξωτ.). Ακέрайο. Πηλός ερυθρός, γάνωμα ερυθρό στο εσωτερικό και στην κάτω επιφάνεια της βάσης, καστανόμαυρο στο εξωτερικό. Άβαφη περιφέρεια κύκλου στην ένωση βάσης-σώματος.

Όμοιας προέλευσης και χρονολόγησης με το προηγούμενο, από το οποίο παραλλάσσει λίγο ως προς το περίγραμμα.

6. Μελαμβαφές φιαλίδιο 7540

(Σ χ έ δ. 23γ· Π ί ν. 33δ, στ)

Ύψ. 0,041, διάμ. βάσης 0,065, διάμ. χείλους 0,118 μ. Ακέрайο. Πηλός ερυθρός, γάνωμα μαύρο, απολεπισμένο σε μερικά σημεία του χείλους. Εγχάρακτη περιφέρεια στην ένωση βάσης-σώματος. Στο κέντρο της κάτω επιφάνειας της βάσης μαστοειδές έξαρμα. Στο εσωτερικό εμπέστη διακόσμηση: σύμπλεγμα έξι ανθεμίων εγγράφεται μέσα σε τρεις ομόκεντρους κύκλους από εγκάρσια γραμμίδια.

Αθηναϊκού εργαστηρίου, χρονολογείται στο

πρώιμο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.¹²³.

7. Μελαμβαφές φιαλίδιο 7543

(Σ χ έ δ. 23δ· Π ί ν. 33ε, ζ)

Ύψ. 0,04, διάμ. βάσης 0,061, διάμ. χείλους 0,116 μ. Ακέрайο. Όμοιο με το προηγούμενο, με μόνη τη διαφορά, ότι στο εσωτερικό τα ανθέμια περιβάλλονται από τέσσερις ομόκεντρους κύκλους.

8. Μελαμβαφές πινάκιο 7541

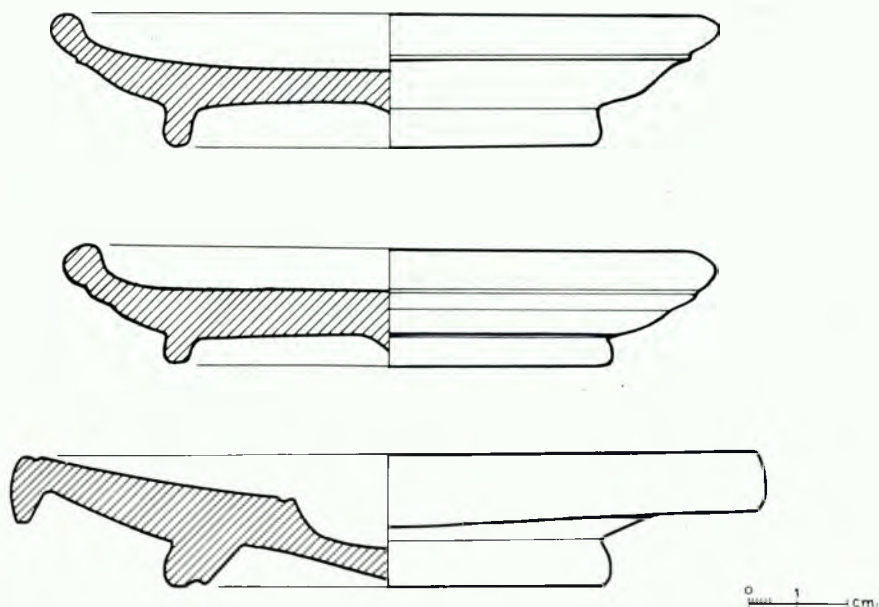
(Σ χ έ δ. 24α· Π ί ν. 34α)

Ύψ. 0,025, διάμ. βάσης 0,09, διάμ. χείλους 0,137 μ. Ακέрайο. Πηλός ερυθρός. Γάνωμα μαύρο, απολεπισμένο σε μερικά σημεία του χείλους και της βάσης. Εξωτερικά, λεπτός ανάγλυφος δακτύλιος κάτω από το χείλος και ανάγλυφο μαστοειδές έξαρμα στο κέντρο της κάτω επιφάνειας της βάσης. Στο εσωτερικό, σύμπλεγμα έξι εμπέστων ανθεμίων μέσα σε δύο κύκλους από εγκάρσια γραμμίδια.

Αττικού εργαστηρίου, γύρω στο 350 π.Χ.¹²⁴.

¹²³ The Athenian Agora XII, πίν. 33, αριθ. 830-833. Πλησιάζει περισσότερο το αριθ. 830 — περίπου 350 π.Χ. — (βλ. ό.π., σχέδιο εικ. 8) ως προς το περίγραμμα και τον όμοιο αριθμό των εγχάρακτων ανθεμίων.

¹²⁴ The Athenian Agora XII, αριθ. 1056-1057, εικ. 10 και πίν. 36.

Σχέδ. 24. Μελαμβαφή πινάκια 7541, 7542 και 7545.

9. Μελαμβαφές πινάκιο 7542

(Σ χ έ δ. 24β· Π ί ν. 34β)

Ύψ. 0,025, διάμ. βάσης 0,09, διάμ. χείλους 0,132 μ. Ακέραιο. Πηλός κιτρινέρυθρος. Γάνωμα ερυθρό, κακοψημένο και απολεπισμένο στο κέντρο του εσωτερικού.

Διαφέρει από το 7541 κατά τα κυμάτια του εξωτερικού και τον αριθμό των εμπιέστων ανθεμίων, που είναι τέσσερα εγγεγραμμένα μέσα σε τρεις ομόκεντρους κύκλους.

Προέλευση και χρονολόγηση όπως το 7541.

10. Μελαμβαφές πινάκιο 7545

(Σ χ έ δ. 24γ· Π ί ν. 34γ)

Ύψ. 0,025, διάμ. βάσης 0,09, διάμ. χείλους 0,157 μ. Ακέραιο. Πηλός ερυθρός. Γάνωμα μαύρο κα-

λύπτει όλο το αγγείο, από το οποίο εξαιρείται ε-
δαφόχρωμη περιφέρεια κύκλου στο εσωτερικό
του χείλους, άλλη μικρότερη που περιγράφει τον
κοίλο ομφαλό του κέντρου και μία ακόμη στην
κάτω επιφάνεια του δακτυλίου της βάσης.

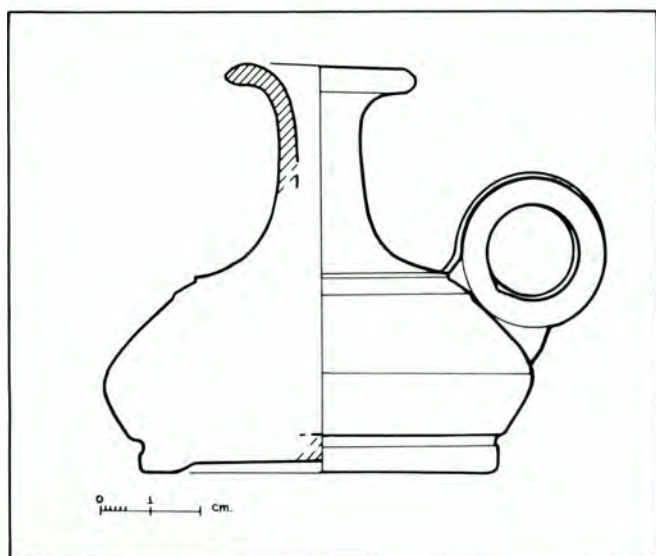
Ανήκει στον τύπο του πινακίου για ψάρια (fish-
plate). Αττικής κατασκευής, χρονολογείται στο
γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., πλησιέστερα μάλλον
προς το 350 π.Χ.¹²⁵.

11. Μελαμβαφής ασκός (guttus) 7546

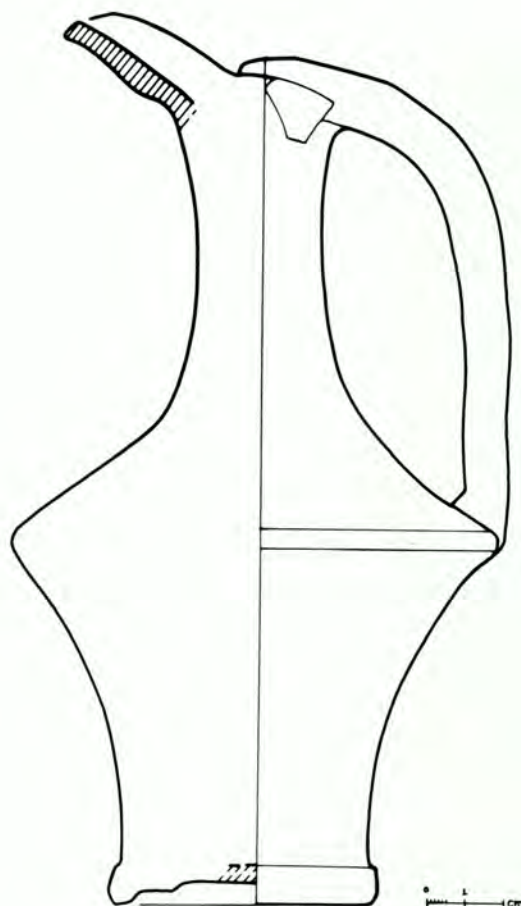
(Σ χ έ δ. 25· Π ί ν. 34δ)

Ύψ. 0,082, διάμ. κοιλιάς 0,088, διάμ. βάσης
0,072 μ. Ακέραιος. Πηλός κιτρινέρυθρος, γάνω-
μα μαύρο με μικρά απολεπίσματα. Η κάτω επι-
φάνεια της βάσης μελαμβαφής.

¹²⁵ Ό.π., αριθ. 1070-1074, σχέδ. 10, πίν. 37 (τα αριθ. 1070, 1073). Το αριθ. 1070 χρονολογείται στο 375-350 π.Χ., όπως και το όμοιο πινάκιο αριθ. 75 της Ολύνθου (Olynthus XIII, πίν. 234), που φέρει το χάραγμα *οξύβα[φον]* στην κάτω επιφάνεια. Ο Robinson μάλιστα, με αφορμή αυτό το χάραγμα (ό.π., σ. 904-905), ονόμασε «οξύβαφα» τα πινάκια αυτού του τύπου. Για την απόδοση του ονόματος «οξύβαφον» σε φιαλίδια, βλ. The Athenian Agora XII, σ. 132. Τα επιχειρήματα πάντως δεν είναι πειστικά και ίσως η λέξη «οξύβαφον» να αναφέρεται σε κάποια τεχνική κατασκευής και όχι σε τύπο αγγείου.

Σχέδ. 25. Μελαμβαφής ασκός 7546.

Σχέδ. 26. Ραμφόστομη πρόχους 7548.

Ο τύπος του ασκού με τον κάθετο λαιμό και τη δακτυλιοειδή λαβή εμφανίζεται στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.¹²⁶. Ο ασκός της Μηχανιώνας είναι τελείως όμοιος και πρέπει να έγινε στο ίδιο εργαστήριο με τον ασκό της Αγοράς των Αθηνών P6352, που χρονολογείται γύρω στο 350 π.Χ.¹²⁷.

12. Ραμφόστομη πρόχους 7548

(Σ χ έ δ. 26· Π ί ν. 34ζ)

Ύψ. 0,23, διάμ. κοιλιάς 0,135, διάμ. βάσης 0,077 μ. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη στο χείλος και τη λαβή. Πηλός ωχροκίτρινος. Επίχρυσμα κίτρινο.

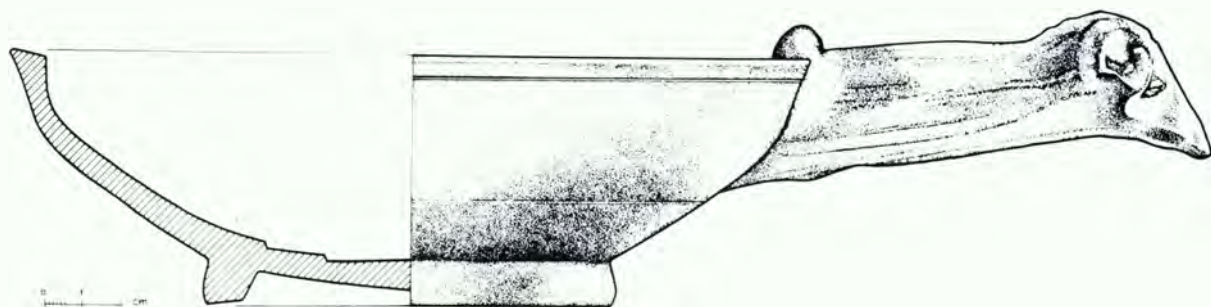
Το καλαθόσχημο κοίλο κάτω μισό του αγγείου

ενώνεται με οξεία γωνία με το επίσης κοίλο πάνω μισό. Το χείλος λήγει σε ράμφος, ενώ εκατέρωθεν της λαβής διευρύνεται σε δύο λοβούς, ώστε το στόμιο να έχει τριφυλλόσχημη κάτοψη. Η λαβή έχει τετράπλευρη τομή επάνω και κυκλική κάτω κατά μήκος της ράχης της, εμπιέστες γλώσσες. Όλο το αγγείο καλύπτεται με κίτρινο επίχρυσμα.

Αποτελεί απομίμηση μεταλλικής ραμφόστομης πρόχου, τύπου αγγείου αρκετά διαδεδομένου τον 4ο αι. στη Μακεδονία. Επιτραπέζιο σκεύος για τους πλούσιους, σε χαλκό ή σε ασήμι, ίσως και χρυσό, για τους φτωχότερους απλά πήλινο, αλλά βαμμένο κίτρινο για να δίνει την ψευδαίσθηση του μετάλλινου. Είναι πολύ πιθανό η πρόχους της Μηχανιώνας να μιμείται το χρυσό χρώμα της

¹²⁶ The Athenian Agora XII, σ. 160. Ο τύπος αυτός ονομάζεται συμβατικά «guttus».

¹²⁷ Ό.π., πίν. 39, αριθ. 1194.

Σχέδ. 27. Τηγανόσχημη φιάλη 7547.

χάλκινης πρόχου Α από τον τάφο Α του Δερβενίου¹²⁸, ενώ στο ίδιο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., και μάλιστα προς το τέλος του, τοποθετείται η ασημένια πρόχους του βασιλικού τάφου ΙΙΙ της Βεργίνας¹²⁹.

Η αμφικωνική ραμφόστομη πρόχους με την τρίλοβη εκροή είναι δημιουργήμα ετρουσκικών εργαστηρίων, στις αρχές του 5ου αι. π.Χ.¹³⁰. Από εκεί το παρέλαβαν τα ιταλιωτικά εργαστήρια και στη συνέχεια το διέδωσαν, με το εμπόριο κυρίως, στο βόρειο ελληνικό χώρο. Το πρωιμότερο δείγμα του τύπου αυτού, του τέλους του 5ου αι. π.Χ., βρέθηκε σε τάφο της Σταυρούπολης Θεσσαλονίκης¹³¹.

13. Τηγανόσχημη φιάλη 7547

(Σ χ έ δ. 27· Π ί ν. 34ε-στ)

Ύψ. 0,063, διάμ. χείλους 0,22, διάμ. βάσης 0,108, μήκ. 0,325 μ. Συγκολλημένη στην περιοχή της λαβής. Πηλός κιτρινωπός. Επίχρυσμα καστανοκίτρινο.

Το σκεύος έχει σχήμα φιάλης με οριζόντια λαβή, που λήγει σε κεφάλι κριού. Με άτεχνες, τυχαίες μάλλον, διαμήκεις εγχαράξεις αποδίδονται τα

μαλλιά στο λαιμό του ζώου. Το πρόσωπο είναι σχεδόν σχηματοποιημένο, ενώ με περισσότερη επιμέλεια και πλαστικότητα αποδίδονται τα κέρατα. Στην πρόσφυση της λαβής και πάνω στο χείλος της, ανάγλυφος ημικύλινδρος, στοιχείο απαραίτητο στα μετάλλινα σκεύη για τη στερέωση της λαβής στο σώμα του αγγείου. Η φιάλη λήγει σε οριζόντια στεφάνη· στο κέντρο του εσωτερικού, δύο ομόκεντρες κυκλικές εκβαθύνσεις· η εξωτερική περιβάλλεται από έντυπες γλώσσες. Αυτό το πήλινο αγγείο μιμείται μετάλλινο πρότυπο, του οποίου αρκετά δείγματα έχουν βρεθεί σε τάφους του γ' τέταρτου του 4ου αι. π.Χ. στη Μακεδονία¹³². Ακόμη και το πηνίο (ο ημικύλινδρος) της λαβής επαναλαμβάνει όμοιο εξάρτημα των χάλκινων προτύπων, από τα οποία κατάγονται και οι οριζόντιες εγχάρακτες γραμμές στην εξωτερική επιφάνεια της φιάλης.

Το σχήμα είναι γνωστό ως *pateta* και αγνοούμε την αρχαία ονομασία του, όπως και την πραγματική χρήση του. Πάντως, εξαιτίας της βάσης που έχουν και τα μετάλλινα, δεν μπορεί να χρησίμευσε ως τηγάνι, αλλά ως επιτραπέζιο σκεύος¹³³ για την προσφορά ίσως ορισμένου είδους τροφής. Α-

¹²⁸ Μ. Καραμανώλη-Σιγανίδου, ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, πίν. 225α. Θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας, αριθ. 159, πίν. 24.

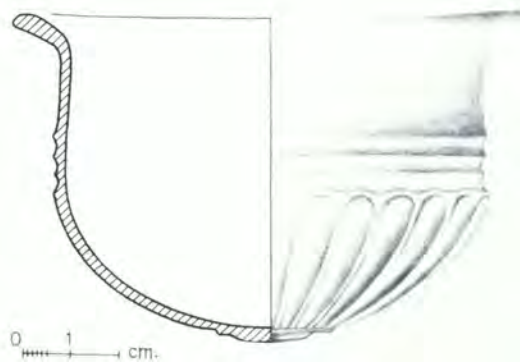
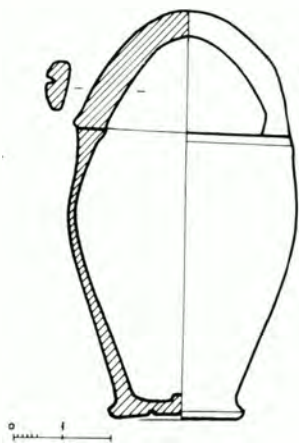
¹²⁹ Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 209, εικ. 172 και σ. 224.

¹³⁰ Ι. Βοκοτοπούλου, Χαλκαί κορινθιουργεί πρόχοι, Αθήναι 1975, σ. 82.

¹³¹ Μ. Καραμανώλη-Σιγανίδου, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 411. Θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας, αριθ. 271, πίν. 40.

¹³² Χάλκινα τηγανόσχημα βρέθηκαν σε δύο από τους τάφους του Δερβενίου, ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, πίν. 228γ, στον τάφο του Φιλίππου Β' στη Βεργίνα, Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 157, εικ. 123, και το μοναδικό ασημένιο στον τάφο ΙΙΙ της Βεργίνας, ό.π., σ. 213, εικ. 181-182.

¹³³ Ο Ανδρόνικος, ό.π., σ. 157, προτείνει τη χρήση του ως χέρνιβο, για το πλύσιμο δηλαδή των χεριών στο συμπόσιο. Ο συνδυασμός με τη ραμφόστομη πρόχου στον τάφο ΙΙΙ της Μηχανιώνας και το γεγονός ότι πρόχοι ή οινοχόες βρέθηκαν και στους

Σχέδ. 28. Καδίσκος 7549 και γυάλινος κάλυξ 7551.

πό τους αρχαϊκούς μέχρι και τους ρωμαϊκούς χρόνους υπήρξε σκεύος πολυτελείας με περίτεχνη λαβή. Στα αρχαϊκά χρόνια είχε συνήθως τη μορφή κούρου και με βάση αυτό το στοιχείο, πολλά τηγανόσχημα αποδόθηκαν σε ιταλιωτικά εργαστήρια. Καθοριστική, ωστόσο, υπήρξε και η συμβολή των εργαστηρίων της μητροπολιτικής Ελλάδας στην εξέλιξη του τύπου¹³⁴.

14. Καδίσκος 7549

(Σ χ έ δ. 28· Π ί ν. 35α)

Ύψ. 0,082, διάμ. χείλους 0,042 μ. Ακέραιος. Πηλός ερυθρός. Άβαφος.

Πρόκειται για ομοίωμα κάδου με ανυψωμένες τις ημικυκλικές λαβές. Αποδίδει το σχήμα των χάλκινων κάδων, που είναι συνηθισμένο κτέρισμα στους τάφους της Μακεδονίας των κλασικών χρόνων¹³⁵. Είναι άγνωστο σε τι χρησίμευε το μικροσκοπικό ομοίωμα του τάφου της Μηχανιώνας.

15. Γυάλινος κάλυξ 7551

(Σ χ έ δ. 28· Π ί ν. 35β)

Ύψ. 0,097, διάμ. χείλους 0,109 μ. Συγκολλημένος. Από διαφανές γυαλί με ανοικτή κίτρινη απόχρωση. Χυτός σε μήτρα.

Ημισφαιρικός, με χείλος που κλίνει προς τα έξω. Φέρει ανάγλυφη διακόσμηση: γύρω από τον κεντρικό κύκλο του πυθμένα απλώνονται μέχρι λίγο κάτω από το μέσο του αγγείου κυρτά γλωσσοειδή πέταλα, που χωρίζονται με ανάγλυφες ραβδώσεις. Πάνω από τις γλώσσες, τρεις συνεχόμενες οριζόντιες κοίλες ζώνες και ισάριθμες αμβλείες ράχες. Το πάνω τμήμα του κάλυκα, κάτω από το λοξό χείλος, έχει σχεδόν κάθετα τοιχώματα.

Μιμείται μετάλλινα πρότυπα, όπως και οι αντίστοιχοι μελαμβαφείς κάλυκες της Ολύνθου και της Αγοράς Αθηνών¹³⁶, που χρονολογούνται στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Οι πήλινοι κάλυκες

τάφους Δερβενίου και Βεργίνας μαζί με τα «τηγάνια» ενισχύει την άποψη αυτή. Η λαβή όμως, καθώς και οι εκβαθύνσεις ή τα ομφαλωτά εξάρματα στα χάλκινα, οδηγούν στη χρήση τους για την παράθεση τροφής, όπως ψαριών.

¹³⁴ K. Jantzen, Bronzewerkstätten in Grossgriechenland und Sizilien, JdI, 13. Ergb., Berlin 1973. M. Gjødesen, Bronze Paterae with Anthropomorphic Handles, Acta Arch. XV (1944), σ. 101-187.

¹³⁵ Εννέα χάλκινοι κάδοι βρέθηκαν στους τάφους μόνο του Δερβενίου.

¹³⁶ Olynthus V, πίν. 150, αριθ. 530. Olynthus XIII, πίν. 190-191, αριθ. 521A. The Athenian Agora XIII, πίν. 28, αριθ. 691-695. Μερικοί φέρουν στο εσωτερικό ομφαλό ή ανάγλυφο κεφάλι, όπως και οι ασημένιοι της Βεργίνας, στα 350-325 π.Χ., βλ. υποσημ. 137.

πλησιάζουν περισσότερο το σχήμα των ασημένιων του β' μισού του 4ου αι. π.Χ., με την αντιπαράθεση του κυρτού περιγράμματος του κάτω μισού προς το κοίλο του πάνω μισού του αγγείου. Ασημένιοι κάλυκες βρέθηκαν σε αρκετούς πλούσιους τάφους της Μακεδονίας¹³⁷, όπως στη Νικήσιανη του Παγγαίου, στο Δερβένι και στη Σταυρούπολη της Θεσσαλονίκης, στους βασιλικούς τάφους της Βεργίνας, στον τάφο Γ του Σέδες και τελευταία σε τάφους της Πιερίας.

Η ονομασία κάλυξ, από την ομοιότητα με κάλυκα άνθους, προτάθηκε από τους G. R. Edwards και Sparkes-Talcott¹³⁸. Αναφέρεται από ρωμαίους συγγραφείς ότι calices vitrei κατασκευάζονταν στην Αίγυπτο¹³⁹, όπου η υαλουργία γνώρισε μεγάλη ακμή στους ελληνιστικούς και τους ρωμαϊκούς ιδίως χρόνους. Το σχήμα κατάγεται από περσικά πρότυπα του 5ου αι. π.Χ.¹⁴⁰.

Ο κάλυξ της Νέας Μηχανιώνας είναι το αρχαιότερο γυάλινο αγγείο αυτού του σχήματος, που σώθηκε στον ελληνικό χώρο, και μαζί με το ποτήρι του Δερβενίου στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης τα παλιότερα που κατασκευάστηκαν από διαφανές γυαλί. Ο μικρός αριθμός των γυάλινων αγγείων που μπορούν να αποδοθούν στον 4ο αι., δε διευκολύνει την έρευνα για τα εργαστήρια κατασκευής. Τα περισσότερα γυάλινα αγγεία των ελληνιστικών χρόνων αποδίδονται γενικά σε εργαστήρια της «ανατολικής Μεσογείου» (Συρία - Παλαιστίνη - Αίγυπτος - Ρόδος)¹⁴¹.

16. Αλάβαστρο από φαγεντιανή 7535

(Σ χ έ δ. 29α· Π ί ν. 35γ)

Ύψ. 0,245, διάμ. χείλους 0,06 μ. Εξαιρετικά εύθραυστο, έχει συγκολληθεί από πολλά τεμάχια. Από καστανότεπρη φαγεντιανή, με εφουαλωμένη καστανή επιφάνεια. Έχει βάση επιπέδου, ώστε να στέκεται όρθιο. Στη θέση των διάτρητων λαβών από μία κηλίδα από δίχρωμο (γαλάζιο και κίτρινο) γυαλί.

17. Γυάλινο αλάβαστρο 7522

(Π ί ν. 35δ)

Ύψ. 0,18, διάμ. χείλους 0,046 μ. Συγκολλημένο. Από κυανό γυαλί. Γύρω από το χείλος κίτρινη γραμμή. Στο σώμα όρθια «φτερά» φτιαγμένα με κίτρινες, άσπρες και γαλάζιες γυάλινες κλωστές. Ανήκει σε μεγάλη ομάδα όμοιας τεχνικής αλάβαστρων, προϊόντων ενός μόνο εργαστηρίου της περιοχής του Αιγαίου, στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ.¹⁴².

18. Γυάλινο αλάβαστρο 7523

(Σ χ έ δ. 29β· Π ί ν. 35ε)

Ύψ. 0,185, διάμ. χείλους 0,051 μ. Ακέραιο. Γυαλί κυανό, κλωστές κίτρινες και γαλάζιες. Τεχνική και προέλευση, όπως το προηγούμενο.

Λίθινα αλάβαστρα (Π ί ν. 36-37)

19. Αριθ. 7513

(Π ί ν. 36α:δ)

Ύψ. 0,16 μ. Λείπει τμήμα του χείλους.

¹³⁷ Κάλυκες Νικήσιανης: Θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας, αριθ. 400-401, 405, 408, πίν. 56-57. Δερβενίου: Φίλιππος (Εκδοτική Αθηνών), σ. 140, εικ. 76. Σταυρούπολης: Θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας, αριθ. 280, πίν. 41, Βεργίνας: Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 150, εικ. 112-114. Σέδες: Κοτζιάς, ΑΕ 1937, Γ', σ. 884, εικ. 18-19. Θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας, αριθ. 317, πίν. 45.

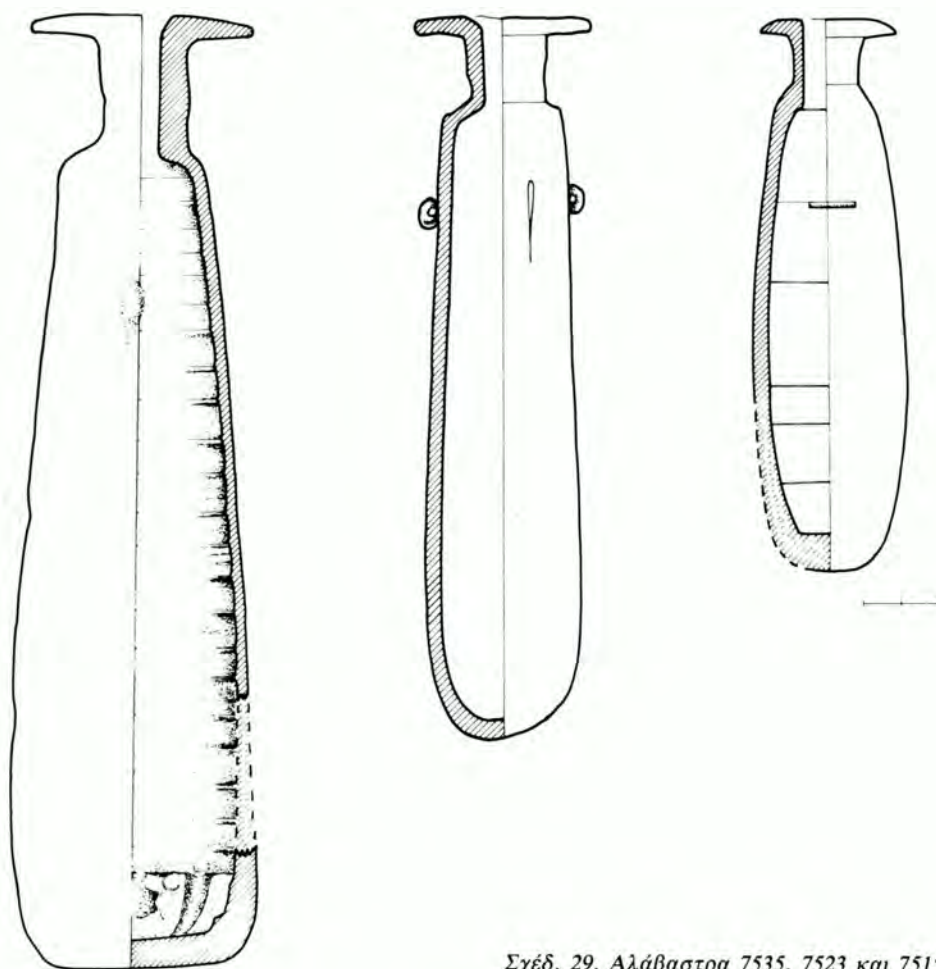
¹³⁸ The Athenian Agora XII, σ. 121.

¹³⁹ H. Blümner, Die gewerbliche Tätigkeit der Völker des klassischen Altertums, Leipzig 1869, σ. 11. Martialis XI, 11, 1 και XIV, 115.

¹⁴⁰ D. E. Strong, Greek and Roman Gold and Silver Plate, London 1966, σ. 99-100. Ο αχαμενδικής έμπνευσης κάλυκας υιοθετήθηκε από τα μακεδονικά τορευτικά εργαστήρια που τον 4ο αι. παρήγαγαν αριστουργηματικά δείγματα, ώστε να θεωρείται μακεδονικός ο τύπος του κάλυκα με ανάγλυφη προτομή στο εσωτερικό. Pfrommer, JdI 98 (1983), σ. 236. Βλ. επίσης B. Barr-Sharrar, Macedonian Metal Vases in Perspective, Studies in the History of Art 10 (Symposium Series I, Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times), Washington, National Gallery of Art, 1982, σ. 131-132.

¹⁴¹ H. von Saldern κ.ά., Gläser der Antike, Hamburg 1974, σ. 92, αριθ. 242-248.

¹⁴² Παραπάνω, σ. 26.

Σχέδ. 29. Αλάβαστρα 7535, 7523 και 7515.

20. Αριθ. 7514
(Π ί ν. 36α:ε)
Σωζ. ύψ. 0,135 μ. Λείπει το στόμιο και το μισό σώμα.

21. Αριθ. 7515
(Σ χ έ δ. 29γ· Π ί ν. 36α:β)
Ύψ. 0,14, διάμ. χείλους 0,035 μ. Ακέραιο, εκτός από μερικά απολεπίσματα της επιφάνειας.

22. Αριθ. 7516
(Π ί ν. 37α:α)
Σωζ. ύψ. 0,125 μ. Λείπει το στόμιο και μεγάλα τμήματα από το σώμα.

23. Αριθ. 7517
(Π ί ν. 37α:β)
Σωζ. ύψ. 0,13 μ. Σώζεται το μισό σώμα.

24. Αριθ. 7518
(Π ί ν. 37α:δ)
Σωζ. ύψ. 0,14 μ. Σώζεται το μισό περίπου σώμα.

25. Αριθ. 7519
(Π ί ν. 36α:α)
Ύψ. 0,148 μ. Λείπει τμήμα του χείλους.

26. Αριθ. 7520
(Π ί ν. 36α:γ)
Ύψ. 0,158 μ. Λείπουν μικρά τμήματα από το σώμα.

27. Αριθ. 7521
(Π ί ν. 37β:α)
Ύψ. 0,23, διάμ. χείλους 0,06 μ. Επιφάνεια απολεπισμένη.

28. Αριθ. 7527
(Π ί ν. 37β:β)
Ύψ. 0,23, διάμ. χείλους 0,06 μ. Επιφάνεια απολεπισμένη.
29. Αριθ. 7528
(Π ί ν. 36β:ε)
Σωζ. ύψ. 0,10, διάμ. χείλους 0,031 μ. Λείπει το κάτω τμήμα του σώματος.
30. Αριθ. 7529
(Π ί ν. 36β:δ)
Σωζ. ύψ. 0,096, διάμ. χείλους 0,03 μ. Λείπει το κάτω άκρο του σώματος.
31. Αριθ. 7530
(Π ί ν. 36β:γ)
Ύψ. 0,118 μ. Σώζεται ακέραιο.
32. Αριθ. 7531
(Π ί ν. 36β:β)
Ύψ. 0,122 μ. Ακέραιο.
33. Αριθ. 7532
(Π ί ν. 36β:α)
Ύψ. 0,158 μ. Λείπει η πλευρά του αλάβαστρου που ακουμπούσε στο έδαφος.
34. Αριθ. 7533
(Π ί ν. 37α:ε)
Σωζ. ύψ. 0,138 μ. Λείπει το στόμιο. Επιφάνεια απολεπισμένη.
35. Αριθ. 7534
(Π ί ν. 37α:ζ)
Σωζ. ύψ. 0,11 μ. Σώζεται τμήμα του σώματος.
36. Αριθ. 7538
(Π ί ν. 37α:γ)
Σωζ. ύψ. τμήματος του σώματος 0,128. Επιφάνεια απολεπισμένη.
37. Επιχρυσωμένο αλάβαστρο 7524
(Π ί ν. 36γ:α)

Ύψ. 0,155 μ. Λείπει το μισό, κατά μήκος, αγγείο. Επιφάνεια διαβρωμένη σε βάθος. Σώζεται μέρος μόνο της επιχρύσωσης.

38. Επιχρυσωμένο αλάβαστρο 7525
(Π ί ν. 36γ:γ)

Ύψ. 0,14 μ. Επιφάνεια και επιχρύσωση καλύτερα διατηρημένη απ' ό,τι στο προηγούμενο· κατά τόπους απολεπισμένη.

39. Επιχρυσωμένο αλάβαστρο 7526
(Π ί ν. 36γ:β)

Ύψ. 0,16 μ. Λείπουν τμήματα του χείλους, του λαιμού και του κορμού.

40. Επιχρυσωμένο αλάβαστρο 7536
(Π ί ν. 37α:στ)

Το μεγαλύτερο από τα έντεκα τεμάχιά του έχει μήκος 0,107 μ. Σώζονται ελάχιστα ίχνη χρυσού.

41. Επιχρυσωμένο αλάβαστρο 7537
(Π ί ν. 36γ:δ)

Σώζεται το μισό περίπου σώμα, μήκ. 0,13 μ., με στρογγυλή οπή στο κάτω τμήμα. Επιφάνεια ισχυρά διαβρωμένη.

Από τα είκοσι δύο λίθινα αλάβαστρα του τάφου III τα μισά σώζονται αποσπασματικά. Παρατηρήθηκε ό,τι και στον τάφο II: σε όσα βρέθηκαν πάνω στο δάπεδο του τάφου, η πλευρά που ήταν σε επαφή με το κονιαμένο δάπεδο είχε κυριολεκτικά λιώσει και είχε γίνει επίπεδη. Αυτό πρέπει να οφείλεται σε κάποια χημική αντίδραση. Ανήκουν όλα στον ίδιο τύπο αλάβαστρου, με λαιμό λίγο στενότερο από το ελλειψοειδές σώμα. Στη θέση των διάτρητων κυκλικών λαβών των γυάλινων αλάβαστρων, τα λίθινα έχουν μικρά οριζόντια μακρόστενα εξάρματα. Πρέπει όλα να έγιναν σε ένα εργαστήριο, ενώ η επιχρύσωση των αριθ. κατ. 37-41 είναι πολύ πιθανό να έγινε στη Μακεδονία¹⁴³, όπου υπήρχε ζήτηση για πολύτιμα σκεύη και συγχρόνως ήταν σχετικά προσιτός ο χρυσός.

¹⁴³ Βλ. παραπάνω, σ. 27, υποσημ. 45.

42. Χρυσό δακτυλίδι με σφραγιδόλιθο 7579

(Σ χ έ δ. 30· Π ί ν. 38α-β)

Διάμ. 0,02, μαζί με τη σφενδόνη 0,03 μ. Διαστ. σφενδόνης 0,02×0,016 μ.

Ο ρομβοειδούς τομής συμπαγής δακτύλιος φέρει κοίλη ωοειδή σφενδόνη με ένθετο υπόλευκο σφραγιδόλιθο. Εικονίζονται δύο χήνες με ανοικτά φτερά, έτοιμες να πετάξουν. Σύρουν ελαφρό δίφρο, ηνιοχούμενο από γυναικεία μορφή.

Ο τροχός της άμαξας αποδίδεται προοπτικά, όπως και όλη η σύνθεση: οι χήνες που βρίσκονται πλησιέστερα στο θεατή, είναι πολύ μεγαλύτερες από την ηνίοχο. Στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. υπάρχουν και άλλοι δακτυλιόλιθοι με θέμα άρμα ηνιοχούμενο από Νίκη¹⁴⁴. Στο δακτυλιόλιθο της Μηχανιώνας εικονίζεται πιθανότατα η Αφροδίτη, λόγω του συχνού εικονογραφικού συσχετισμού της με τη χήνα¹⁴⁵.

Σχέδ. 30. Χρυσό δακτυλίδι 7579.

43. Χρυσός κρίκος 7578

(Π ί ν. 38γ)

Διάμ. 0,018 μ. Από χρυσό σύρμα, διατομής 0,0007 μ.

44. Πέντε χρυσές τοξωτές πόρπες

(Π ί ν. 38δ:δ)

α) 7580. Ακέραιη, με σιδερένια βελόνα. Μέγ. μήκ. 0,033 μ. Χορδή τόξου 0,025, ύψ. 0,023 μ. (Σ χ έ δ. 31).

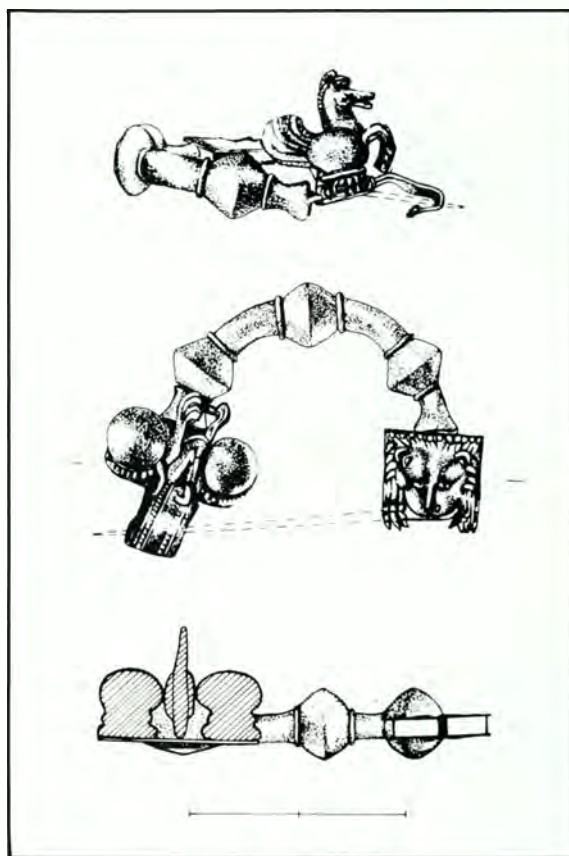
β) 7581. Ίδιες διαστάσεις με την 7580. Λείπει η βελόνα. Το άγκιστρο υποδοχής είναι συμπιεσμένο.

γ) 7582. Μέγ. μήκ. 0,031, πλ. 0,023 μ. Λείπει ο Πήγασος με τα δύο σφαιρίδια και η βελόνα. Το τόξο συμπιεσμένο προς τα μέσα.

δ) 7583. Μέγ. μήκ. 0,034, μήκ. χορδής 0,027 μ. Λείπει ο Πήγασος με το ένα σφαιρίδιο, η βελόνα και το άγκιστρο υποδοχής.

ε) 7584. Μέγ. μήκ. 0,039, μήκ. χορδής 0,027 μ. Λείπει η βελόνα. Το άγκιστρο συμπιεσμένο.

Και οι πέντε είναι πανομοιότυπες, εκτός από την

Σχέδ. 31. Χρυσή πόρπη 7580.

¹⁴⁴ J. Boardman, *Classical Gems and Finger Rings*, London 1970, σ. 209-210, εικ. 639, British Museum αριθ. 569.

¹⁴⁵ Για την εικονογραφία του δίφρου χηνών ηνιοχούμενου από τον Έρωτα ή την Αφροδίτη, βλ. K. Schauenburg, *Unteritalische Alabastra*, Jdl 87 (1972), σ. 289-294, σημ. 97-98.

7584, όπου έχουν αντιμετατεθεί οι θέσεις Πηγάσου-λεοντής. Το τόξο κάθε πόρπης αποτελείται από κυλινδρικό στέλεχος με τρία αμφικωνικά εξάρματα. Η τετράγωνη θήκη που καλύπτει το ελατήριο της βελόνας φέρει ανάγλυφη λεοντή στην κύρια όψη. Στην άλλη άκρη του τόξου και πάνω από το ταινιωτό άγκιστρο υποδοχής της βελόνας, προτομή Πηγάσου ανάμεσα σε δύο σφαιρίδια.

Όμοιες πόρπες με Πήγασο, αλλά πολύ περισσότερο φορτωμένες με συρματερή τεχνική και εγκάρσια δισκάρια βρέθηκαν στον τάφο Γ του Σέδες και στο Δερβένι¹⁴⁶. Καταγόμενη από τη Μικρά Ασία, η τοξωτή πόρπη ήταν πολύ διαδεδομένη στη Μακεδονία στους κλασικούς χρόνους, και φαίνεται ότι κατασκευαζόταν στα τοπικά εργαστήρια χρυσοχοΐας από τους υστεροαρχαϊκούς χρόνους, όπως έδειξαν οι τάφοι της Σίνδου¹⁴⁷. Αρκετά ζεύγη πορπών του β' μισού του 4ου αι. με προτομή Πηγάσου και κεφαλή λέοντος ή Ομφάλης, προέλευση δε την περιοχή της Θεσσαλονίκης, υπάρχουν στη Συλλογή Σταθάτου και σε μουσεία του εξωτερικού. Ο P. Amandry¹⁴⁸ αναζήτησε τα εργαστήρια κατασκευής τους στο βόρειο ή ανατολικό Αιγαίο ή και στις ελληνικές πόλεις του Πόντου. Η εύρεση όμως πρόδρομων μορφών σε υστεροαρχαϊκούς τάφους της Σίνδου, και οι νέοι ορίζοντες που ανοίγονται για τη γνώση της αρχαϊκής και κλασικής μακεδονικής χρυσοχοΐας, με τα χρυσά κοσμήματα του ίδιου νεκροταφείου, θα επιτρέψουν αναθεώρηση των απόψεων αυτών.

45. Επίχρυσο στεφάνι 7570 (Π ί ν. 39α)

Διάμ. 0,16 μ. Λείπει τμήμα της χοινικίδας και αρκετά φύλλα. Η χοινικίδα είναι διπλή: εξωτερικά η οστέινη, επιχρυσωμένη, με μικρές οπές για να περνούν οι μίσχοι των φύλλων και των καρπών.

Εσωτερικά και σε επαφή με την οστέινη, ίσου πλάτους ξύλινη¹⁴⁹, όπου καρφώνονταν οι απολήξεις των χάλκινων μίσχων. Τα φύλλα είναι χάλκινα, επιχρυσωμένα. Οι μήκους 0,007 μ. πηλinoι επιχρυσωμένοι «καρποί» αποδίδουν πιθανώς τα μπουμπούκια του άνθους της μυρτιάς. Τα μακρόστενα φύλλα ταιριάζουν κάπως με της μυρτιάς· κανονικά θα έπρεπε να είναι βραχύτερα.

46. Επίχρυσο στεφάνι 7571 (Π ί ν. 39γ)

Διάμ. 0,18, μήκ. φύλλων 0,065 μ. Λείπει πάνω από το 1/3 της περιφέρειάς του. Περιγραφή όπως πριν. Από την ξύλινη στεφάνη της χοινικίδας σώζονται λίγα τμήματα.

47. Επίχρυσο στεφάνι 7572 (Π ί ν. 39ε)

Μήκ. σωζ. τμήματος 0,25 μ. Λείπουν τα 2/3 του στεφανιού, από τα οποία σώζονται τμήματα της οστέινης χοινικίδας.

48. Επίχρυσο στεφάνι 7573 (Π ί ν. 39δ)

Διάμ. 0,16 μ. Λείπει μικρό τμήμα της χοινικίδας, ενώ τα περισσότερα φύλλα και μίσχοι έχουν θρυμματιστεί. Σώζονται αρκετά τμήματα της εσωτερικής ξύλινης επένδυσης, τιναγμένα από την οξείδωση των χάλκινων μίσχων, αρκετά πιο έξω από την αρχική τους θέση.

49. Επίχρυσο στεφάνι 7574 (Π ί ν. 39β)

Διάμ. 0,16 μ. Λείπει μικρό τμήμα της χοινικίδας και τα περισσότερα φύλλα. Η ξύλινη στεφάνη στην εσωτερική περιφέρεια δε διατηρήθηκε.

Και τα πέντε στεφάνια του τάφου III είναι όμοια. Αντιπροσωπεύουν τον απλούστερο τύπο νεκρι-

¹⁴⁶ Πόρπη από το Σέδες: Κοτζιάς, ΑΕ 1937, Γ', σ. 180, εικ. 11-12, σχέδ. XI. Πρβλ. επίσης τις πόρπες από τη Βέροια: Θησαυροί της αρχαίας Μακεδονίας, αριθ. 63, πίν. 12. Πόρπη Δερβενίου: ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, πίν. 229γ.

¹⁴⁷ Τη μακεδονική καταγωγή του τύπου των τοξωτών πορπών υποστήριξε ο Κοτζιάς, ΑΕ 1937, Γ', σ. 881. Στη Σίνδο βρέθηκαν στους τάφους 117, 113 και 48 ασημένιες τοξωτές πόρπες· Δεσποίνη κ.ά., Σίνδος, σ. 46, εικ. 61, σ. 299, εικ. 493-494.

¹⁴⁸ Amandry, Collection Stathatos III, σ. 203-210.

¹⁴⁹ Βλ. Παράρτημα Β, σ. 122, §5.

κού στεφανιού του 4ου αι. π.Χ., με το οστέινο ή ξύλινο στέλεχος και τα χάλκινα επίχρυσα φύλλα. Οι περισσότεροι τάφοι του 4ου αι. στη Μακεδονία περιέχουν νεκρικό στεφάνι. Το έθιμο αυτό δεν αποκλείεται να σχετίζεται με τη συνήθεια να στέφεται με στεφάνι, μάλιστα μυρτιάς, όποιος έφευγε για μεγάλο ταξίδι¹⁵⁰.

50. Επτά χάλκινοι κρίκοι

(Π ί ν. 40α)

Διάμ. 0,009 μ. Πάτινα πράσινη, η εξωτερική όψη σχηματίζει αμβλεία γωνία. Βρέθηκαν δίπλα στο αλάβαστρο 22. Δώδεκα κρίκοι ίδιων διαστάσεων βρέθηκαν στον τάφο II (σ. 32), σε συνάφεια με τα ίχνη ποικιλόχρωμου ξύλινου κιβωτιδίου, που αντίστοιχά τους υπήρχαν και στο δάπεδο του τάφου III (σ. 52).

51. Μολύβδινο αντικείμενο 7592

(Σ χ έ δ. 32· Π ί ν. 40β, δ)

Σωζ. ύψ. 0,095, μήκ. κάτω 0,08, πάνω 0,04, πλ. κάτω 0,045, πάνω 0,025 μ.

Σώζεται το μεγαλύτερο μέρος κωδωνόσχημου αντικειμένου και τμήμα από τον πυθμένα του, που είχε ωσειδές περίγραμμα. Είναι σπασμένο επάνω, όπου μόλις αρχίζει μία εσοχή για να σχηματιστεί όρθιο εισέχον χείλος.

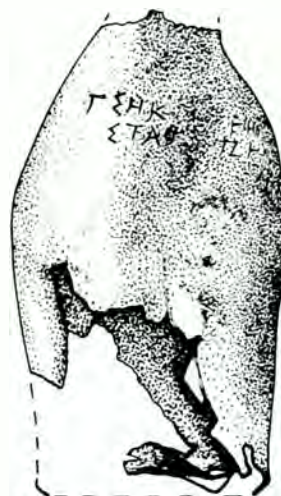
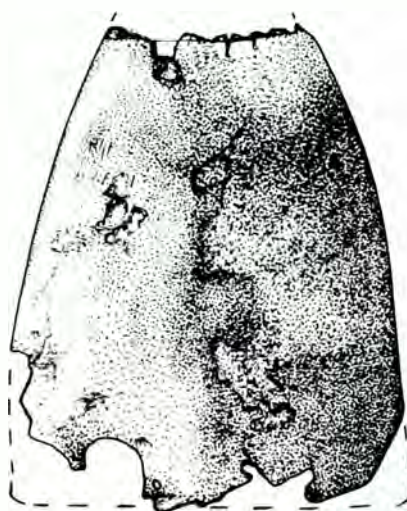
Στη μία στενή όψη διακρίνονται λίγα γράμματα δίστιχης εγχάρακτης επιγραφής:

Γ Ξ Η Κ Γ Ϛ + Ι Ι Ι
Ξ Τ Α Ϛ' Ι Γ Ϛ Ι' Ι' Ι'

Πρόκειται για συντομογραφίες δύο λέξεων, που συνοδεύονται από αριθμούς. Προτείνουμε την επόμενη ανάγνωση:

Γ σήκ|ωμα| 51 δρχ. 3 οβολοί
σταθ|μός| 51 δρχ. 3 οβολοί

Χρησιμοποιούνται δηλαδή δύο περίπου συνώνυμες λέξεις, που σημαίνουν περιεκτικότητα-βάρος η πρώτη και βάρος ή σταθμίων-βαρίδι η δεύτερη, ισοδύναμες και στις δύο περιπτώσεις με 51 δραχμές και τρεις οβολούς. Είναι πιθανό με τον τρόπο αυτό να δηλώνεται ο όγκος και το βάρος

Σχέδ. 32. Μολύβδινο αντικείμενο 7592.

¹⁵⁰ L. Deubner, Die Bedeutung des Kranzes im Altertum, AA 46 (1931), σ. 768-769.

του περιεχομένου του μολύβδινου αγγείου, του οποίου το σχήμα μοιάζει με εκείνο των ξύλινων πυξίδων από το Kertch¹⁵¹. Αν επιπλέον λάβουμε υπόψη μας ότι βρέθηκε σε γυναικείο τάφο, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για μια πυξίδα με περιεχόμενο σχετικό με το γυναικείο καλλωπισμό, που πουλιόταν στο εμπόριο. Ο Α. Johnston¹⁵² μου υπέδειξε ότι το Γ πιθανώς δηλώνει το τρίτο από μια σειρά αντικειμένων, που ενδεχομένως θα ήταν μέτρα και σταθμά. Το συλλογισμό αυτό βασίζει σε κατά προσέγγιση υπολογισμό της περιεκτικότητας του αντικειμένου — περίπου 197 κ.εκ. — και του βάρους του — όπως σώζεται ζυγίζει 175 γρ., ακέραιο θα πλησίαζε τα 220 γραμμάρια — που δεν απέχουν και τα δύο από τον όγκο και το βάρος 50 δραχμών νερού. Βέβαια, η ύπαρξη ενός σταθμού μέσα σε γυναικείο τάφο είναι κάπως δυσερμήνευτη.

Αντικείμενα από την πυρά

52. Πήλινη γυναικεία προτομή 7568 (Π ί ν. 41α)

Ύψ. 0,18, πλ. 0,145 μ. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη κάτω αριστερά. Πηλός σκούρος καστανός. Επίχρυσμα λευκό. Επίθετα χρώματα: ερυθρό στα μαλλιά, ανοικτό κυανό στην άκρη του πόλου και στον καρπό που κρατά στο αριστερό χέρι. Η κορυφή του πόλου, πιεσμένη προς τα πίσω. Αλλοίωση από την πυρά παρατηρείται στο κάτω δεξί άκρο της προτομής. Γυναικεία μορφή κατά μέτωπο· φορά ιμάτιο, που από τον αριστερό της ώμο φέρεται προς τα πίσω και μετά εμπρός, ώστε να καλύπτει το δεξί χέρι και η άκρη του να περνά πάνω από τον αριστερό της πήχη. Πίσω από το λαιμό, το ιμάτιο υψώνεται δημιουργώντας μια καλύπτρα, η οποία σκεπάζει το πίσω μέρος ενός ψηλού πόλου ή στεφάνης, που

κοσμείται με ανάγλυφες έλικες και άνθη. Τα μαλλιά φέρονται λοξά προς τα πάνω και πίσω, τα μάγουλα είναι στρογγυλά. Στο δεξί χέρι κρατά κάλυκα άνθους (;) και στο αριστερό καρπό ροδιού ή μήλου.

Τα φυτικά κοσμήματα του πόλου και τα σύμβολα στα χέρια οδηγούν σε πιθανή ταύτιση της προτομής με θεότητα της γονιμότητας και του Κάτω Κόσμου, ίσως την Περσεφόνη.

Τυπολογικά συνεχίζει την παράδοση προτομών του 5ου αι. π.Χ. που βρέθηκαν στην Όλυνθο και στην Τούμπα Θεσσαλονίκης¹⁵³, ή των μέσων του 4ου αι. από το νεκροταφείο της Πέλλας¹⁵⁴.

53. Πήλινη γυναικεία προτομή 7569 (Π ί ν. 41β)

Ύψ. 0,265, πλ. ± 0,26 μ. Λείπει το αριστερό τμήμα του προσώπου και το κεντρικό κάτω τμήμα. Καμένη, σε σημείο που τα παραμορφωμένα από τη φωτιά θραύσματα να μη συγκολλώνται πια. Πηλός τεφρός από την καύση. Επίχρυσμα λευκό, απολεπισμένο κατά τόπους. Χρώμα ωχροκάστανο στο πέπλο και στα μάτια, βυσσινί στα μαλλιά, μοβ πάνω από τους ρόδακες του πόλου.

Η μορφή φορά χιτώνα και πέπλο, που από τα δύο πλάγια του πόλου κατεβαίνει με βαριές κάθετες πτυχές, καλύπτοντας τους ώμους και τους βραχίονες. Στον πόλο, μία κοίλη ζώνη κοσμείται με ανάγλυφους ρόδακες. Η θεά είναι στολισμένη με κοσμήματα: ενώτια στα αυτιά, περιδέραιο στο λαιμό από επιμήκεις ψήφους, βραχιόλι στο δεξιό καρπό. Στο δεξί χέρι κρατά μήλο (;). Το αριστερό φέρεται και αυτό στο στήθος, εμπρός από τον αντίστοιχο μαστό. Πιθανότατα εικονίζει την Αφροδίτη ή την Περσεφόνη.

Και ο τύπος αυτός είναι πολύ διαδεδομένος στη Μακεδονία, ιδιαίτερα στην Όλυνθο, από τον 5ο αι. π.Χ. κ.ε.¹⁵⁵.

¹⁵¹ Ανάλογο σχήμα έχουν ξύλινες πυξίδες από το Kertch, Vulina - Wasowicz, Bois grecs, πίν. CXXVII e, f.

¹⁵² Ευχαριστώ θερμά τον κ. Α. Johnston για τη σημαντική βοήθεια που μου πρόσφερε στην ερμηνεία του μοναδικού αυτού αντικειμένου.

¹⁵³ Olynthus XIV, πίν. 23a. Οδηγός της έκθεσης «Θεσσαλονίκη», 1986, σ. 96, εικ. 82.

¹⁵⁴ ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 261, πίν. 202γ.

¹⁵⁵ Olynthus VII, πίν. 7-10. Olynthus XIV, πίν. 21, αριθ. 32 και πίν. 23a. Η μεγάλη προτομή της Κυβέλης από την Όλυνθο φορά όμοια ενώτια και περιδέραιο, ό.π., IV, πίν. 53-54. Όμοιοι τύπου προτομή με της Μηχανιώνας βρέθηκε και σε τάφο της Τούμπας Θεσσαλονίκης.

54. Πήλινη πυξίδα με κάλυμμα 7702

(Π ί ν. 40γ)

Ύψ. 0,037, διάμ. 0,05, διάμ. βάσης 0,053 μ. Διάμ. πώματος 0,057, πάχ. πώματος 0,008 μ. Πηλός ωχρός και ρόδινος κατά τόπους. Γάνωμα απολεπισμένο. Λείπει τμήμα των τοιχωμάτων· συγκολλημένη.

Τα τοιχώματα είναι κάθετα και σχηματίζουν φαρδύ εχίνο πάνω από το δακτύλιο της βάσης. Το πώμα έχει σχήμα δίσκου (σώζεται τμήμα μόνο), με διπλό εχίνο στο περίγραμμα της περιφέρειας. Λίγα όστρακα από όμοια πυξιδίσκη, με άριστα διατηρημένο το στιλπνό μαύρο γάνωμα, βρέθηκαν επίσης στα χώματα της πυράς. Τυπικό αττικό σχήμα του 4ου αι. π.Χ.¹⁵⁶.

Η πυρά περιείχε πολλά όστρακα από μεγάλα κλειστά αγγεία άβαφα, καθώς και από μικρά με λεπτά τοιχώματα, αλλοιωμένα από τη φωτιά. Αναγνωρίστηκαν όστρακα από «κυπριακό» αμφορίσκο (Π ί ν. 41γ).

55. Τμήμα λύχνου

(Σ χ έ δ. 33· Π ί ν. 40ε)

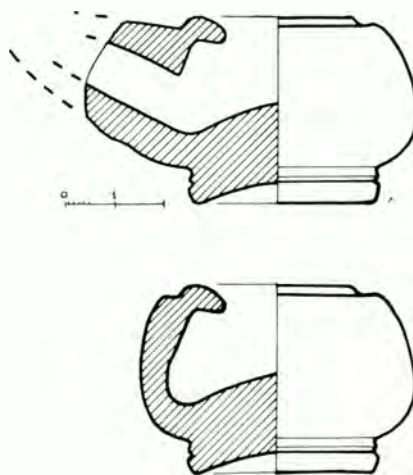
Ύψ. 0,035, μέγ. μήκ. 0,07 μ. Πηλός καστανέρυθρος. Γάνωμα μαύρο στιλπνό, κατά τόπους απολεπισμένο. Σώζει το μεγαλύτερο μέρος της βάσης και της μύζας. Συγκολλημένο από πέντε τεμάχια, που το καθένα έχει καεί σε διαφορετικό βαθμό· επομένως, ρίφθηκε σπασμένο στην πυρά ή έσκασε από την υψηλή θερμοκρασία.

Ανήκει σε γνωστό αττικό τύπο, που απαντά από τα μέσα του β' τέταρτου του 4ου αι. μέχρι τις αρχές του 3ου αι. π.Χ.¹⁵⁷. Αφθονεί στα τελευταία στρώματα κατοίκησης της Ολύνθου (πριν το 348 π.Χ.)¹⁵⁸.

56. Πήλινα επίχρυσα ασπιδόμορφα κομβία 7596

(Σ χ έ δ. 34· Π ί ν. 41δ και 42α, κάτω σειρά)

Σώζονται τρία ακέραια, διαμ. 0,022 μ., και πέντε

Σχέδ. 33. Τμήμα λύχνου.

αποτμήματα, από τα οποία τα δύο έχουν διάμετρο 0,016-0,019 μ. Στο ένα από τα ακέραια η επιχρύσωση διατηρείται τέλεια· δεν έχει καεί από τη φωτιά, όπως τα άλλα. Στην πίσω επιφάνεια υπάρχει μια θηλιά ραφής πάνω σε ένδυμα. Η έξω επιφάνεια έχει τη μορφή ελαφρά κυρτής ασπίδας, με άντυγα απλή στα μεγαλύτερα κομβία και αστραγαλωτή στα μικρότερα, που περιβάλλει ανάγλυφη κεφαλή της φειδιακής Αθηνάς Παρθένου, στραμμένη κατά τα 3/4 προς τα δεξιά.

Τα πήλινα επίχρυσα ασπιδόμορφα κομβία απαντούν συχνά σε μακεδονικούς τάφους και νεκρικές πυρές του β' μισού του 4ου αι. π.Χ. Βρέθηκαν και έξω από τα όρια της Μακεδονίας, όχι μόνο σε τάφους, αλλά και σε ιερά¹⁵⁹. Η χάλκινη μοναδική θηλιά που έχουν στην κάτω επιφάνεια αποκλείει την επικόλληση σε επίπεδη επιφάνεια ή το κάρφωμα σε ξύλινη, και δεν προσφέρεται για

¹⁵⁶ The Athenian Agora XII, σ. 177, τύπος D· πρβλ. ιδιαίτερα αριθ. 1311.

¹⁵⁷ Τύπος 25A, The Athenian Agora IV, Greek Lamps, σ. 68, αριθ. 269. Πρβλ. επίσης D. M. Bailey, BMC Lamps I, London 1975, σ. 54, 281, πίν. 16-17, γύρω στα 350-300 π.Χ.

¹⁵⁸ Olynthus XIV, πίν. 148-149.

¹⁵⁹ Τελευταία διαπραγμάτευση του θέματος από τον M. Maass, Ein Terrakottaschmuckfund aus dem Zeitalter Alexanders d. Gr., AM 100 (1985), σ. 309-326, ιδίως σ. 322, όπου και η παλιότερη βιβλιογραφία.

ανάρτηση σε περιδέριο. Το πιθανότερο είναι ότι ήταν ραμμένα σε ύφασμα, ως υποκατάστατα μετάλλινων κομβίων ή ως διακοσμητικά στοιχεία, διαταγμένα σε σειρές στην ώρα των ενδυμάτων ή αλλού. Ενδύματα με κομβία αναφέρονται σε καταλόγους αναθημάτων που αφιέρωναν οι γυναίκες της Τανάγρας στο ναό της Δήμητρας¹⁶⁰. Θα πρέπει παράλληλα να τα χρησιμοποιούσαν σε ανδρικά ενδύματα, ζώνες ή ιμάντες, όπως μαρτυρούν αγγειογραφίες¹⁶¹ και το γεγονός ότι βρέθηκαν και σε ανδρικούς τάφους ή πυρές (βλ. παρακάτω, σ. 82).

57. Τρεις πήλινοι επίχρυσοι ρόδακες 7595
(Σ χ έ δ. 34· Π ί ν. 42α, πάνω σειρά)

Διάμ. 0,018 μ. Επτάφυλλοι, στην πίσω επιφάνεια διατηρούν ίχνη χάλκινης θηλιάς. Ανήκαν πιθανότατα σε χάλκινο επίχρυσο στεφάνι, του οποίου πολλά μικρά θραύσματα από τα φύλλα και πήλινοι επίχρυσοι καρποί βρέθηκαν διάσπαρτα στην πυρά.

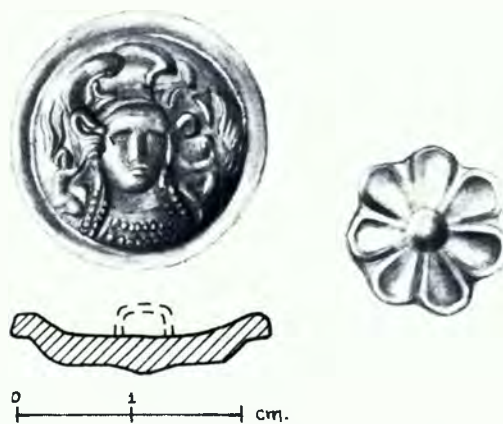
58. Πέντε πήλινα επίχρυσα πλακίδια με μορφή μούσας 7593

(Σ χ έ δ. 35-36· Π ί ν. 42α, μεσαία σειρά)

Ένα μόνο είναι ακέραιο, ύψ. 0,036 μ., μαυρισμένο από την καύση. Τα τρία είναι ακέφαλα και από το πέμπτο λείπουν οι κνήμες και η άκρη της κιθάρας. Στα δύο έχει απολεπιστεί η επιχρύσωση. Τα πλακίδια είναι περίτμητα· η κάτω επιφάνεια επίπεδη, με δύο χάλκινες θηλιές προσραφής. Πανομοιότυπα, πρέπει να προέρχονται από την ίδια μήτρα. Η μούσα φορά ποδήρη χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος, πιθανότατα χειριδωτό. Σε δύο μορφές, σειρά κύκλων κατά μήκος του χεριού αποδίδει κομβία χειριδωτού χιτώνα, του τύπου πιθανότατα των πήλινων δισκαρίων, που βρέθηκαν και στην πυρά του τάφου III (βλ. αριθ. κατ. 56).

59. Δύο πήλινα επίχρυσα πλακίδια με μορφή ερωτιδέα 7594

(Σ χ έ δ. 35-36· Π ί ν. 42α, μεσαία σειρά)

Σχέδ. 34. Πήλινο επίχρυσο κομβίο 7596 και ρόδακας 7595.

Το ένα είναι ακέραιο, ύψ. 0,032 μ., στο άλλο λείπει το κεφάλι. Περίτμητα και ανάγλυφα, στην επίπεδη πίσω επιφάνεια έχουν δύο χάλκινες θηλιές προσραφής. Ο φτερωτός Έρως έχει τη μορφή γυμνού νηπίου, με στρογγυλή προτεταμένη κοιλιά· στο κεφάλι φορά κωνικό πύλο και στο αριστερό χέρι κρατεί στρογγυλή ασπίδα.

Από ανάλογα ευρήματα σε τάφους της Αμφίπολης και πρόσφατα της Μεθώνης, όπου ανάγλυφα περίτμητα πλακίδια βρέθηκαν γύρω από το κρανίο, συμπεραίνουμε ότι οι ερωτιδεείς με τις μούσες και τους ρόδακες αποτελούσαν την περίτεχνη διακόσμηση νεκρικού στεφανιού, ραμμένοι σε φαρδιά κυκλική στεφάνη ή χοινικίδα επενδυμένη με ύφασμα. Τέτοια στεφάνια φαίνεται να φορούν γυναικείες και ανδρικές μορφές σε ιταλιωτικές αγγειογραφίες του 4ου αι. π.Χ.¹⁶².

¹⁶⁰ Th. Reinach, Un temple élevé par les femmes de Tanagra, REG 12 (1899), σ. 53-115.

¹⁶¹ Aellen - Cambitoglou - Chamay, σ. και εικ. 131, 138, 265.

¹⁶² Ό.π., εικ. 67, 2391. Trendall - Cambitoglou, RVAp II, πίν. 250-256.

Από τη διακόσμηση ξύλινης νεκρικής κλίνης προέρχονται τα ευρήματα αριθ. κατ. 60-62.

60. Πέντε γυάλινα ορθογώνια πλακίδια 7597 (Π ί ν. 42β)

Διαστ.: α) $0,028 \times 0,022$, β) $0,02 \times 0,02$, γ) $0,02 \times 0,022$, δ) $0,02 \times 0,02$, ε) $0,023 \times 0,023$ μ. Από ωχρο-κίτρινο γυαλί, με υπόλευκη επιφάνεια. Έχουν αλλοιωθεί από τη φωτιά. Για τη θέση τους στην κλίνη, βλ. σ. 84.

61. Πέντε γυάλινοι επιπεδόκυρτοι οφθαλμοί 7598 (Π ί ν. 42β)

Διάμ. 0,017 οι τρεις μικρότεροι, 0,022 μ. οι δύο μεγαλύτεροι. Ο ένας φανερά μαυρισμένος από την πυρά. Προέρχονται από τις έλικες της κλίνης¹⁶³.

62. Αποτμήματα από καμένα οστέινα ορθογώνια πλακίδια και λεπτές φλούδες ελεφαντοστού, με εγχαράξεις στην πίσω επιφάνεια για την προσκόλληση (Π ί ν. 43α). Ένα μόνο σώζεται ακέραιο, με πυκνές λοξές εγχαράξεις στην κύρια όψη, διαστ. $0,023 \times 0,007 \times 0,004$ μ. Σώθηκε επίσης τμήμα ενός περίτμητου ανθεμίου.

63. Δύο οστέινες ταινίες 7599 (Π ί ν. 42β)

Μήκ. 0,089, πλ. 0,012 μ. Σφηνοειδούς τομής, πάχ. 0,004-0,001 μ. Η μία έχει λοξή οπή στο ένα άκρο της. Ανήκαν σε ξύλινο χτένι (βλ. σ. 32).

64. Επιχρυσωμένη πήλινη ψήφος περιδεραίου (Π ί ν. 43α, πάνω αριστερά)
Ύψ. 0,008, διάμ. οπής 0,007 μ. Κάθετες εγχαράξεις στην εξωτερική επιφάνεια.

65. Δύο οστέινοι κυλινδρίσκοι περιδεραίου (Π ί ν. 43α)

Μήκ. 0,012-0,017 μ. Τα δύο άκρα περιβάλλονται από εγχάρακτους ανάγλυφους δακτυλίσκους.

66. Γυάλινα επίχρυσα και μη αποτμήματα (Π ί ν. 43α)

α) Τρεις κυλινδρίσκοι με επιχρύσωση πάνω σε άσπρη κόλλα. Ύψ. 0,013-0,018, διάμ. 0,002 μ.

β) Ορθογώνιο πλακίδιο βαμμένο με κίτρινο χρώμα, διαστ. $0,03 \times 0,007$ μ.

γ) Κυλινδρικό στέλεχος αλλοιωμένο, με αποτέλεσμα να σχηματίζει αμβλεία γωνία. Μήκ. 0,03, διάμ. 0,004 μ.

δ) Αποτμήμα τεθλασμένου φυλλαρίου (;), μήκ. 0,017 μ.

67. Τρία αλάβαστρα είχαν καεί μαζί με τη νεκρή, όπως φαίνεται από τα ασβεστοποιημένα τεμάχια που βρέθηκαν, από τα οποία τρία ανήκουν σε ισάριθμα στόμια.

68. Χάλκινο επίχρυσο στεφάνι

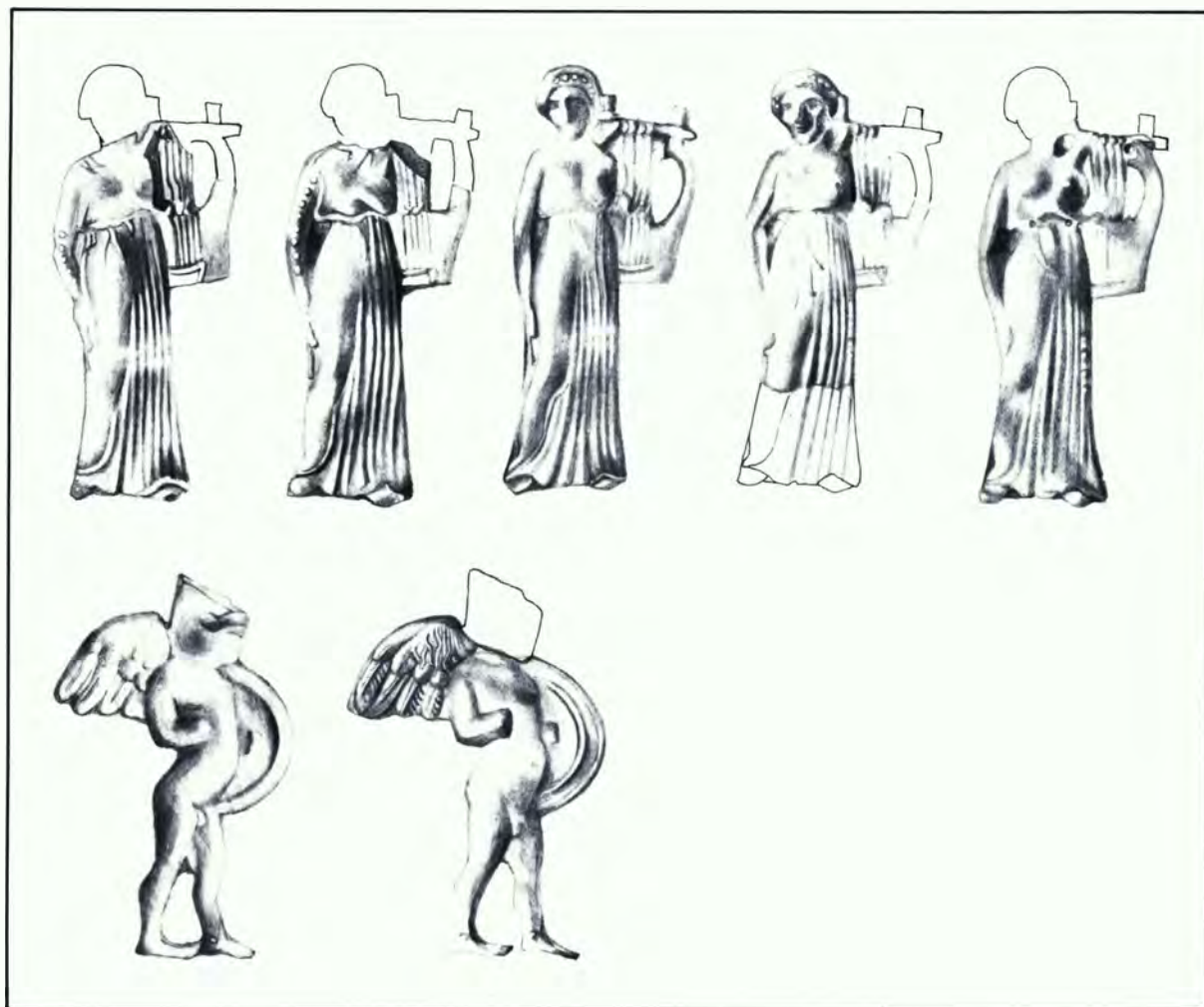
Λίγα λείψανα βρέθηκαν διάσπαρτα έξω από τον τάφο, στο στρώμα της πυράς. Λίγες δεκάδες πήλινων επίχρυσων καρπών μυρτιάς ωοειδούς σχήματος, με μικρό εξόγκωμα στο ένα άκρο, δύο αποτμήματα οστέινης χοινικίδας, συνολ. μήκ. 0,04 μ., καμένα τρίμματα από χάλκινα επίχρυσα φύλλα, μία πήλινη επίχρυση ασπίδισκη, διαμ. 0,012 μ., με χάλκινη θηλιά στην πίσω επιφάνεια, και χάλκινος κρίκος, διαμ. 0,008 μ.

69. Σιδερένιο εργαλείο (Π ί ν. 42γ)

Είδος ξύστρας (;) σχήματος πέλτης. Μήκ. 0,058, πλ. 0,03 μ. Έχει σπάσει τμήμα της ράχης. Στην κοντή απόληξη της οριζόντιας ράχης υπάρχει στενόμακρη υποδοχή ξύλινης λαβής. Βρέθηκε δίπλα σε άψητη πλίνθο της ανατολικής πλευράς και ίσως είναι εργαλείο των πλινθοποιών.

Χάλκινα και σιδερένια καρφιά (Π ί ν. 43β-ε), βρέθηκαν τόσο έξω από τον τάφο, στα αδιατάρακτα τμήματα της πυράς ή στο καστανόμαυρο χώμα, σε επαφή με τις καμένες οργανικές ύλες, όσο και μέσα στον τάφο. Στη δεύτερη περίπτωση, τα περισσότερα προέρχονται από την πυρά που είχε αναμοχλεύσει και ρίξει μέσα στον τάφο ο εκσκαφέας. Ένας μικρός αριθμός, όπως συμπεραίνουμε από την ομοιότητα με τα καρφιά που βρέθηκαν στον τάφο II, πρέπει να ήταν αρχικά στο εσωτερικό του τάφου III.

¹⁶³ Παραπάνω, σ. 30. Για τη θέση της κλίνης στη νεκρική πυρά, βλ. παρακάτω, σ. 80.

Σχέδ. 35. Πήλινα επίχρυσα πλακίδια με μορφή μούσας 7593 και ερωτιδέα 7594.

70. Χάλκινα μικρά καρφιά (Π ί ν. 43β), συνολικά 163, βρέθηκαν διάσπαρτα μέσα και έξω από τον τάφο, όπου είχε σκορπιστεί η πυρά. Μήκ. 0,022-0,027 μ. Είναι πλατυκέφαλα (διάμ. κεφ. 0,01-0,013 μ.) και όμοια με αυτά που βρέθηκαν στην πυρά του τάφου Ι. Έχουν λειτουργικό και διακοσμητικό χαρακτήρα, δηλαδή οι εφηλίδες τους ήταν σίγουρα ορατές και το πιθανότερο είναι ότι ανήκαν σε κιβωτίδιο¹⁶⁴.

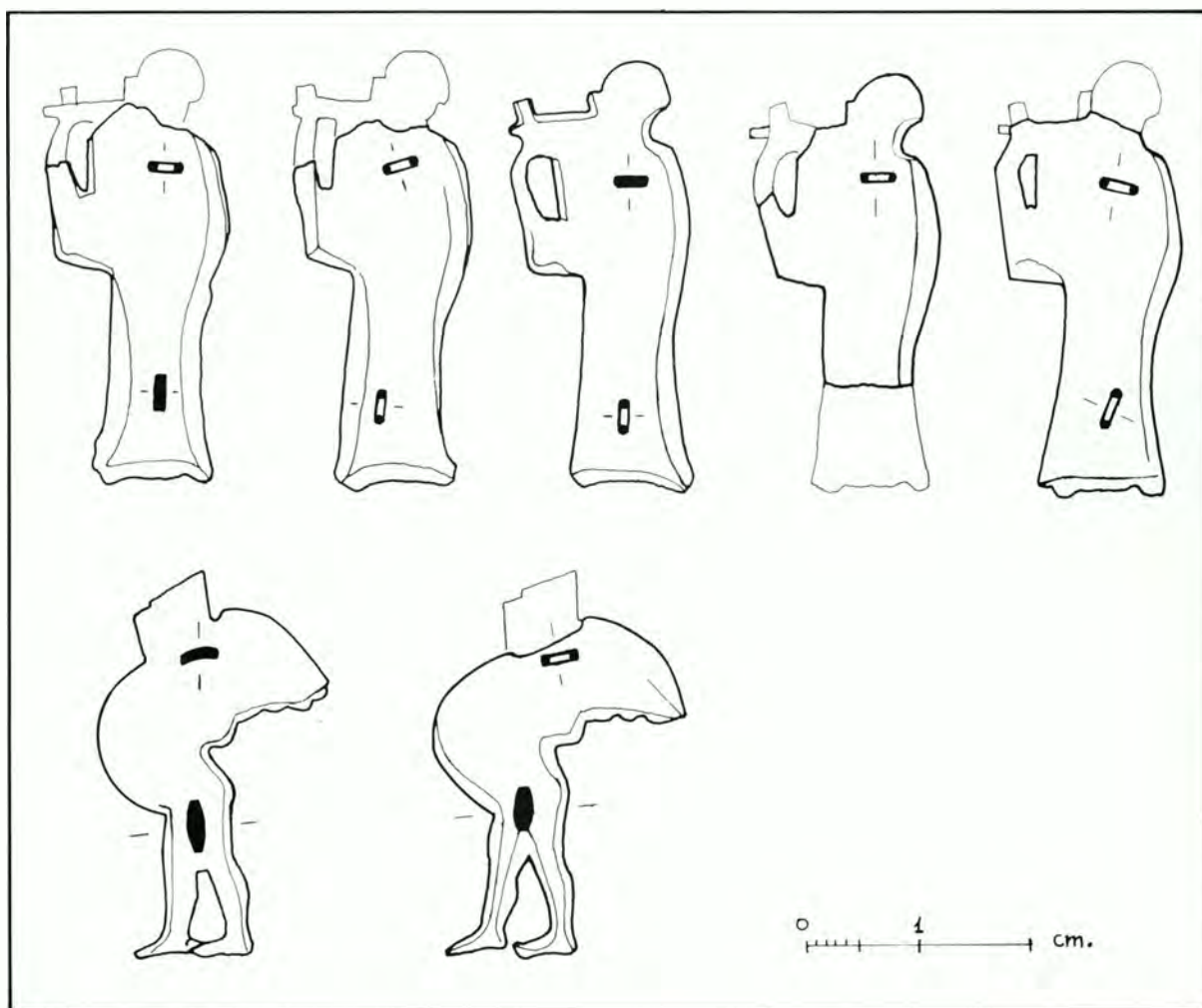
71. Σιδερένια καρφιά

α) Δεκαοκτώ χονδρά καρφιά με τριγωνικό κεφάλι, μήκ. 0,09 μ. (Π ί ν. 43δ).

β) Τέσσερα χονδρά καρφιά με στρογγυλό κεφάλι. Ένα μόνο σώζεται σχεδόν ακέραιο, μήκ. 0,13 μ. (Π ί ν. 43γ).

γ) Δεκαοκτώ καρφιά, μήκ. 0,065-0,07 μ. (Π ί ν. 43ε). Το οξύ άκρο τους, σε μήκος 0,005-0,015 μ., διατηρείται πολύ καλά και είναι συσσωματωμένο

¹⁶⁴ Βλ. υποσημ. 26. Επίσης Brümmer, JdI 100 (1985), σ. 75, εικ. 24b, σ. 80, εικ. 25e.

Σχέδ. 36. Η πίσω όψη των πλακιδίων (βλ. Σ χ έ δ. 35).

με ίνες του ξύλου, όπου ήταν μπηγμένο. Τα περισσότερα βρέθηκαν στο εσωτερικό του τάφου και θα χρησιμοποιούν, όπως στον τάφο II, για την ανάρτηση αντικειμένων.

Τα καρφιά των κατηγοριών α-β έχουν συσσωματωμένα κάρβουνα και χρησιμοποιούν στο κάρφωμα ξύλων, πάχ. 0,07 (όπως δείχνει ένα ακέραιο, λυγισμένο με σφυρί) (Π ί ν. 43γ) μέχρι 0,12 μ., πιθανότατα του νεκρικού φορείου¹⁶⁵.

δ) Σιδερένιο καρφί, μήκ. 0,04 μ., με χάλκινη εφηλίδα, διαμ. 0,04 μ. (Π ί ν. 43γ, κάτω).

72. Ύφασμα στο εσωτερικό της υδρίας (Π ί ν. 44α)

Στον πυθμένα της υδρίας βρέθηκε σε αλληπάλληλες συσσωματωμένες στρώσεις τμήμα υφάσματος, μήκ. 0,10 και πλ. 0,05 μ., με το οποίο είχαν προφανώς τυλίξει τη σποδό της νεκρής. Η ύφανση είναι εξαιρετικά λεπτή· η πρώτη ύλη ήταν λινάρι. Σε ένα σημείο, με χονδρότερη κλωστή και χρήση βελονιού πρέπει να είχε γίνει κάποιο μπάλωμα.

Το ύφασμα έχει εμποτιστεί από το πράσινο χρώμα της οξειδωσης του χαλκού και δε διακρίνονται σχέδια.

¹⁶⁵ Βλ. παρακάτω, σ. 84.

Οι τοιχογραφίες

Από τα καταθρυμματισμένα κονιάματα του τάφου ΙΙΙ κατέστη δυνατό να συγκολληθούν σπαράγματα από τις τοιχογραφίες, που εικόνιζαν αντικείμενα κρεμασμένα από καρφιά. Σε αντίθεση με τον τάφο ΙΙ, οι τοιχογραφίες του τάφου ΙΙΙ έγιναν βιαστικά, χωρίς επιμέλεια, από το χέρι όχι σπουδαίου τεχνίτη. Εντυπωσιάζει η άριστη ποιότητα του λευκού κονιάματος και η ζωηρότητα των χρωμάτων: κόκκινο της φωτιάς, πράσινο ανοικτό, ώχρα, μοβ.

α) Κυκλικό διάδημα ή στεφάνι (Σ χ έ δ. 37· Π ί ν. 45α)

Διάμ. 0,195, πλ. 0,023 μ. Τα δύο μεγαλύτερα σωζόμενα τμήματα έχουν μήκος 0,09-0,10 μ. Στην εσωτερική περιφέρεια, μία κόκκινη και πιο μέσα μία ωχρή ταινία· στην εξωτερική περιφέρεια, μία μόνο γραμμή από ώχρα. Μεταξύ των δύο περιφερειών, λοξά τμήματα ελαφρά καμπύλων μοβ ταινιών εναλλάσσονται με πράσινες.

β) Κυκλικό διάδημα ή στεφάνι (Σ χ έ δ. 37· Π ί ν. 44β)

Διάμ. 0,195, πλ. 0,025 μ. Στην εξωτερική και εσωτερική περιφέρεια, γραμμή ώχρας. Μοβ αντιθετικά τρίγωνα χωρίζονται από κόκκινες ζιγκ-ζαγκ γραμμές.

Και τα δύο διαδήματα φαίνεται πως ήταν φτιαγμένα από άκαμπτο στέλεχος τυλιγμένο με πολύχρωμες υφασμάτινες ταινίες, όπως το διάδημα στον τοιχογραφημένο τάφο του αγροτεμαχίου 939 της Πύδνας¹⁶⁶.

γ) Ταινία (Σ χ έ δ. 37· Π ί ν. 44γ)

Από ζωγραφισμένο καρφί κρέμεται μοβ ταινία, πλ. 0,035 μ., με διαμήκεις κιτρινωπές (ώχρα) και μία κόκκινη γραμμή. Σωζ. μήκ. 0,19 μ.

δ) Τμήμα κιβωτιδίου σχήματος οικίσκου (Σ χ έ δ. 39· Π ί ν. 45β)

Απότμημα, διαστ. 0,09 × 0,04 μ. Σώζει τμήμα από το αέτωμα και τη στενή πλευρά πιθανότατα κιβωτιδίου σε σχήμα οικίσκου. Γραμμές σε ώχρα

και μοβ. Απεικονίσεις κιβωτιδίων αυτού του σχήματος αφθονούν στα απουλικά αγγεία¹⁶⁷.

ε) Τμήμα κιβωτιδίου σχήματος οικίσκου (Σ χ έ δ. 38· Π ί ν. 45γ)

Συγκολλήθηκαν από πολλά τεμάχια δύο τμήματα από το αέτωμα και την πλάγια όψη κιβωτιδίου σχήματος οικίσκου.

Διαστ.: α) 0,105 × 0,09, β) 0,115 × 0,07 μ. Από τις δύο πάνω γωνίες κόκκινες ταινίες ανάρτησης φέρονται λοξά προς τα πάνω, προς την κατεύθυνση του καρφιού. Το περίγραμμα του κιβωτιδίου με ώχρα. Με μοβ η εσωτερική διασκόσμηση: στη στέγη, κάτω από ζώνη με οδόντες, τρέχουσα σπείρα. Στο αέτωμα εικονίζεται ανθέμιο, από το οποίο φαίνονται τρία κεντρικά φύλλα.

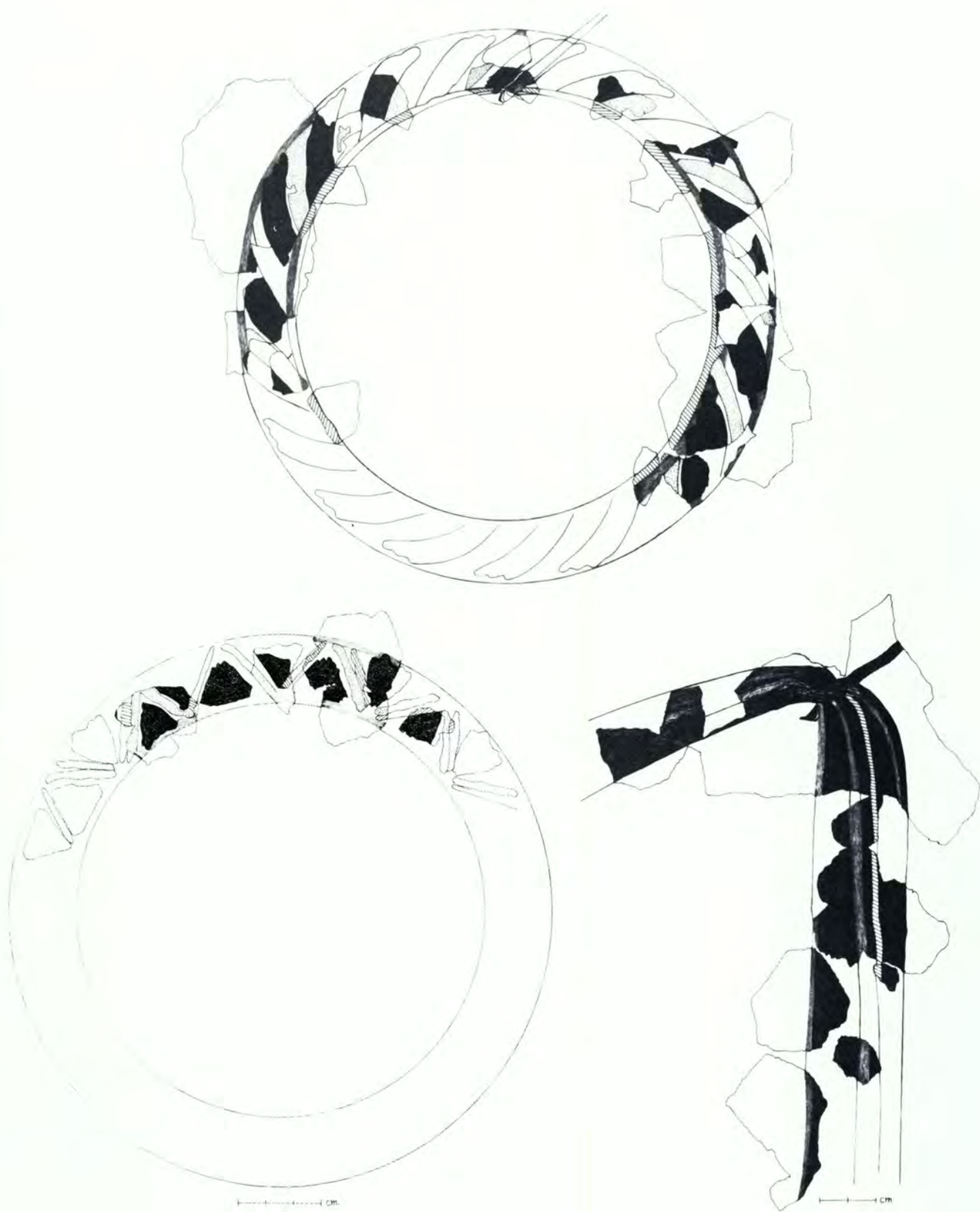
στ) Χάλκινο σκεύος (Σ χ έ δ. 39· Π ί ν. 44δ)

Ύψ. 0,085, πλ. 0,075 μ. Λείπει το κεντρικό τμήμα. Κυλινδρικού σχήματος, με πώμα, εικονίζεται αναρτημένο με καστανή ταινία. Το ίδιο το σκεύος έχει χρώμα σκούρας ώχρας και οι αυλακώσεις του πώματος, καθώς και οι φωτοσκιάσεις της δεξιάς πλευράς, δηλώνονται με καστανέρυθρο. Πιθανώς απεικονίζεται μετάλλινη κυλινδρική πυξίδα.

Υπάρχουν πολλά αποτμήματα άλλων αντικειμένων (Σ χ έ δ. 39, κάτω αριστερά) και ταινιών και ίσως ακόμη ενός διαδήματος. Επίσης, πολλά τμήματα κόκκινων κάθετων κυματιστών ταινιών, πλ. 0,01-0,015 μ.

¹⁶⁶ Μπέσιος, Αρχαία Πύδνα, πίν. IVγ.

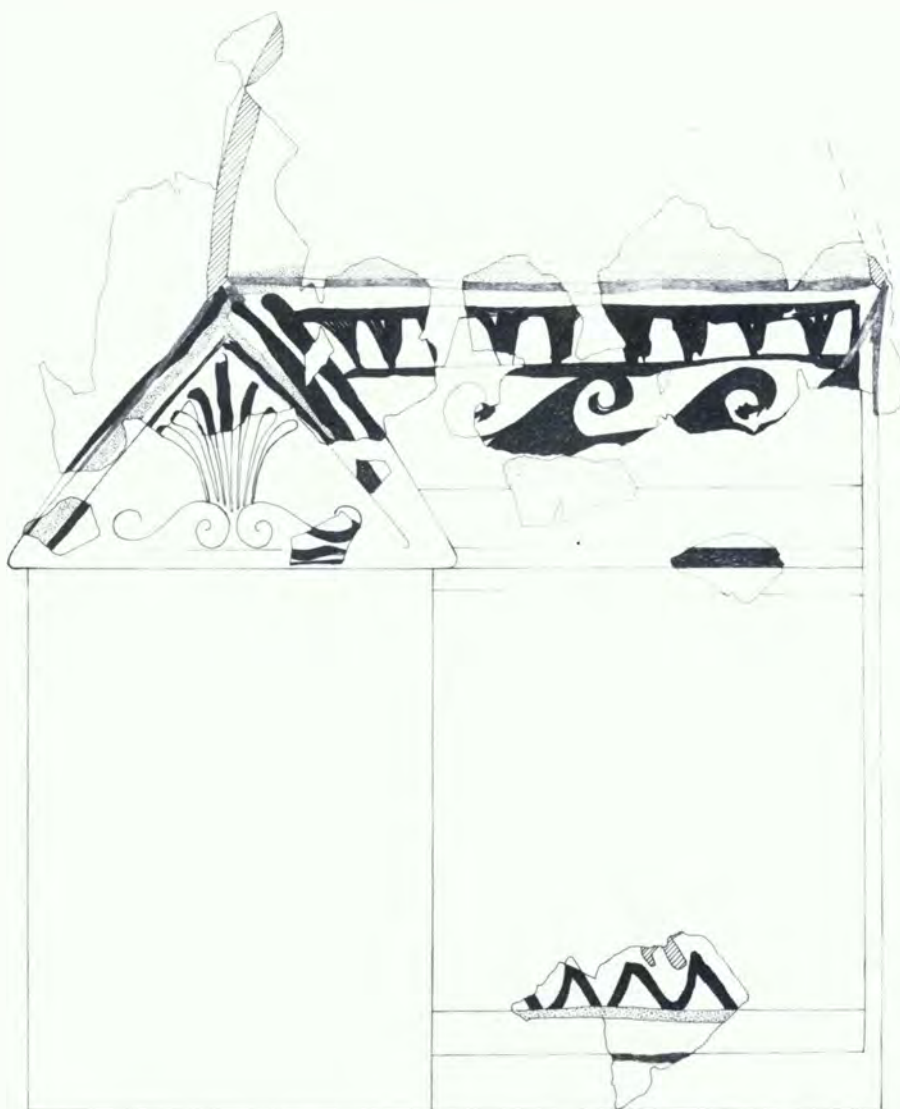
¹⁶⁷ Trendall - Cambitoglou, RVAp II, πίν. 310 κ.ά. Brümmer, Jdl 100 (1985), σ. 75, εικ. 24a, σ. 99, εικ. 28c.

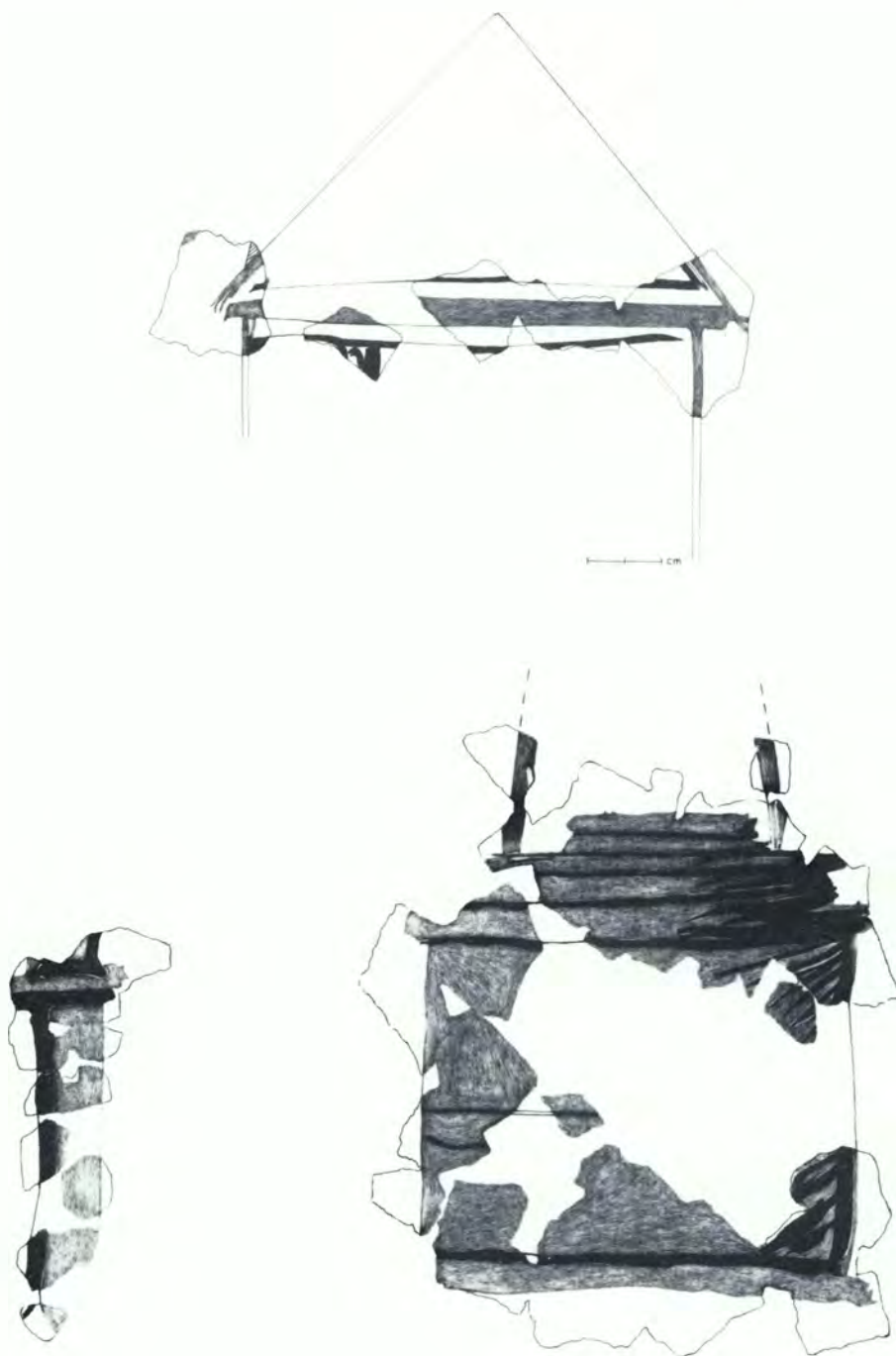
Σχέδ. 37. Σπαράγματα τοιχογραφιών: τα διαδήματα α και β και η ταινία γ.

Χρονολόγηση

Με βάση τη χρονολόγηση των μελαμβαφών αγγείων, αλλά και του χάλκινου κατόπτρου, ο τάφος ΙΙΙ τοποθετείται στις αρχές του γ' τέταρτου του 4ου αι. π.Χ. Η στρωματογραφία του τύμβου Α μας είχε ήδη δείξει ότι ο τάφος ΙΙΙ θα ήταν ο αρχαιότερος από τους τρεις τάφους του τύμβου. Ο τοιχογραφημένος τάφος ΙΙ, που στη σειρά των ενταφιασμών κατατάχθηκε μεταξύ του νεότερου τάφου Ι και του τάφου ΙΙ, τοποθετείται μέσα στο ίδιο γ' τέταρτο του 4ου αι., εφόσον, όπως είδαμε παραπάνω, και ο τάφος Ι χρονολογήθηκε στο τέλος του ίδιου τέταρτου.

Σχέδ. 38. Σπάραγμα τοιχογραφιών: το κιβωτίδιο ε.

Σχέδ. 39. Σπαράγματα τοιχογραφιών: το κιβωτίδιο δ, αδιάγνωστο αντικείμενο και χάλκινο σκεύος.

Ο ΤΥΜΒΟΣ Β

Κατασκευάστηκε ανατολικά και σε επαφή με την περιφέρεια του τύμβου Α (Σ χ έ δ. 2-3). Υπήρξε πολύ πιθανώς πρόθεση ενοποίησής τους σε ενιαίο τύμβο, αλλά η ιδέα δεν ολοκληρώθηκε, εξαιτίας ίσως της μεγάλης δαπάνης που θα απαιτούσε το έργο. Η στρωματογραφία έδειξε ότι υπήρχε ένας αυχέννας που ενώνει τους δύο τύμβους και η με επιχώσεις δημιουργία του πρέπει να συσχετιστεί με τη δεύτερη φάση υπερύψωσης του τύμβου Α, που όπως είδαμε¹⁶⁸ δεν πρέπει να ήταν άσχετη με την προσπάθεια ενοποίησης των τύμβων. Ο τύμβος Β, διαμ. περίπου 24 μ., ήταν χαμηλότερος από τον Α κατά τρία περίπου μέτρα και η περιφέρεια της βάσης του πιθανότατα δε σχημάτιζε πλήρη κύκλο, επειδή ακουμπούσε στον τύμβο Α. Η σε σχήμα Γ τομή, που πραγματοποιήσαμε στο εσωτερικό του, έδειξε ότι το ύψος του τύμβου με αφετηρία το στερεό, ήταν 2,80 μ. Οι εναλλασσόμενες στρώσεις καστανέρυθρου, άσπρου, καστανοκίτρινου και σκούρου καστανού χρώματος επικαλύπτονταν με μανδύα από ασπρόχωμα, όπως διαπιστώσαμε και στους τύμβους των τάφων Ι και ΙΙ¹⁶⁹. Η από 0,60-0,80 μ. επίχωση πάνω από το μανδύα προερχόταν από τη διάσθρωση των χωμάτων της αποκεφαλισμένης κορυφής του τύμβου Α, που έγινε το Φεβρουάριο του 1979.

Η όλη διαδικασία της επαύξησης του αρχικού τύμβου με την προσθήκη των τύμβων των συγγενών, που παρακολούθησαμε με τη μελέτη της στρωματογραφίας των τύμβων Α και Β της Νέας Μηχανιώνας, εικονογραφεί κατά τον εναργέστερο τρόπο γνωστό χωρίο (947 D) από τους Νόμους του Πλάτωνος¹⁷⁰. Σύμφωνα με αυτό, πρέπει σ' ένα μέρος της περιφέρειας του ταφικού τύμβου να μη φυτεύονται δένδρα, ώστε να θάπτονται εκεί οι νέοι νεκροί, να σωρεύεται στο αφύτευτο μέρος το αναγκαίο χώμα και διαρκώς να μεγαλώνει ο τύμβος. Δεν αποκλείεται να περιγράφει ο Πλάτων στο χωρίο αυτό μακεδονικό τύμβο, εφόσον μάλιστα αναφέρεται σε μακεδονικό καμαροσκεπή τάφο¹⁷¹.

Ο τύμβος Β έγινε πιθανότατα για συγγενή των νεκρών του Α και κάλυπτε ένα μόνο τάφο και την παρακείμενη νεκρική πυρά (Σ χ έ δ. 40). Ο τάφος IV (Π ί ν. 46α-γ) βρέθηκε σκεπασμένος με τρεις άνισου μήκους (1,37-1,70 μ.) πωροπλίνθους, πλ. 0,57, 0,86 και 0,78 μ. Η πάνω επιφάνεια των καλυπτηρίων εξέίχε 0,10 μ. από το στερεό έδαφος και το κενό μεταξύ αυτών και του λάκκου του τάφου σφραγίστηκε με ωμές πλίνθους. Επιφανειακά φαινόταν άθικτος, ώσπου κατά τον καθαρισμό των παρειών και του δαπέδου του τύμβου αποκαλύφθηκε η μοιραία σήραγγα των αρχαιοκάπηλων. Είχαν πετύχει τη βόρεια στενή πλευρά του τάφου, που όπως και οι άλλες πλευρές ήταν κτιστή με δεκατρείς σειρές ωμών πλίνθων, μήκ. πλευράς 0,40 και πάχ. 0,09 μ. Δεν άφησαν παρά ελάχιστα υπολείμματα από χάλκινο επίχρυσο στεφάνι, δύο χάλκινα ανθέμια από αγγείο και δύο-τρία τεμάχια ανθρώπινων οστών με οξειδωση χαλκού πάνω τους, από το χάλκινο αγγείο που τα περιείχε. Οι εσωτερικές διαστάσεις του τάφου ήταν μήκος 1,68, πλάτος 0,76 και βάθος 1,28 μ. Το δάπεδο ήταν αλειμμένο με λευκό κονιάμα και τα τοιχώματα με ζωηρό κεραμιδί χρώμα.

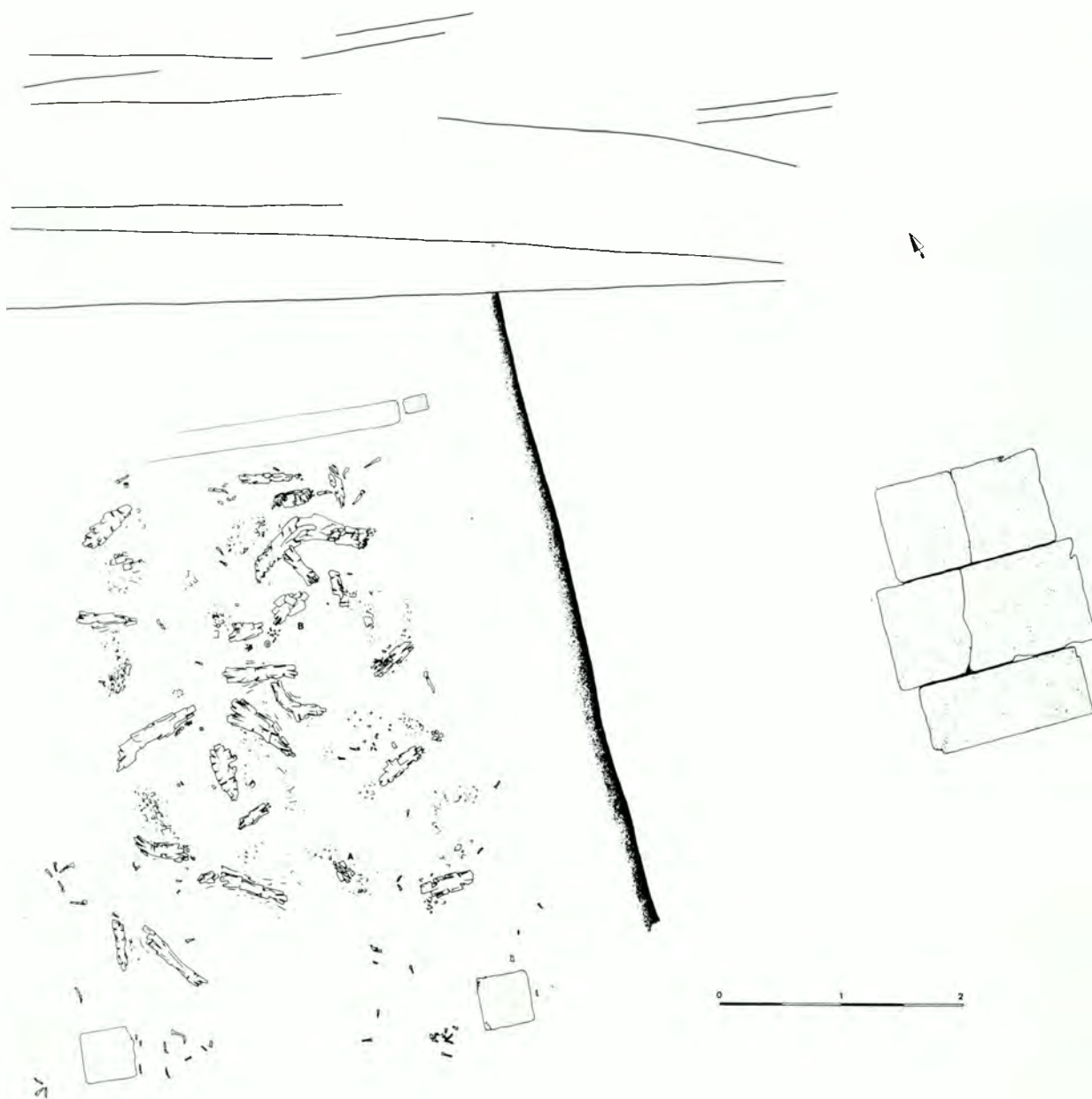
Το σημαντικότερο εύρημα στον τύμβο Β ήταν η τεράστια νεκρική πυρά, σε απόσταση 3,50 μ. δυτικά από τον τάφο IV και παράλληλα με αυτόν. Για πρώτη φορά βρέθηκε στη Μακεδονία και ανασκάφηκε συστηματικά ο χώρος αποτέφρωσης του νεκρού, γι' αυτό και οι πληροφορίες που μας δίνει είναι πολύτιμες για τα ταφικά έθιμα (Σ χ έ δ. 40· Π ί ν. 46-48).

¹⁶⁸ Παραπάνω, σ. 16.

¹⁶⁹ Παραπάνω, σ. 15, 16.

¹⁷⁰ Πλάτωνος, Νόμοι, 947d-e: *θήκην δέ ὑπὸ γῆς... οὐδὲ τὸν μακάριον γεγονότα θέντες, κύκλῳ χώσαντες, πέριξ δένδρων ἄλλος περιφυτεύουσι πλὴν κώλου ἑνός, ὅπως ἂν αὖξην ὁ τάφος ἔχῃ ταύτην τὴν εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον ἐπίδεῃ χόματος τοῖς τιθεμένοις.*

¹⁷¹ Δ. Παντερμαλής, Οι μακεδονικοί τάφοι της Πιερίας, στον τόμο «Οι αρχαιολόγοι μιλούν για την Πιερία», 1985, σ. 13.

Σχέδ. 40. Τύμβος Β. Πυρά και τάφος IV. Κάτοψη.

Πριν ετοιμαστεί η πυρά, η επιφάνεια του στερεού εδάφους, που είναι ένα ημισκληρο ασπρόχωμα, ισοπεδώθηκε. Αφέθηκε μία ανάγλυφη ράχη, ύψ. 0,30-0,40 και μήκ. 7,30 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., παράλληλα και σε απόσταση 2 μ. δυτικά από το λάκκο του τάφου IV. Στη συνέχεια θα πρέπει να κατάβρεξαν το έδαφος, ώστε να πάρει τη μορφή πηλινού πατημένου δαπέδου. Ενώ ήταν ακόμη νωπό, ήρθε στον τόπο της ταφής η άμαξα της εκφοράς του νεκρού, όπως μαρτυρούν τα παράλληλα ίχνη από τροχούς στην επίπεδη επιφάνεια του ασπρόχωματος, αμέσως βόρεια από την πυρά· η απόσταση μεταξύ των τροχών ήταν 1 μ. Εν τω μεταξύ είχαν συσσωρευθεί πάνω στο δάπεδο κορμοί μικρών δένδρων, για

την καύση των νεκρών· σώθηκαν απανθρακωμένα τμήματα κορμών (Πί ν. 48α-β), μήκ. 1,30 και διαμ. 0,15 μ. Τα καμένα ξύλα και οι στάχτες της πυράς σχημάτιζαν ένα ορθογώνιο, μήκ. 4,80 και πλ. 3,70 μ., παράλληλο και σε απόσταση 1 μ. δυτικά από την ανάγλυφη ράχη. Το ορθογώνιο σχήμα προέκυψε πιθανότατα από το νεκρικό φορείο που έφερε η άμαξα, στο οποίο θα ανήκαν τα άφθονα σιδερένια καρφιά, που βρέθηκαν στην περιφέρεια του ορθογωνίου· ένα μάλιστα λυγισμένο κατά ορθή γωνία μαρτυρεί ότι το πάχος των σανίδων του φορείου πρέπει να ήταν 0,06 μ. Υπάρχουν και ευθύγραμμα καρφιά, μήκ. 0,011-0,017 μ., για το κάρφωμα των σανίδων στα πόδια του φορείου. Στη νότια πλευρά, δύο τετράγωνες πηλόπλινθοι, διαστ. $0,40 \times 0,40 \times 0,07$ μ., ορίζουν τις γωνίες του ορθογωνίου· ίσως τοποθετήθηκαν εκεί για την οριζοντίωση του φορείου, δεδομένου ότι το έδαφος παρουσιάζει μικρή κλίση προς το νότο. Στη βορειοανατολική γωνία, στην αντίστοιχη θέση με την πλίνθο, υπήρχε στο δάπεδο ορθογώνιο ίχνος, $0,21 \times 0,12$ μ., ίσως από το πόδι του φορείου.

Κατά μήκος της βόρειας πλευράς, δύο παράλληλες γραμμές που απέχουν μεταξύ τους 0,25 μ. αποτελούν πιθανότατα ίχνος ξύλινης τραβέρσας του φορείου (Σχέδ. 40).

Οι απανθρακωμένοι κορμοί μαρτυρούν ότι η φωτιά θα πρέπει να σβήστηκε με νερό, για να γίνει η περισυλλογή των οστών πριν αποτεφρωθούν τελείως. Ενώ ακόμη υπήρχε υγρασία, θα έριξαν στην πυρά χώμα, επειδή το νότιο κυρίως τμήμα της ήταν σφραγισμένο με σκληρό πηλό, πάχ. 0,01-0,02 μ., που δημιουργήθηκε κατά την επαφή του χώματος με τα υγρά κάρβουνα (Πί ν. 48γ). Έξω από τη νότια πλευρά του ορθογωνίου της πυράς, το σκληρό πηλόχωμα κάλυπτε λίγα άκαφτα κλαδιά με φύλλα. Αυτό, εξάλλου, σημαίνει ότι αμέσως μετά την καύση έγινε η τοποθέτηση της σποδού και των κτερισμάτων στον έτοιμο τάφο και άρχισε η επισώρευση των χωμάτων για το σχηματισμό του τύμβου. Σημειώτεον ότι η ταφή γινόταν συνήθως την τρίτη ημέρα μετά το θάνατο, οπότε υπήρχε χρόνος για την κατασκευή ενός απλού τάφου.

Στο χώρο της πυράς, ανάμεσα στις στάχτες και τα κάρβουνα, βρέθηκαν πολλά μικροαντικείμενα που είχαν καεί μαζί με το νεκρό. Τα πορθημεία τέλη για το Χάρωνα αντιπροσωπεύουν τρία χάλκινα ανεπανόρθωτα οξειδωμένα νομίσματα και το 1/8 του χρυσού στατήρα του Φιλίππου Β', ίδιας κοπής με αυτό του τάφου Ι. Τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας, συσσωματωμένης με σιδερένιο μαχαίρι στο βόρειο άκρο της πυράς, υποδηλώνει ότι ο νεκρός ήταν άνδρας. Δεύτερη στλεγγίδα βρέθηκε 1,50 μ. νοτιότερα από την πρώτη. Σε τρία σημεία υπήρχαν υπολείμματα από τρία νεκρικά χάλκινα επίχρυσα στεφάνια, το ένα μάλιστα ήταν δίπλα στο χρυσό νόμισμα. Το κεντρικό τμήμα ήταν διάσπαρτο με 118 επίχρυσα πήλινα δισκάρια με ανάγλυφη κεφαλή Αθηνάς και 103 πήλινες βαλανιδόσχημες χάνδρες ή κομβία. Βρέθηκαν επίσης μικρά τμήματα απο καμένο ασημένιο αγγείο και ένα μελαμβαφές κυάθιο των μέσων του 4ου αι. π.Χ. Στην ανατολική πλευρά της πυράς και σε δύο σημεία, που απείχαν μεταξύ τους 2 μ., ορισμένα καμένα ελεφαντοστέινα και γυάλινα αντικείμενα προέρχονταν από τα μπροστινά πόδια ξύλινης κλίνης¹⁷².

Ο νεκρός λοιπόν του τάφου IV κήκε πάνω στη νεκρική του κλίνη¹⁷³, στεφανωμένος ίσως με το στεφάνι που βρέθηκε στο κέντρο της πυράς, δίπλα στο χρυσό νόμισμα, φορώντας καταστόλιστα ενδύματα και διάφορα προσωπικά του αντικείμενα, όλα μαζί τοποθετημένα σε ορθογώνιο φορείο, που μεταφέρθηκε με άμαξα ως το νεκροταφείο. Η πυρά του τύμβου Β πρέπει να έγινε μόνο για μία καύση, γιατί στο γύρω χώρο δεν παρατηρήθηκαν στοιχεία που να φανερώνουν δεύτερη χρήση. Ελάχιστα τεμάχια

¹⁷² Δύο μ. μήκος έχει η μαρμαρίνη κλίνη του τάφου της Ποτειδαίας.

¹⁷³ Το ίδιο θα πρέπει να υποθέσουμε ότι έγινε κατά την καύση και των νεκρών των τάφων Ι και ΙΙΙ, εφόσον μέσα στα υπολείμματα της πυράς τους βρέθηκαν στοιχεία από την ελεφαντοστέινη και γυάλινη διακόσμηση κλίνης. Μεταξύ των ελεφαντοστέινων του τάφου ΙΙ, εξάλλου, υπάρχουν τεμάχια που πιθανότατα ανήκαν στο διάκοσμο κλίνης, απ' όπου προέρχονταν και γυάλινοι επιπεδόκυρτοι οφθαλμοί.

ανθράκων είχαν πεταχτεί έξω από τα όρια του τετραγώνου, όπως άλλωστε ήταν φυσικό, ενώ σε δύο σημεία πάνω στο ισοπεδωμένο έδαφος, στα δυτικά και στα νότια της πυράς¹⁷⁴, υπήρχαν ίχνη γαλάζιου χρώματος μαζί με ίχνη πυράς.

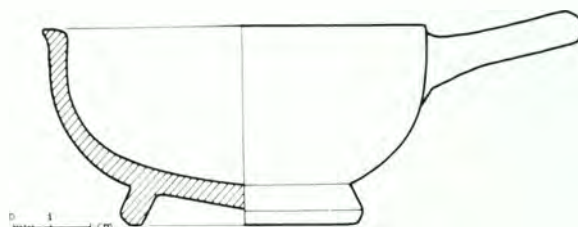
Κατάλογος ευρημάτων του τύμβου Β

Από την πυρά

1. Μελαμβαφές μόνωτο κυάθιο 7701

(Σ χ έ δ. 41· Π ί ν. 49α-β)

Ύψ. 0,052, διάμ. χείλους 0,015 μ. Συγκολλημένο και λίγο συμπληρωμένο. Πηλός ωχροκάστανος, γάνωμα κατά τόπους εξίτηλο. Στο εσωτερικό, τέσσερα έντυπα ανθήμια σε σταυρική διάταξη. Συνηθισμένος τύπος αττικού μόνωτου κυάθου· αντίστοιχα σε αναλογίες και κατατομή είναι κυάθια της Αγοράς των Αθηνών, των μέσων του 4ου αι. π.Χ.¹⁷⁵.

Σχέδ. 41. Μελαμβαφές μόνωτο κυάθιο 7701.

2. Σιδερένια λεπίδα 7712

(Π ί ν. 49γ)

Σωζ. μήκ. 0,068 μ. Από μαχαίριδιο, ελαφρά καμπύλο, σώζεται τμήμα της λεπίδας, σφηνοειδούς τομής.

3. Σιδερένια στλεγγίδα 7711

(Π ί ν. 49δ)

Σωζ. μήκ. 0,12 μ. Λείπει το μεγαλύτερο μέρος του κοίλου και η λαβή. Σπασμένη και συγκολλημένη.

4. Κομμάτια από ασημένιο αγγείο 7634

(Π ί ν. 49ε)

α) Τμήμα του στελέχους κάθετης χυτής λαβής. Δύο κοίλες ταινίες διαμορφώνονται μεταξύ των δύο ακραίων ακμών του στελέχους. Σωζ. μήκ. 0,05, πλ. 0,02 μ. Όμοια αλλά φαρδύτερη από αυτή που βρέθηκε στην πυρά του τάφου Ι.

β) Τμήμα οριζόντιας χυτής λαβής, που λήγει στο ένα άκρο σε σχηματοποιημένο ράμφος αετού. Μήκ. 0,045, πλ. 0,016 μ. Επάνω της κολλημένο τμήμα ασημένιου ελάσματος.

γ) Έξι παραμορφωμένα από τη φωτιά θραύσματα, που έχουν γίνει πια μάζες αργύρου.

5. Εκατόν τρεις πήλινες επίχρυσες βαλανιδόσχημες χάνδρες ή κομβία 7708

(Π ί ν. 50α-β)

Μήκ. 0,014-0,017, διάμ. 0,011-0,114 μ. Οι 45 φέρουν ανάγλυφη κοκκιωτή διακόσμηση σε εγκάρσιες σειρές· λεπτός δακτύλιος στη θέση της μεγαλύτερης περιμέτρου. Οι υπόλοιπες έχουν ανάγλυφη ταινία κατά μήκος της ελλειπτικής περιφέρειας. Οι 21 βρέθηκαν νότια από το βόρειο στεφάνι αριθ. κατ. 8. Πολλές βρέθηκαν στα πόδια της κλίνης. Στη θέση των ποδιών της νεκρικής κλίνης ανδρικής ταφής, που ανασκάφηκε πρόσφατα στην Πύδνα¹⁷⁶, βρέθηκαν επίσης βαλανιδόσχημες χάνδρες. Απαντούν μόνο σε ανδρικούς τάφους.

¹⁷⁴ Η ισοπέδωση του στερεού σταματούσε 1,40 μ. δυτικά του ορθογώνιου της πυράς, σε απόσταση 2 μ. από τη νότια πλευρά του, ενώ ανατολικά έφθανε μέχρι τον τάφο IV.

¹⁷⁵ The Athenian Agora XII, πίν. 31, αριθ. 757-761. Τα τέσσερα ανθήμια συγκρίνονται με τα αριθ. 664, 682 (πίν. 56) της Αγοράς, γύρω στο 350 π.Χ. Όμοια απαντούν και στην Όλυνθο, Olynthus V, αριθ. 571, πίν. 154, αριθ. 923, πίν. 180.

¹⁷⁶ Κατά πληροφορία του συναδέλφου Μ. Μπέσιου.

6. Εκατόν δεκαοκτώ πήλινα επίχρυσα δισκάρια-κομβία 7707

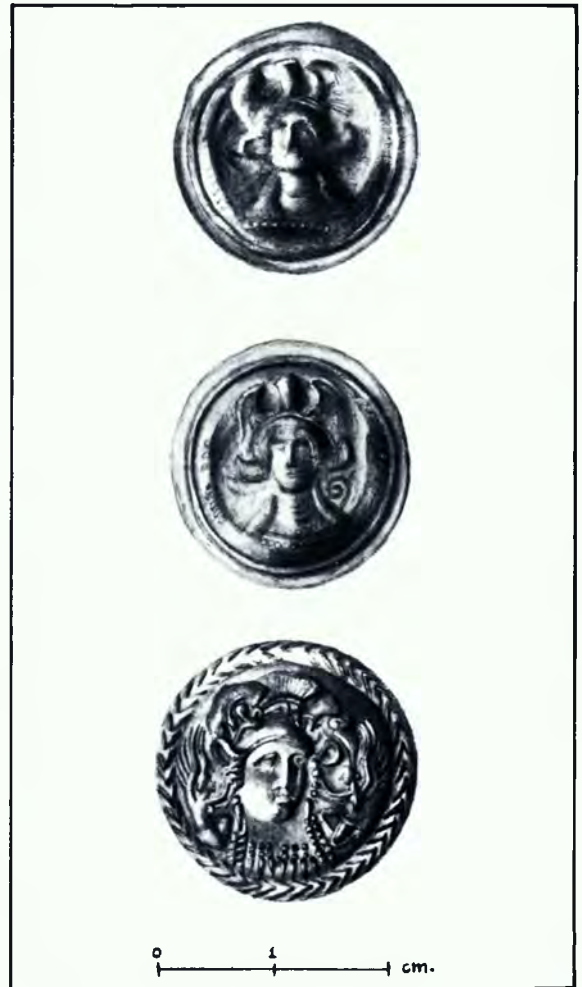
(Σ χ έ δ. 42· Π ί ν. 50γ)

Διάμ. 0,02-0,022 μ. Τα 97 είναι ακέραια, 21 συγκολλημένα. Υπάρχουν και 48 θραύσματα. Τα περισσότερα είναι έντονα καμένα, σε πολλά έχει πέσει η επιχρύσωση. Στην πίσω επιφάνεια, θηλιά για τη ραφή σε ύφασμα. Εμπρός φέρουν ανάγλυφη προτομή Αθηνάς, σε δύο παραλλαγές.

Τύπος Α (Σ χ έ δ. 42α-β): προτομή κατά μέτωπο της Αθηνάς Προμάχου, που κοιτάζει προς τα πάνω. Φορά τρίλοφο κράνος με ανασηκωμένες παραγναθίδες. Στον ψηλό λαιμό οριζόντιες πτυχές. Κυκλικό πλαίσιο από ανάγλυφο αστράγαλο. Όμοια κομβία βρέθηκαν και στον τάφο Γ του Σέδες¹⁷⁷.

Τύπος Β (Σ χ έ δ. 42γ): προτομή Αθηνάς Παρθένου, στραμμένη κατά τα 3/4 προς τα δεξιά. Φορά περίτεχνο τρίλοφο κράνος· οι δύο πλαγιοί λόφοι ξεπηδούν πίσω από καθιστές σφίγγες. Οι παραγναθίδες είναι ανασηκωμένες και ο λαιμός της θεάς πλαισιώνεται από δύο γονυκλινείς Νίκες, που απλώνουν τα χέρια τους προς τα αυτιά της, για να της φορέσουν τα ενώτια. Από δύο αστραγαλωτοί βόστρυχοι κατεβαίνουν προς τους ώμους και στο λαιμό διακρίνεται περιδέραιο. Όμοια δισκάρια-κομβία έχουν βρεθεί και στο μακεδονικό τάφο του Αγίου Αθανασίου (Καβακλή) Θεσσαλονίκης και χρονολογήθηκαν στο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.¹⁷⁸. Μιμούνται χρυσά κοσμήματα, όπως το μετάλλιο του Ομολίου¹⁷⁹.

Είναι πολύ πιθανό τα δισκάρια να ήταν ραμμένα σε ενδύματα, να χρησίμευαν δηλαδή ως κομβία πάνω στις χειρίδες του πέπλου ή αλλού ή να ήταν υποκατάστατα χρυσών δισκαρίων που διακοσμούσαν ενδύματα, κολλημένα σ' αυτά¹⁸⁰. Μητρα για τέτοιο δισκάριο, παλιότερο όμως, βρέθηκε στην Κόρινθο¹⁸¹.

Σχέδ. 42. Πήλινα επίχρυσα δισκάρια-κομβία 7707.

¹⁷⁷ Κοτζιάς, ΑΕ 1937, Γ', σ. 892, εικ. 28.

¹⁷⁸ Besques, Catalogue des figurines III, πίν. 50a, σ. 42, περίπου 350-325 π.Χ.

¹⁷⁹ Μετάλλιο Ομολίου: ΑΔ 17 (1961-62): Χρονικά, πίν. 198β. Η. Biesanz, Die thessalischen Grabstelen, 1965, πίν. 69, αριθ. 141. St. Miller, Two Groups of Thessalian Gold, California 1979, σ. 12, πίν. 6a-c.

¹⁸⁰ Τέτοιος ήταν ο προορισμός των χρυσών δισκαρίων του προθάλαμου του τάφου του Φιλίππου Β', Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 178, εικ. 143-144.

¹⁸¹ Corinth XV, 1, πίν. 44.

7. Το 1/8 χρυσού στατήρα Φιλίππου Β', 7586 (Π ί ν. 51β)

Βάρος 1,06 γρ., διάμ. 0,009 μ. Α. Κεφαλή Ηρακλέους και τμήμα αστραγαλωτού κυκλικού πλαισίου. Β. Τρίαινα, αριστερά το όνομα ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Έκδοση του νομισματοκοπείου ΙΙ της Πέλλας, της περιόδου 340/336-328 π.Χ.¹⁸².

8. Τα δύο χάλκινα επίχρυσα στεφάνια, ένα στο βόρειο και ένα στο νότιο άκρο της πυράς, είχαν πολύ καταστραφεί από τη φωτιά. Σώθηκαν λίγα τμήματα από τα χάλκινα φύλλα και την οστέινη χοινικίδα, μερικές δεκάδες μικρές πηλινες επίχρυσες ωοειδείς ψήφοι, τρεις διάτρητοι επίχρυσοι κυλινδρίσκοι, μήκ. 0,02 μ., από την περιοχή του βόρειου στεφανιού και άλλοι δύο σε μικρή απόσταση από αυτές (Π ί ν. 51α, γ, ε).

9. Μολύβδινο αντικείμενο. Μήκ. 0,065, πλ. 0,045 μ. Πολύ κατεστραμμένο από τη φωτιά, έχει σχήμα ημισελήνου.

Διακόσμηση του νότιου ποδιού (Α) της ξύλινης κλίνης (αριθ. κατ. 10-16)¹⁸³

10. Τρεις γυάλινοι επιπεδόκυρτοι «οφθαλμοί» 7709 (Π ί ν. 51στ)

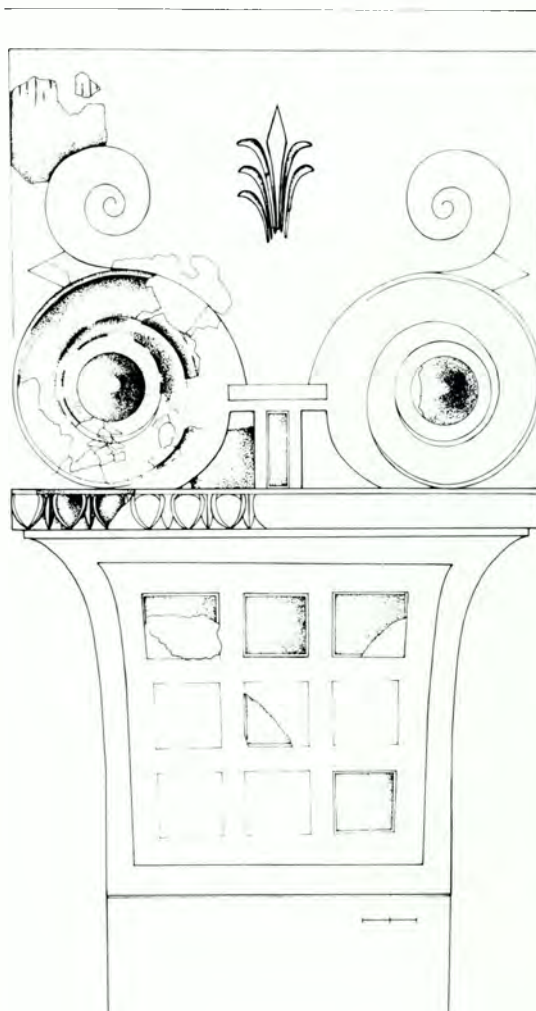
Διάμ. 0,022 μ. Χρώμα ωχροκίτρινο. Συγκολλημένοι, ο ένας σώζεται μόνο κατά το ήμισυ.

11. Τέσσερα γυάλινα ορθογώνια πλακίδια και ένα ταινιόσχημο, 7710 (Π ί ν. 51στ)

Τα τρία μόνο από τα ορθογώνια είναι ακέραια, διαστ. 0,02 × 0,023 μ., ωχροκίτρινου χρώματος. Το ταινιόσχημο έχει μήκος 0,02 μ.

12. Πέντε γυάλινα φύλλα ανθεμίου (Σ χ έ δ. 43· Π ί ν. 51δ)

Μήκ. 0,015-0,02 μ. Βρέθηκαν σε απόσταση 0,10

Σχέδ. 43. Αναπαράσταση του νότιου ποδιού (Α) της κλίνης με βάση τα σωζόμενα σπαράγματα.

μ. από τις μεγάλες ελεφαντοστέινες έλικες του πάνω μέρους του νότιου ποδιού της κλίνης. Ανήκαν σε μικρό ανθέμιο που φύτρωνε από το σημείο επαφής των ελίκων, όπως στην κλίνη του μεγαλύτερου μακεδονικού τάφου του αγροτεμαχίου Μπέλλα, στη Βεργίνα¹⁸⁴.

¹⁸² Le Rider, σ. 247, αριθ. 114, πίν. 84, αριθ. 114d.

¹⁸³ Για τη θέση που κατείχαν στο πόδι της κλίνης τα περιγραφόμενα διακοσμητικά στοιχεία, βλ. παραπάνω, σ. 28-30.

¹⁸⁴ Ανδρόνικος, Βεργίνα 1984, σ. 34, πίν. 13.

13. Ελεφαντοστέινες έλικες και πλακίδια
(Σ χ έ δ. 43· Π ί ν. 52α-ε)

Διάμ. 0,07 μ. Οι έλικες είναι πολύ καμένες και θρυμματισμένες. Επί τόπου, ορίζουν πλάτος του ποδιού στο ύψος των ελίκων $\pm 0,20$ μ. Τριγύρω τους αμέτρητα θραύσματα από επίπεδα πλακίδια ελεφαντοστού, που αποτελούσαν την επένδυση του ποδιού. Ένα κάπως μεγαλύτερο ($0,04 \times 0,04$ μ.), με ορθογώνιο τελείωμα, φέρει ελαφρά ανάγλυφες γλώσσες και τετράγωνες εγκοπές για ένθεση χρυσού (Π ί ν. 52γ).

14. Τμήμα οστέινου ιωνικού κυματίου
(Σ χ έ δ. 43· Π ί ν. 52στ)

Μήκ. 0,03, ύψ. 0,01 μ. Βρέθηκε σε απόσταση 0,10 μ. από την αριστερή έλικα.

15. Χάλκινα μικρά καρφιά
(Π ί ν. 53α)

Μήκ. 0,017-0,022 μ. Κοντά στις έλικες βρέθηκαν δέκα καρφιά με μικρά κεφάλια, τα περισσότερα με σχεδόν ανύπαρκτη εφηλίδα για να μην είναι ορατά. Χάλκινα καρφιά βρέθηκαν και στην περιοχή του βόρειου ποδιού της κλίνης, που άφησε ελάχιστα ελεφαντοστέινα ή γυάλινα αποτμήματα από τη διακόσμησή του.

16. Δέκα σιδερένια καρφιά ορθογώνιας τομής, με τρίπλευρο κατ' ορθή γωνία γυρισμένο κεφάλι, μήκ. 0,05-0,06 μ., βρέθηκαν στο πόδι Α (Π ί ν. 53β, πάνω σειρά).

Διακόσμηση του βόρειου ποδιού (Β) της ξύλινης κλίνης (αριθ. κατ. 17-20)

17. Τμήμα γυάλινου οφθαλμού, διαμ. 0,02 μ., πολύ φθαρμένο από τη φωτιά.

18. Η οστέινη επένδυση στην περιοχή του ποδιού Β έχει υποστεί μεγαλύτερη αλλοίωση από τη φωτιά απ' ό,τι στο πόδι Α (Π ί ν. 53γ). Και στα δύο πόδια, τα ελάχιστα τμήματα που δεν ασβεστοποιήθηκαν, ήταν καταθρυμματισμένα και κρατούν κάποια συνοχή με τη βοήθεια των υλικών συντήρησης. Φαίνεται ότι υπήρχε επένδυση των ξύλινων επιφανειών με λεπτές πλάκες ελεφαντοστού, πάχ. 0,002 μ. περίπου, και όχι ένθετη διακόσμηση. Ορισμένες καμπύλες εγχαράξεις είναι δύσκολο να πούμε εάν αποτελούν ένδειξη για εγ-

χάρκτη διακόσμηση. Στην πίσω επιφάνεια υπάρχουν ευθύγραμμες εγχαράξεις για τη διευκόλυνση της επικόλλησης των ελεφαντοστέινων πλακών πάνω στο ξύλο. Συγκεκριμένη μορφή έχουν δύο μόνο τεμάχια: τμήμα ιωνικού κυματίου με έντονα ανάγλυφα αυγά και λόγχες, σωζ. μήκ. 0,045 μ., και τμήματα δύο εφαπτόμενων ελίκων, μήκ. 0,05 και ύψ. 0,035 μ. (Π ί ν. 53ε-στ). Οι έλικες αποδίδονται με εγχάραξη και όχι με ανάγλυφο, όπως και στο πόδι Α· πιθανότατα ανήκουν σε μικρότερο ζεύγος ελίκων, τοποθετημένο στο χαμηλότερο τμήμα του ποδιού.

19. Φαίνεται ότι υπήρχαν ανάγλυφες μορφές από κονίαμα (στούκο) στις τραβέρσες, όπως φανερώνουν άμορφες πια μάζες από ασβεστοποιημένο κονίαμα.

20. Πέντε χάλκινα μικρά καρφιά βρέθηκαν στην περιοχή του ποδιού Β, όμοια με αυτά του Α, μήκ. περίπου 0,02 μ. Άλλα 21 χάλκινα καρφιά του ίδιου τύπου συγκεντρώθηκαν από τον υπόλοιπο χώρο της πυράς.

21. Εννέα σιδερένια καρφιά, από τα οποία τα τέσσερα ακέραια. Τετράπλευρης τομής, με αναδιπλωμένο τρίπλευρο κεφάλι, έχουν μήκος 0,05-0,065 μ. Άλλα 21 ήταν διάσπαρτα στο χώρο της πυράς.

22. Στο βόρειο τμήμα της πυράς και κοντά στη στλεγγίδα βρέθηκαν σιδερένιος χυτός κώνος (Π ί ν. 53δ), κοίλος εσωτερικά, με κοίλο δακτύλιο στο εσωτερικό της επάνω μικρότερης περιφέρειας. Διάμ. 0,048, ύψ. 0,02 μ. Πρόκειται για στόμιο δερμάτινου (;) αρύβαλλου.

23. Σιδερένια καρφιά από το φορείο της νεκρικής κλίνης
(Π ί ν. 53ζ)

Δέκα καρφιά τετράπλευρης τομής με στρογγυλό κεφάλι, διαμ. 0,03-0,04 μ., είχαν μήκος 0,10-0,16 μ. και βρέθηκαν κυρίως στις τέσσερις γωνίες του φορείου. Μας δίνουν μια ιδέα του μεγέθους και του βάρους του φορείου, που κάηκε πάνω στη στιβάδα, το σωρό των κλαδιών και κορμών δένδρων. Σώζονται απανθρακωμένα τμήματα κορμών, μήκ. 1,30 και διαμ. 0,15 μ., που προέρχονται από πλατύφυλλο (όχι κωνοφόρο) δένδρο (Π ί ν. 48β)¹⁸⁵.

Εκτός από τα μεγάλα καρφιά υπήρχαν και μικρότερα με στρογγυλό κεφάλι, μήκ. 0,07-0,10 μ.

Κατάλογος κτερισμάτων του τάφου IV

1. Δύο χάλκινα ανθέμια 7635

(Πί ν. 53η)

Μήκ. ανθεμίων 0,03 και 0,028, πλ. 0,017 μ. Εννεάφυλλα ανθέμια, με το μεσαίο φύλλο να εξέχει έντονα, πιθανώς κοσμούσαν τις λαβές φιάλης ή μικρής χάλκινης λεκανίδας.

2. Χάλκινος δίσκος 7635

(Πί ν. 53η)

Διάμ. 0,02 μ. Από λεπτότατο έλασμα, πρέπει να ήταν κάπου κολλημένος.

3. Χάλκινο επίχρυσο στεφάνι

(Πί ν. 53η)

Σώζονται ελάχιστα τεμάχια από τα χάλκινα επίχρυσα φύλλα και δύο μεγεθών πήλινοι επίχρυσοι καρποί: ωσειδείς, μήκ. 0,007 μ., και απιόσχημοι, μήκ. 0,012 μ., με δύο ανάγλυφους δακτυλίους στο κάτω μέρος.

Χρονολόγηση

Με βάση τη στρωματογραφία, ο τύμβος Β που κάλυψε τον τάφο IV και την πυρά του είναι μεταγενέστερος από τον τελευταίο, χρονολογικά, τάφο Ι του τύμβου Α. Δεν πρέπει όμως να απέχει από εκείνον, επειδή και οι δύο τάφοι περιείχαν στην πυρά τους 1/8 χρυσού στατήρα του Φιλίππου, της ίδιας κοπής, που τους χρονολογεί στο προχωρημένο γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

¹⁸⁵ Βλ. Παράρτημα Β, σ. 122, §4.

Ο ΤΥΜΒΟΣ Γ

Ο τύμβος Γ, διαμ. 18 και ύψ. 3,27 μ., υψωνόταν μέσα στο αγροτεμάχιο 366, σε απόσταση 50 μ. δυτικά από τον τύμβο Α. Όταν το 1979 ανασκάφηκαν οι τύμβοι Α-Β, στον Γ είχαν προηγηθεί οι αρχαιοκάπηλοι χρησιμοποιώντας σκαπτικό μηχάνημα. Είχαν ανοίξει μία μεγάλη τομή από τη νότια πλευρά του μέχρι το κέντρο και μία δεύτερη τομή υπήρχε ανατολικά. Το 1982 αφαιρέθηκε το 1/3 περίπου του τύμβου από παράνομη χωματοληψία, οπότε αποφασίστηκε η διενέργεια σωστικής ανασκαφής.

Αρχικά, ανοίχθηκε διαμήκης τομή κατά άξονα Β.-Ν., που φανέρωσε στη δυτική παρειά τους τρεις μικρότερους τύμβους α-β-γ (Σ χ έ δ. 44· Π ί ν. 54α). Ο μεσαίος β πατούσε πάνω στους προγενέστερους του α και γ, που εδράζονταν στην αρχαία επιφάνεια του εδάφους, η οποία συμπίπτει με τη σύγχρονη. Στον β δύο από τις στρώσεις του περιείχαν έντονα ίχνη πυράς. Στον α δεν παρατηρείται η ποικιλία επιχώσεων των άλλων δύο, αλλά αποτελείται από ενιαίο καστανόμαυρο χώμα με μία σφήνα ανοικτόχρωμη και επικάλυψη με μανδύα από ασπρόχρωμα. Και οι τρεις τύμβοι καλύφθηκαν ενιαία πρώτα με καστανόμαυρο χώμα, μετά με ανοικτόχρωμο καστανέρυθρο. Μόνο κάτω από το νοτιότερο τύμβο γ αντιστοιχούσε τάφος· οι άλλοι δύο είτε χρησίμευσαν σαν πυρήνες κατασκευής του τύμβου Γ είτε ο τάφος που κάλυπταν διαλύθηκε από τους λαθρανασκαφείς, επειδή ήταν απλός λάκκος, όπως ο τάφος 1 κάτω από τον τύμβο γ.

Στη νότια περιφέρεια του τύμβου και σε βάθος 1 μ., βρέθηκε η συλημένη κεραμοσκεπής παιδική ταφή 2 (Σ χ έ δ. 44). Σε απόσταση 3 μ. από τους τάφους 1 και 2, στην αρχαία επιφάνεια του εδάφους, βρέθηκε μικρή πυρά εναγισμού, η πυρά Ι, διαμ. 0,50 και πάχ. 0,05 μ., με τρία καμένα αγγεία και λίγα καμένα οστά ζώων. Στη νοτιοδυτική περιφέρεια του τύμβου και σε βάθος επίσης 1 μ. ανασκάφηκε συλημένη μονόλιθη παιδική σαρκοφάγος (τάφος 3), και 0,50 μ. ψηλότερα από αυτή, μέσα στο πρώτο αρχαίο σκούρο καστανό στρώμα, μία δεύτερη πυρά (ΙΙ) εναγισμών, διαμ. 0,70 και πάχ. 0,20 μ., με μία καμένη τριφυλλόστομη οινοχόη.

Σε άλλη διαμήκη τομή, που πραγματοποιήσαμε στο ανατολικό μισό του τύμβου, φάνηκαν δύο σκάμματα ακανόνιστου σχήματος, όπως και ένα τρίτο, δίπλα στην πυρά ΙΙ· ήταν πιθανότατα σήραγγες αρχαιοκάπηλων, που ίσως πέτυχαν και κατέστρεψαν τα ίχνη απλών λακκοειδών τάφων. Σε ένα από τα σκάμματα βρέθηκε τμήμα στλεγγίδων και δύο σιδερένια καρφιά, στο άλλο λίγα οστά. Πουθενά δεν εντοπίστηκε κτιστός τάφος· έτσι, παρά το μέγεθός του, ο τύμβος Γ κατασκευάστηκε για να καλύπτει ταπεινούς λακκοειδείς τάφους.

ΤΑΦΟΣ 1

Λάκκος άγνωστων ακριβώς διαστάσεων, επειδή καταστράφηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος από το σκαπτικό μηχάνημα. Ήταν ανοιγμένος κατά 0,30 μ. μέσα στο στερεό ασπρόχρωμα, ώστε το δάπεδό του να απέχει 1,10 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και 2,30 μ. από την κορυφή του μικρού τύμβου γ που τον κάλυπτε. Περιείχε ανθρώπινο σκελετό, μία γυναικεία πήλινη προτομή και επτά αγγεία.

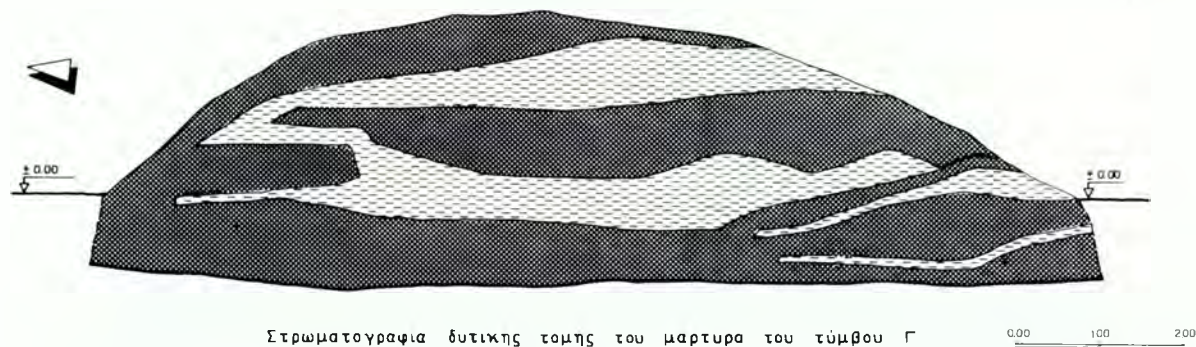
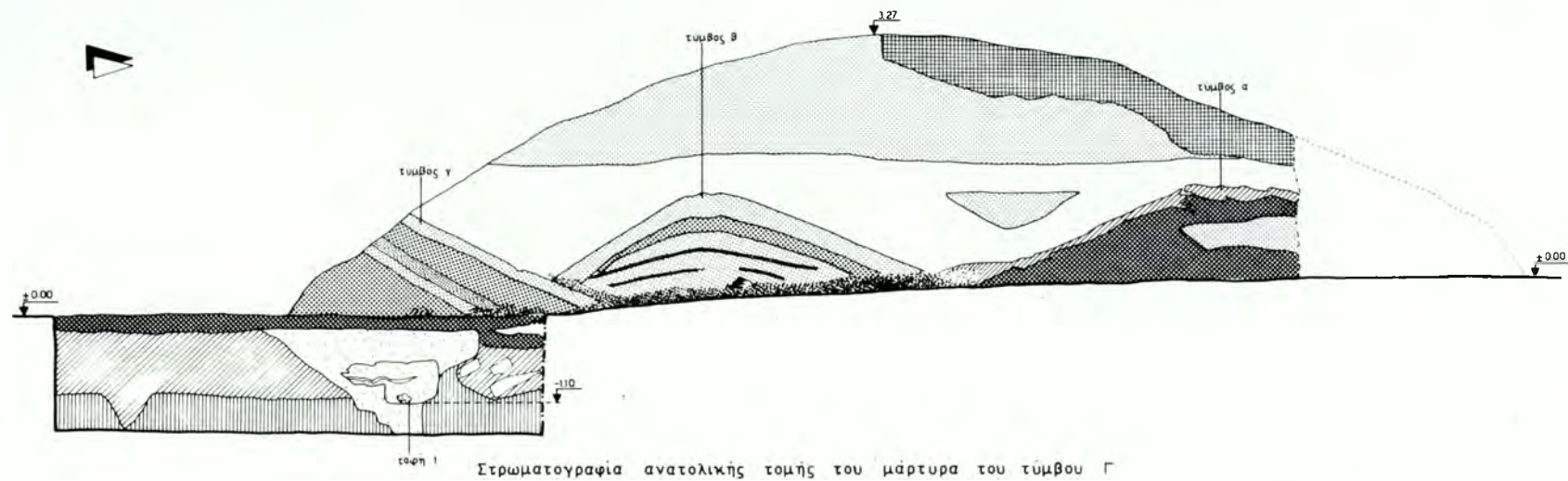
Κατάλογος κτερισμάτων

1. Πήλινη γυναικεία προτομή 9216 (Π ί ν. 54β)

Ύψ. 0,12, πλ. 0,10 μ. Λείπει το κάτω αριστερό τμήμα, που έχει συμπληρωθεί. Συγκολλημένη. Πηλός καστανέρυθρος. Επίχρυσμα λευκό, με επίθετο χρώμα πυρρόξανθο στα μαλλιά, ερυθρό στη στεφάνη, στα χείλη και στα βραχιόλια. Με μαύρο

δηλώνονται οι λεπτομέρειες των ματιών, ενώ τρεις μαύρες σταλαγματιές έχουν πέσει πάνω στο δεξί μάτι και στη ρίζα της μύτης. Οπή ανάρτησης στο πίσω μέρος του κρανίου.

Στο κεφάλι φορά ταινιωτή στεφάνη, την οποία καλύπτει εν μέρει λευκός πέπλος, που πέφτει προς τα πίσω και πάνω στους ώμους. Το δεξί χέρι φέρεται ανάμεσα στους μαστούς και το αριστερό

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- επιφανειακὸ
- ανοιχτοχρῶμο κοκκινέρυθρο
- σκούρο κοκκινέρυθρο
- κοκκινόμαυρο
- ασπρόχρωμα
- καστανομαυρο
- κόκκινο σκληρὸ
- καστανερυθρο
- πυρά
- επίχωση

Σχέδ. 44. Τῦμβος Γ. Τομές.

πάνω από τον αριστερό μαστό· και στα δύο χέρια κρατά από ένα ωοειδές αντικείμενο, όπως στην προτομή της τοιχογραφίας του τάφου Π, τύμβου Α, που επαναλαμβάνει πιστά τον τύπο της 9216. Ο τύπος αυτός αποδίδει πιθανότατα την Αφροδίτη και είναι διαδεδομένος στη Μακεδονία από τον 5ο αι. π.Χ.¹⁸⁶.

2. Ερυθρόμορφη πελίκη 9208

(Πίνα. 55α-β)

Ύψ. 0,20, διάμ. χείλους 0,133, διάμ. βάσης 0,102 μ. Πηλός ανοικτός καστανός. Γάνωμα μαύρο, μέτρια στιλπνό. Επίθετο λευκό χρώμα. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη σε τμήματα της πίσω όψης και στο χείλος.

Όψη Α: Κεφάλι Αριμασπού κατά τομή προς τα δεξιά, μεταξύ δύο αντικριστών προτομών γρυπών. Φορά υφασμάτινη καλύπτρα, που πάνω από το μέτωπο σχηματίζει λόφο φρυγικού σκούφου· γύρω από το πρόσωπο η καλύπτρα κοσμεύεται με μαύρη τρέχουσα σπείρα, ενώ στο υπόλοιπο ύφασμα υπάρχουν διάσπαρτοι τετράστιγμοι ρόδακες. Από τους κροτάφους κρέμεται οφιοειδής βόστρυχος. Στους ανορθωμένους γρύπες αποδίδονται οι λεπτομέρειες των φτερών με σειρά στιγμών, παράλληλες και σιγμοειδείς γραμμές· επίθετο λευκό χρώμα στα κερασφόρα κεφάλια.

Όψη Β: Στο μέσο, ένας βωμός πλαισιώνεται από δύο αντικριστές όρθιες ανδρικές μορφές με ιμάτιο. Πάνω από το βωμό κυκλικό αντικείμενο διακοσμημένο με σταυρό και τέσσερις στιγμές· πιθανότατα πρόκειται για τύμπανο που κρατούσε η αριστερή μορφή. Η δεξιά μορφή μάλλον σπένδει με το απλωμένο δεξί χέρι, όπου κρατεί

δυσδιάκριτο μικρό αγγείο. Εργασία πρόχειρη, σε αντίθεση με την Α όψη. Όμοια παράσταση σε ερυθρόμορφη υδρία της Ολύνθου, στο Πανεπιστήμιο του Mississippi. Ο Robinson¹⁸⁷ τη χρονολογεί στα 370-348 π.Χ., αν και αναγνωρίζει ότι το σχήμα του αγγείου ανήκει στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ.

Και στις δύο όψεις η παράσταση πλαισιώνεται από δύο οριζόντιες ζώνες με αστράγαλο. Όμοιο κόσμημα στο χείλος. Κάτω από την κάτω πρόσφυση των λαβών από δύο αντίνωτα ανθέμια. Το σχήμα και τα κυμάτια της βάσης έχουν αντιστοιχία σε αττικές πελίκες του Kertch¹⁸⁸, που χρονολογούνται γύρω στο 350-340 π.Χ. Στη δεκαετία αυτή οι πελίκες έχουν ελαφρά μικρότερη διάμετρο βάσης από τη διάμετρο της κοιλιάς, ενώ όσο προχωρεί προς το τέλος του 4ου αιώνα, η διάμετρος της βάσης μικραίνει και το αγγείο γίνεται ψηλότερο και λεπτότερο¹⁸⁹. Ίδιες αναλογίες με την πελίκη της Μηχανιώνας έχει η πελίκη 267 της Ολύνθου¹⁹⁰.

Το κεφάλι σαν κύριο θέμα στη μία ή και στις δύο όψεις ενός αγγείου συνηθίζεται πολύ στον 4ο αι. π.Χ.¹⁹¹. Συνδυασμένο με προτομή γρύπα ή με το θέμα της Β όψης απαντά σε πελίκες της Ολύνθου, με όμοια αστραγαλωτά πλαίσια¹⁹². Οι φρυγικοί σκούφοι των προτομών της Ολύνθου έχουν όμοια διακόσμηση με την προτομή της Νέας Μηχανιώνας και διαφέρουν ριζικά από τις ανάλογες απουλικές μορφές. Για πολλά από τα ερυθρόμορφα αγγεία της Ολύνθου, ο Robinson υποστήριξε επιτόπια κατασκευή, ο Beazley όμως αμφιβάλλει¹⁹³. Γεγονός είναι ότι στα ερυθρόμορφα αγγεία της Ολύνθου και της Νέας Μηχανιώνας ο πηλός έχει

¹⁸⁶ Olynthus XIV, πίν. 20, 5ου αι. π.Χ. Ίδιος τύπος τερακόττας ως προς την κόμμωση, την καλύπτρα και τη θέση των χεριών. Όμοιες βρέθηκαν και στη Νεάπολη της ανατολικής Μακεδονίας (Μουσείο Καβάλας): Φίλιππος (Εκδοτική Αθηνών), σ. 102, εικ. 60.

¹⁸⁷ Olynthus XIII, σ. 93-94, πίν. 57, αριθ. 42.

¹⁸⁸ K. Schefold, Kertcher Vasen, Berlin 1934, σ. 141, πίν. 22, Leningrad, αριθ. 392 και ιδίως 382.

¹⁸⁹ Πρβλ. ύστατες ερυθρόμορφες αττικές πελίκες γύρω στο 325 π.Χ. H. Thompson, Two Centuries of Hellenistic Pottery, Hesperia 3 (1934), σ. 333-344, εικ. 13-14.

¹⁹⁰ Olynthus V, πίν. 120, σ. 150.

¹⁹¹ Trendall - Cambitoglou, RVAp II, σ. 646-647, με σχετική βιβλιογραφία.

¹⁹² Olynthus V, σ. 150-151, πίν. 120-121, αριθ. 267-268.

¹⁹³ Ό.π. Κατά τον Beazley, ARV², σ. 1507, τα ολυνθιακά ερυθρόμορφα δεν παρουσιάζουν διαφορά πηλού και τεχνικής από τα αττικά.

την όψη του αττικού και δεν περιέχει μίκα, χαρακτηριστικό στοιχείο του χαλκιδικού πηλού από τους γεωμετρικούς ήδη χρόνους.

3. Ερυθρόμορφη κοτύλη 9207

(Π ί ν. 55γ-δ)

Ύψ. 0,104, διάμ. χείλους 0,107, διάμ. βάσης 0,048 μ. Συγκολλημένη και λίγο συμπληρωμένη. Πηλός καστανέρυθρος.

Σε κάθε όψη άτεχνη μορφή ιματιοφόρου νέου, πλαισιωμένη από όρθιες έλικες. Κάτω από κάθε λαβή χονδροειδές ανθέμιο. Στην κάτω επιφάνεια της βάσης δύο ομόκεντρες περιφέρειες κύκλων περικλείονται από δύο εξωτερικές ομόκεντρες ταινίες.

Η σύγκριση του σχήματος με άλλες αττικές κοτύλες οδηγεί στα μέσα του 4ου αι. και στην αρχή του β' μισού του¹⁹⁴. Το θέμα της μιας μορφής ανάμεσα σε έλικες με ανθέμιο, κάτω από τη λαβή, απαντά στην Όλυνθο από το α' μισό του 4ου αι., καθώς και στην κοτύλη αριθ. 1352 του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, που προέρχεται πιθανότατα από την Όλυνθο¹⁹⁵.

4. Αρυβαλλοειδές ληκύθιο 9211

(Π ί ν. 55ε-στ)

Ύψ. 0,117, διάμ. χείλους 0,035, διάμ. βάσης 0,048 μ. Πηλός ανοικτός καστανός. Γάνωμα μαύρο γυαλιστερό, απολεπισμένο σε όλο το αγγείο, εκτός από την κάτω επιφάνεια της βάσης. Κοσμεύεται με ερυθρόμορφο ανθέμιο από δεκατρία σχηματοποιημένα φύλλα, με το μεσαίο υπε-

ρυψωμένο. Δύο καμπύλα τόξα πλαισιώνουν το ανθέμιο.

Με βάση το σχήμα, χρονολογείται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.¹⁹⁶. Όμοια τελείως ληκύθια, ακόμη και στις λεπτομέρειες του ανθεμίου, έχουν βρεθεί στην Όλυνθο και χρονολογούνται στο β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.¹⁹⁷.

5. Χαλκιδικός κρατηρίσκος 9209

(Σ χ έ δ. 45· Π ί ν. 57α)

Ύψ. 0,13, διάμ. χείλους 0,08, διάμ. βάσης 0,067 μ. Συγκολλημένος και συμπληρωμένος στις λαβές, σε τμήματα της κοιλιάς και της βάσης. Πηλός καστανέρυθρος ανοικτός, γάνωμα θαμπό κόκκινο.

Το σχήμα θα μπορούσε κανείς να το χαρακτηρίσει πυξίδα, εάν δεν ήταν μικρότερη έκδοση μιας γνωστής κατηγορίας χαλκιδικών σταμνοειδών κρατήρων από τα Πυργαδίκια, κλασικών χρόνων¹⁹⁸. Με την ίδια ομάδα τον συνδέει και η διακόσμησή του: δύο ζώνες με εναλλάλτες γωνίες και κάτω οριζόντιο κλαδί με φύλλα ελιάς¹⁹⁹.

Ο κρατηρίσκος της Νέας Μηχανιώνας συνδέεται και με τα «προπερσικά» της Ολύνθου²⁰⁰ ως προς τη διακόσμηση και τον πηλό. Πρόκειται για εγχώρια χαλκιδική κεραμική με απλοποιημένη φυτική διακόσμηση και με συνεχή παραγωγή από τα υστεροαρχαϊκά χρόνια ως τον 4ο αι. π.Χ.²⁰¹.

6. Μελαμβαφές αττικό πινάκιο 9205

(Σ χ έ δ. 46· Π ί ν. 56α-δ)

Ύψ. 0,075, διάμ. χείλους 0,255, διάμ. βάσης 0,14 μ. Πηλός ωχρός, γάνωμα μαύρο στιλνό. Συ-

¹⁹⁴ The Athenian Agora XII, αριθ. 351, πίν. 17, γύρω στα 350-340 π.Χ. Ph. Zaphiropoulou, Vases peints du Musée de Salonique, BCH 94 (1970), σ. 429, εικ. 65, κοτύλη αριθ. 1352 του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, περίπου 350 π.Χ.

¹⁹⁵ Olynthus V, πίν. 99, αριθ. 154. Το ίδιο θέμα και στην παραπάνω κοτύλη 1352 του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης.

¹⁹⁶ The Athenian Agora XII, αριθ. 1139, γύρω στα 375-350 π.Χ., και 1140, γύρω στα 350-325 π.Χ. Η λήκυθος 9211, ως προς το σχήμα της κοιλιάς, τοποθετείται ανάμεσα στις δύο της Αγοράς.

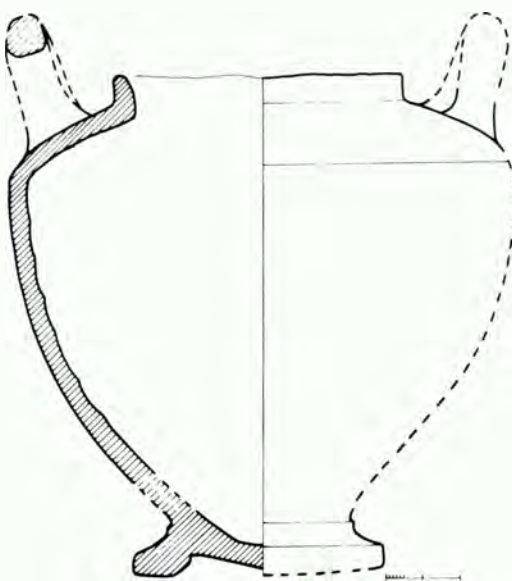
¹⁹⁷ Olynthus XIII, πίν. 103-106, σ. 146 κ.ε., ιδίως σ. 150 για τη χρονολόγηση. Πρβλ. ιδίως το αριθ. 114 (πίν. 105), πανομοιότυπο με της Μηχανιώνας.

¹⁹⁸ Ε. Γιούρη, Η κεραμική της Χαλκιδικής στον 4ο αιώνα π.Χ., Κέρνος, Τιμητική προσφορά στον καθηγητή Γεώργιο Μπακαλάκη, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 11-14: αγγεία της ομάδας «Πυργαδίκια» Χαλκιδικής. Εάν εξαιρεθεί το ψηλό πόδι, ο κρατηρίσκος 9209 έχει όμοιο σχήμα με τους κρατήρες των πινάκων 4 (3-4) και 6 (1).

¹⁹⁹ Γιούρη, ό.π., πίν. 3 (2). Olynthus XIII, πίν. 10, αριθ. 4-5.

²⁰⁰ Olynthus V, σ. 54.

²⁰¹ Βλ. σχετικά Ι. Βοκοτοπούλου, Τιμητικός τόμος Α. Καμπίτογλου (υπό εκτύπωση).

Σχέδ. 45. Χαλκιδικός κρατηρίσκος 9209.

γκολλημένο και συμπληρωμένο σε μικρά τμήματα. Στην αρχαιότητα είχε σπάσει στα δύο και συγκολληθεί με τη βοήθεια τεσσάρων ζευγών οπών και ισάριθμων μολύβδινων συνδέσμων, από τους οποίους σώζονται τμήματα μόνο δύο, στον πυθμένα και στο χείλος. Οι οπές είχαν ανοιχθεί με τρύπανο. Σε άλλο σημείο της περιφέρειας του χείλους δύο μικρές οπές σε απόσταση 0,04 μ. σώζουν τμήματα σιδερένιου στελέχους, ίσως λαβής ανάρτησης. Η κάτω επιφάνεια της βάσης και του δακτυλίου της άβαφες, όπως επίσης και μία περιφέρεια κύκλου κατά την ένωση του δακτυλίου με τον πυθμένα. Στην εσωτερική κάθετη πλευρά του δακτυλίου, καθώς και στην περιφέρεια του εδαφόχρωμου πυθμένα, υπάρχει από μία ταινία γανώματος²⁰².

Στο εσωτερικό εμπύεστη διακόσμηση: δύο ομόκεντρες περιφέρειες από διπλές σειρές γραμμιδίων, που πρέπει να έγιναν με μικρό κύλινδρο, περιβάλλουν ζώνη ανθεμίων εναλλάξ ανά δύο ενωμένων με τόξα και στο κέντρο σύμπλεγμα επτά ανθεμίων²⁰³.

Το σχήμα τοποθετεί το αγγείο στο β' ή γ' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.²⁰⁴, ενώ η διακόσμηση μάλλον στο β' τέταρτο, συμβατικά λοιπόν γύρω στο 350 π.Χ., όπου οδηγούν και οι αναλογίες ύψους-διαμέτρου σε σύγκριση με τα πινάκια της Αγοράς των Αθηνών.

Χρονολόγηση

Η συνεκτίμηση της χρονολόγησης των κτερισμάτων του τάφου 1 οδηγεί στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. ή τις αρχές του γ' τέταρτου. Το γεγονός ότι δύο τουλάχιστον από τα αγγεία (αριθ. κατ. 2-3) προέρχονται πιθανώς από εργαστήρια της Ολύνθου προσθέτει το έτος 348 π.Χ. σαν μία βάση χρονολόγησης πριν από τη χρονιά καταστροφής της Ολύνθου.

7. Μελαμβαφής χαμηλή κύλιξ 9206

(Σ χ έ δ. 46· Π ί ν. 57β-γ)

Ύψ. 0,043, διάμ. χείλους 0,105, διάμ. βάσης 0,067 μ. Πηλός ανοικτός καστανός. Γάνωμα μαύρο, όχι ιδιαίτερα στιλπνό, απολεπισμένο κατά τόπους. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη κατά τη μία λαβή και τμήματα της περιφέρειας. Στην κάτω επιφάνεια του πυθμένα, ομόκεντροι κύκλοι και ταινίες γύρω από την κεντρική στιγμή. Στο εσωτερικό, μικρό σύμπλεγμα τεσσάρων ανθεμίων στο κέντρο.

Το σχήμα οδηγεί στα μέσα του α' μισού του 4ου αι. π.Χ.²⁰⁵.

8. Μελαμβαφές φιαλίδιο 9210

(Σ χ έ δ. 46· Π ί ν. 57δ)

Ύψ. 0,027, διάμ. χείλους 0,083, διάμ. βάσης 0,047 μ. Πηλός καστανός, γάνωμα μαύρο, απολεπισμένο, από το οποίο εξαιρούνται και μένουν άβαφα η κάτω επιφάνεια της βάσης, η ζώνη κατά την ένωση βάσης με το σώμα του φιαλιδίου και η κάτω περιφέρεια της βάσης. Το χείλος κλίνει προς τα μέσα.

Τα συγγενέστερα προς το 9210 φιαλίδια της Αγοράς των Αθηνών χρονολογούνται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.²⁰⁶.

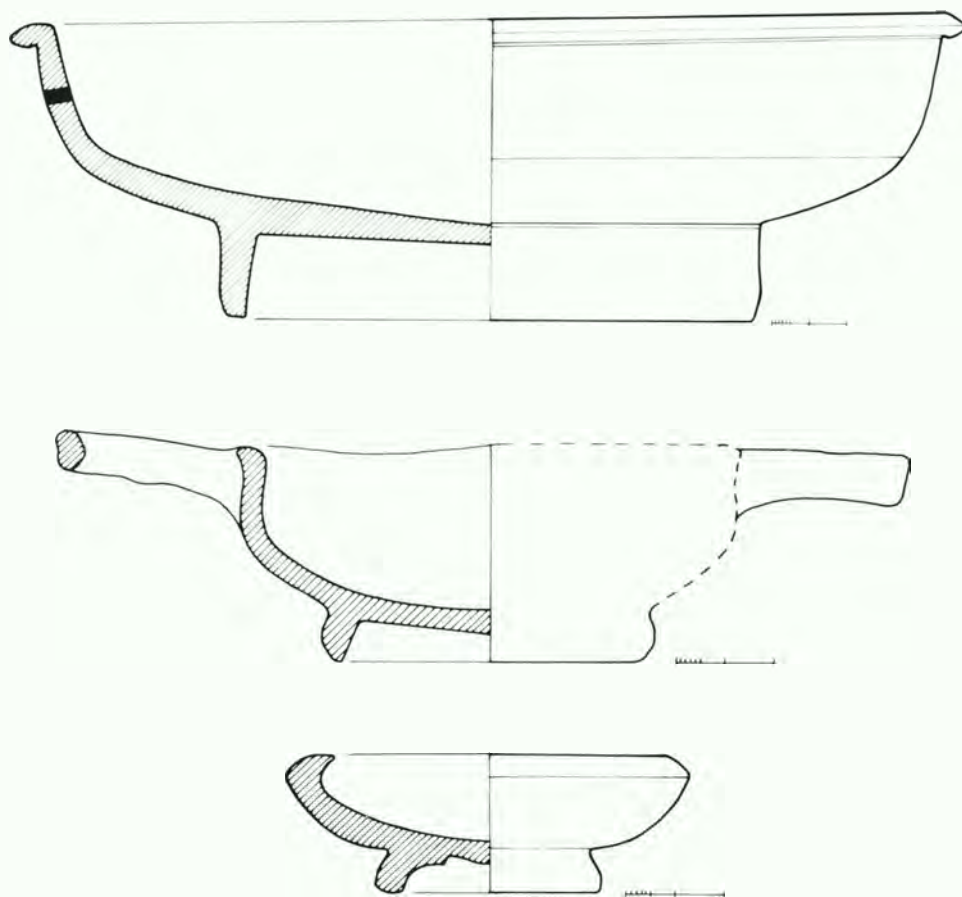
²⁰² Η διακόσμηση αυτή του πυθμένα απαντά σε αττικά πινάκια του α' μισού του 4ου αι. π.Χ. Βλ. σχόλια για τον αριθ. 803 του Athenian Agora XII, γύρω στο 380 π.Χ.

²⁰³ Πολύ συγγενική διακόσμηση έχει το πινάκιο αριθ. 805 της Αγοράς, του 375-350 π.Χ. The Athenian Agora XII, πίν. 58 και το όμοιας χρονολόγησης αριθ. 1053, πίν. 59.

²⁰⁴ Πρβλ. σχήματα των αριθ. 803-806 της Αγοράς, ό.π., πίν. 32, εικ. 8.

²⁰⁵ Ό.π., πίν. 21, αριθ. 558-561 και πίν. 31, αριθ. 761-762.

²⁰⁶ Ό.π., αριθ. 829, εικ. 8, γύρω στο 350 π.Χ.

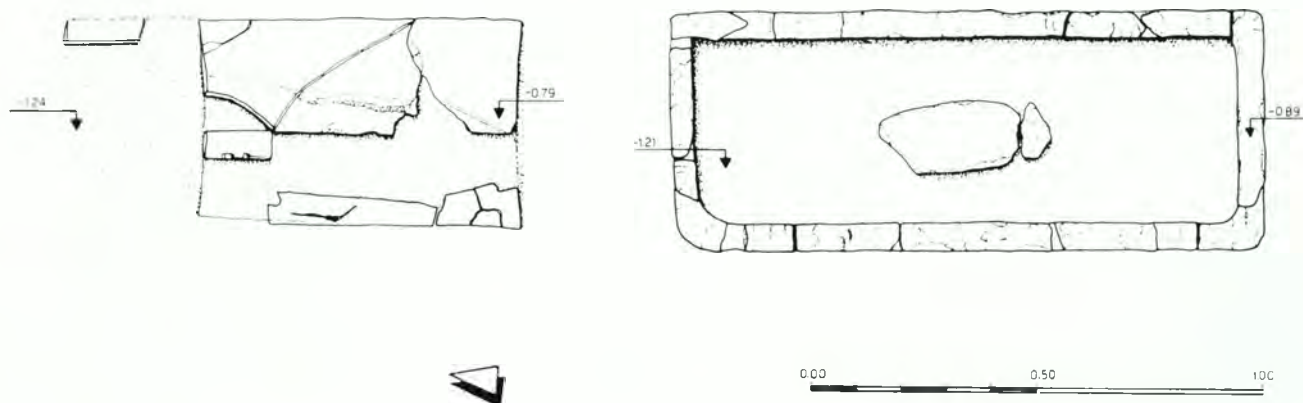
Σχέδ. 46. Μελαμπαφές πινάκιο 9205, μελαμπαφής κύλιξ 9206 και μελαμπαφές φιαλίδιο 9210.

ΤΑΦΟΣ 2 (Σ χ έ δ. 47)

Βρέθηκε στη νότια περιφέρεια του τύμβου, σε βάθος 1 μ. Προσανατολισμός Β.-Ν. Μήκ. 1, πλ. 0,46, ύψ. 0,45 μ. Δάπεδο από πατημένο κόκκινο χώμα. Κατεστραμμένη η βόρεια πλευρά του, απ' όπου συλήθηκε. Οστά σκορπισμένα έξω από τον τάφο.

ΤΑΦΟΣ 3 (Σ χ έ δ. 47)

Στη νοτιοδυτική περιφέρεια του τύμβου στο ίδιο βάθος με τον τάφο 2, εντοπίστηκε μονόλιθη παιδική σαρκοφάγος από γκριζοπράσινο λίθο, χωρίς κάλυμμα και συλημένη, μήκ. 1,34, πλ. 0,53 και βάθ. 0,40 μ. Πάχ. τοιχωμάτων 0,07 μ. Εσωτερικά όλες οι γωνίες ήταν καμπύλες και το δάπεδο είχε κλίση προς το κέντρο, όπου υπήρχε μία οπή φραγμένη με δύο ανισομεγέθεις πλάκες. Κατά 0,30 μ. χαμηλότερα από το χείλος, υπήρχε από μία οπή στις μακριές πλευρές, σε απόσταση 0,32 και 0,20 μ. από τη μία στενή πλευρά. Η σαρκοφάγος βρέθηκε τελειώς συλημένη. Περίπου 0,50 μ. ψηλότερα από αυτή και μέσα στο σκούρο καστανό πρώτο στρώμα της αρχαίας επιφάνειας, βρέθηκε η πυρά εν α γ ι σ μ ο ύ ΙΙ πάνω σε ακανόνιστη στρώση από μικρές πέτρες. Διαμέτρου 0,70 και πάχους 0,20 μ., περιείχε λίγα οστά και τα καμένα θραύσματα μίας οινόχους και μίας φιάλης.

Σχέδ. 47. Τύμβος Γ. Τάφοι 2 και 3. Κατόψεις.

Π.1. Μελαμβαφής τριφυλλόστομη οinoχόη 9213
(Π ί ν. 58α)

Ύψ. 0,145, διάμ. χείλους 0,025, διάμ. βάσης 0,06 μ. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη σε μικρό τμήμα της κοιλιάς και της λαβής. Ο πηλός είναι γκριζός από την καύση, το γάνωμα μαύρο στιλπνό, απολεπισμένο κατά τόπους. Έχει ανάγλυφο δακτύλιο στη βάση του λαιμού και η κάτω επιφάνεια είναι άβαφη.

Όμοιες μελαμβαφείς οinoχόες έχουν βρεθεί στην Όλυνθο²⁰⁷ (α' μισό του 4ου αι. π.Χ.).

Π.2. Μελαμβαφής φιάλη 9215

(Σ χ έ δ. 48· Π ί ν. 58γ-δ)

Ύψ. 0,041, διάμ. χείλους 0,105, διάμ. βάσης 0,053 μ. Συμπληρωμένη σε μεγάλο τμήμα του σώματος. Πηλός καστανός. Γάνωμα απολεπισμένο, δε φθάνει ως το δακτύλιο της βάσης που εξαιρείται από το γάνωμα, όπως και όλη η κάτω επιφάνεια του αγγείου.

Χρονικά ανήκει στο β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.²⁰⁸.

Η ε ν α γ ι κ ή π υ ρ ά Ι βρέθηκε στο κέντρο του τύμβου, σε απόσταση 3 μ. από τους τάφους Ι και 3, 1 μ. ψηλότερα από αυτούς, στην επιφάνεια του εδάφους κατά την αρχαιότητα. Μάλλον θα σχετίζεται με τη λατρεία νεκρού άλλου λακκοειδούς τάφου, από αυτούς που συλήθηκαν και καταστράφηκαν από τις σήραγγες των αρχαιοκάπηλων. Διαμέτρου 0,50 και πάχους 0.05 μ., περιείχε λίγα καμένα οστά ζώων και δύο θραυσμένα και καμένα αγγεία.

Ι.1. Μελαμβαφής τριφυλλόστομη οinoχόη 9212
(Σ χ έ δ. 48· Π ί ν. 58β)

Ύψ. 0,164, διάμ. βάσης 0,05, διάμ. χείλους 0,02 μ. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη. Πηλός

γκριζός, επιφάνεια φθαρμένη και απολεπισμένη.

Ίχνη σπειροειδούς κοσμήματος στον ώμο.

Όπως και της πυράς ΙΙ, συγκρίνεται με οinoχόες της Όλύνθου, απ' όπου πιθανότατα προερχόταν.

²⁰⁷ Olynthus XIII, αριθ. 298, πίν. 153.

²⁰⁸ The Athenian Agora XII, πίν. 33, αριθ. 882.

1.2. Μελαμβαφής κύλιξ 9214

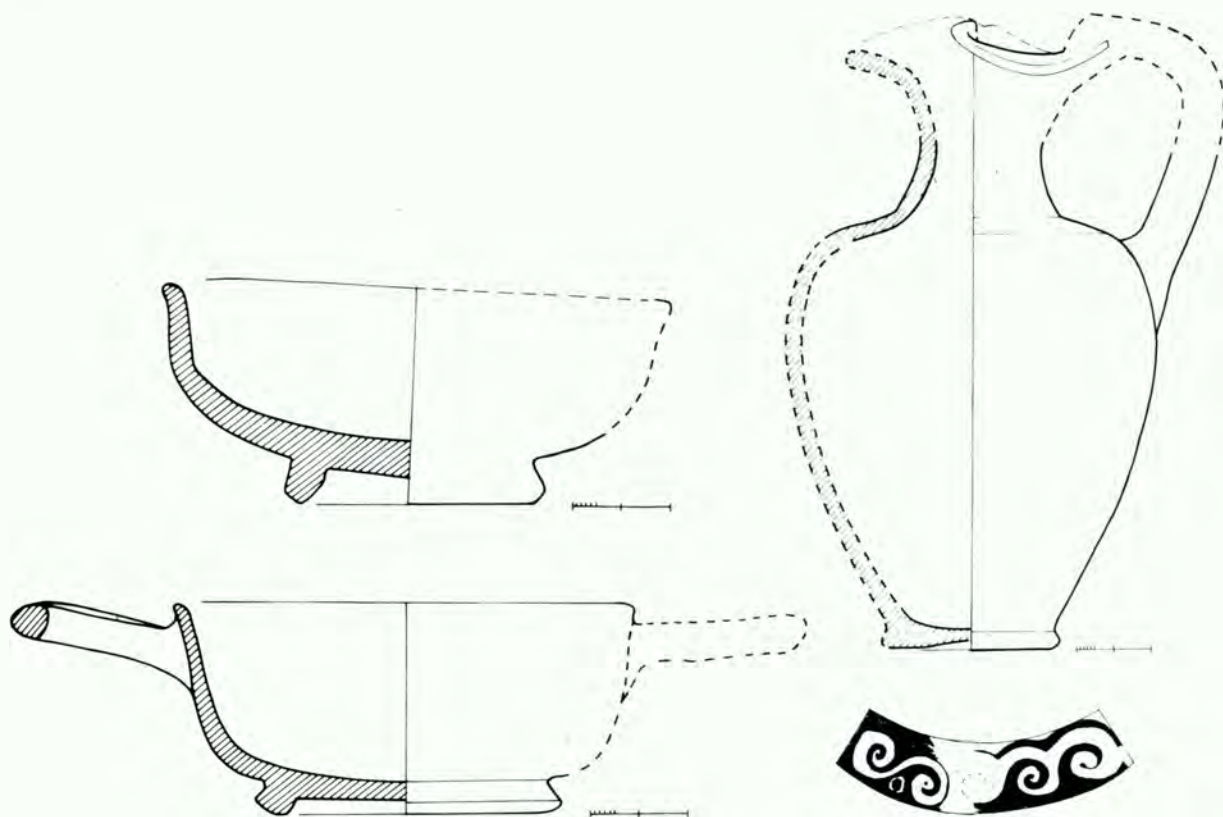
(Σ χ έ δ. 48· Π ί ν. 58ε)

Ύψ. 0,43, διάμ. χείλους 0,09, διάμ. βάσης 0,064 μ. Συγκολλημένη και συμπληρωμένη στις δύο λαβές και τμήμα της περιφέρειας. Στο κέντρο

της άβαφης κάτω επιφάνειας της βάσης μαύρη περιφέρεια κύκλου.

Η σύγκριση με όμοιου σχήματος κύλικες της Αγοράς των Αθηνών οδηγεί στο β' τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.²⁰⁹.

Και οι δύο πυρές του τύμβου Γ περιείχαν τα ίδια αγγεία μαζί με οστά ζώων: μία οινόχρη για το κρασί και μία φιάλη ή κύλικα για τη χοή. Η χρονολόγηση των αγγείων αυτών ενισχύει την άποψη ότι ο τάφος 1 δεν πρέπει να είναι νεότερος του 348 π.Χ., συμβατικά δηλαδή πρέπει να τον τοποθετήσουμε γύρω στο 350 π.Χ. Επομένως, ο τύμβος Γ ήταν αρχαιότερος από τους Α και Β. Τα αγγεία μαζικής παραγωγής που απαντούν στον τύμβο Γ, απουσιάζουν από τους Α και Β, όπου αντίθετα μαρτυρείται μια σημαντική άνοδος του βιοτικού επιπέδου και μια εισροή νέων αγαθών και εθίμων, άγνωστων στους ταπεινούς ενταφιασμούς του τύμβου Γ. Το μόνο κοινό στοιχείο που τους ενώνει είναι ο τεχνητός ταφικός τύμβος, ενώ οι αντιθέσεις αντικατοπτρίζουν την κοινωνική κατάσταση πριν και μετά από ένα σημαντικό γεγονός, που σημάδεψε την ιστορία τόσο της Χαλκιδικής όσο και της πόλης όπου ανήκαν οι τύμβοι²¹⁰

Σχέδ. 48. α) Πυρά II. Μελαμβαφής φιάλη 9215, β-γ) Πυρά I. Μελαμβαφής οινόχρη 9212 και μελαμβαφής κύλιξ 9214.

²⁰⁹ Ό.π., πίν. 24, αριθ. 558, 561, πίν. 31, αριθ. 759, 761.

²¹⁰ Βλ. παρακάτω, σ. 113-114.

ΟΙ ΑΡΧΑΪΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΩΝ ΤΥΜΒΩΝ

Οι ταφικοί τύμβοι της Νέας Μηχανιώνας υψώνονταν μέσα στο χώρο γνωστού από παλιότερες ανασκαφές αρχαίου νεκροταφείου αρχαϊκών και κλασικών χρόνων. Η ανασκαφή των τύμβων και οι εργασίες τοποθέτησης δικτύου ύδρευσης μετά την κατασκευή της δεξαμενής, υπήρξαν αφορμή για τον εντοπισμό άλλων πέντε τάφων. Οι τάφοι V-VII βρέθηκαν στο εσωτερικό του τύμβου Β, μετά από δοκιμαστικές τομές, ενώ τρεις άλλοι (τάφοι VIII-X) αποκαλύφθηκαν στο χαντάκι για το σωλήνα ύδρευσης, σε απόσταση 50-100 μ. βόρεια από τον τύμβο Β.

ΤΑΦΟΣ V (Πί ν. 59α-β)

Σε απόσταση 1,20 μ. δυτικά από τον τάφο IV, δηλαδή ανάμεσα σ' αυτόν και στην πυρά του, σε βάθος 1,50 μ. κάτω από το πατημένο δάπεδο του τύμβου Β, ανασκάφηκε ο λακκοειδής παιδικός τάφος V. Το δάπεδό του ήταν στο ίδιο βάθος με του τάφου IV και είχε περίπου την ίδια κατεύθυνση με εκείνον. Αρχικά, είχε ανοιχθεί στο στερεό ασπρόχρωμα ένας μεγαλύτερος ορθογώνιος λάκκος και σε βάθος 1,20 μ. έγινε η ανόρυξη τάφου, μήκ. 1, πλ. 0,50 και βάθ. 0,23 μ. Σώθηκε μόνο το κάτω μισό του σκελετού νηπίου²¹¹. Το κεφάλι ήταν τοποθετημένο προς τα βορειοδυτικά.

Ένα μεγάλο πινάκιο ανεστραμμένο κάλυπτε τους μηρούς και τις κνήμες του νηπίου, καθώς και μία υδρίσκη τοποθετημένη ανάμεσα στους μηρούς. Πάνω στο πινάκιο είχε αποτεθεί ένα μικρό εξάλειπτρο και δίπλα του ένας σκύφος αναποδογυρισμένος. Μία οinoχόη είχε γείρει στο δεξί μέρος της λεκάνης και πολλά χάλκινα κοσμήματα ήταν διάσπαρτα δίπλα της, πάνω δηλαδή στην κοιλιά του νηπίου.

Κατάλογος κτερισμάτων

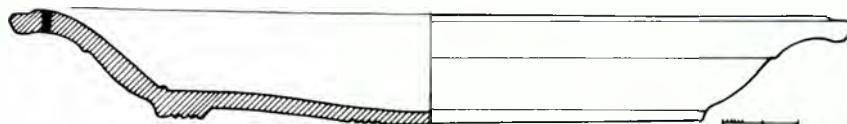
1. Πινάκιο 7609

(Σχ έ δ. 49· Πί ν. 60α-β)

Ύψ. 0,025, διάμ. 0,225 μ. Συγκολλημένο και ελάχιστα συμπληρωμένο. Πηλός ωχροκάστανος. Γάνωμα στιλπνό πορτοκαλί. Στο χείλος, ζεύγος οπών χρησίμευε για την ανάρτηση. Στην κάτω ε-

πιφάνεια, γύρω από το κέντρο και στο δακτύλιο της βάσης εγχάρακτες ομόκεντρες περιφέρειες κύκλων.

Όμοιο πινάκιο βρέθηκε στον αρχαϊκό αποθήκη του Ηραίου της Δήλου²¹². Η επιφάνειά του είναι καστανή, καλά γυαλισμένη, ο πηλός κόκκινος· θεωρήθηκε αττικό πινάκιο, στα σύγχρονα όμως υστεροαρχαϊκά αττικά²¹³ δε βρίσκουμε το ανοι-

Σχέδ. 49. Πινάκιο 7609.

²¹¹ Μήκ. μηριαίου 0,175 και κνήμης 0,11 μ.

²¹² Ch. Dugas, Les vases de l'Héraion, Délos X, Paris 1928, σ. 186, αριθ. 639, πίν. XLII.

²¹³ The Athenian Agora XII, πίν. 36, αριθ. 1003, γύρω στα 520-500 π.Χ. Συγγενέστερο σχήμα, αλλά ψηλότερο, έχει το πινάκιο αριθ. 1008, γύρω στα 480-450 π.Χ.

κτό ή σκούρο πορτοκαλί γάνωμα των πινακίων της Δήλου και της Μηχανιώνας. Το συναντάμε και σε άλλα μονόχρωμα πορτοκαλιά αγγεία που έχουν βρεθεί στη Μακεδονία²¹⁴. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η κεραμική αυτή συνεχίζει τόσο στο χρώμα όσο και στην τελειότητα της τεχνικής τα λεπτεπίλεπτα πορτοκαλιά υπογεωμετρικά και πρώιμα αρχαϊκά «ιωνικά» μονόχρωμα, που αφθονούν στους οικισμούς της περιοχής της Θεσσαλονίκης²¹⁵. Την προέλευσή τους θα πρέπει ίσως να αναζητήσουμε στην παραλία του Θερμαϊκού ή στη Χαλκιδική.

2. Υδρίσκη 7608

(Π ί ν. 60γ)

Ύψ. 0,048, διάμ. χείλους 0,034 μ. Λείπει η μία οριζόντια λαβή. Πηλός κίτρινος, γάνωμα μαύρο θαμπό, απολεπισμένο.

Κορινθιακής κατασκευής, όπως δείχνει ο πηλός και ανάλογα ευρήματα από κορινθιακά ιερά²¹⁶. Τα μικροσκοπικά ομοιώματα αγγείων βρίσκονται συχνά σε παιδικούς τάφους, παιχνίδια των μικρών νεκρών, αλλά και ως αναθήματα στα ιερά.

3. Κορινθιακό εξάλειπτρο 7607

(Π ί ν. 60δ)

Ύψ. 0,03, διάμ. 0,08, διάμ. βάσης 0,055 μ. Πηλός κιτρινωπός, γάνωμα μαύρο θαμπό εξίτηλο, χρώματα κόκκινο και καστανό. Σώζεται ακέραιο. Στην επάνω επιφάνεια καστανές και κόκκινες γραμμές πλαισιώνουν την κύρια διακοσμητική ζώνη με τα κισσόφυλλα· δύο ταινίες στο εσωτερικό του χείλους, μία γύρω από τη βάση και μία λεπτότερη γύρω από το μέσο ύψος του αγγείου. Στο εσωτερικό ερυθρή ταινία περιβάλλει κεντρική ίδιου χρώματος κουκίδα.

Το εξάλειπτρο είναι απαραίτητο κτέρισμα των τάφων του 6ου ή 5ου αι. στην κεντρική Μακεδονία, είτε αυτούσιο κορινθιακό είτε σε τοπική απομίμηση. Προφανώς σχετίζεται με τα νεκρικά έθιμα.

4. Μελανόμορφος σκύφος 7605

(Π ί ν. 61α)

Ύψ. 0,088, διάμ. χείλους 0,137, διάμ. βάσης 0,085 μ. Ακέραιο. Πηλός καστανοκίτρινος, γάνωμα μαύρο στιλπνό, κατά τόπους απολεπισμένο. Επίθετο λευκό χρώμα σε λίγες λεπτομέρειες. Το εσωτερικό μελαμβαφές· η βάση άβαφη. Σε κάθε όψη, στη μεταξύ των λαβών διακοσμητική ζώνη, εικονίζεται ένα λιοντάρι ανάμεσα σε αναιμικά ανθέμια, που οι μίσχοι τους ξεκινούν από τις λαβές.

Εργασία πρόχειρη του ύστατου αττικού μελανόμορφου ρυθμού. Το σχήμα οδηγεί στους χρόνους γύρω στο 480 π.Χ.²¹⁷.

5. Μελανόμορφη οινόχρη 7606

(Π ί ν. 61β)

Ύψ. 0,133 μ. Ακέραιη. Πηλός ωχροκάστανος. Γάνωμα μαύρο στιλπνό, υπόλευκο επίχρισμα στην κύρια παράσταση των ώμων· το υπόλοιπο αγγείο μελαμβαφές. Ακτίνες ξεκινούν από οριζόντια ταινία στη βάση του λαιμού. Εικονίζεται Διόνυσος ανακεκλιμένος, ανάμεσα σε κλήμα με σταφύλια. Με εγχαράξεις αποδίδονται οι λεπτομέρειες, γενικά όμως η εργασία είναι χονδροειδής, του ύστατου μελανόμορφου ρυθμού των αρχών του 5ου αι. π.Χ.

6. Χάλκινο αμφικωνικό περίαπτο 7613

(Σ χ έ δ. 50· Π ί ν. 61γ)

Μήκ. 0,09 μ. Ακέραιο. Πάτινα σκούρα πράσινη.

²¹⁴ Στους τάφους π.χ. της Σίνδου βρέθηκαν φιαλίδια και πρόχοι με αυτό το γάνωμα, και στους τάφους της Τούμπας Θεσσαλονίκης μόνωτες φιάλες και εξάλειπτρα: Δεσποίνη κ.ά., Σίνδος, σ. 226, αριθ. 361. Οδηγός της έκθεσης «Θεσσαλονίκη», 1986, σ. 91, εικ. 74.

²¹⁵ Μεγάλες ποσότητες από αυτή την κεραμική βρέθηκαν π.χ. στη Θεσσαλονίκη, στο Καραμπουρνάκι (αδημοσίευτη). Η πορτοκαλιά ιωνίζουσα κεραμική, κυρίως σκύφοι, δεν αποκλείεται εξάλλου να συνεχίζει τα μονόχρωμα υπογεωμετρικά «glazed ware», που αποτελούν επιβίωση των μονόχρωμων υστερομυκηναϊκών και υπομυκηναϊκών σκύφων, με το σκούρο πορτοκαλί ερυθρό γάνωμα και τον ανοικτόχρωμο ή κόκκινο πηλό: Chr. Podzuweit, Spätmykenische Keramik von Kastanas, JbZMusMainz 26 (1979), σ. 213, εικ. 21, 9.

²¹⁶ Perachora II, πίν. 123, αριθ. 3259-3262 και σ. 290-291.

²¹⁷ The Athenian Agora XII, αριθ. 578, γύρω στο 480 π.Χ.

Οι δύο κοίλοι κώνοι ενώνονται σε οξεία γωνία και το σωληνωτό στέλεχος της λήγει σε εγκάρσιο ταινιωτό δακτύλιο· από ένας μικρότερος εγκάρσιος δακτύλιος υπάρχει στη γένεση κάθε κώνου. Διάτρητο κατά μήκος.

Το περίαπτο αυτό αποτελεί εξέλιξη της απλής αμφικωνικής χάνδρας. Ανήκει στην οικογένεια των μακεδονικών χαλκών και η παραλλαγή με τους δύο εγκάρσιους δακτυλίους θεωρείται χαλκιδική²¹⁸.

7. Χάλκινο σταυρόσχημο κομβίο 7614

(Σ χ έ δ. 50· Π ί ν. 61γ)

Διάμ. 0,03 μ. Επιφάνεια φθαρμένη. Πίσω, καμπύλη ταινιωτή θηλιά στερεώνεται στα άκρα δύο κεραίων.

Τα σχήματος σταυρού της Μάλτας κομβία θεωρούνται σπάνια μεταξύ των μακεδονικών χαλκών, ενώ συνηθίζονται πολύ στα κεντρικά Βαλκάνια²¹⁹.

8. Χάλκινο διάτρητο κομβίο 7615

(Σ χ έ δ. 50· Π ί ν. 61γ)

Διάμ. 0,037, ύψ. 0,015 μ. Γύρω από το κεντρικό ημισφαιρικό έξαρμα, διάτρητες λοξές ακτίνες. Πίσω, δύο κάθετα διασταυρωμένες ταινίες στερεώνονται στην περιφέρεια του κόμβου.

Παρόμοια έχουν βρεθεί στην Αμφίπολη, Όλυνθο, Τρίλοφο κ.α., όχι πριν από τον 6ο αι., ενώ στα Βαλκάνια απαντούν από τους γεωμετρικούς χρόνους²²⁰.

9. Χάλκινο ομοίωμα διπλού πέλεκυ 7616

(Σ χ έ δ. 50· Π ί ν. 61γ)

Μήκ. 0,065, πλ. 0,043 μ. Το ένα πτερύγιο θραυσμένο στα άκρα του. Στο οριζόντιο στέλεχος, μεταξύ των δύο πτερυγίων, κυλινδρική οπή. Ο τύπος του πέλεκυ είναι νοτιοελληνικός²²¹. Στη Μακεδονία απαντούν τα ομοιώματα διπλών πελέκων από τους πρωτογεωμετρικούς χρόνους²²².

10. Ζεύγος χάλκινων κρίκων 7617

(Π ί ν. 61δ)

Διάμ. 0,03 μ. Περασμένοι ο ένας μέσα από τον άλλο, φέρουν κολλημένα στην περιφέρειά τους τρία χάλκινα σφαιρίδια, συμμετρικά τοποθετημένα.

Όμοιοι βρέθηκαν στην Όλυνθο, Τρίλοφο, Μεσημέρι, Ποτειδαία κ.α., και συνήθως θεωρείται ότι ήταν εξαρτήματα του χαλινού των αλόγων²²³.

11. Επτά χάλκινοι κρίκοι 7618-7623

(Π ί ν. 61δ)

Διάμ. 0,025-0,027 μ. Οι τέσσερις ακέραιοι, οι υπόλοιποι σε τεμάχια, κυκλικής τομής.

12. Δύο χάλκινα ψέλια 7624-7625

(Σ χ έ δ. 50· Π ί ν. 61δ)

Διάμ. 0,085-0,088 μ. Βρέθηκαν περασμένα το ένα μέσα στο άλλο. Ανοικτού τύπου, έχουν επίπεδη τρίπλευρη απόληξη με εγκάρσιο ανάγλυφο δακτύλιο.

Χρονολόγηση

Με βάση τα αττικά αγγεία, ο τάφος V χρονολογείται στο προχωρημένο α' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Είναι ιδιαίτερα σημαντικός γιατί προσφέρει ασφαλή χρονολόγηση σε ομάδα μακεδονικών χαλκών,

²¹⁸ Δεκάδες τέτοιες χάνδρες βρέθηκαν στην Όλυνθο, ακόμη και σε στρώματα του 4ου αι. π.Χ. (τύπος IV του Robinson, Olynthus X, σ. 61-66) και αρκετές σε άλλες τοποθεσίες της Χαλκιδικής, δύο στην Τσαουζίτσα, καμιά στη δυτική Μακεδονία. Βλ. ανάλυση του τύπου και βιβλιογραφία στον J. Bouzek, Graeco-Macedonian Bronzes, Praha 1973, σ. 114-116, τύπος G.

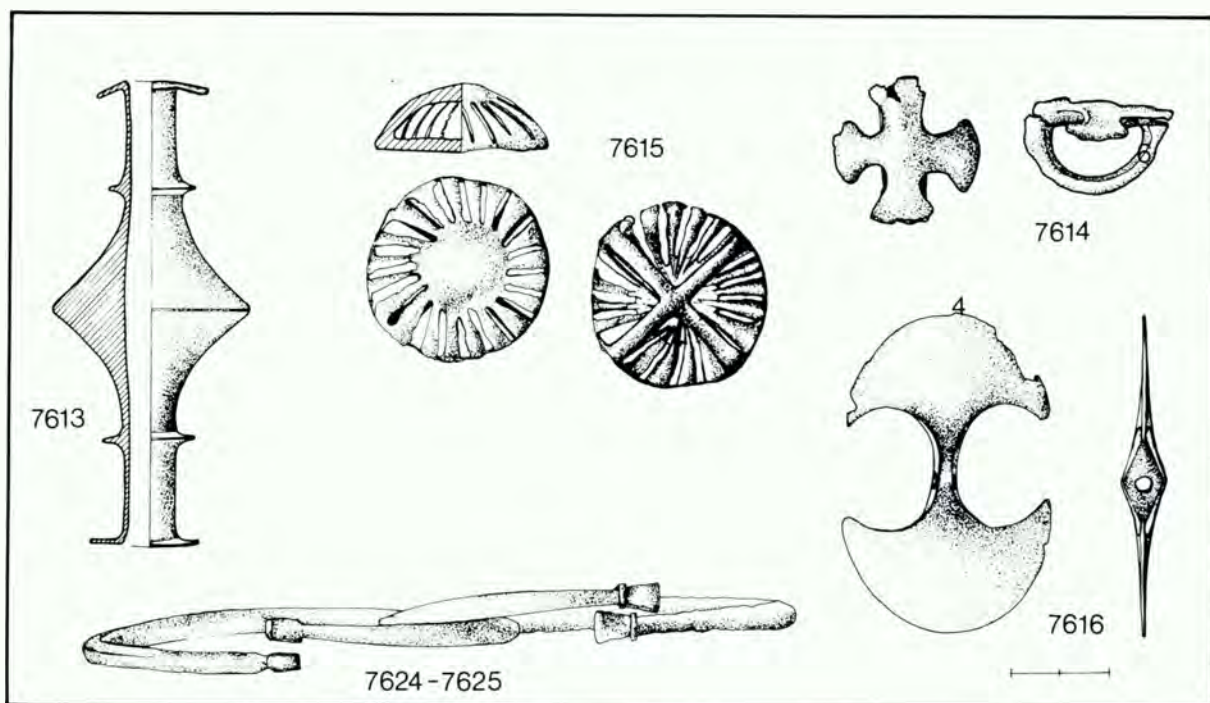
²¹⁹ Bouzek, σ. 143-144, ομάδα G.

²²⁰ Ό.π., σ. 144, ομάδα H1.

²²¹ Ό.π., σ. 148.

²²² Βλ. παράδειγμα Βεργίνας, Ανδρόνικος, Βεργίνα I, σ. 118-151, εικ. 87 και Σπηλαίου Γρεβενών, Αικ. Ρωμιοπούλου, AAA IV (1971), σ. 40, εικ. 7. Όμοιος πέλεκυς με της Μηχανιώνας βρέθηκε στην Αμφίπολη, Bouzek, σ. 154, εικ. 48,8.

²²³ Ό.π., σ. 159, ομάδα E.

Σχέδ. 50. Μακεδονικά χαλκά.

που όμοιά τους προέρχονταν και από άλλα σημεία της Χαλκιδικής, χωρίς ανασκαφικά δεδομένα, εκτός από την Όλυνθο, όπου όμως δεν υπήρχε βεβαιότητα για την παραγωγή τους μετά τον 6ο αι.²²⁴. Με τον τάφο V και τους επόμενους της Νέας Μηχανιώνας εξακριβώνεται ότι και στον 5ο αι. ακόμη συνεχιζόταν η παραγωγή και χρήση των μακεδονικών χαλκών.

ΤΑΦΟΣ VI (Πί ν. 62α-β)

Σε απόσταση 1,20 μ. βόρεια από τον τάφο V εντοπίστηκε ορθογώνιος λάκκος, μήκ. 2,60 μ., που είχε την ίδια, ΒΔ.-ΝΑ., κατεύθυνση με τους τάφους IV και V. Σε βάθος 1,60 μ. από το στερεό, ανοίχθηκε μέσα στο λάκκο ο ορθογώνιος τάφος VI, μήκ. 2,10, πλ. 0,76 και βάθ. 0,40 μ. Το δάπεδό του ήταν 0,50 μ. βαθύτερα από των τάφων IV και V. Ο σκελετός είχε μήκος 1,50 μ.²²⁵ και το κεφάλι του ήταν προς τη βορειοδυτική στενή πλευρά. Κάτω και γύρω από το σκελετό, σκούρα καστανά ίχνη αποσαθρωμένου ξύλου σχημάτιζαν ένα ορθογώνιο, πλ. 0,48 μ., ό,τι απέμεινε από ξύλινο φορείο ή χαμηλή κλίνη, πάνω στην οποία είχαν αποθέσει το νεκρό. Στο ύψος του δεξιού του χεριού ήταν αναποδογυρισμένος, εν μέρει πάνω στη λεκάνη, μεγάλος μελανόμορφος σκύφος και αμέσως πιο κάτω, δίπλα στο δεξιό μηρό, μία οινόχρη. Ανάμεσα στα μηριαία τοποθετήθηκε ανάποδα μία μόνωτη φιάλη γύρω της και στο κάτω μέρος της λεκάνης, ποικίλα χάλκινα κοσμήματα μακεδονικού τύπου.

²²⁴ Ό.π., σ. 175.

²²⁵ Μήκ. μηριαίου 0,40, κνήμης 0,33 μ.

Κατάλογος κτερισμάτων

1. Μελανόμορφος σκύφος 7610

(Σ χ έ δ. 51· Π ί ν. 63α)

Ύψ. 0,142, διάμ. χείλους 0,19 μ. Συγκολλημένος. Πηλός ωχροκάστανος. Γάνωμα μαύρο στιλπνό, επίθετο λευκό χρώμα. Εσωτερικά εξαιρείται από το γάνωμα περιφέρεια στο χείλος και κυκλική επιφάνεια στον πυθμένα, όπου γράφεται κύκλος γύρω από την κεντρική στιγμή. Εξωτερικά, γύρω από το χείλος δύο σειρές στιγμών μεταξύ δύο ταινιών γανώματος.

Μεταξύ των λαβών, στην κύρια διακοσμητική ζώνη, επαναλαμβάνεται η ίδια σκηνή στις δύο όψεις: στο μέσο, καθισμένος σε δίφρο, εικονίζεται γενειοφόρος Διόνυσος, ντυμένος με άσπρο χιτώνα και λοξό ιμάτιο· στο αριστερό χέρι κρατά κέρας Αμαλθείας. Περιβάλλεται από δύο ζεύγη μαινάδων και σατύρων, που χορεύουν. Η παράσταση πατά πάνω σε δύο οριζόντιες γραμμές. Στο κάτω μέρος του σκύφου φαρδιά ταινία γανώματος, όπως και στην πάνω επιφάνεια της δισκόμορφης βάσης. Στην ένωση σώματος-βάσης, εδαφόχρωμος ανάγλυφος εχίνος και πάνω από αυτόν ζώνη με σειρά στιγμών. Στην κάτω επιφάνεια της βάσης, δύο ομόκεντροι κύκλοι· βαμμένη η εσωτερική παρεία του κώνου της βάσης.

Κομψός αττικός σκύφος των ύστατων αρχαϊκών χρόνων (γύρω στα 500-480 π.Χ.)²²⁶. Από το ίδιο εργαστήριο²²⁷ πρέπει να προέρχεται ο σκύφος C.A. 2210 του Μουσείου του Λούβρου, που βρέθηκε σε τάφο του μικρού Καραμπουργκού Θεσσαλονίκης, καθώς και οι σκύφοι του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης από τα Πλάνα Χαλκιδικής²²⁸.

2. Μελανόμορφη οينوχόη 7611

(Σ χ έ δ. 51· Π ί ν. 63β)

Ύψ. 0,197, διάμ. βάσης 0,08 μ. Ακέραιη. Πηλός ωχροκάστανος. Γάνωμα μαύρο στιλπνό, επίθετα χρώματα ιώδες και λευκό. Γάνωμα καλύπτει το στόμιο, τη λαβή και το κάτω μέρος της οينوχόης μαζί με τη βάση, η κάτω επιφάνεια της οποίας παραμένει στο χρώμα του πηλού.

Στη βάση του λαιμού, μεταξύ δύο οριζόντιων ταινιών, ζιγκ-ζαγκ γραμμή με στιγμές στις κορυφές· από κάτω κοντές ακτίνες αποτελούν το πάνω πλαίσιο της κύριας παράστασης που καταλαμβάνει τους ώμους και το μεγαλύτερο ύψος της κοιλιάς εμπρός, ενώ στα πλάγια ορίζεται από δύο κατακόρυφες ζώνες με ζιγκ-ζαγκ. Εικονίζονται τρεις μορφές καθιστές σε σκαμνιά με μαξιλάρι: στο μέσο ο Διόνυσος και στα πλάγια δύο γυναίκες. Ο Διόνυσος φορά λευκό χιτώνα και ιμάτιο, κρατά κέρας Αμαλθείας και στρέφει το στεμμένο με στεφάνι κισσού γενειοφόρο κεφάλι του προς την αριστερά καθισμένη γυναίκα, η οποία φορά επίσης χιτώνα και ιμάτιο και κρατά με το αριστερό μία από τις κληματίδες που στολίζουν το βάθος της παράστασης. Από τη δεξιά γυναίκα, που κάθεται με τα πόδια προς τα δεξιά, όπως και οι δύο άλλες μορφές, έχει κοπεί από το πλαίσιο ο κάτω κορμός της, επειδή δε χωρούσε στη μετόπη. Εικονίζεται πιθανότατα το θεϊκό ζεύγος Αριάδνης-Διόνυσου και δεξιά μία μαινάδα. Η οينوχόη 7611 προέρχεται από αττικό εργαστήριο των αρχών του 5ου αι. π.Χ., ίσως από το εργαστήριο του ζωγράφου της Αθηνάς²²⁹.

3. Μόνωτος κύαθος 7612

(Σ χ έ δ. 51· Π ί ν. 63γ)

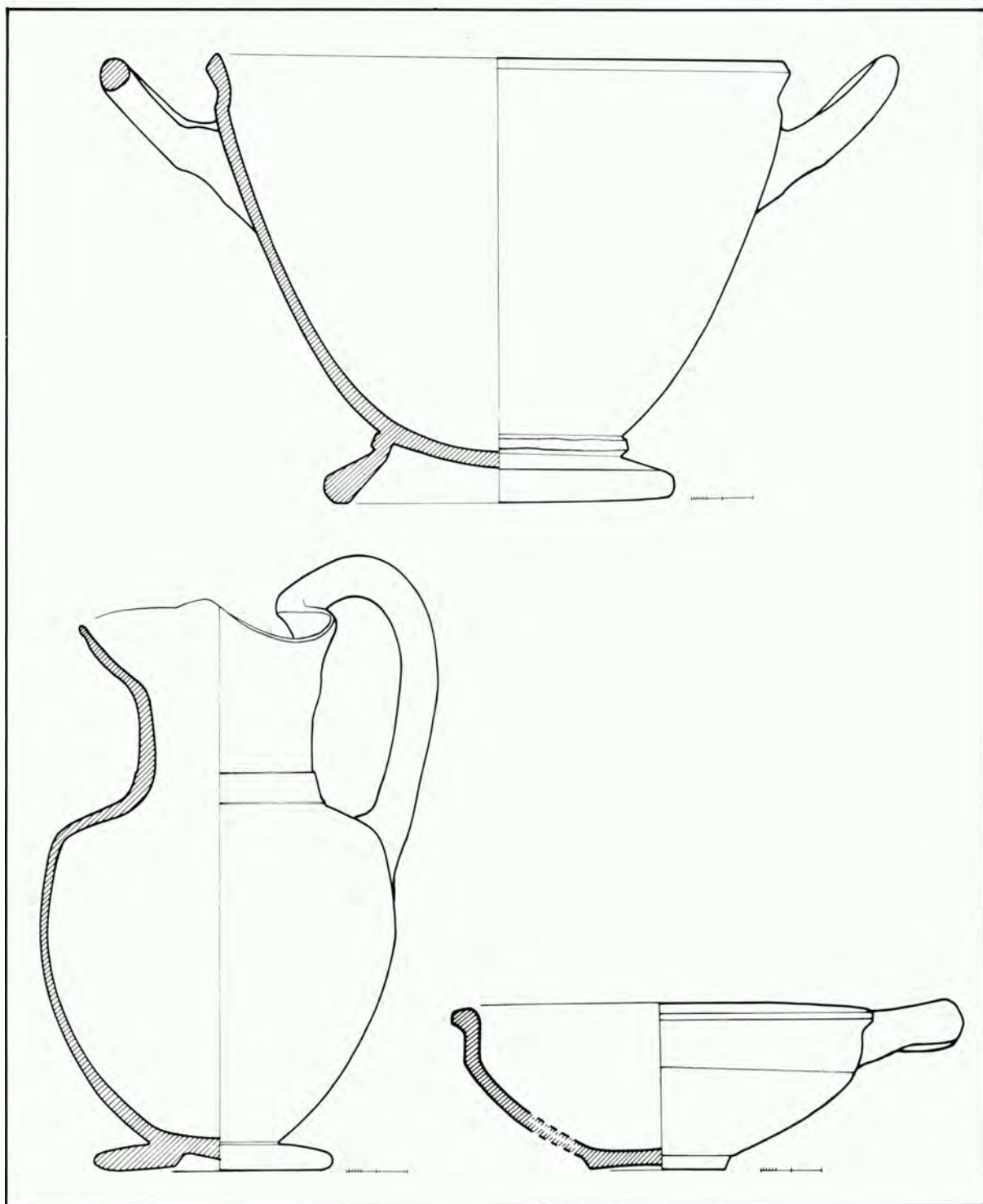
Ύψ. 0,051, διάμ. χείλους 0,14 μ. Συγκολλημένος. Πηλός καστανός, γάνωμα καστανοκίτρινο μέχρι μαύρο στο εσωτερικό, εξωτερικά άβαφο. Έχει μία μόνο οριζόντια λαβή που ξεκινά από το ύψος του δακτυλίσχημου χείλους.

²²⁶ The Athenian Agora XII, αριθ. 577. Ure, Rhitsona, πίν. XXI, αριθ. 12-39. Του ίδιου, Black-glaze Pottery from Rhitsona, London 1913, πίν. IX, T76.

²²⁷ Ομάδα CHC του Beazley, ABV, σ. 617, που υπάγεται στην ευρύτερη τάξη των σκύφων με τους ερωδιούς στις λαβές (Heron Class).

²²⁸ L. Rey, La nécropole de Mikra - Karaburun près de Salonique, Albania 4 (1932), σ. 69, εικ. 4. Σκύφοι Πλανών: Olynthus XIII, πίν. 24-25, όπου εσφαλμένα αναφέρεται ότι προέρχονται από το Σέδες.

²²⁹ Beazley, ABV, σ. 529, αριθ. 59, σ. 537, αριθ. 5. Corinth XIII, The North Cemetery, τάφος 294, αριθ. 2, πίν. 42 και 95.

Σχέδ. 51. Μελανόμορφος σκύφος 7610, μελανόμορφη οινοχόη 7611 και μόνωτος κύαθος 7612.

Ανήκει στην ίδια κατηγορία της ιωνίζουσας πορτοκαλιάς κεραμικής, όπου εντάξαμε το πινάκιο 7609 του τάφου V²³⁰. Πολλοί όμοιοι κύαθοι, αδημοσίευτοι, έχουν βρεθεί στους τάφους της Τούμπας Θεσσαλονίκης²³¹.

4. Χάλκινο αμφικωνικό περιάπτο 7626

(Π ί ν. 63δ:ε)

Μήκ. 0,076 μ. Ακέραιο. Πάτινα σκούρα πράσινη. Όμοιο με το 7613 του τάφου V.

5. Χάλκινο αμφικωνικό περιάπτο 7627

(Σ χ έ δ. 52· Π ί ν. 63δ:δ)

Μήκ. 0,052 μ. Οι κώνοι έχουν ευθύγραμμες πλευρές και ενώνονται κατά αμβλεία γωνία. Από τη διαμήκη οπή διέρχεται σιδερένιο στέλεχος. Κατά τα άλλα, όμοιο στη διάταξη δακτυλίων με το προηγούμενο.

6. Χάλκινο περιάπτο 7628

(Σ χ έ δ. 52· Π ί ν. 63δ:β)

Μήκ. 0,07 μ. Το αμφικωνικό σώμα είναι σφυρήλατο και έχει ανοίξει σε δύο σημεία. Ο πάνω κώνος επιμηκύνεται σε στενό στέλεχος, με τρισκελή απόληξη, όπου υπάρχει οπή εξάρτησης. Στο μέσο περίπου ύψος του στελέχους, εγκάρσιος ταινιωτός δακτύλιος.

Ανήκει σε όψιμη φάση των μακεδονικών περιάπτων με σφαιρική απόληξη (τέλος 6ου-αρχές 5ου αι. π.Χ.)²³². Αρκετά παρόμοια περιάπτα προέρχονται από τη Χαλκιδική²³³.

7. Χάλκινο σταυρόσχημο εξάρτημα 7630

(Σ χ έ δ. 52· Π ί ν. 63δ:α)

Μήκ. 0,053 μ. Η μία κεραία έχει επιφάνεια φθαρμένη από την οξειδωση. Οι ισομεγέθεις κεραίες

είναι σωληνωτές και λήγουν σε εγκάρσια στεφάνη· στη διασταύρωσή τους κυκλική οπή.

Το αντικείμενο αυτό χρησίμευε πιθανότατα στο να ρυθμίζει διασταυρούμενους χιαστί μάντες. Είναι μάλλον σπάνιο μεταξύ των μακεδονικών χαλκών και αρκετά συνηθισμένο στην Ευρώπη από τον 8ο αι.²³⁴. Όμοια βρέθηκαν στη Δυτική Χαλκιδική (Συλλογή Σταθάτου) και στο Μεσημέρι-Τρίλοφο (Μουσείο Μπενάκη)²³⁵.

8. Χάλκινη αμφικωνική χάνδρα 7631

(Σ χ έ δ. 52· Π ί ν. 63δ:γ)

Διάμ. κώνου 0,023, διάμ. οπής 0,018, ύψ. 0,02 μ. Βρέθηκε κάτω από το σκύφο 7610 (αριθ. κατ. 1), περασμένη σε χονδρό σχοινί, κουλουριασμένο κυκλικά (Π ί ν. 62β). Οι κώνοι λήγουν σε όρθιο δακτύλιο και η χάνδρα αυτή ανήκει σε πολύ διαδομένο τύπο μακεδονικών ψήφων²³⁶.

9. Ζεύγος χάλκινων κρίκων 7629

(Π ί ν. 63ε)

Διάμ. 0,031 μ. Περρασμένοι ο ένας μέσα στον άλλο. Όμοιοι κρίκοι, αριθ. 7617, βρέθηκαν στον τάφο V.

10. Χάλκινος ανοικτός δακτύλιος 7632

(Π ί ν. 63ε)

Διάμ. 0,04 μ., ακέραιος. Κυκλικής τομής, λεπταίνει στο ένα άκρο.

11. Χάλκινη τοξωτή πόρπη

(Σ χ έ δ. 52· Π ί ν. 63ε)

Μήκ. 0,105, διάμ. τόξου 0,053 μ. Το κυκλικής τομής τόξο συστρέφεται στο ένα άκρο του μία φορά και στη συνέχεια παίρνει τη μορφή της οριζόντιας βελόνας. Στο άλλο άκρο διαπλατύνεται σε τε-

²³⁰ Παραπάνω, σ. 95.

²³¹ Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, αριθ. 311-315. Οι τάφοι ανασκάφηκαν το 1918-19 από το Στρ. Πελεκίδη.

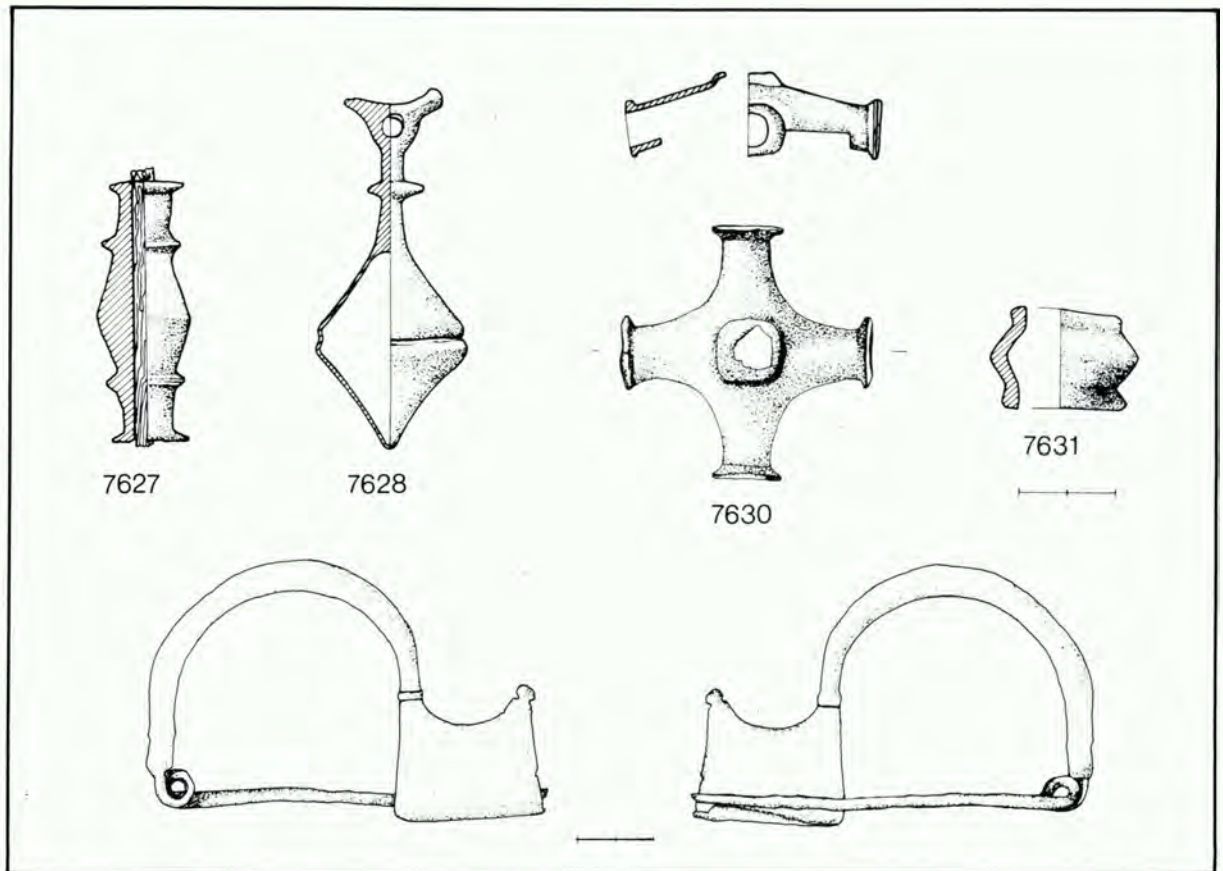
²³² Bouzek, σ. 56, ομάδα C.

²³³ Olynthus X, πίν. 24, αριθ. 407-409. ΑΕ 1937, Β', σ. 518, αριθ. 25, εικ. 3c από τον Τρίλοφο και Μεσημέρι.

²³⁴ Bouzek, σ. 158, ομάδα Β.

²³⁵ Συλλογή Σταθάτου: P. Amandry, Collection H. Stathatos I, πίν. 27, αριθ. 183. Τρίλοφος-Μεσημέρι: ΑΕ 1937, Β', σ. 517, αριθ. 11-12.

²³⁶ Bouzek, σ. 109, ομάδα Ε ή τύπος IIa της Ολύθνου.

Σχέδ. 52. Μακεδονικά χαλκά.

τράπευρη πλάκα· η πάνω πλευρά της πλάκας κοιλαίνεται και μετά υψώνεται για να καταλήξει σε σφαιρίδιο· η κάτω πλευρά καμπυλώνεται προς τα πάνω για να σχηματίσει την υποδοχή της βελόνας.

Ο τύπος της τοξωτής πόρπης με την τετράπλευρη πλάκα κατάγεται από τις όμοιου σχήματος γεω-

μετρικές πόρπες, που επιβίωσαν στη Θεσσαλία και τη Βόρεια Ελλάδα μέχρι τους κλασικούς χρόνους. Κατά τον R. Vasić²³⁷, το μεγαλύτερο κέντρο παραγωγής πορπών του τύπου της Νέας Μηχανιώνας ήταν η δυτική Χαλκιδική, γι' αυτό προτείνει την ονομασία μακεδονικός ή χαλκιδικός τύπος.

Χρονολόγηση

Με βάση τα αττικά μελανόμορφα αγγεία, φαίνεται να είναι λίγο παλιότερος από τον τάφο V, μέσα στο ίδιο α' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ., γύρω στα 500-480 π.Χ.

²³⁷ R. Vasić, Beitrag zur Erforschung der Bogenfibeln mit viereckiger Fussplatte auf dem Balkan, Arheoloski Vestnik 38 (1987), σ. 41-63. Στον πίνακα 3 εικονίζεται η πόρπη της Νέας Μηχανιώνας.

ΤΑΦΟΣ VII (Π ί ν. 64α)

Στην περιοχή επαφής των τύμβων Α και Β, σε βάθος 1 μ. από την επιφάνεια του στερεού, ανασκάφηκε λάκκος με ακτέριστο σκελετό. Η κατεύθυνση ήταν Α.-Δ. και το κεφάλι προς τα δυτικά.

ΤΑΦΟΣ VIII (Π ί ν. 64β)

Βρέθηκε στη διαχωριστική γραμμή των αγροτεμαχίων 348 και 349, γύρω στα 100 μ. βορειοανατολικά από τον τύμβο Β, σε βάθος 1,20 μ. από τη σύγχρονη επιφάνεια του εδάφους, με κατεύθυνση Β.-Ν. Μονοκόμματα πλάκα, μήκ. 2,12, πλ. 0,55-0,77 και π. 0,13 μ., κάλυπτε πώρινη κιβωτιόσχημη σαρκοφάγο, με τοιχώματα π. 0,08 και εσωτ. διαστάσεις: μήκ. 1,85, πλ. 0,49, βάθ. 0,48 μ. Τα οστά ήταν σε κακή κατάσταση, το κεφάλι στη βόρεια πλευρά.

Στη θέση περίπου του δεξιού χεριού βρέθηκαν θραύσματα σιδερένιου μαχαιριού και δίπλα στο δεξί μηριαίο χάλκινο αμφικωνικό περιάπτο.

1. Χάλκινο αμφικωνικό περιάπτο 8095
(Σ χ έ δ. 56)

Μήκ. 0,10, μέγ. διάμ. 0,025 μ. Έχει διαμήκη οπή. Εκατέρωθεν του κεντρικού κώνου, το σωληνό-

μορφο στέλεχος φέρει από δύο εγκάρσιους ταινιωτούς δακτυλίου.

Όμοιο με το αριθ. 5 του τάφου VI, αλλά επιμηκότερο, τυπική χαλκιδική παραλλαγή μακεδονικού περιάπτου²³⁸.

Χρονολόγηση

Με βάση τον τύπο του περιάπτου, ο τάφος VIII τοποθετείται στο α' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

ΤΑΦΟΣ IX (Π ί ν. 64γ)

Περίπου 40 μ. βορειότερα από τον τάφο VIII και πάνω στην ίδια διαχωριστική γραμμή των αγροτεμαχίων 348 και 349, βρέθηκε η κιβωτιόσχημη σαρκοφάγος του τάφου IX. Σκεπασμένη με μία πλάκα, μήκ. 2,21 και πλ. 0,82 μ., είχε εσωτερικές διαστάσεις: μήκ. 1,92, πλ. 0,57 και βάθ. 0,47 μ. Κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ.

Το κρανίο του σκελετού ήταν προς τη βόρεια πλευρά του τάφου· μέγιστο σωζόμενο μήκος του σκελετού 1,25 μ. Δίπλα στο δεξιό βραχίονα είχε αποτεθεί μία κύλικα, κοντά στον αριστερό ώμο μία οινόχρη και ένας σκύφος δίπλα στον αριστερό βραχίονα. Στο δεξί μέρος της λεκάνης και στην περιοχή του δεξιού άκρου χεριού βρέθηκαν επτά χάλκινα μακεδονικά περιάπτα. Σε μερικά από αυτά υπήρχε επικολλημένο δέρμα, ίσως από τον ιμάντα, όπου ήταν περασμένα. Τρεις χάλκινοι κρίκοι υπήρχαν κατά μήκος του αριστερού μηρού. Στους δύο πήχεις ήταν περασμένο από ένα ασημένιο βραχιόλι. Στην περιοχή των ώμων βρέθηκαν διαλυμένες δύο οκτώσχημες οστέινες πόρπες με σιδερένια πίσω ενίσχυση. Στη θέση του δεξιού κροτάφου, κάτω από το κρανίο και σε απόσταση 0,10 μ. από τον αριστερό κρόταφο, από ένα ασημένιο ενώτιο. Από τα κτερίσματα συμπεραίνουμε ότι ο νεκρός ήταν γυναίκα.

²³⁸ Βλ. παραπάνω, σ. 97, υποσημ. 218. Τα όμοια αναλογιών περιάπτα αριθ. 166 και 167 της Ολύνθου (Olynthus X, πίν. VIII) προέρχονται από τον αποθέτη (ή αποθήκη) G7, που επιχώθηκε μετά την περσική καταστροφή του 479 π.Χ.

Κατάλογος κτερισμάτων

1. Μελανόμορφη κύλιξ 8109

(Σ χ έ δ. 53· Π ί ν. 65α-β)

Ύψ. 0,07, διάμ. 0,17 μ. Συγκολλημένες οι λαβές. Πηλός ερυθρωπός. Γάνωμα μαύρο, κατά τόπους απολεπισμένο.

Το εσωτερικό μελαμβαφές, εκτός από κύκλο στο χρώμα του πηλού, με μικρή περιφέρεια γύρω από την κεντρική στιγμή. Εξωτερικά, η ζώνη των λαβών μεταξύ δύο οριζόντιων ταινιών γανώματος κοσμεύεται με πλέγμα σχηματοποιημένων πεντάφυλλων ανθεμίων εναλλάξ με όρθια φύλλα. Ακολουθεί άβαφη λεπτή ταινία και στη συνέχεια το κάτω μέρος της κύλικας και το χαμηλό πόδι είναι μελαμβαφή, εκτός από την περιφέρεια της δισκοειδούς βάσης. Εσωτερικά το πόδι είναι κίλλο και μελαμβαφές, εκτός από έναν κύκλο στο κέντρο του πυθμένα της κύλικας.

Ανήκει στην ομάδα των αττικών ανθεμωτών ταινιωτών κυλίκων. Με βάση το σχήμα, χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.²³⁹.

2. Μελανόμορφη τριφυλλόστομη οινόχόη 8107

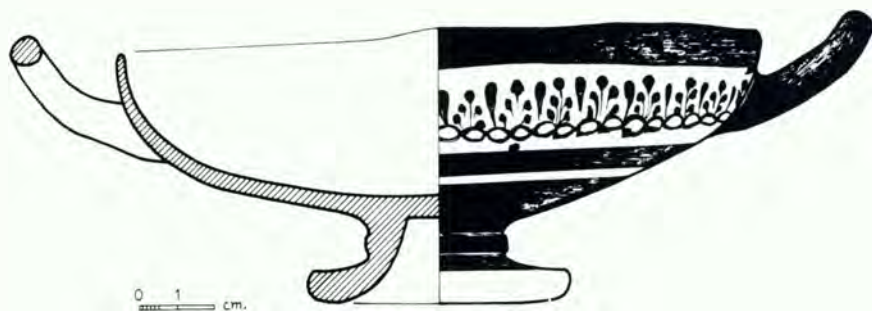
(Σ χ έ δ. 54· Π ί ν. 65γ)

Ύψ. 0,21, διάμ. κοιλιάς 0,14, διάμ. βάσης 0,08 μ. Ακέραιη. Πηλός ερυθρός. Γάνωμα μαύρο

στιλπνό. Επίθετα χρώματα: λευκό στα γυνά γυναικεία μέλη και ιώδες στην παρυφή του χείλους, σε μία ταινία στη βάση του λαιμού, σε δύο ταινίες κάτω από τη μετόπη και σε λεπτομέρειες των χιτώνων και των φτερών. Η ελαφρά υπερυψωμένη λαβή είναι κυκλικής τομής· λίγο πιο πάνω από την ένωση του λαιμού με τους ώμους υπάρχει ανάγλυφος δακτύλιος. Η κάτω επιφάνεια της βάσης εδαφόχρωμη. Το υπόλοιπο αγγείο, ακόμη και το εσωτερικό, είναι μελαμβαφές, εκτός από την ορθογώνια μετόπη με τη μελανόμορφη παράσταση.

Στη μετόπη, κάτω από μία σειρά από κάθετες ακτίνες και πάνω σε λεπτή οριζόντια γραμμή πατούν δύο όρθιες γυναικείες φτερωτές μορφές, που πλαισιώνουν μία ανδρική, καθιστή σε δίφρο. Οι γυναίκες φορούν κοντούς εφαρμοστούς χιτωνίσκους· της αριστερής, ο πάνω κορμός είναι χρωματισμένος με μοβ κηλίδες. Η ανδρική μορφή κάθεται προς τα αριστερά, είναι τυλιγμένη με ιμάτιο, του οποίου οι παρυφές δηλώνονται με σειρά λευκών στιγμών και με ιώδες. Έχει γένεια και στο χέρι της κρατά σκήπτρο με καμπυλωτή κορυφή, που λήγει σε κάλυκα κλειστό²⁴⁰. Το σχήμα του αγγείου τοποθετεί την οινόχόη 8107 στο γ' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.²⁴¹.

Όμοια παράσταση υπάρχει σε υδρία της Ιαλυ-

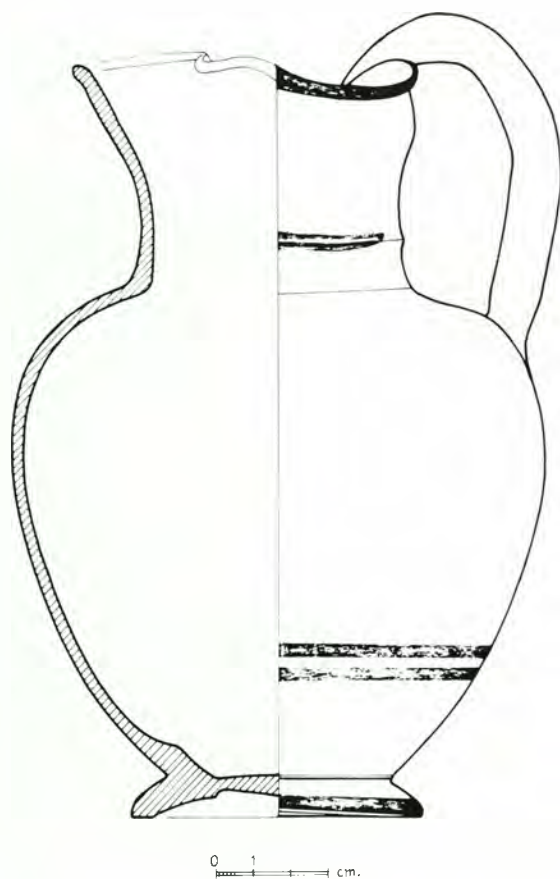

Σχέδ. 53. Μελανόμορφη κύλιξ 8109.

²³⁹ The Athenian Agora XII, αριθ. 414-415. Α. Μαραγκού, Αρχαία ελληνική τέχνη, Αθήνα 1985, σ. 85, αριθ. 125.

²⁴⁰ The Athenian Agora XII, αριθ. 92.

²⁴¹ Όμοιο σκήπτρο φέρει ο χάλκινος Ζεύς της Γλυπτοθήκης του Μονάχου. M. Maass, Griechische und römische Bronzewerke der Antikensammlungen, München 1979, σ. 17-19 και εικόνα εξωφύλλου.

Σχέδ. 54. Μελανόμορφη οinoχόη 8107.

σού²⁴² και σε αμφορέα του ζωγράφου του Princeton, του γ' τέταρτου του βου αι. π.Χ.²⁴³. Η τελευταία παράσταση φαίνεται να είναι το πρότυπο που ακολούθησε ο ζωγράφος της οinoχόης της Νέας Μηχανιώνας. Το θέμα της μετόπης αναφέρεται ίσως στην προετοιμασία για τη γέννηση της Αθηνάς· ο Ζευς περιβάλλεται από δύο φτερωτές γυναικείες μορφές, που φορούν εφαρμοστό χιτωνίσκο μέχρι το μέσο των μηρών. Ανάλογες φτερωτές μορφές πλαισιώνουν σκηνές θεϊκής γέννησης σε ανάγλυφο πίθο της Τήνου²⁴⁴.

3. Μελανόμορφος σκύφος 8108

(Σ χ έ δ. 55· Π ί ν. 65δ)

Ύψ. 0,105, διάμ. χείλους 0,14, διάμ. βάσης 0,095 μ. Ακέραιος. Πηλός καστανοκίτρινος. Γάνωμα μαύρο, κατά τόπους απολεπισμένο. Επίθετο λευκό χρώμα, καθώς και ιώδες.

Σε κάθε όψη, στη μεταξύ των λαβών κύρια διακοσμητική ζώνη εικονίζεται ζεύγος αντικριστών σφιγγών ανάμεσα σε σχηματικά ανθέμια, που με σιγμοειδείς βλαστούς φυτρώνουν από τις λαβές. Γύρω από το χείλος και κάτω από τις σφίγγες, οριζόντιες φαρδιές ταινίες γανώματος. Το εσωτερικό μελαμπαφές. Στην κάτω επιφάνεια ταινία γανώματος εσωτερικά του περιφερειακού δακτυλίου της βάσης.

Το σχήμα τοποθετεί το σκύφο 8108 το ενωρίτερο γύρω στο 500 π.Χ.²⁴⁵. Όμοιο θέμα έχουν ο σκύφος από την Αγορά των Αθηνών P1143 και του Μουσείου των Θηβών 135.76 από τη Ριτσώνα²⁴⁶.

4. Δύο χάλκινα αμφικωνικά περίαπτα 8096

(Σ χ έ δ. 56· Π ί ν. 65ε)

α) Μήκ. 0,08, μέγ. διάμ. 0,03 μ. β) Μήκ. 0,052, διάμ. 0,02 μ. Έχουν δύο εγκάρσιους δακτυλίους,

²⁴² Beazley, *Paralipomena*, σ. 197, Μουσείο Ρόδου, αριθ. 10593. *Clara Rhodos* 3, σ. 183, πίν. C. *CVA Rhodi*, 1, πίν. 4, 2 και πίν. 5.

²⁴³ J. Boardman, *Athenian Black-figure Vases*, London 1974, σ. 63, εικ. 138.

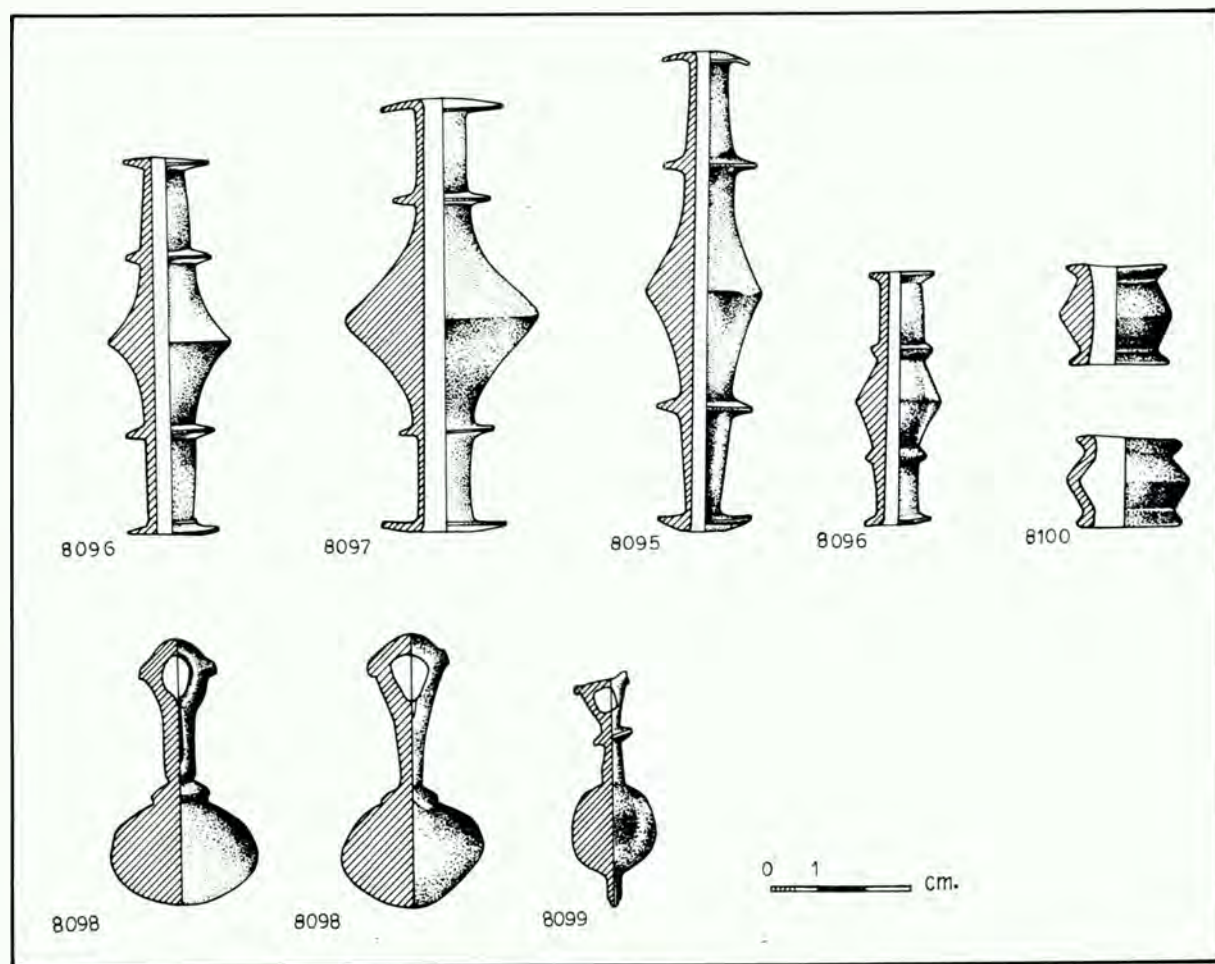
²⁴⁴ N. M. Kontoleon, *Die frühgriechische Reliefkunst*, AE 1969, σ. 228-229, πίν. 53, 55. Ο Κοντολέων διατυπώνει την άποψη ότι, σε αντιπαράθεση με τις γυναίκες-Ειλείθυιες που βοηθούν στον τοκετό γυναικείων θεοτήτων, κατά τη γέννηση της Αθηνάς, δίπλα στο Δία εικονίζεται ανδρική θεότητα, ο Ήφαιστος ή ο Προμηθεύς. Εάν αυτή η άποψη έχει γενική ισχύ, τότε στο θέμα του ζωγράφου του Princeton και των ακολούθων του θα πρέπει να δώσουμε μία άλλη ερμηνεία.

²⁴⁵ *The Athenian Agora* XII, αριθ. 567.

²⁴⁶ Beazley, *ABV*, σ. 622, αριθ. 114-115. *Ure, Rhitsona*, πίν. 21, 2.

Σχέδ. 55. Μελανόμορφος σκύφος 8108.

Σχέδ. 56. Μακεδονικά χαλκά.

όπως και τα όμοια περιάπτα των προηγούμενων τάφων. Στο α τα περιγράμματα των κώνων είναι ελαφρώς κοίλα, στο β ευθύγραμμα.

Όμοια βρέθηκαν στον τάφο 516 της Ολύνθου²⁴⁷, όπου χρονολογήθηκαν στις αρχές του 5ου αι., με βάση αττικό σκύφο ίδιου τύπου με τον αριθ. 8108.

5. Δύο χάλκινα σφαιρικά περιάπτα 8098

(Σ χ έ δ. 56· Π ί ν. 66α:α, γ)

α) Μήκ. 0,056, διάμ. 0,031 μ. β) Μήκ. 0,058, διάμ. 0,03 μ. Αποτελούνται από μία συμπαγή πεπιεσμένη σφαίρα και ένα κάθετο στέλεχος με διάτρητη ρομβοειδή απόληξη· στην ένωση στελέχους και σφαίρας ανάγλυφος δακτύλιος.

Της ίδιας κατηγορίας περιάπτα έχουν βρεθεί στην Όλυνθο, στο Μεσημέρι, στη Γευγελή²⁴⁸.

6. Χάλκινο σφαιρικό περιάπτο 8099

(Σ χ έ δ. 56· Π ί ν. 66α:β)

Ύψ. 0,05, διάμ. 0,018 μ. Η σφαίρα φέρει στέλεχος με τρίπλευρη απόληξη, όπου τετράπλευρη οπή· εγκάρσια στεφάνη στο πάνω μέρος του στελέχους. Στην εκ διαμέτρου αντίθετη θέση φυτρώνει από τη σφαίρα κοντός μίσχος.

Παραλλαγή του προηγούμενου τύπου, που απαντά μόνο στη Χαλκιδική²⁴⁹.

7. Δύο χάλκινες αμφικωνικές ψήφοι 8100

(Σ χ έ δ. 56· Π ί ν. 65ε)

Ύψ. 0,02, διάμ. 0,024, διάμ. οπής 0,01-0,015 μ.

Όμοιες με την αριθ. κατ. 8 του τάφου VI. Τύπος IIA της Ολύνθου²⁵⁰.

8. Τρεις χάλκινοι ανοικτοί κρίκοι 8101

(Π ί ν. 66β)

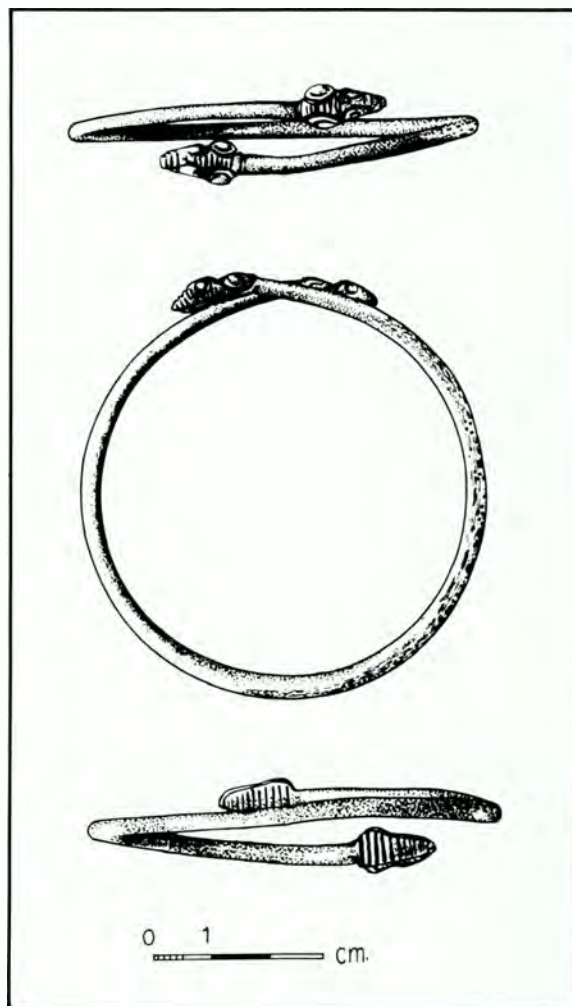
Διάμ. 0,02-0,025 μ. Οι δύο λεπτότεροι θα μπορούσαν να ήταν δακτυλίδια, όχι όμως και από κυκλικής τομής χονδρό σύρμα, με τα διασταυρούμενα άκρα.

9. Δύο ασημένια βραχιόλια 8102

(Σ χ έ δ. 57· Π ί ν. 66γ)

Διάμ. 0,075 μ. Κυκλικής διατομής συμπαγές σύρμα, διαμ. 0,004 μ., με αλληπάλληλα άκρα, που λήγουν σε σχηματοποιημένα κεφάλια φιδιών.

Όμοια χάλκινα βραχιόλια έχουν βρεθεί αρκετά

Σχέδ. 57. Ασημένια βραχιόλια 8102.

²⁴⁷ Olynthus X, πίν. IX, αριθ. 151 και 148.

²⁴⁸ Ό.π., πίν. XXIV. Bouzek, σ. 52, εικ. 15, αριθ. 10-12.

²⁴⁹ Bouzek, σ. 56, ομάδα C1, εικ. 16, 1-5.

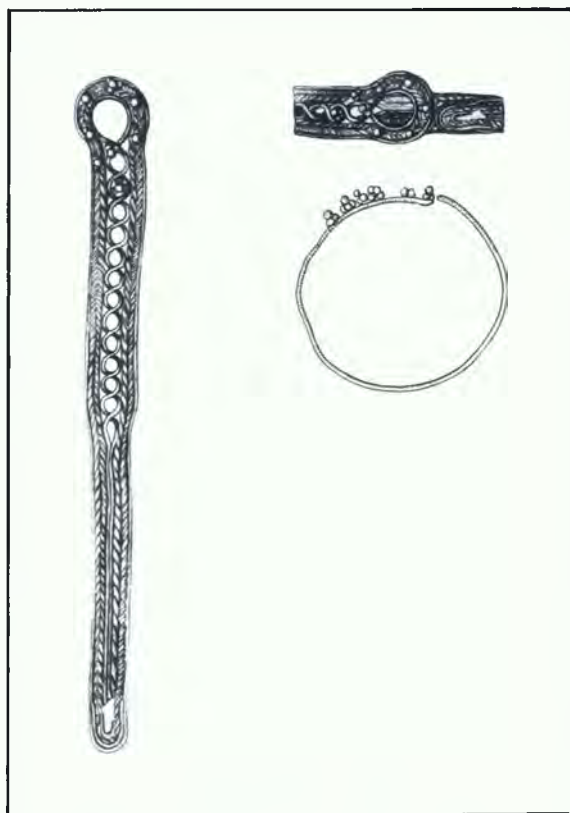
²⁵⁰ Olynthus X, σ. 54-55, πίν. VIII-IX. Δύο από τις χάνδρες χρονολογούνται στις αρχές του 5ου αι.: η 49 βρέθηκε στον τάφο 516 και η 51 μέσα στην αποθήκη G7 του Νότιου Λόφου, επομένως πριν από το 479 π.Χ.

στην Όλυνθο²⁵¹, αλλά και σε διάφορες περιοχές της Μακεδονίας, όπως στο νεκροταφείο της Σίνδου²⁵².

10. Δύο ασημένια ενώτια 8103

(Σ χ έ δ. 58· Π ί ν. 66δ)

Μέγ. διάμ. 0,042, πλ. ταινίας 0,007-0,01, μήκ. ανοικτής ταινίας 0,134, διάμ. κυκλικής απόληξης 0,015 μ. Κατασκευασμένα με τη συρματερή τεχνική, έχουν σχήμα ταινίας, που το μισό μήκος της είναι φαρδύτερο και πιο στολισμένο από το άλλο και λήγει σε κυκλοτερή απόληξη. Η ταινία αποτελείται από δύο πλεξίδες παράλληλες, πλαισιωμένες από απλό σύρμα, που στο φαρδύτερο μισό απομακρύνονται η μία από την άλλη για να περικλείσουν αλυσίδα κυκλίσκων, από τους οποίους ο ακραίος διευρύνεται για να σχηματίσει την κυκλική απόληξη. Στο σημείο αυτό μεμονωμένες ή σε ομάδες κουκίδες αργύρου αποτελούσαν πρόσθετη διακόσμηση. Στη λεπτότερη απόληξη της ταινίας, υπάρχει ένα μακρόστενο άνοιγμα μεταξύ των εσωτερικών συρμάτων, μία δηλαδή επιμήκης θηλιά, που δεχόταν το άγκιστρο, που θα υπήρχε στην κάτω επιφάνεια της κυκλοτερής απόληξης, αλλά δε σώθηκε²⁵³. Τα ενώτια δηλαδή της Μηχανιώνας θα έκλειναν και θα περνούσαν στο λοβό του αυτιού, όπως τα χρυσά της Σίνδου²⁵⁴, έτσι ώστε το στολισμένο φαρδύτερο κυκλικό τμήμα να βρίσκεται πάνω στο λοβό του αυτιού. Είναι πολύ πιθανό το τμήμα αυτό να έφερε πρόσθετα διασταυρούμενα ασημένια σύρματα που θα περνούσαν γύρω από τις κουκίδες της περιφέρειας, όπως σε παρόμοια ενώτια από τη Μακεδονία²⁵⁵. Στην ίδια θέση, τα ενώτια της Σίνδου έχουν περίτεχνο άνθος. Δεν αποκλείεται όμως να μην υπήρχε αυτή η πρόσθετη διακόσμη-

Σχέδ. 58. Ασημένια ενώτια 8103.

ση, όπως στο ζεύγος ενωτίων της Συλλογής Herakonits της Νέας Υόρκης²⁵⁶.

Τα ενώτια της Μηχανιώνας προσθέτουν ένα ακόμη δείγμα της υψηλής ποιότητας εργασίας των χρυσοχών της Μακεδονίας, στα όψιμα αρχαϊκά χρόνια.

²⁵¹ Olynthus X, πίν. XII-XIII.

²⁵² Δεσποίνη κ.ά., Σίνδος, σ. 46, αριθ. 60, γύρω στο 500 π.Χ.

²⁵³ Το άγκιστρο αυτό σώζεται στο ζεύγος των ενωτίων της Συλλογής Π. Κανελλοπούλου, R. Laffineur, Collection P. Canellopoulos, BCH 104 (1980), σ. 359, εικ. 24.

²⁵⁴ Αικ. Δεσποίνη, Χρυσά σκουλαρίκια Σίνδου, Πρακτικά του Δ' Διεθνούς Συμποσίου για την αρχαία Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 159-169, όπου δίνεται η οριστική λύση του προβλήματος για τον προσρισμό των «μακεδονικών ταινιών», όπως ονομάζονταν τα ενώτια, από έλλειψη ανασκαφικών στοιχείων. Η ίδια, Σίνδος, σ. 98, αριθ. 150, σ. 194, αριθ. 321, σ. 307, αριθ. 512, όλα γύρω στα 510-500 π.Χ.

²⁵⁵ Laffineur, ό.π., σ. 359, εικ. 24. Ο ίδιος, BCH 103 (1979), σ. 219, εικ. 1.

²⁵⁶ Amandry, Stathatos III, σ. 192, εικ. 96.

11. Δύο ελεφαντοστέινες οκτώσχημες πόρπες 8105-8106

(Σ χ έ δ. 59-60· Π ί ν. 66ε-στ)

Σώζονται πολύ λίγα θραύσματα από τις ελεφαντοστέινες πλάκες, ενώ σχεδόν ακέραια διατηρήθηκαν τα σιδερένια ταινιωτά στελέχη με τμήματα της βελόνας, που ήταν προσαρμοσμένα στην κάτω επιφάνεια της πόρπης. α) Μήκ. στελέχους 0,135, πλ. 0,012 μ. β) Μήκ. 0,14, πλ. 0,016 μ. Οι σιδερένιες αυτές ταινίες έφεραν κολλημένα πάνω τους και σε απόσταση 0,05 μ. το ένα από το άλλο, δύο ορθογώνια χάλκινα ελάσματα, διαστ. 0,025 × 0,008 μ. Καθένα από αυτά είχε από ένα χάλκινο ηλίσκο στο άκρο του, που διαπερνούσε την οστέινη πλάκα της πόρπης. Άλλοι τρεις ηλίσκοι υπήρχαν κατά μήκος του σιδερένιου ελάσματος, για να στερεώσουν πάνω του τη σιδερένια βελόνα που περνούσε στην κάτω επι-

φάνεια, κατά μήκος του στελέχους. Στο β σώζονται στην κάτω επιφάνεια ίχνη λεπτού υφάσματος.

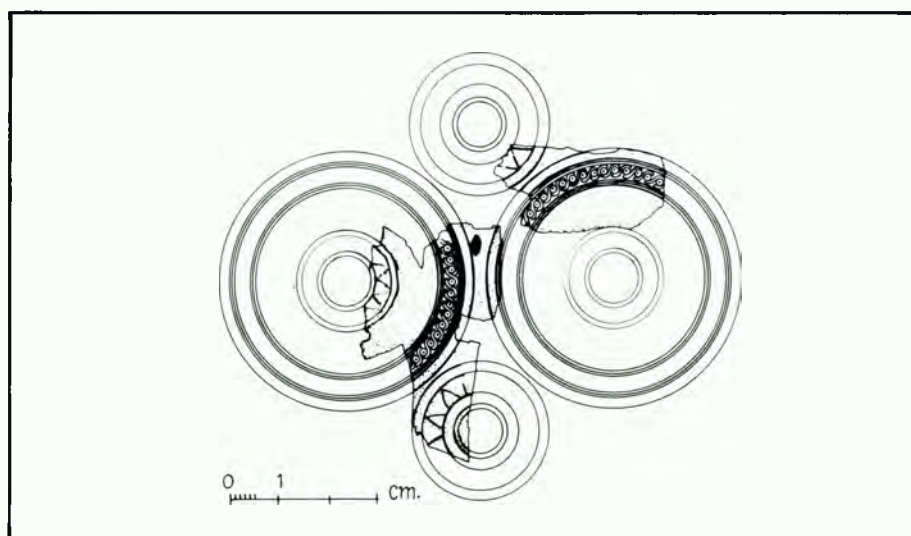
Από τα σπαράγματα των ελεφαντοστέινων πλακών αποκαθίσταται η μορφή της πόρπης: μία μονοκόμματη πλάκα ελεφαντοστού, περίτμητη και οκτώσχημη, είχε χαραγμένους στην επιφάνειά της δύο μεγάλους κύκλους και σε επαφή με αυτούς, ζεύγος μικρότερων. Σε κάθε κύκλο εγγράφονταν ζεύγη μικρότερων, ώστε να σχηματίζονται στους μεγάλους κύκλους δύο διακοσμητικές ζώνες, μία με πλοχμό και μία με τρίγωνα, καθώς και μία ζώνη με τρίγωνα στους μικρότερους. Θραύσματα παρόμοιων πορπών βρέθηκαν σε αποθέτη της Ολύνθου, που χρονολογείται πριν από το 479 π.Χ.²⁵⁷, καθώς και στους αρχαϊκούς αποθέτες των Ταυχείρων της Κυρηναϊκής²⁵⁸, στον προχωρημένο 6ο αι. π.Χ.

Χρονολόγηση

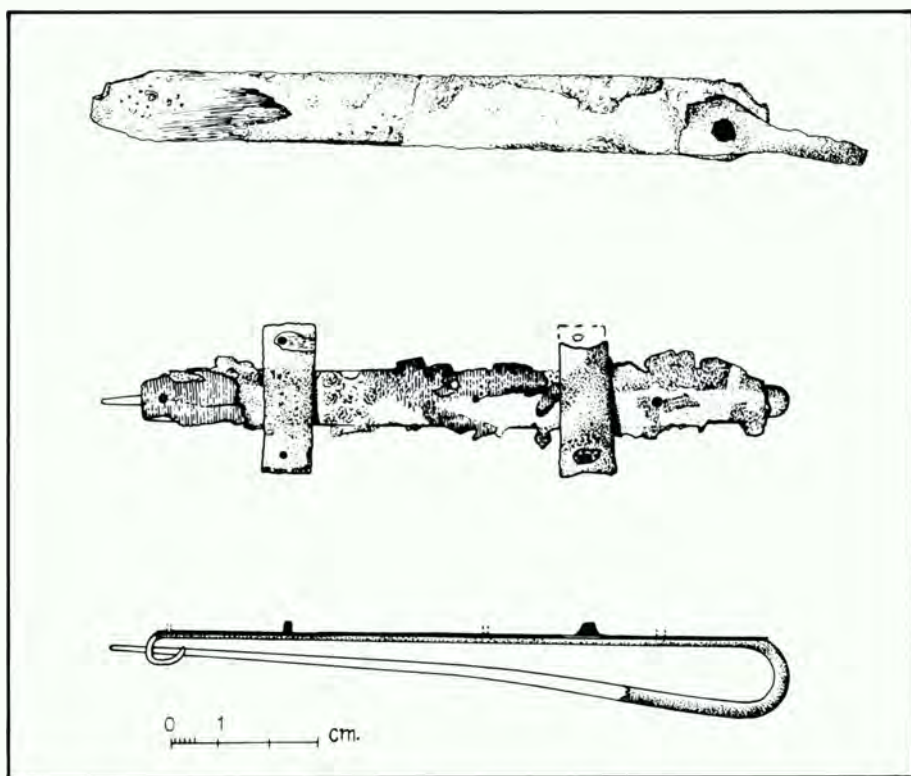
Από τη συνεκτίμηση της χρονικής τοποθέτησης των διαφόρων κτερισμάτων, ο τάφος ΙΧ πρέπει να χρονολογηθεί γύρω στο 500 π.Χ.

²⁵⁷ Olynthus X, πίν. XX, αριθ. 338-339.

²⁵⁸ J. Boardman - J. Hayes, Excavations at Tocra, The Archaic Deposits II, Oxford 1973, σ. 80, πίν. 40, F 151, F 155.

Σχέδ. 59. Ελεφαντοστέινη πόρπη 8105.

Σχέδ. 60. Σιδερένιες βελόνες των πορπών 8105-8106.

ΤΑΦΟΣ Χ (Π ί ν. 67α)

Βρέθηκε σε απόσταση 58 μ. βόρεια από τον τάφο ΙΧ, με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., σε βάθος 1 μ. Μονόλιθη κιβωτιόσχημη πώρινη σαρκοφάγος με μονοκόμματο επίπεδο κάλυμμα, όπως και οι τάφοι VIII-ΙΧ. Εσωτ. διαστ.: μήκ. 1,84, πλ. 0,54, βάθ. 0,49, πάχ. τοιχωμάτων 0,10 μ.

Ο σκελετός ήταν σε κακή κατάσταση. Τα μόνα κτερίσματά του ήταν ένα ληκύθιο στη δεξιά πλευρά της κοιλιάς και ένα χάλκινο αμφικωνικό περίαπτο κάτω από τη λεκάνη και κοντά στην κεφαλή του δεξιού μηριαίου.

1. Μελανόμορφο λευκού εδάφους ληκύθιο 8110 (Π ί ν. 67β)

Ύψ. 0,11 μ. Συγκολλημένο στο λαιμό και τη λαβή. Πηλός ανοικτός καστανέρυθρος. Γάνωμα μαύρο, απολεπισμένο κατά τόπους. Επίθετο λευκό χρώμα στο κυλινδρικό σώμα.

Στους ώμους σχηματοποιημένες ακτίνες. Στο σώμα και πάνω στο λευκό έδαφος, λοξά εννεάφυλλα ή εντεκάφυλλα ανθέμια μέσα σε ωοειδές περίγραμμα. Γύρω από το χείλος, στη ράχη της λαβής, στο κάτω μέρος του σώματος και στην πάνω επιφάνεια της βάσης γάνωμα.

Με βάση τη διακόσμηση που την εντάσσει στον κύκλο του εργαστηρίου του Διόσφου²⁵⁹, αλλά και το σχήμα, η λήκυθος 8110 τοποθετείται στις

αρχές του α' τέταρτου του 5ου αι. π.Χ.

2. Χάλκινο αμφικωνικό περίαπτο 8097 (Σ χ έ δ. 56)

Μήκ. 0,093, μέγ. διάμ. 0,042 μ.

Ανήκει στον ίδιο τύπο με τα αμφικωνικά περίαπτα ή χάνδρες των προηγούμενων τάφων της Μηχανιώνας και, όπως και τα άλλα μακεδονικού τύπου χάλκινα των ίδιων τάφων, βρίσκει τα πλησιέστερα παραδείγματα για σύγκριση μεταξύ των ευρημάτων της Ολύνθου²⁶⁰. Πρόκειται αναμφίβολα για προϊόντα ντόπιων εργαστηρίων, που με συντηρητικότητα συνεχίζουν παραδοσιακά σχήματα, που η αρχή τους ανάγεται στον 8ο ίσως αι. π.Χ.

Χρονολόγηση

Α' τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.

²⁵⁹ D. C. Kurtz, *Athenian White Lekythoi*, Oxford 1975, σ. 149, πίν. 69, 1 και 4.

²⁶⁰ Olynthus X, πίν. VIII, αριθ. 169, από την αποθήκη G7, άρα πριν από το 479 π.Χ.

Η ΑΙΝΕΙΑ

Οι έξι τάφοι του α' τέταρτου του βου αι. π.Χ., που ανασκάφηκαν κάτω από τον τύμβο Β και βόρεια από αυτόν, ανήκουν σε γνωστό από παλιότερες μικροανασκαφές αρχαίο νεκροταφείο υστεροαρχαϊκών και κλασικών χρόνων²⁶¹. Το νεκροταφείο αυτό εκτείνεται γύρω και δυτικά από τους τύμβους Α-Β και Γ, που εντάσσονται μέσα σ' αυτό. Σε απόσταση 500 μ. νοτιοδυτικά από τον τύμβο Α έχει από παλιά εντοπιστεί η πόλη, στην οποία ανήκε το αρχαίο νεκροταφείο, στη θέση «τούμπα Τάμπια»²⁶² (Πί ν. 68). Πρόκειται για μία φυσική τράπεζα, στον εσωτερικό μυχό της νότιας παραλίας του Μεγάλου Εμβόλου, 3 χλμ. νοτιοανατολικά του ακρωτηρίου. Υψώνεται απότομα 40 μ. πάνω από τη θάλασσα και το ανατολικό τμήμα της έχει κατολισθήσει από τη δράση των κυμάτων. Η αρχαία επίχωση πάνω στην τράπεζα δεν είναι μεγάλη και επί τουρκοκρατίας είχε ισοπεδωθεί για την κατασκευή πολυβολείων. Σήμερα, ελάχιστο τμήμα από το μικρό κώνο που σχηματίζουν οι επιχώσεις της πρώιμης εποχής του σιδήρου στο νότιο ψηλότερο σημείο έχει σωθεί, διάτρητο από τα πυροβολεία και τα χαρακώματα. Η ίδια η τράπεζα, στο βόρειο τμήμα της, δεν έχει θιγεί και παρουσιάζει κλίση από Ν. προς Β.

Λίγες αρχαίες πόλεις του βόρειου Αιγαίου ταυτίζονται τόσο σίγουρα με βάση τις πηγές, όσο η Αίνεια με την τράπεζα στο Μεγάλο Έμβολο²⁶³. Πραγματικά, ο συνδυασμός των πληροφοριών από τους αρχαίους συγγραφείς σχετικά με τη θέση της Αίνειας οδηγεί χωρίς δυσκολίες στο ακρωτήριο Μεγάλο Έμβολο ή Καραμπουρνού. Έτσι, ο Ηρόδοτος (7, 123, 4) αναφέρει ότι η Αίνεια είναι η βορειότερη πόλη στη δυτική ακτή της Χαλκιδικής, πριν το πλοίο εισπλεύσει στον εσώτερο Θερμαίο κόλπο. Ο Λίβιος (XLIV, 10) μας πληροφορεί ότι η Αίνεια απέιχε 15 ρωμαϊκά μίλια από τη Θεσσαλονίκη και η θέση της ήταν απέναντι από την Πύδνα. Από το Διονύσιο τον Αλικαρνασσεά και το Σκύμνο το όνομα της Αίνειας συνδυάζεται με ακρωτήριο: ο Σκύμνος (627 κ.ε.) αναφέρει *Αἰνειαν Ἀκραν* και ο Διονύσιος (κεφ. 49) διηγείται πως οι Τρώες και ο Αινείας νεών *Ἀφροδίτης ἰδρύσαντο ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων ἑνὸς καὶ πόλιν Αἰνειαν ἔκτισαν*. Στο ακρωτήριο του Καραμπουρνού, όπου οδηγούν οι αρχαίες πληροφορίες για τη θέση της Αίνειας, δεν έχει εντοπιστεί άλλος αρχαίος οικισμός από αυτόν πάνω στην τούμπα Τάμπια, με το εκτεταμένο και πλούσιο νεκροταφείο. Επομένως, είναι λογικό η τούμπα Τάμπια να ταυτίζεται με την Αίνεια²⁶⁴ και το ακρωτήριο του Καραμπουρνού με την Αίνεια Ἀκρα. Ο Edson²⁶⁵ διαπραγματεύεται τη σχέση των ονομάτων Ραϊκήλος-Αίνεια και πιστεύει ότι Ραϊκήλος ήταν το όνομα του ακρωτηρίου, όπου υπήρχε η Αίνεια και όπου ο Πεισίστρατος ίδρυσε μικρό οικισμό και τον ονόμασε Ραϊκήλο από το όνομα του ακρωτηρίου. Την κόμη Ραϊκήλο γρήγορα υποσκελίσε η Αίνεια. Οι Meritt, Wade-Gery και McGregor²⁶⁶ υποστηρίζουν ότι η Ραϊκήλος ταυτίζεται με την Αίνεια και ο Μπακαλάκης²⁶⁷ δέχεται ότι το παλιότερο όνομα της Αίνειας ήταν Ραϊκήλος. Συμβολή ίσως στη διαμάχη αυτή θα ήταν εάν διαπιστωνόταν ότι οι τάφοι της περιοχής των τύμβων, που δεν είναι αρχαιότεροι από την εποχή των Πεισιστρατιδών, είναι και οι παλιότεροι της Αίνειας, πράγμα που δεν μπορούμε να το υποστηρίξουμε εφόσον πολύ λίγοι έχουν ανασκαφεί. Πάντως, εάν ο Πεισίστρα-

²⁶¹ BCH 54 (1930), σ. 497 κ.ε. BCH 77 (1959), σ. 224. BCH 78 (1953), σ. 141.

²⁶² Βλ. παραπάνω, σ. 13, υποσημ. 1.

²⁶³ Η διαπίστωση είναι του Ch. Edson, Notes on the Thracian «Phoros», CIPhil XLII, 2 (1947), σ. 88-105. Η ταύτιση έγινε και από τον A. Struck, Makedonische Fahrten, I. Chalkidike, Wien 1907, σ. 35· τη δέχθηκαν ο A. Plassart, Liste Delphique des Théorodoques, BCH 45 (1921), σ. 55, σημ. 5, και ο K. Ρωμαίος, Πού έκειτο η παλαιά Θέρμη, Μακεδονικά I (1940), σ. 5.

²⁶⁴ Τις αρχαίες πηγές για την Αίνεια, βλ. στον M. Zahrnt, Olynth und die Chalkidier, München 1971, σ. 142-144.

²⁶⁵ CIPhil XLII, 2 (1947), σημ. 245.

²⁶⁶ B. Meritt, H. Wade-Gery, M. McGregor, The Athenian Tribute Lists, I, 1939, σ. 220-221, 464-465.

²⁶⁷ G. Bakalakis, Therme-Thessaloniki, AntK 1 (1963), σ. 30.

τος συνδεόταν με την ίδρυση του πρώτου οικιστικού πυρήνα της Αίνειας, αυτό ασφαλώς δε θα είχε λησμονηθεί από τους κατοίκους και κάποιος από τους αρχαίους ιστορικούς θα το ανέφερε. Γι' αυτό είναι προτιμότερο να διαχωρίσουμε τη Ραϊκήλο, έναν οικισμό χωρίς μακρά διάρκεια, ίδρυμα του Πεισιστράτου, από την Αίνεια, πόλη που αναπτύχθηκε φυσιολογικά από τον εγχώριο πληθυσμό. Τη Ραϊκήλο θα πρέπει ίσως να την αναζητήσουμε στη βόρεια πλευρά του Καραμπουρνού, που βλέπει προς το Θερμαϊκό και γειτνιάζει με την πεδιάδα του Ανθεμούντα. Γύρω στο 510 π.Χ., ο Περδίκκας ο Α' προσέφερε τον Ανθεμούντα στον Ιππία του Πεισιστράτου. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι η Ραϊκήλος θα ήταν κάπου πολύ κοντά στον Ανθεμούντα. Στη βόρεια πλευρά της Αίνειας 'Ακρας ή Μεγάλου Εμβόλου (Καραμπουρνού), από την Περαιά μέχρι και τη νοτιοδυτική παρυφή του Ανθεμούντα, υπάρχουν τέσσερις τουλάχιστον θέσεις οικισμών ιστορικών χρόνων, που θα μπορούσαν να διεκδικήσουν την ταύτιση με τη Ραϊκήλο.

Η ίδρυση της Αίνειας αποδιδόταν από τους αρχαίους στον Αινεία και τους Τρώες. Κατά τον Edson²⁶⁸, το όνομα, όπως και το Αίνος των εκβολών του Έβρου, ήταν ίσως θρακικό και επειδή ηχούσε όπως το Αινείας, δημιουργήθηκε ο μύθος για την ίδρυση από τον Τρώα ήρωα. Η κεφαλή πάντως του Αινεία εικονιζόταν στα νομίσματα της Αίνειας ήδη από τον 6ο αι. π.Χ. Τον 5ο αι. ήταν μέλος της Αθηναϊκής Συμμαχίας και πλήρωνε βαρύ φόρο, πράγμα που μαρτυρεί οικονομική ακμή. Τον 4ο αι. ανήκε στη Χαλκιδική Συμμαχία και το 348 π.Χ., όπως και οι υπόλοιπες πόλεις της Χαλκιδικής, περιήλθε στο Φίλιππο.

Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς (Ρωμ. Αρχαιολογία I, 49) αναφέρει την Αίνεια μεταξύ των πόλεων που διαλύθηκαν, για να συνοικισθούν στη Θεσσαλονίκη: *Αὕτη (ἡ Αἰνεία) διέμεινεν ἕως τῆς Μακεδόνων δυναστείας, τῆς κατὰ τοὺς διαδόχους τοῦ Ἀλεξάνδρου γενομένης. Ἐπὶ δὲ τῆς Κασσάνδρου βασιλείας, καθηρέθη, ὅτε Θεσσαλονίκη πόλις ἐκτίζετο· καὶ οἱ Αἰνειαῖται σὺν ἄλλοις πολλοῖς εἰς τὴν νεόκτιστον μετόκησαν.* Ο Λίβιος όμως (XL, 4, XLIV, 10) δε φαίνεται να συμερίζεται την άποψη του Διονυσίου περί καταστροφής της Αίνειας, επειδή αναφέρει ότι υπήρχε επί Περσέως. Πρέπει να έμειναν εκεί κάτοικοι, τουλάχιστον αυτοί που θα φρόντιζαν τα ιερά²⁶⁹. Άλλωστε, εμφανίζεται ως πόλις στους Δελφικούς καταλόγους των Θεωροδόκων του 3ου αι. π.Χ. και παίρνει μέρος στους αγώνες κατά των Ρωμαίων²⁷⁰.

Ο συνηθισμένος τρόπος ταφής στο νεκροταφείο της Αίνειας ήταν, γύρω στο 500 π.Χ. τουλάχιστον, αλλά και μετά, στον 5ο και 4ο αι., ο απλός ορθογώνιος λάκκος ή ο κιβωτιόσχημος, συνήθως πώρινη απλή σαρκοφάγος. Τα κτερίσματα ήταν απλά: πήλινα αττικά αγγεία του 6ου και του 5ου αι., αρκετά εγχώρια — ολυνθιακού πιθανότατα εργαστηρίου του 4ου αι. π.Χ. — και ελάχιστα από πολύτιμο μέταλλο. Ξαφνικά, μέσα στο γ' τέταρτο του 4ου αι., εμφανίζεται στην περιοχή του νεκροταφείου ένας νέος τρόπος ταφής: ο απλός λάκκος ή ο περίτεχνος κιβωτιόσχημος σκεπάζονται από μνημειώδη χωμάτινο τύμβο. Υπάρχει και μία άλλη διαφοροποίηση, σημαντική και αυτή, μεταξύ των κτερισμάτων των τύμβων: στον αρχαιότερο — μέσα του 4ου αι. π.Χ. — τύμβο Γ, μέρος των πήλινων αγγείων είναι ίσως ολυνθιακά, όπως ολυνθιακά είναι ορισμένα αγγεία και πιθανότατα και τα χάλκινα μακεδονικού τύπου κοσμήματα των υστεροαρχαϊκών τάφων. Στους πλούσιους τάφους των τύμβων Α-Β τα ολυνθιακά προϊόντα δεν υπάρχουν πια, αντίθετα διαπιστώνεται μία φανερή προσπάθεια μίμησης των πολύτιμων κτερισμάτων της Βεργίνας και του Δερβενίου: ορισμένα πήλινα αγγεία επιχρυσώνονται και άλλα βάφονται κίτρινα, για να μιμούνται χρυσά σκεύη. Παράλληλα, έχουμε άφθονη εισαγωγή αττικών και γυάλινων πολύτιμων αγγείων. Είναι φανερό ότι οι πλούσιοι αστοί των τύμβων Α και Β, τόσο στα κτερίσματα όσο και στα ταφικά έθιμα (τύμβος, καύση με πολύτιμα τεφροδόχα αγγεία, διάστρωση της πυράς πάνω

²⁶⁸ Edson, ό.π.

²⁶⁹ Th. Lucas Tafel, De Thessalonica, dissertatio geographica, Berolini 1839, σ. XXIV.

²⁷⁰ Zahrnt, ό.π., σ. 144.

από τον τάφο, επίχρυσα σκεύη), προσπαθούν να μιμηθούν τους βασιλικούς τάφους της Βεργίνας και δεν έχουν σχέση με το ντόπιο χαλκιδικό στοιχείο των απλών λακκοειδών ή κιβωτιόσχημων τάφων. Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι στους τύμβους Α και Β δεν είναι θαμμένοι κάτοικοι της Αίνειας, αλλά πλούσιοι Μακεδόνες, ίσως από τους διοικητές-τοποτηρητές του Φιλίππου στην πρόσφατα κατακτημένη περιοχή. Το έθιμο του τύμβου μόλις είχε φθάσει στην Αίνεια, όταν την κατέλαβε γύρω στο 348 π.Χ. ο Φίλιππος: στον τύμβο Γ οι λακκοειδείς τάφοι είχαν τυπικό χαλκιδικό περιεχόμενο, που χρονολογήθηκε λίγο πριν από το 348 π.Χ., το έτος της άλωσης της Ολύνθου και της απώλειας της ελευθερίας όλων των Χαλκιδέων.

Η μη συνέχιση του πολυδάπανου αυτού τρόπου ταφής, της επικάλυψης δηλαδή του τάφου με τύμβο, θέτει οπωσδήποτε πολλά ερωτήματα, που έχουν ενδεχομένως σχέση με τον τρόπο διοίκησης του μακεδονικού κράτους στα ταραγμένα χρόνια των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Θεσσαλονίκη, 25 Ιουνίου 1985

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

A REPORT ON THE CREMATIONS FROM TOMBS II AND III AT MICHANIONA*

(P l. 69)

Tomb II

Summary

This is a large cremation, with all parts of the skeleton represented, of a young woman 25-30 years old, and her probably full-term fetus. The quantity and state of preservation of the bones indicate that very great care was taken over the gathering up of all the remains afterwards.

Description of the cremated remains

Degree of cremation: Excellent. Bones generally ivory-coloured. Black seen only on L5 vertebra, S1 segment and some femoral shaft fragments. Purple stain on cranial vault. Some rusty red stains elsewhere.

Number of fragments: Too numerous to count.

Length of longest postcranial fr.: 107 mm (right clavicle).

Total weight: 1239 g

	Mother	Child	Mother/child Wt. of misc. frs:	
Weight of cranial frs:	221 g	13.45 g	7.13 g	
Weight of jaws and teeth:	27 g	0.44 g	12.00 g	
Weight of hands and feet:	20 g	0.22 g		
Weight of rest of postcranial frs:	912 g	25.57 g		
	1180 g	+ 39.68 g	+ 19.13 g	= 1238.81 g

No. of individuals: Two.

Sex: Adult: female. Child: not known.

Age: Mother: 25-30 years. Child: 35½-38½ intrauterine (pre-natal) weeks by modern standards. Probably more by ancient ones, and thereby a full-term fetus or neonate (P l. 69a).

Pathology: Vertebrae of mother healthy and free of degenerative disease. But some small osteophytic growths were seen on the heads of one of her metacarpals and a finger proximal phalanx.

Animals bones, shells, minerals, organic remains: None seen.

Tomb III

Summary

In this report are described the cremated remains of a young mature adult woman. Not surprisingly, the cause of death could not be established, but the healthy condition of her jaws and of her vertebral column suggests that she died during the prime of life. The impressive weight of the bones collected suggests that great care was taken by those responsible for their collection. Similarly, the large size of many pieces suggests that no attempt was made to pound them or reduce them in size before burial.

* I should like to thank Madame Ioulia Vokotopoulou for inviting me to study and report on these interesting remains from a very important site; and the Royal Society for the award of a grant that enabled me to do so.

Introduction

The cremated human remains described in this report were found in a bronze hydria in tomb III at Michaniona on 14th March 1979. To save space the report is laid out in note form. The abbreviations and contractions used are explained in Appendix I; the dental notation in Appendix II. The techniques adopted were the same as those used by the author on previous occasions¹.

Description of the cremated remains

Degree of cremation: Very good. But L elbow poorly burnt.

Number of fragments: Too numerous to count.

Length of longest postcranial fr.: 130.0 mm.

Total weight: 1390 g.

Weight of cranial frs: 300 g.

Weight of jaws and teeth: 53 g.

Weight of hands and feet: 17 g.

Weight of rest of postcranial frs: 1020 g.

No. of individuals: One.

Sex: Female.

Age: Mature adult but not aged.

Pathology: Sockets for $\overline{8\ 7|7}$ and $\overline{8\ 7|7\ 8}$ "spongy" and cribriform: some reorganization taken place?

Animal bones, shells, minerals, organic remains: None seen.

Other points of interest

Cranium: Very well represented. Left and right mastoid processes and petrous temporals preserved. Bones generally thin. Region around external occipital protuberance smooth (female trait); and also well burnt. Part of right zygomatic bone preserved.

Jaws and teeth: Whole of maxilla preserved (P l. 69b, left). Socket for $\overline{8}$ damaged but tooth almost certainly present at death. Sockets look healthy. Mandible almost complete (P l. 69c) but quite a large chunk beneath alveolar margin missing. Two halves joined with Sticky Wax. All teeth present at death. Sockets now empty except that of $\overline{5}$. Interesting molar roots: $\overline{6}$ = triple-rooted; $\overline{7}$ and $\overline{8}$ = double or perhaps only single-rooted; $\overline{6|6}$ = double-rooted; $\overline{8\ 7|7\ 8}$ = single-rooted (?), i.e. single with grooves. Plus 15 miscellaneous loose tooth roots.

Dental Chart

Right								Left							
*	*	*	5	4	3	2	1		1	2	3	4	5	6	*
8	7	6													8

*	*	*	5	4	3	2	1		1	2	3	4	5	6	*
8	7	6													8

Key to dental chart

*

8 socket present but tooth missing

3 tooth or root fragment present in socket

¹ I have been interested in cremations professionally for many years and was privileged to be invited to study those from Lefkandi (Lefkandi I, 429-446); Lower Gypsadhes Hill, Knossos (BSA lxxvi (1981), p. 162-165); Knossos North Cemetery (report in preparation); and Torone (in progress). I have also taken advantage of my post as a DHSS Licensed Teacher of Anatomy to secure permission to observe modern techniques in action at a crematorium in Bristol. The products of ancient and modern techniques are very similar.

Hands and feet: 8 metacarpal and metatarsal frs, including one of a R metatarsal I. Plus: one hand PP and one hand MP (both complete).

Rest of skeleton: c. 14 vertebral bodies and a large fragment of sacrum; all well burnt; no sign of arthropathy on vertebral bodies. Axis (C2) with dens. L rib I. Fragment of R ilium, with female traits (preauricular sulcus and wide sciatic notch). Several fragments of iliac blade, including one showing possible opening up of cristal epiphyseal line. Distal end of L humerus and proximal end of L ulna; both fragments black medially; elbow poked out of fire? Bicondylar breadth of L humerus = 51.9 mm. Proximal end R ulna. Greater trochanter, part of neck and almost complete head of L femur; head diameter = 32.5 mm. Head of R femur also preserved; damaged. Proximal end of a tibia. L patella; VH = >35.7 mm; TW = >35.0 mm. R clavicle complete; in two halves; medial epiphysis fused; length = c. 109.0 mm. Manubrium also recovered.

Some cranial and mandibular measurements, in mm

External palate	
breadth	54.0
Condyle length	L >15.8
Minimum rameal	
breadth	L 28.0
	R 27.1
Molar-premolar chord	L 27.4
	R 27.4
Ectomolare height	R 20.5
Coronoid height	L >47.0
	R >44.0
Condylar height	L 49.0
	R 38.0
Incisura height	L 37.0
	R 30.0
Bicondylar breadth	136.0
Coronial breadth	c. 94.0

CONCLUSIONS

The aim of any study of ancient human remains, burnt or unburnt, is always the same, namely to provide an individual excavator with an assessment of the sex and biological age of the subject and any other relevant information concerning, for example, pathology and burial customs. In this case there is little doubt that this subject was a young mature adult (healthy jaws; no arthropathy on vertebral bodies; trace of an epiphyseal line on an iliac crest fr.) female (external occipital protuberance; preauricular sulcus; wide sciatic notch; generally gracile bones). As far as burial customs are concerned, it seems safe to conclude that:

1. Her body was burnt on a commendably hot fire. Most of the fragments are light coloured, i.e. well burnt, which indicates that the core of the pyre reached c. 900° centigrade. The temperature at the edge would obviously have been very much lower. As we have seen, the left elbow was black, probably because it was poking out of the fire for a time.
2. No animal bones were found among the human. Perhaps it was not felt appropriate to hurl sacrificial animals on to the pyre; or to include in the urn the remains of a funeral meal.
3. Great care was taken by the mourners to collect as much as possible of the burnt skeleton. Evidence for this claim comes from the fact that most regions of the skeleton were represented and that the total amount collected was impressive. Not many ancient cremations weigh more than 1000 g.
4. No attempt was made to reduce the size of the bone fragments after collection. It is often assumed

that strenuous efforts were made to pound the remains but when a collection contains a limb bone fragment 130 mm long that suggestion seems less likely. We know that much loving care was lavished on the tomb and its contents. No less was accorded to the occupant.

5. The author proposes to return to these important remains in future papers as more becomes available to put them into a wider context.

Dr. JONATHAN H. MUSGRAVE
Department of Anatomy, The Medical School, Bristol University

APPENDIX I

ABBREVIATIONS - CONTRACTIONS

C: cervical, if followed immediately by the number of the vertebra in question.
L: left.
L: lumbar, if followed immediately by the number of the vertebra in question.
MP: middle phalanx.
PP: proximal phalanx.
R: right.
S: sacral, if followed immediately by the number of the vertebra in question.
TW: transverse width.
VH: vertical height.

APPENDIX II

Key to Zsigmondy tooth-side
identification system:

┐ = upper right
└ = upper left
┘ = lower right
├ = lower left

Individual tooth identification

1 = central incisor
2 = lateral incisor
3 = canine
4 = first premolar
5 = second premolar
6 = first molar
7 = second molar
8 = third molar ("wisdom tooth")

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

ΜΕΛΕΤΗ ΥΛΙΚΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΜΗΧΑΝΙΩΝΑ

1. Κονίαμα και χρώματα. Τάφος II, Μηχανιώνα.

Μελετήθηκαν ένα δείγμα κονιάματος και έξι δείγματα χρωμάτων.

1α. Το κονίαμα εξετάστηκε με στερεοσκοπικό (16X) και έγινε ποσοτικός προσδιορισμός των αδιάλυτων συστατικών (κυρίως SiO_2), R_2O_3 (R = τρισθενές κατιόν, κυρίως Fe^{+++} , Al^{+++}), CaO , MgO και της απώλειας βάρους κατά την πύρωση στους 1000°C (Vogel 1961:654). Η στερεοσκοπική εξέταση έδειξε ότι το κονίαμα έχει λεπτόκοκκο υφή, το πάχος του είναι 1,5-2 mm και καλύπτεται από ένα πολύ λεπτό στρώμα ασβέστη, ώστε η επιφάνεια να είναι λεία για την καλύτερη και σταθερότερη βαφή της. Η χημική ανάλυση του κονιάματος έδωσε τα εξής αποτελέσματα:

Απώλεια βάρους κατά την

πύρωση στους 1000°C : 16,55%

Αδιάλυτα σε HCl οξύ : 59,15%

R_2O_3 : 2,23%

CaO : 19,86%

MgO : 0,23%

Η ορυκτολογική σύσταση του κονιάματος μελετήθηκε με περίθλαση ακτίνων-X σε περιθλασίμετρο κόνεως Phillips PW 1963/20 (36kV/24mA, CuK α , φίλτρο Ni). Στο ακτινογραφικό διάγραμμα του δείγματος εμφανίζονται οι χαρακτηριστικές ανακλάσεις του ασβεστίτη (CaCO_3), χαλαζία (SiO_2) και αστρίων.

1β. Η ορυκτολογική σύσταση των χρωμάτων μελετήθηκε με τη μέθοδο της περίθλασης ακτίνων-X (36kV/24mA, CuK α , Ni). Στο δείγμα μαύρου χρώματος έγινε ποσοτικός προσδιορισμός άνθρακα σε στοιχειακό αναλυτή Perkin Elmer 240B.

Από τη μελέτη των ακτινογραφημάτων προέκυψε ότι για το άσπρο χρώμα χρησιμοποιήθηκε ασβεστίτης, για το πράσινο χρώμα το διπλό άλας του χαλκού μαλαχίτης ($\text{CuCO}_3 \cdot \text{Cu(OH)}_2$), για το κίτρινο χρώμα μείγμα οξειδίων και υδροξειδίων του σιδήρου (αιματίτης-γκαιτίτης) και για το κόκκινο χρώμα κιννάβαρι (HgS).

Το μαύρο χρώμα περιέχει, σύμφωνα με το διάγραμμα περίθλασης ακτίνων-X, μόνον ασβεστίτη. Η στοιχειακή ανάλυση του δείγματος έδειξε περιεκτικότητα σε άνθρακα 19,35%. Δεδομένου ότι η περιεκτικότητα του ανθρακικού ασβεστίου σε C είναι της τάξης του 12%, μέρος του άνθρακα που προσδιορίστηκε στο δείγμα είναι ανεξάρτητο από το CaCO_3 . Επομένως, μπορούμε να υποθέσουμε ότι χρησιμοποιήθηκε για το μαύρο χρώμα μείγμα ασβεστίτη με άνθρακα.

Στο ακτινογραφικό διάγραμμα του μοβ χρώματος εμφανίζονται μικρής έντασης κορυφές, που αποδίδονται στο κιννάβαρι. Επειδή όμως η μοβ απόχρωση δεν μπορεί να οφείλεται μόνο σ' αυτό, υποθέτουμε ότι το δείγμα περιέχει και κάποιο άλλο συστατικό, πιθανότατα άμορφο ή σε τόσο μικρή ποσότητα, ώστε δεν μπορεί να ταυτοποιηθεί με την περίθλαση ακτίνων-X.

2. Δείγματα με ένδειξη: Μαζί με το στεφάνι. Τάφος III, Μηχανιώνα.

2α. Υλικό χρώματος κρεμ. Η στερεοσκοπική εξέταση του δείγματος, πάχ. 0,3-0,4 mm, έδειξε ότι από τη μία πλευρά φέρει ένα λεπτότατο στρώμα κόκκινου χρώματος και από την άλλη αποτύπωμα ξύλου. Από τη μελέτη του υλικού με περίθλαση ακτίνων-X προκύπτει ότι αποτελείται από καθαρό καολινίτη, που είναι ορυκτό της αργίλου. Πιθανότατα, ο καολινίτης να χρησιμοποιήθηκε ως υπόστρωμα για το κόκκινο χρώμα.

2β. Υλικό χρώματος μαύρου. Η στοιχειακή ανάλυση του δείγματος έδωσε τα εξής αποτελέσματα:

άνθρακας 32,10%, άζωτο 1,49% και υδρογόνο 3,92%. Είναι οργανική ουσία, πιθανώς κάποιο φυτικό υπόλειμμα, όπως φαίνεται και κατά τη στερεοσκοπική παρατήρηση.

3. Δείγμα με ένδειξη: Ν. Μηχανιώνα 1979. Τύμβος Α 28-2-79. Τάφος ΙΙ.

Η στοιχειακή ανάλυση του δείγματος έδωσε τα εξής αποτελέσματα: άνθρακας 28,26%, άζωτο 2,24% και υδρογόνο 3,39%. Όπως φαίνεται κατά τη στερεοσκοπική εξέταση, το δείγμα είναι αλλοιωμένο ξύλο που προέρχεται από φυλλοβόλο δένδρο. Έχει πολλές γαιώδεις προσμείξεις και σ' αυτό ίσως οφείλονται τα χαμηλά ποσοστά άνθρακα και υδρογόνου που προσδιορίστηκαν.

4. Δείγμα με ένδειξη: Κομμάτια ξύλου από πυρά τύμβου Β (Μηχανιώνα).

Πρόκειται για ξύλο που προέρχεται από πλατύφυλλο διασπορόπορο δένδρο. Η αναγνώριση του δένδρου δεν είναι δυνατή, επειδή η δομή του έχει αλλοιωθεί από την καύση.

5. Δείγμα: Δύο κομμάτια ξύλου από στεφάνι (Μηχανιώνα).

Το ένα δείγμα ξύλου προέρχεται από κωνοφόρο δένδρο (όχι πεύκο). Το δεύτερο δείγμα ξύλου προέρχεται μάλλον από πλατύφυλλο δένδρο. Έχει πολλά ανόργανα εγκλείσματα (π.χ. χώματα, άλατα χαλκού) και έχει αλλοιωθεί η δομή του.

Σημ.: Οι αναγνωρίσεις του ξύλου έγιναν στο Εργαστήριο Υλοχρηστικής του Α.Π.Θ., με τη βοήθεια του Επίκουρου καθηγητή Ηλία Βουλγαρίδη.

6. Δείγμα με ένδειξη: Ν. Μηχανιώνα 14-3-79. Τάφος ΙΙΙ. Αλάβαστρο. Από τη διαταραγμένη επίχωση του εσωτερικού του τάφου. Βάθος 0,75-0,90 μ.

Το φάσμα περίθλασης ακτίνων-Χ του δείγματος εμφανίζει τις χαρακτηριστικές ανακλάσεις της γύψου ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) και του ανυδρίτου (CaSO_4). Κατά την κατεργασία του δείγματος με αραιό υδροχλωρικό οξύ παρατηρείται αναβρασμός, που οφείλεται στην ύπαρξη ανθρακικών ιόντων. Από αυτό συμπεραίνεται ότι το δείγμα πιθανώς περιέχει και μικρή ποσότητα ανθρακικού ασβεστίου (CaCO_3).

ΜΑΡΙΑ ΚΕΣΙΣΟΓΛΟΥ - ΕΡΙΦΥΛΗ ΜΗΡΤΣΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. I. Vogel, Quantitative Inorganic Analysis, 3rd edn, Longmans, London 1961, σ. 654-660.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΤΑΦΟΥ II ΤΗΣ ΜΗΧΑΝΙΩΝΑΣ*

(Σ χ έ δ. 1-2· Π ί ν. 70-76)

Οι εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης αφορούν το δεύτερο κιβωτιόσχημο τάφο (4ου αι. π.Χ.), που βρέθηκε το 1979 σε ανασκαφή που έκανε η Ι. Βοκοτοπούλου στη Νέα Μηχανιώνα Θεσσαλονίκης (Π ί ν. 70α). Οι διαστάσεις του είναι: μήκος 2, πλάτος 0,84 και ύψος 1,11 μ. Μέχρι το ύψος των 0,70 μ. περίπου, ο τάφος είχε χτιστεί με πλιθιά και πάνω σ' αυτά είχαν τοποθετηθεί μεγάλοι πωρόλιθοι. Αυτά τα δύο ανομοιογενή υλικά αποτελούσαν την υποδομή της τοιχογραφίας που κάλυπτε τις τέσσερις πλευρές του τάφου. Όπως είναι φυσικό, τα πλιθιά, πολύ πιο αδύναμα, υποχώρησαν για δύο λόγους:

1. Με το πέρασμα του χρόνου η φθορά τους ήταν μεγάλη, λόγω της φύσης του υλικού και της υγρασίας του τάφου.

2. Το σκαπτικό μηχάνημα πέρασε από πάνω, αγνοώντας την ύπαρξη του τάφου, με αποτέλεσμα να θρυμματιστούν τα πλιθιά και η τοιχογραφία μαζί τους, ενώ το τμήμα της τοιχογραφίας που ήταν στους πωρόλιθους έμεινε σχεδόν ακέραιο, χωρίς να αποκολληθεί.

Τα κομμάτια που θρυμματίστηκαν, μαζεμένα σε κασόνια, και το υπόλοιπο της τοιχογραφίας μαζί με τους πωρόλιθους, μεταφέρθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης από τους συντηρητές Σ. Καραλή, Ε. Λύτο και Γ. Κωνσταντινίδη. Στη συνέχεια, οι συντηρητές Ν. Μίνως και Γ. Κωνσταντινίδης έστησαν το πάνω μέρος του τάφου με τους πωρόλιθους για τις ανάγκες μιας έκθεσης. Επειδή η συντήρηση και η αποκατάσταση του θρυμματισμένου μέρους της τοιχογραφίας απαιτούσε πολύ χρόνο, στη θέση της έγινε απομίμηση για αισθητικούς λόγους. Τα σπαράγματα της τοιχογραφίας φιξάριστηκαν με paralloid 5% σε acetopn (όπως με πληροφόρησε ο συνάδελφος Γ. Κωνσταντινίδης) και αποθηκεύτηκαν στο Μουσείο.

Το 1981 που ήρθα στο Μουσείο Θεσσαλονίκης, μου ανατέθηκε η ολοκλήρωση των εργασιών συντήρησης της τοιχογραφίας του τάφου, η συναρμολόγηση δηλαδή των κομματιών σε ενιαίες πλευρές και η αποκατάστασή τους μέσα στον τάφο.

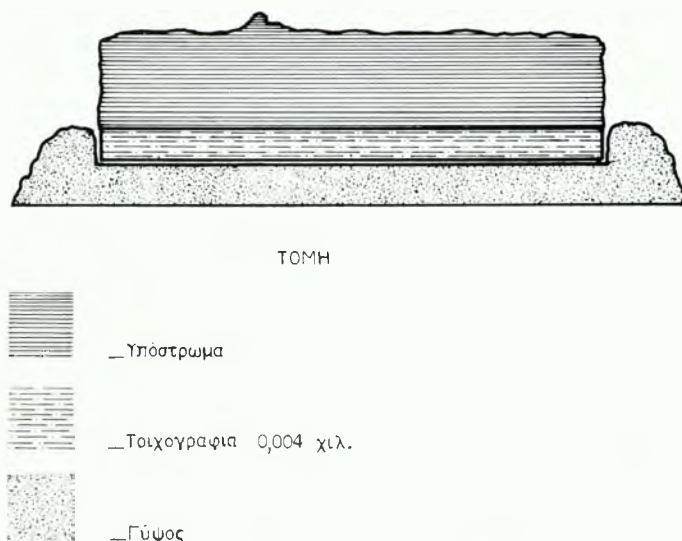
Παρέλαβα λοιπόν 22 ξύλινα κασόνια με τα σπαράγματα της τοιχογραφίας (Π ί ν. 70β). Σε πρώτη φάση, έφτιαξα τέσσερις μεγάλες αμμοδόχους στις διαστάσεις των πλευρών. Ξεχώρισα τα κομμάτια κατά χρώμα για να γίνει ευκολότερα το ψάξιμο των επαφών τους. Στη συνέχεια, όσα είχαν επαφή, τα έβαζα στις αμμοδόχους το ένα δίπλα στο άλλο, χωρίς να τα κολλάω (Π ί ν. 70γ), φέροντας μόνο γραμμές ασφαλείας για να μη χαθούν οι επαφές τους. Αφού βρήκα όσα κομμάτια κολλούσαν μεταξύ τους και συμπληρώθηκαν οι τέσσερις πλευρές, άρχισα να κολλάω τα μικρότερα από αυτά, σχηματίζοντας μεγάλες ομάδες. Προχωρώντας σ' αυτό το στάδιο τη δουλειάς, έγινε συνεργασία με τον υπεύθυνο για τη Μακεδονία συντηρητή Ν. Μίνω, για τον τρόπο με τον οποίο θα έμπαιναν τα κομμάτια σε τελάρα, ώστε να συμπληρωθεί το κάτω μέρος του τάφου. Θέλοντας να δοκιμάσουμε έναν καινούριο τρόπο οπλισμού του υποστρώματος της τοιχογραφίας, ο Ν. Μίνως πρότεινε, μετά από το φιξάρισμα της πίσω πλευράς και τα πανιά με καζεάτο, να χρησιμοποιηθούν ως καινούρια υλικά: 1. frigolit, 2. τουλουπάνι και Ρ.Υ.Α. (γαλάκτωμα), 3. γόμα-λάκα, 4. πολυεστέρας και 5. υαλοβάμβακας.

Η μέθοδος αυτή έχει εφαρμοστεί στο παρελθόν σε πολλές χώρες και περιγράφεται σε δημοσιεύσεις των Philirrot και Paolo Mora (προτερήματα της μεθόδου: είναι ανθεκτική, παρέχει μόνωση, επιτρέπει

* Ευχαριστώ θερμά τους φωτογράφους Μ. Στεφανίδη και Κ. Τουτουντζίδη που με βοήθησαν πολύ, φωτογραφίζοντας τις διάφορες φάσεις της εργασίας.

την αποσυναρμολόγηση). Εδώ θα πρέπει να αναφέρω ότι, επειδή δε βρήκα στην αγορά τον τύπο του πολυεστέρα που αναφέρεται στη μέθοδο, αλλά διαφορετικό, πριν τον χρησιμοποιήσω τον δοκίμασα. Έκανα δύο δείγματα (Π ί ν. 70δ), το ένα με frigolit και πολυεστέρα και το άλλο με frigolit και εποξική. Παρατήρησα ότι ο πολυεστέρας, στεγνώνοντας, ανέπτυξε μεγάλη θερμοκρασία και έλιωνε το frigolit, δημιουργώντας κυψέλες με πολλά κενά. Η εποξική ανέπτυξε μεν κάποια θερμοκρασία, λόγω του πολυμερισμού της, αλλά δε δημιουργούσε κανένα πρόβλημα. Έτσι, αντικατέστησα τον πολυεστέρα με εποξική.

Για να μπορέσω όμως να προχωρήσω στον οπλισμό που αποφασίσαμε, έπρεπε να κατεβάσω το υπόστρωμα της τοιχογραφίας στα 4 χιλ., προϋπόθεση απαραίτητη για να μη σηκώνουν μεγάλο βάρος τα πανιά που θα τη συγκρατούν. Εδώ υπήρχε δυσκολία, μια και το πάχος του υποστρώματος κυμαινόταν από 1 μέχρι 4,5 εκ. (Π ί ν. 70ε, στ) και ήταν και αρκετά σκληρό. Δοκίμασα ράσπες και διάφορα άλλα εργαλεία, χωρίς αποτέλεσμα. Στο τέλος, σκέφτηκα και εφάρμοσα την εξής διαδικασία: όπλιζα τη ζωγραφική επιφάνεια κάθε κομματιού με τουλουπάνι και κόλλα ζελέ και τοποθετούσα από πάνω ένα φύλλο ζελατίνης. Άφηνα το κομμάτι, του οποίου η επιφάνεια ήταν καλά προστατευμένη, να βουλιάξει 4 χιλ. μέσα σε γύψο (που δεν είχε ακόμα στερεοποιηθεί), όσο δηλαδή το υπόστρωμα της τοιχογραφίας που ήθελα να κρατήσω. Όταν η γύψος στεγνώνε, κι έχοντας το κομμάτι σε σταθερή «θήκη», μ' ένα ηλεκτρικό σβουράκι με ρυθμιζόμενες στροφές αφαιρούσα σιγά-σιγά και ανάλογα κάθε φορά με τη σκληρότητα του υλικού το κονίαμα που περίσσευε από τη γύψο (Σ χ έ δ. 1).

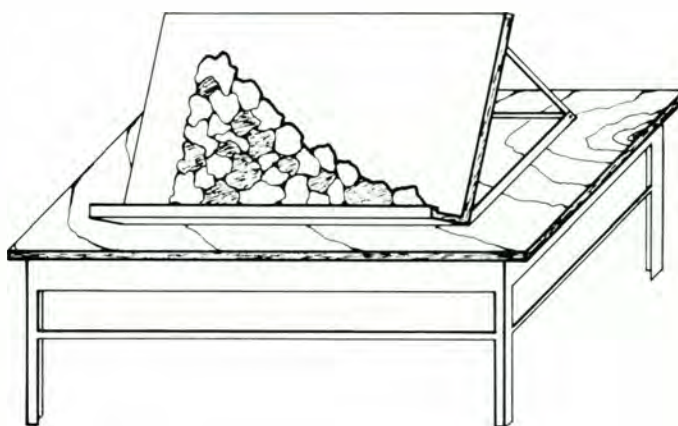
Σχέδ. 1. Τρόπος μείωσης του πάχους του υποστρώματος.

Στο σημείο αυτό, θέλω να τονίσω μία ιδιαιτερότητα που συνάντησα: μερικά κομμάτια είχαν επαφή μόνο στο υπόστρωμα, το οποίο όμως έπρεπε να ξύσω. Γι' αυτό γέμιζα το κενό που υπήρχε στη ζωγραφική επιφάνεια με καινούριο κονίαμα και κολλούσα τουλουπάνι στο σημείο αυτό, φέροντας γραμμές ασφαλείας, ώστε σε περίπτωση που κατά το ξύσιμο θα έφευγε το καινούριο κονίαμα, να έχω ανάμεσα στα δύο κομμάτια την κανονική απόσταση. Στη συνέχεια, φιξάρισα με primal 7% σε νερό την καινούρια τριμμένη επιφάνεια του υποστρώματος.

Μετά από αυτή τη διαδικασία, έμπαινα σ' ένα από τα δυσκολότερα στάδια της εργασίας. Τα κομμάτια αυτά, πάχ. 4 χιλ., έπρεπε να κολληθούν μεταξύ τους για να μπορέσουν να σχηματιστούν οι τέσσερις πλευρές. Επειδή όμως μερικά ήταν απ' αυτά που θα κολλούσαν με την τοιχογραφία, που υπάρχει στους πωρόλιθους, έπρεπε οι συγκολλήσεις κατά τη συναρμολόγηση να γίνουν με απόλυτη ακρίβεια, ώστε όταν θα τοποθετούσα τις πλευρές στη θέση τους να συμπέσουν ακριβώς τα σημεία επαφής. Για την εργασία αυτή στερέωσα σ' έναν πάγκο μία επιφάνεια που είχε κλίση 60° περίπου και πάνω εκεί άρχισα να αναπτύσσω, κολλώντας κομμάτι-κομμάτι, την κάθε πλευρά (Σ χ έ δ. 2· Π ί ν. 71α, γ).

Στην πορεία αυτού του σταδίου της εργασίας, αποτύπωνα την κάθε πλευρά (από τα πρώτα κομμάτια που κολλούσα) πάνω σε νάυλον (Π ί ν. 71β) και έκανα σύγκριση με την υπόλοιπη τοιχογραφία που ήταν σταθερή, για να ελέγχω κάθε φορά την ακρίβεια των επαφών. Όταν τελείωνε η κάθε πλευρά, γέμιζα τα κενά της ζωγραφικής επιφάνειας με κονίαμα (Π ί ν. 71δ) και κολλούσα σ' αυτήν προστατευτικό τουλουπάνι (Π ί ν. 71ε), το οποίο θα την προστάτευε μέχρι το τέλος των εργασιών. Πάνω από το τουλουπάνι, κόλλησα ανά 50 εκ. λεπτά ξύλινα πηχάκια με τιράντες από τουλουπάνι, σαν πρόχειρη ενίσχυση της λεπτής πλέον πλευράς, που θα τη μετακινούσα αρκετές φορές μέχρι να μπει στο τελάρο της.

Έτσι, έχοντας τις πλευρές ολοκληρωμένες και προστατευμένες, τις γύρισα από την πίσω μεριά για να αρχίσω το τελευταίο στάδιο του οπλισμού του υποστρώματος: πέρασα κι εδώ με κονίαμα τα κενά και τις μικροφθορές και στη συνέχεια κόλλησα δύο φορές τουλουπάνι με καζεάτο στις μικρές πλευρές

Σχέδ. 2. Επικλινές επίπεδο για τη συγκόλληση της τοιχογραφίας.

και τρεις φορές στις μεγάλες. Όταν στέγνωσε καλά το καζεάτο, κόλλησα φύλλα frigolit, πάχ. 3-4 χιλ. (Π ί ν. 72α, γ), με διάλυμα vinavyl 1/1 σε νερό. Πάνω από το frigolit κόλλησα ένα τουλουπάνι με διάλυμα vinavyl 3/1 σε νερό και στη συνέχεια πέρασα την επιφάνεια με διάλυμα γόμα-λάκας 1/3 σε οινόπνευμα (Π ί ν. 72β). Συνέχισα πυκνώνοντας το διάλυμα σε 1/1,5, μέχρι να κλείσουν οι πόροι του πανιού.

Ετοίμασα τα τελάρια από αλουμίνιο και, τοποθετώντας τα στη θέση τους, κολλούσα τα πανιά περιμετρικά του τελάρου με εποξική. Μετά, πέρασα ένα στρώμα υαλοβάμβακα με εποξική, το οποίο στερέωσε και το τελάρο του αλουμινίου πάνω στο υπόστρωμα. Συμπληρωματικά, κόλλησα με εποξική μερικές τιράντες από λινάτσα στα εσωτερικά δεσίματα του τελάρου (Π ί ν. 72ε).

Τελειώνοντας, είχα στα χέρια μου τις τέσσερις πλευρές πολύ ελαφριές, έτοιμες να μπουν στη θέση τους (Π ί ν. 72δ). Για τη δουλειά αυτή προετοιμάστηκε η υποδομή (Π ί ν. 72στ), που πάνω της θα πατούσαν οι πωρόλιθοι με την τοιχογραφία, από τοίχιο το οποίο αντικαθιστούσε τα κατεστραμμένα πλιθιά. Για την τοποθέτηση τώρα της κάθε πλευράς της τοιχογραφίας στη θέση της, έβαλα στο πάνω μέρος του τελάρου λάμες από αλουμίνιο (Π ί ν. 73α), τις οποίες μετά στερέωσα πάνω στους πωρόλιθους με πλαστικά βύσματα και μπρούντζινες βίδες (Π ί ν. 73β-γ).

Στο κάτω μέρος του τοιχίου έβαλα ξύλινα τακάκια, τα οποία προεξείχαν 10 εκ. πάνω στο δάπεδο (Π ί ν. 73δ). Εκεί πάνω πάτησε το τελάρο με την τοιχογραφία και στερεώθηκε με λάμες αλουμινίου και βίδες μπρούντζινες. Βρήκα και κόλλησα αρκετά κομμάτια στο πάνω μέρος της ζωγραφικής επιφάνειας (στους πωρόλιθους), καθώς και στον ενδιάμεσο χώρο.

Έβγαλα τα προστατευτικά πανιά (Π ί ν. 74α) από τη ζωγραφική επιφάνεια και ακολούθησαν το στοκάρισμα (Π ί ν. 74β), σε ολόκληρο πια τον τάφο, και η αισθητική του αποκατάσταση. Στο δάπεδο του τάφου έστρωσα πρώτα πλάκες «ηρακλείτη» (Π ί ν. 75α), πάχ. 4 εκ., και από πάνω πέρασα επίχρισμα (Π ί ν. 74γ, 75β, 76α-β).

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ - ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Κονίαμα

1) Στα σημεία της τοιχογραφίας, που ακουμπούσαν στα πλιθιά, βρέθηκαν κομμάτια από ξεραμένες καλαμιές κάποιου χόρτου, πράγμα που σημαίνει ότι τα πλιθιά στην κατασκευή τους είχαν ως συνδετικό υλικό αυτό το χόρτο.

2) Η άμμος που χρησιμοποιήθηκε ήταν ποταμίσια κοσκινισμένη.

3) Ο ασβέστης ήταν παλιός (σβησμένος), γιατί δεν παρουσιάζει σπασίματα και έχει συνοχή με τα υπόλοιπα υλικά.

4) Το υπόστρωμα του κονιάματος αποτελείται από τρία στρώματα:

Π ρ ώ τ ο σ τ ρ ώ μ α : είναι χονδρόκοκκο και καλύπτει όλες τις ατέλειες που αφήνουν τα πλιθιά. Το πάχος του διαφέρει ανάλογα με την τοποθέτηση και κλίση που είχαν τα πλιθιά και κυμαίνεται από 1 μέχρι 3 εκ. Η αναλογία κατασκευής του είναι 3 μέρη άμμος - 1 μέρος ασβέστης.

Δ ε ύ τ ε ρ ο σ τ ρ ώ μ α : είναι λεπτόκοκκο, με πάχος 4 περίπου χιλ. και αναλογία 3 μέρη άμμος - 1 μέρος ασβέστης.

Τ ρ ί τ ο σ τ ρ ώ μ α : αποτελείται από ασβέστη καλής ποιότητας (απαλλαγμένο από ξένα σώματα) και πιθανώς ποσότητα μαρμαρόσκονης. Είναι τόσο λεπτό, όσο χρειάζεται για να σκεπάζει την αδρή επιφάνεια του προηγούμενου κονιάματος. Είναι καλά λειασμένο, έτοιμο να δεχτεί τη ζωγραφική που θα ακολουθήσει.

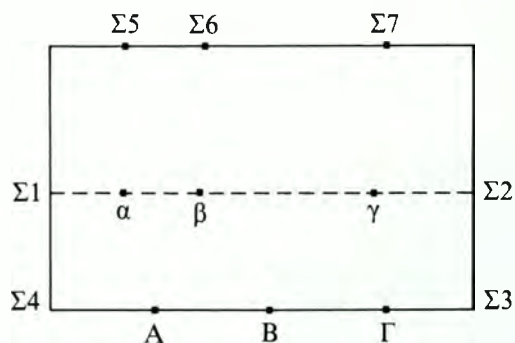
Ζωγραφική επιφάνεια

Έχει γίνει με την τεχνική της τέμπερας (χρώμα-κόλλα). Στο διάκοσμο προηγήθηκε προσχέδιο με χάραγμα. Για τις ευθείες χρησιμοποιήθηκε η τεχνική του τεντωμένου σκοινιού, βουτηγμένου σε όμπρα ψημένη, και στη συνέχεια περάστηκε το τελικό χρώμα (που σκέπασε την όμπρα).

Τα σημεία που συγκρατείται η τοιχογραφία με μπρούντζινες βίδες και πλαστικά βύσματα, αναφέρονται παρακάτω για την περίπτωση αποσυναρμολόγησης του τάφου. Στα σημεία που αναφέρονται, αρκεί να αφαιρεθεί το κονίαμα και να βγουν οι βίδες για να ελευθερωθούν οι πλευρές. Όπου Α, Β, Γ, α, β, γ = βίδες μπρούντζινες και Σ1, Σ2, Σ3, Σ4, Σ5, Σ6, Σ7, Σ8 = σημεία.

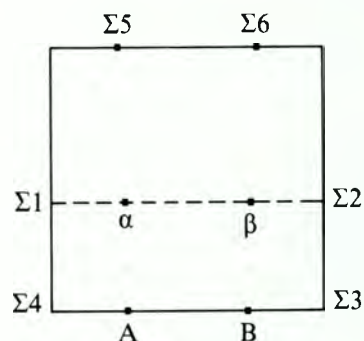
1) Ανατολική μεγάλη πλευρά (με περιστέρι κτλ.)

Βίδα α απέχει από Σ1, 8,5 εκ.
 Βίδα α απέχει από Σ5, 48 εκ.
 Βίδα β απέχει από Σ1, 60 εκ.
 Βίδα β απέχει από Σ6, 57 εκ.
 Βίδα γ απέχει από Σ2, 35 εκ.
 Βίδα γ απέχει από Σ7, 50 εκ.
 Βίδα Α απέχει από Σ4, 25 εκ.
 Βίδα Β απέχει από Σ4, 100 εκ.
 Βίδα Γ απέχει από Σ3, 25 εκ.

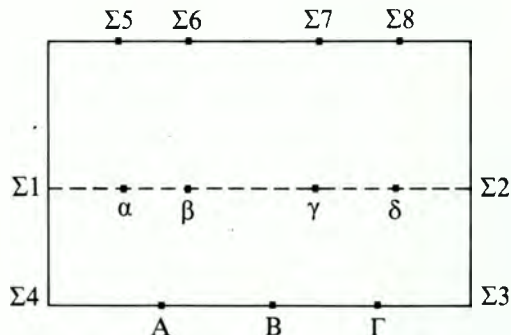
2) Βόρεια μικρή πλευρά (με αλάβαστρο και λάρνακα)

Βίδα α απέχει από Σ1, 14 εκ.
 Βίδα α απέχει από Σ5, 46,5 εκ.
 Βίδα β απέχει από Σ2, 23 εκ.
 Βίδα β απέχει από Σ6, 48 εκ.
 Βίδα Α απέχει από Σ4, 16 εκ.
 Βίδα Β απέχει από Σ3, 16 εκ.

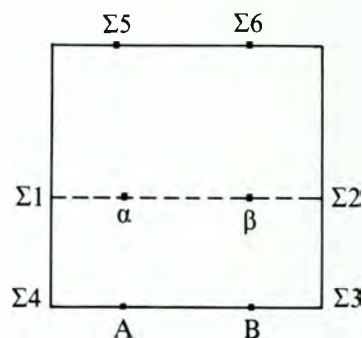
3) Δυτική μεγάλη πλευρά (με κιβώτιο, γυναικεία προτομή κτλ.)

Βίδα α απέχει από Σ1, 6 εκ.
 Βίδα α απέχει από Σ5, 50 εκ.
 Βίδα β απέχει από Σ1, 66,5 εκ.
 Βίδα β απέχει από Σ6, 50 εκ.
 Βίδα γ απέχει από Σ2, 77,5 εκ.
 Βίδα γ απέχει από Σ7, 50 εκ.
 Βίδα δ απέχει από Σ2, 5,5 εκ.
 Βίδα δ απέχει από Σ8, 50 εκ.
 Βίδα Α απέχει από Σ4, 25 εκ.
 Βίδα Β απέχει από Σ4, 100 εκ.
 Βίδα Γ απέχει από Σ3, 25 εκ.

4) Νότια μικρή πλευρά (με στεφάνι και κορδέλα)

Βίδα α απέχει από Σ1, 6 εκ.
 Βίδα α απέχει από Σ5, 49 εκ.
 Βίδα β απέχει από Σ2, 8,5 εκ.
 Βίδα β απέχει από Σ6, 49 εκ.
 Βίδα Α απέχει από Σ4, 16 εκ.
 Βίδα Β απέχει από Σ3, 16 εκ.

Δ. ΚΑΠΙΖΙΩΝΗΣ

SUMMARIES

THE BURIAL MOUNDS OF AENEA

Some two kilometers northwest of the commune of Nea Michaniona in the nomos of Thessaloniki, at a place known as "Toumbes", there were until recently three burial mounds: A and B, whose perimeters abutted, and 50 m to the west mound Γ. The construction of a communal water reservoir inside mound A was the reason for the rescue excavation of A and B in 1979, while mound Γ was excavated in 1982. Mound A was 32 m in diameter and about 6.50 m in height. Study of the stratigraphy revealed that it had been formed by the amalgamation of three different mounds. The earliest was the mound of tomb III on the north side. Partly overlying it was the fill of tomb II mound, which was clearly outlined, 11 m in diameter and 3.5 m high. The latest in date was tomb I. The fill of its mound covered the two earlier ones and united them into the single mound A. All three tombs were close together in date and can be placed in the third quarter of the 4th c. BC. A striking feature of the stratigraphy was the alternation of layers — often no more than a few centimeters thick — of heavy red-brown earth with layers of light white earth. This technique produced three results: the consolidation of the mound, its protection from damp and control in the construction of its conical shape.

The tombs in mound A were cist graves and small in size, because they held not corpses but vases or larnakes with cremated bones. Covered with transverse stone slabs, they differed in the construction of their side walls.

Tomb I was found robbed and destroyed. Its inside measurements were $1.52 \times 1.12 \times 1.04$ m and it was entirely built of limestone blocks. The side walls were faced with white plaster painted in a simple architectural style. On a thin burnt layer, 2-10 cm thick, resting on the covering slabs, small burnt objects were found and a 1/8 gold stater of Philip from the Pella mint, c. 340-328 BC. Thus tomb I, the last of the three, can be dated at the latest to the end of the third quarter of the 4th c. BC.

Tomb II was found 5 m from tomb I, unrobbed but considerably damaged by the excavating machine, which must have passed over it. Covered by five limestone slabs, it measured inside $2.02 \times 0.82 \times 1.02$ m. The lower parts of the walls were built of unbaked bricks, which supported the limestone slabs of the upper parts. Like the other cist or chamber tombs in Macedonia, tomb II had a wooden roof, which protected the tomb from damp, as it was sandwiched between the cover and side wall slabs. The remains of planks, reduced to dust, were found on the upper surfaces of the wall slabs, but a number of fragments that had fallen down inside the tomb were in good condition; their preserved width was generally 0.10-0.15 m and their length 0.40 m.

On a cube made of unbaked bricks and faced with white plaster, measuring 0.34 m on each side, a basket, probably of wood, with the cremated bones of the dead woman and a gilt bronze wreath, had been placed. Among the bones were pieces of burnt ivory reliefs, mainly with carvings, but a very few with human figures. They belonged to the wooden couch that must have been burnt with the corpse. Eight plain alabastra and three glass ones of Phoenician type were found around the cube, and another Phoenician and two gilt alabastra in the south half of the tomb, on the white plastered earth floor. A locally made amphoriskos of Cypriot type, a grave offering also known from Royal Tomb II at Vergina, had been deposited in the northwest corner.

The finest offering to the dead woman in tomb II, however, was the wall paintings with which her relatives had taken care to adorn the tomb. On a white plaster of exceptionally fine quality the interior of the gynaecium is depicted: the base of the walls is painted with a black band, the socle; next is a white zone with spaced out vertical lines, the orthostates; and then there is a zone of pink slabs bordered by two brown bands. Directly after comes the polychrome floral frieze, 0.12 m wide, bordered by a red and a brown band. In the middle of each of the sides of the tomb the frieze carries a female head, in profile on the short sides and full face on the long ones. At the back of each head two pairs of acanthus leaves sprout,

each with a shoot which, with a variety of convolutions and flowers, terminates in the corner with an acanthus leaf, facing a similar one in the corner of the adjacent side. Thus the head appears to grow out of a calyx of acanthus leaves, an old chthonian theme that had a strong revival in the 4th c. BC. At least six colours in very bright tones were employed: grey, green, russet, ochre, red and black. Such polychromy is a long way from the austere four-colour painting of the 5th c. BC, and recalls the “colores floridi” of Pliny, which were imported from the East. Chemical analysis of the pigments has shown that malachite was used for the green, cinnebar for the red and haematite for the yellow colour.

Next comes a narrow cymatium below a red band in imitation of a cornice; above this is painted a gold chest on the north wall and a dove on the east one. Finally, various objects are depicted hanging from painted nails, usually grave offerings: on the long east side, an embroidered shawl with palmettes, a bronze mirror and a bichrome band; on the south side, a wreath with bronze leaves and a brown band; on the west, a trichrome band, a circular object, possibly a ball, hanging together with a gold wreath, a clay female bust and another wooden chest. On the short north side, to the left of the gold chest hangs a marble alabastron. The shadows of all the objects are a perspective rendering of the third dimension.

In the wall paintings of tomb II and especially in the plant decoration a direct connection is observable both with the Macedonian mosaics and with the Apulian vase painters. The common elements are due to reciprocal influences, and our painter is quite at home in the artistic currents of the 4th c. BC.

Tomb III, excavated 5 m northeast of tomb II, was a rectangular pit, $3.44 \times 2.30 \times 1.40$ m, lined with unbaked bricks 3 cm long and 8 cm thick bonded with red mud. This formed a cist grave 2.09 m long, 1 m wide and 0.92 m deep. The floor and walls were faced with white plaster, which was painted in bright red, violet, green and yellow colours. After the bronze hydria for the ashes and the grave offerings were placed in the tomb, it was covered with limestone slabs. On top of these in the southern half of the tomb were spread the remains of the funeral pyre, which must have taken place outside the limits of mound A. Lastly, the tomb was sealed with unbaked, still soft mud bricks which were placed in the space between the covering slabs and side walls of the pit, flattening the edge of the pyre in some places. The bricks of the tomb gave way under the weight of the excavating machine, and broken cover stones were found together with remains of the pyre on the floor, while the wall paintings were smashed to pieces and cannot be restored. It was, however, easy to distinguish between the burnt objects from the pyre and the other grave offerings. Among the former were two clay female heads and fragments of a gilt bronze wreath, burnt alabastra, glass and ivory decorations from the funerary couch, gilt terracotta figures of Muses and young cupids that adorned the funerary wreath, and gilt clay buttons with the relief head of Athena Parthenos and bronze loops for sewing onto garments.

In the interior of the tomb a part of the grave offerings had been placed on the floor, while others, which were found 12 cm above it, appear to have hung on the walls from iron nails, either separately or on wooden shelves. Most of them were concentrated in the north half of the tomb around the funerary urn. In the south half were found gilt bronze wreaths and a considerable number of alabastra. Altogether 26 alabastra were deposited in the tomb (18 plain, 5 gilt, 2 of glass and one of grey faience) and five wreaths, one of which encircled the cremated neck of the funerary kalpis. This contained the washed bones of the dead woman wrapped in linen cloth, three gold bow fibulae terminating in the forepart of Pegasus and a relief lion head, and a gold ring with a seal stone depicting two geese pulling a chariot with a female figure in it. Two more gold fibulae were found passed through the horizontal handles of the vase. The kalpis itself is a rare type of bronze hydria, which from its shape and the relief on the vertical handle must have been made in the decade 430-420 BC. It most probably came from the same workshop as the hydria in the Metropolitan Museum of New York no. 37.11.6, which depicts on the lower handle attachment Nike catching a stag. Both hydriai represent a transition stage in the development of the lower handle attachment prior to 400 BC. Because of the similarity of the group on the New York hydria to the figures depicted on the reliefs of Athena-Nike temple on the Acropolis of Athens, Richter has attributed it to an Attic workshop. The Nike on the Michaniona hydria points in the same direction, based on Attic vase painting of the Rich style.

A bronze mirror probably hung from the iron nail found beside it. On the cover is soldered a cut out relief of Eros shooting his bow. At his foot is one of his attributes, a cock. His sideways stance with the emphatic stride and powerful axes, but also the profuse curving folds of his himation, display a close similarity with the figures on the frieze of the Mausoleum of Halicarnassus (360-340 BC). In addition, the technical details of this type of mirror place it in the second quarter of the 4th c.; consequently a date around 350 BC is the most likely. Among the remaining grave offerings were a glass calyx-skyphos, a gilt clay kotyle, eight Attic and two locally made vases — a beaked jug and a patera — coated with yellow paint in imitation of the bronze and gold vessels in the tombs of the wealthy.

Small portions of the wall paintings in tomb III were restored, depicting objects hanging up: ribbons, diadems, chests, a bronze vessel.

A general estimate of the date of the grave offerings puts tomb III at the beginning of the third quarter of the 4th c. The stratigraphy shows that this was the oldest of the tombs in mound A. Tomb II with the wall paintings, having tomb I as a *terminus ante quem* and tomb III as a *terminus post quem*, is dated to the same third quarter of the 4th c. BC.

Mound B, 24 m in diameter and 4 m high, covered a single tomb and the adjacent funeral pyre of a person who was related to those buried in mound A. It had been built abutting on the eastern side of A. Possibly there had been an intention to unite the two mounds into a single one, since the stratigraphy revealed a neck joining them, but the idea was never realized because of the huge expense such a work would have entailed.

Tomb IV in mound B was cist-shaped and built of unbaked clay bricks faced with red plaster. Covered by three limestone slabs, it was found completely robbed through an underground tunnel. The most important find in mound B was the huge funerary pyre, 3 m distant from tomb IV. The burnt wood and ashes formed a rectangle 4.80 × 3.70 m, which were the dimensions of the funerary bier, to which the iron nails around the outlines of the rectangle would have belonged. Before the pyre was built the surface of the ground had been levelled, leaving a ridge along the east side. The earth must have then been wetted so that it had the appearance of a beaten clay floor. On the site of the pyre were found the carbonised trunks of trees, from which it would appear that the fire had been quenched with water so that the bones could be collected before they became ashes. Burnt small objects were found in the pyre, including over 100 gilt terracotta buttons bearing the head of Athena, a black glazed one-handled kyathos of the mid-4th c., and again a 1/8 stater of Philip II from the Pella mint dated 340-328 BC. Glass and ivory ornaments from a wooden couch were also found. The corpse in tomb IV; then, was cremated on his funerary couch dressed in his ornamental clothes and with various personal possessions, all placed together on a rectangular bier. The burial must have been contemporary with tomb I, the latest in mound A.

Tomb Γ, 18 m in diameter, 3.27 m high and 50 m west of A, had received the repeated attention of tomb robbers. In spite of its size it covered simple and by no means rich pit graves of the beginning of the last quarter of the 4th c. It was formed from the amalgamation of three smaller mounds; there was only a burial, however, in the southernmost, a simple pit containing seven late red-figure and black-glazed vases and a female bust. A robbed child's stone sarcophagus, a brick-covered grave without offerings, and two sacrificial pyres were the scant remaining finds in mound Γ.

The burial mounds of Michaniona form part of a well-known Late Archaic and Classical cemetery. Beneath and north of mound B six tombs of the first quarter of the 5th c. BC were excavated, containing Attic and Corinthian clay vases together with bronze Macedonian amulets. The city to which the cemetery belonged extended to the nearby mound of Tampia. Literary sources leave no doubt that it was Aenea. In the 5th c. it was a member of the Athenian League and paid a heavy tribute, a fact that testifies to its economic prosperity. In the 4th c. it was a member of the Chalcidian League and in 349/8 BC came under the Macedonians. Since the usual method of burial in the Aenea cemetery was either in simple pits or in cist graves, it would be reasonable to suppose that at least the two family mounds A and B belonged to Macedonians who governed the city. The similarity in the construction of the mounds, in the burial customs and the grave offerings with the tombs of central and western Macedonia is plainly apparent, as is the undisguised imitation of the precious grave offerings in the royal tombs.

Translation: W.W. Phelps

APPENDIX A

(P 1. 69)

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΑΦΟΥ II

Πρόκειται για μία μεγάλη καύση, όπου αντιπροσωπεύονται όλα τα μέρη του σκελετού μιας νεαρής γυναίκας 25-30 ετών και του πιθανότατα τελειώμνου εμβρύου της (έμβρυο εννέα μηνών). Τόσο η ποσότητα όσο και η διατήρηση των οστών δείχνουν ότι επακολούθησε πολύ προσεκτική συλλογή των υπόλοιπων της καύσης.

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΤΑΦΟΥ III

Από τη μελέτη αυτή προκύπτει σχεδόν ανεπιφύλακτα ότι πρόκειται για νεαρή ενήλικη γυναίκα. Το σώμα της έχει καεί σε αξιοσημείωτα υψηλή θερμοκρασία και τα περισσότερα από τα οστά είναι ανοικτόχρωμα, δηλαδή έχουν καεί πολύ καλά. Απ' αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η θερμοκρασία στο κέντρο της πυράς έφθασε τους 900° C περίπου, ενώ προφανώς στα άκρα ήταν πολύ χαμηλότερη. Ο δεξιός αγκώνας ήταν μαύρος, πιθανώς επειδή βρέθηκε εκτός φωτιάς για ένα χρονικό διάστημα. Ανάμεσα στα ανθρώπινα δε βρέθηκαν κόκαλα ζώων, ίσως διότι δε θεωρήθηκε πρέπον να πετάξουν στην πυρά ζώα για θυσία ή να συμπεριλάβουν στην τεφροδόχο τα υπολείμματα ενός επικήδειου γεύματος. Τόσο το συνολικό βάρος των οστών, που είναι εντυπωσιακά υψηλό (1390 γρ.), όσο και το γεγονός ότι αντιπροσωπεύονται τα περισσότερα τμήματα του σκελετού, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι δόθηκε μεγάλη προσοχή στη συλλογή των υπόλοιπων της καύσης. Επιπλέον, όπως φαίνεται και από τις διαστάσεις ορισμένων οστών, δεν έγινε καμιά προσπάθεια να ελαττωθεί το μέγεθός τους.

APPENDIX B

SAMPLES OF MATERIALS FROM THE MICHANIONA TOMBS

Samples of materials from the Michaniona tombs were studied by stereoscopic examination, chemical analysis and X-ray diffraction.

The results showed that the pigments used in tomb II were natural. Calcium carbonate was used for the white, malachite for the green, a mixture of haematite and goethite for the yellow, cinnebar for the red and a mixture of calcium carbonate and carbon for the black. In the mauve pigment it was only possible to identify a small quantity of cinnebar.

The alabaster consisted of gypsum and anhydrite, and one sample examined was pure kaolin.

The structure of the wood samples was extremely deteriorated.

APPENDIX I

(F i g s 1-2· P l s 70-76)

CONSERVATION AND RESTORATION WORK ON THE TOMB II OF MICHANIONA

The wall paintings from halfway down and below were broken in pieces. These, 1-4.5 cm thick, were scraped down to the underlayer until they had a thickness of 4 mm. The joins that could be found were mended and then the underlayer was given the following preliminary treatment in preparation for the edges to be set in aluminium frames: consolidation of the underlayer with primal. Two layers of muslin were glued to the short sides and three to the long ones with casein. When the casein was dry, sheets of frigolit were glued on with PVA emulsion. The surfaces were subsequently given two coats of dilute white shellac and then a thicker one until the pores of the fabric were filled.

After that the aluminium frames were put in place and then a layer of glass wool and epoxy. The frames were reinforced with epoxy, and straps of sacking were inserted into the frames. When the four sides were ready they were set in place in the tomb and fixed to the other sections by plastic plugs and bronze bolts.

Π Ι Ν Α Κ Ε Σ

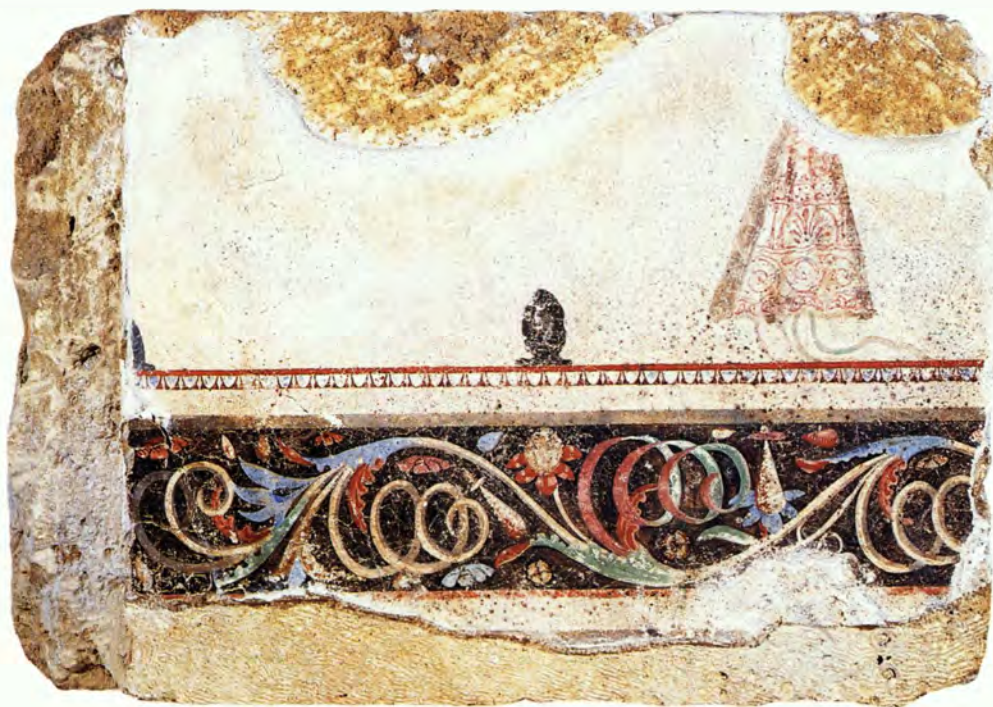
α-β) Τύμβος Α, τάφος ΙΙ, τοιχογραφίες. Η βόρεια και η νότια πλευρά.

Τύμβος Α, τάφος ΙΙ, τοιχογραφίες. Τμήμα της ανατολικής πλευράς.

Τύμβος Α, τάφος ΙΙ, τοιχογραφίες. Τμήμα της δυτικής πλευράς.

α-β) Τύμβος Α, τάφος ΙΙ, τοιχογραφίες. Τμήματα της ανατολικής και της δυτικής πλευράς.

Τύμβος Α, τάφος ΙΙ, τοιχογραφίες ανατολικής πλευράς (λεπτομέρεια).

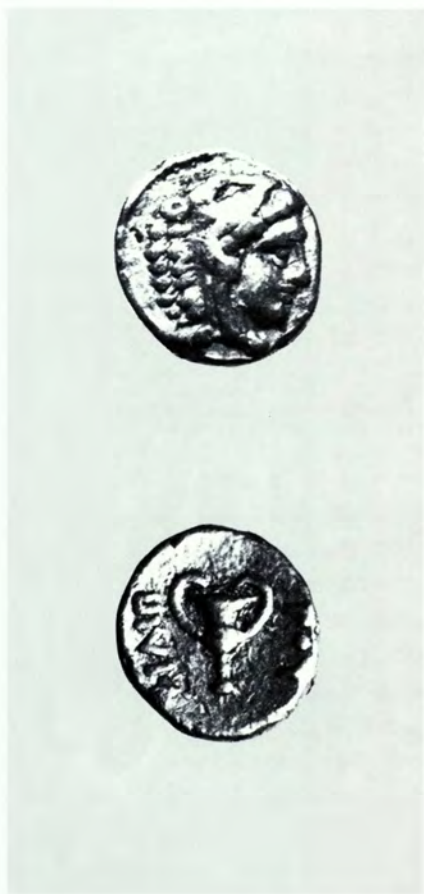
Τύμβος Α, τάφος ΙΙ, τοιχογραφίες δυτικής πλευράς (λεπτομέρεια).

Τύμβος Α: α) Άποψη του εσωτερικού πριν την έναρξη της ανασκαφής. Αριστερά ο τάφος Ι, β) Ο τάφος Ι.

Τύμβος Α, τάφος Ι: α) Στρωματογραφία και σήραγγα αρχαιοκάπηλων πάνω από τον τάφο, β) Σήραγγα αρχαιοκάπηλων με στρώμα πυράς, γ) Τοιχογραφημένη πλευρική πλίνθος.

Τύμβος Α, τάφος Ι: α) Σπαράγματα ελεφαντοστέινης διακόσμησης της κλίνης, β) Υποδιαίρεση χρυσού στατήρα Φιλίππου Β', 7585, γ) Γυάλινα πλακίδια 7603, δ) Τμήμα γυάλινου οφθαλμού και γυάλινο φύλλο ανθεμίου.

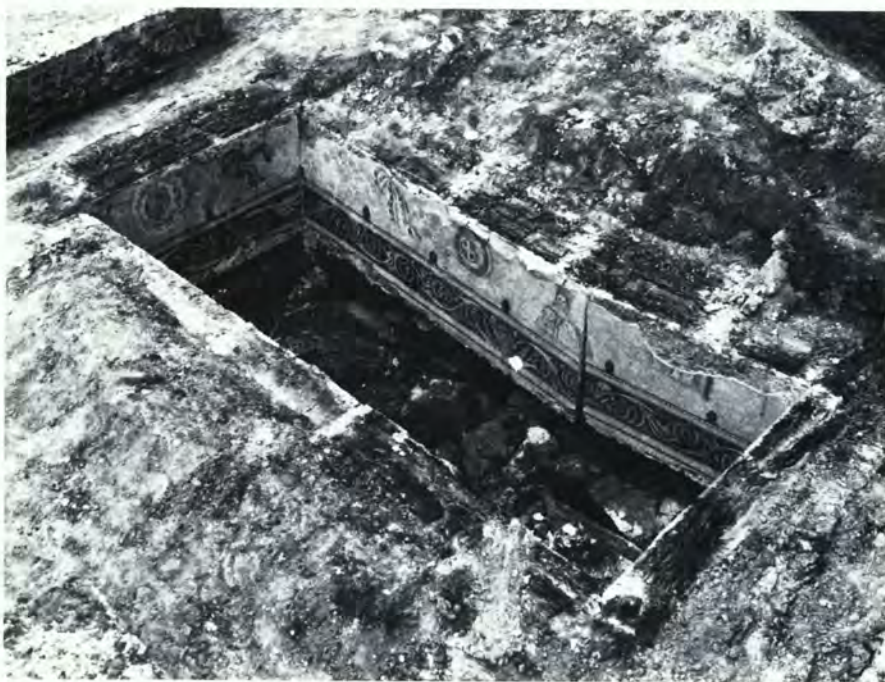
Τύμβος Α, τάφος Ι: α) Διακοσμητικά στοιχεία από κόνιαμα, β) Χάλκινα μικρά καρφιά, γ) Πήλινες επίχρυσες χάνδρες 7604.

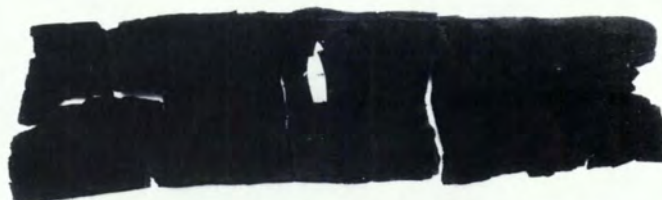
Τύμβος Α, τάφος Ι: α) Τμήματα ασημένιων αγγείων 7600α-γ και 7601, β-γ) Σιδερένια καρφιά.

Τύμβος Α, τάφος ΙΙ: α) Πανοραμική άποψη του εσωτερικού, μετά τον εντοπισμό του τάφου, β) Καλυπτήριες πλάκες και τύμβος.

α-γ) Τύμβος Α, τάφος ΙΙ. Άποψη του εσωτερικού, μετά την αφαίρεση των καλυπτήριων πλακών.

α-ζ) Τύμβος Α, τάφος ΙΙ. Τεμάχια σανίδων από το εσωτερικό του τάφου.

α-γ) Τύμβος Α, τάφος ΙΙ. Το εσωτερικό του τάφου με τα κτερίσματα.

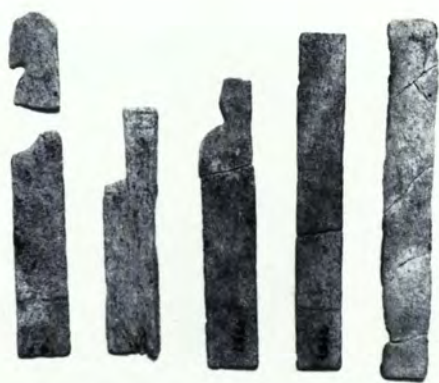
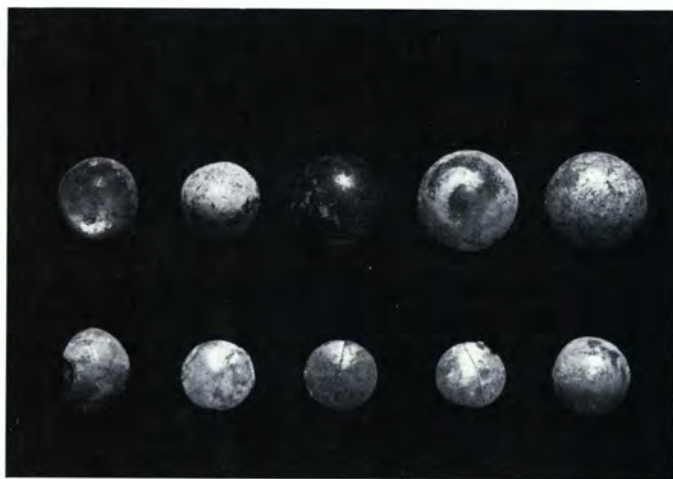
Τύμβος Α, τάφος ΙΙ: α) «Κυπριακός» αμφορίσκος 7567, β) Γυάλινα αλάβαστρα 7557, 7556, 7554 και 7555, γ) Γυάλινα αλάβαστρα 7558, 7563, 7561 και 7575, δ) Γυάλινα αλάβαστρα 7562, 7560, 7559 και 7564.

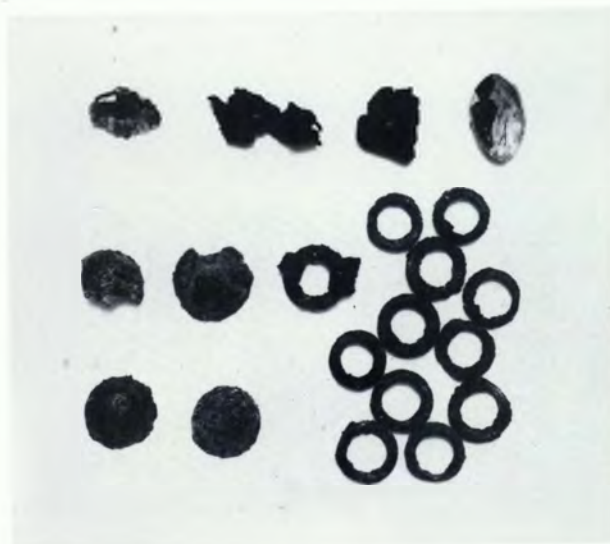
Τύμβος Α, τάφος ΙΙ: α) Επίχρυσα αλάβαστρα 7565 και 7566, β) Χάλκινες επίχρυσες εφηλίδες 7590, γ) Χάλκινο επίχρυσο στεφάνι 7591, δ) Συσσωματωμένη μάζα λιωμένου γυαλιού και ελεφαντοστών.

α-δ) Τύμβος Α, τάφος ΙΙ. Σπαράγματα ελεφαντοστέινης διακόσμησης της κλίνης.

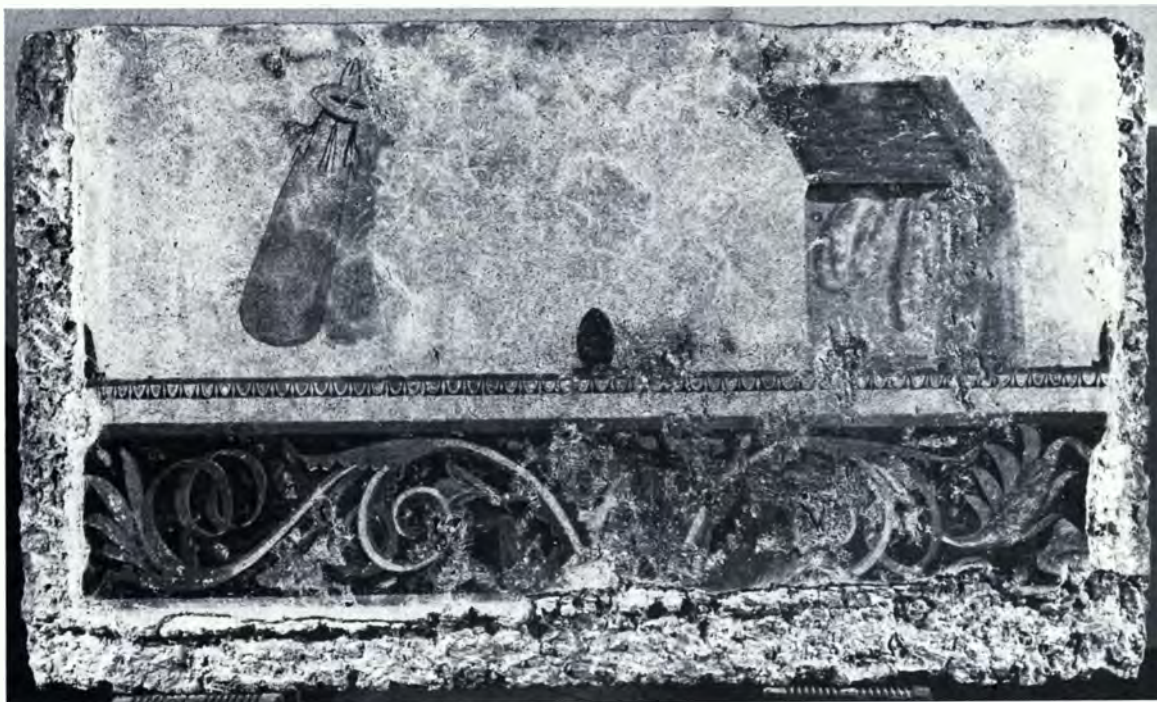
Τύμβος Α, τάφος ΙΙ: α) Γυάλινοι οφθαλμοί 7589, β, δ) Ελεφαντοστέινες ταινίες από χτένια, γ, ε) Σπαράγματα ελεφαντοστέινης διακόσμησης της κλίνης.

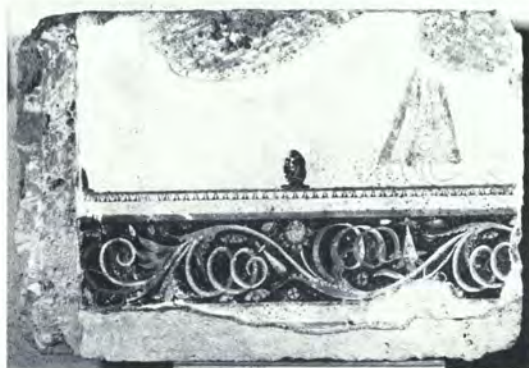
Τύμβος Α, τάφος II: α) Ελεφαντοστέινα πελεκόσχημα στελέχη 7588, β-γ) Σιδερένια καρφιά, δ) Χάλκινες εφηλίδες και κρίκοι.

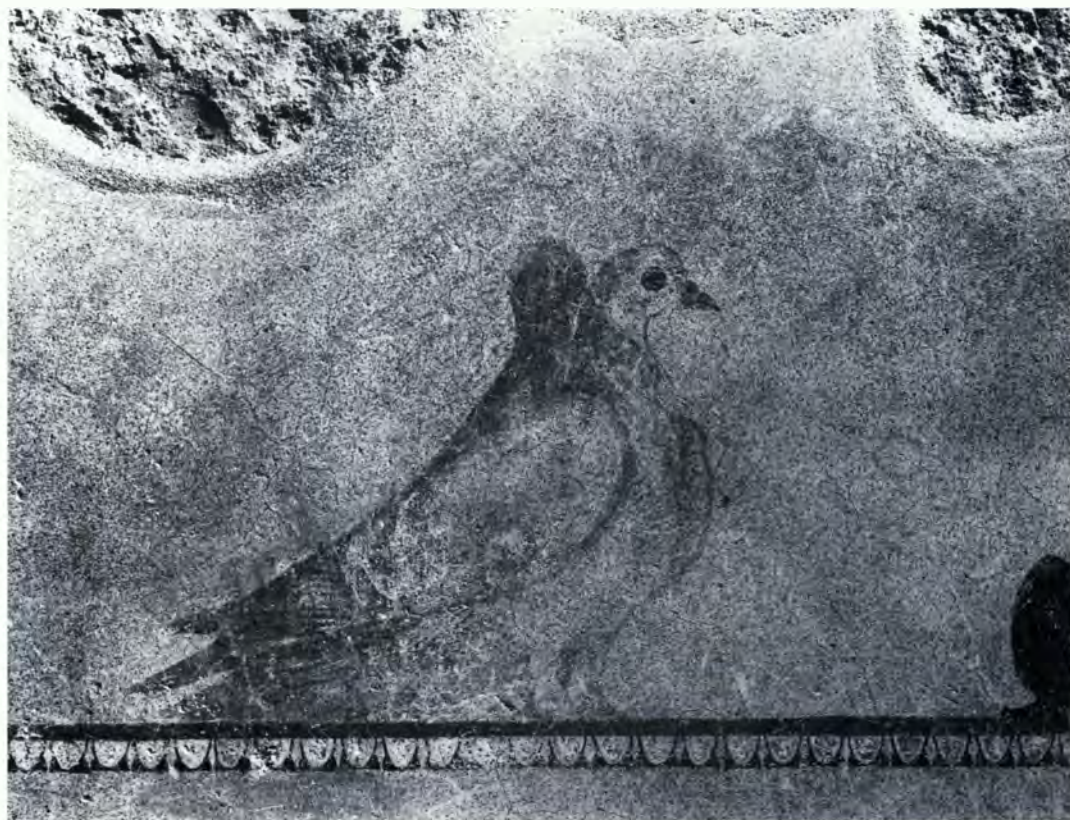
α-β) Τύμβος Α, τάφος ΙΙ. Οι τοιχογραφίες μετά την αποκατάστασή τους.

α-β) Τύμβος Α, τάφος ΙΙ, τοιχογραφίες. Η βόρεια και η νότια πλευρά.

Τύμβος Α, τάφος ΙΙ, τοιχογραφίες: α-β) Η ανατολική πλευρά, γ-δ) Η δυτική πλευρά.

α-β) Τύμβος Α, τάφος ΙΙ, τοιχογραφίες ανατολικής και δυτικής πλευράς (λεπτομέρειες).

α-β) Τύμβος Α, τάφος ΙΙ, τοιχογραφίες δυτικής πλευράς (λεπτομέρειες).

α-β) Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ. Διαδοχικές φάσεις της ανασκαφής.

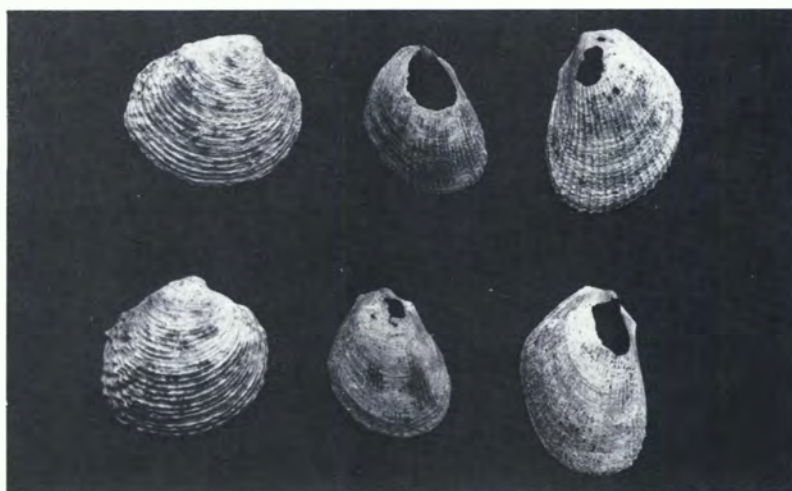
α-β) Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ. Διαδοχικές φάσεις της ανασκαφής.

α-β) Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ. Διαδοχικές φάσεις της ανασκαφής.

α-β) Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ. Διαδοχικές φάσεις της ανασκαφής.

Τάφος III. α-β) Φάσεις της ανασκαφής, γ) Θαλασσινά όστρεα από το εσωτερικό του τάφου.

α-β) Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ. Η χάλκινη υδρία-κάλπις 7552.

Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ: α-β) Το χάλκινο κάτοπτρο 7553, γ) Πίσω όψη της ανάγλυφης διακόσμησης του κατόπτρου.

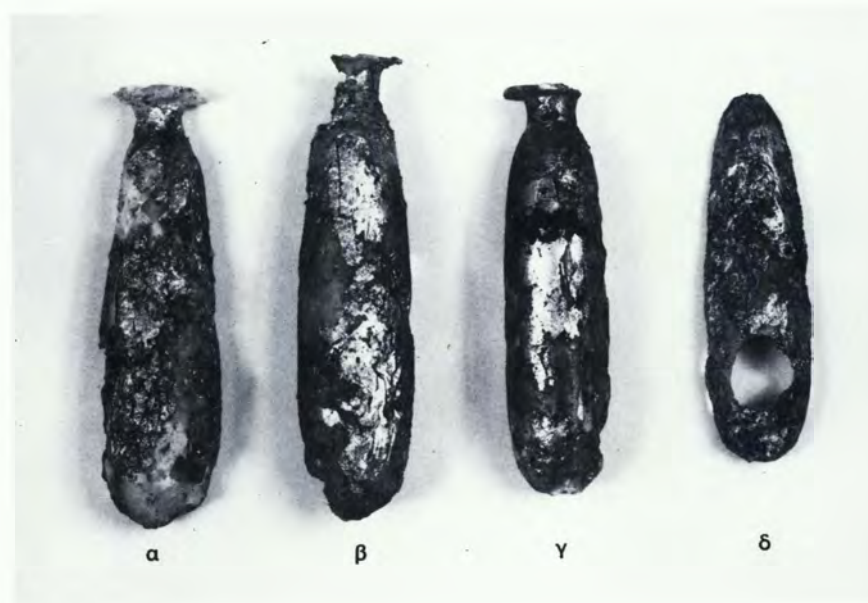
Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ: α) Επίχρυση κοτύλη 7550, β-γ) Μελαμβαφή φιαλίδια 7539 και 7544, δ-ζ) Μελαμβαφή φιαλίδια 7540 και 7543.

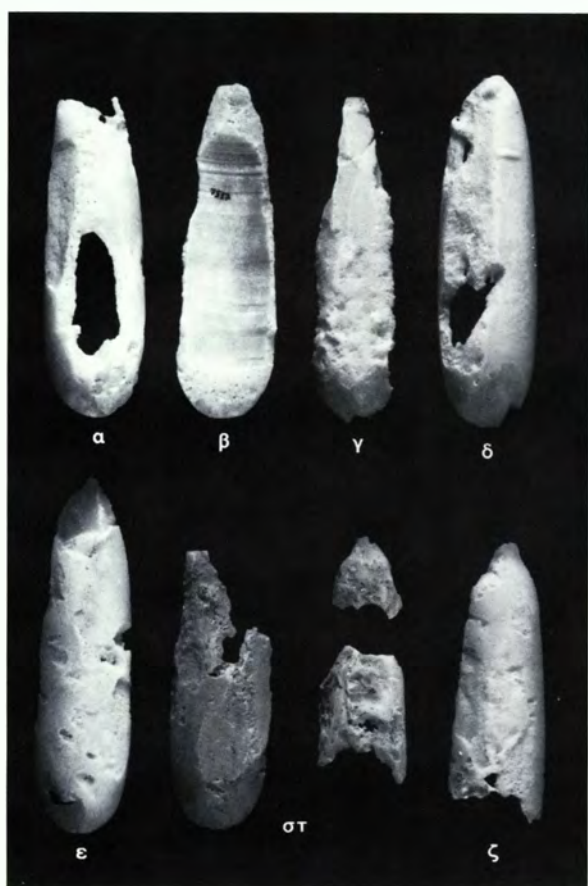
Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ: α-γ) Μελαμβαφή πινάκια 7541, 7542 και 7545, δ) Μελαμβαφής ασκός 7546, ε-στ) Τηγανόσχημη φιάλη 7547, ζ) Ραμφόστομη πρόχους 7548.

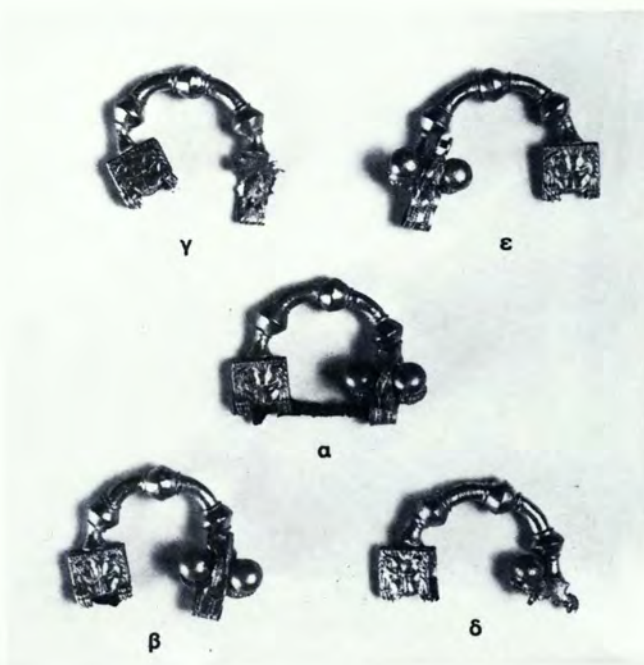
Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ: α) Καδίσκος 7549, β) Γυάλινος κάλυξ 7551, γ) Αλάβαστρο από φαγεντιανή 7535, δ-ε) Γυάλινα αλάβαστρα 7522 και 7523.

Τύμος Α, τάφος ΙΙΙ: α) Λίθινα αλάβαστρα 7519, 7515, 7520, 7513 και 7514, β) Λίθινα αλάβαστρα 7532, 7531, 7530, 7529 και 7528, γ) Επιχρυσωμένα αλάβαστρα 7524, 7526, 7525 και 7537.

Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ: α) Λίθινα αλάβαστρα 7516, 7517, 7538, 7518, 7533, 7536 και 7534, β) Λίθινα αλάβαστρα 7521 και 7527.

Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ: α-β) Χρυσό δακτυλίδι 7579, γ) Χρυσός κρίκος 7578, δ) Χρυσές πόρπες 7580-7584, ε-ζ) Λεπτομέρειες των πορπών.

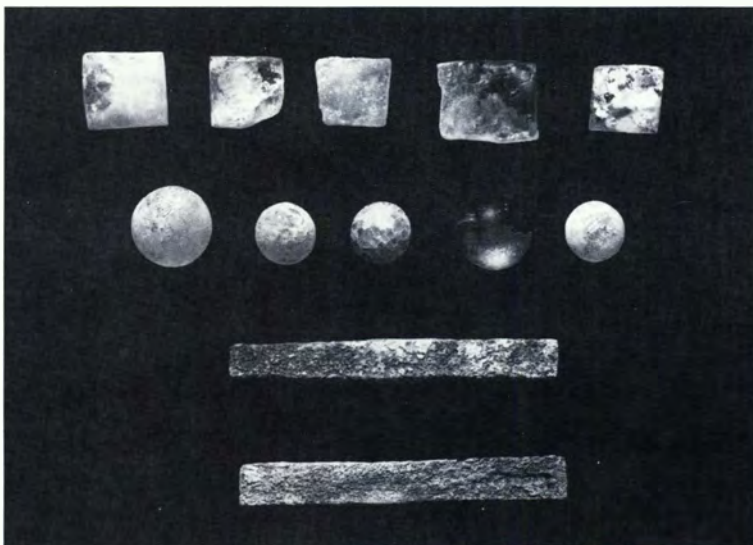
Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ. Χάλκινα επίχρυσα στεφάνια: α) 7570, β) 7574, γ) 7571, δ) 7573, ε) 7572.

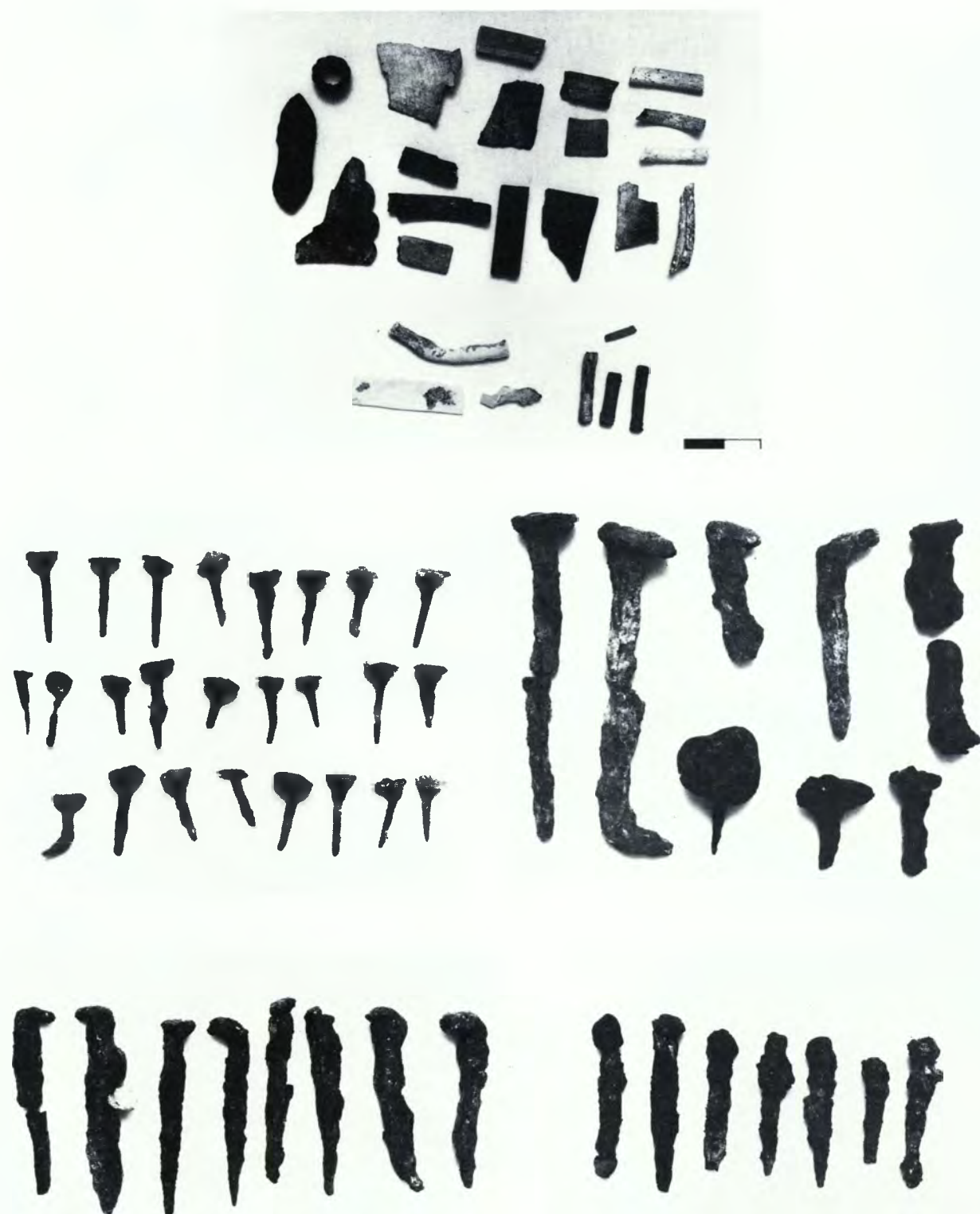
Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ: α) Χάλκινοι κρίκοι, β, δ) Μολύβδινο αντικείμενο 7592, γ) Πυξίδα 7702, ε) Τμήμα λύχνου από την πυρά.

Τύμος Α, τάφος ΙΙΙ: α-β) Πήλινες προτομές 7568 και 7569, γ) Όστρακα από «κυπριακό» αμφορίσκο, δ) Πήλινα επίχρυσα κομβία 7596.

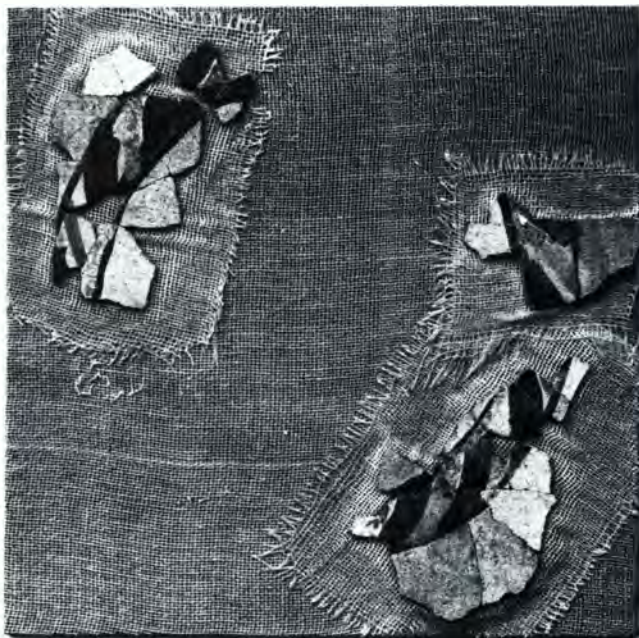
Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ: α) Πήλινοι επίχρυσοι ρόδακες (7595), μούσες (7593) και ερωτιδεείς (7594). Κάτω, πήλινα επίχρυσια κομβία 7596 (βλ. και Π ί ν. 41δ), β) Γυάλινα πλακίδια 7597, γυάλινοι οφθαλμοί 7598 και οστέινες ταινίες 7599, γ) Σιδερένιο εργαλείο από την πυρά του τάφου.

Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ: α) Επάνω, σπαράγματα από την ελεφαντοστέινη διακόσμηση της κλίνης και ψήφος περιδεραίου. Κάτω, γυάλινα διακοσμητικά στοιχεία (αριστερά) και οστέيني κυλινδρίσκοι (δεξιά), β) Χάλκινα μικρά καρφιά από την πυρά, γ-δ) Σιδερένια καρφιά, ε) Σιδερένια καρφιά από την πυρά, για την ανάρτηση αντικειμένων στο εσωτερικό του τάφου.

Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ: α) Ύφασμα από το εσωτερικό της υδρίας, β-δ) Τοιχογραφίες: Κυκλικό διάδημα ή στεφάνι, ταινία και χάλκινο σκεύος.

Τύμβος Α, τάφος ΙΙΙ, τοιχογραφίες: α) Κυκλικό διάδημα ή στεφάνι, β) Κιβωτίδιο δ, γ) Κιβωτίδιο ε.

Τύμβος Β, τάφος IV: α) Ο τάφος και η ταφική πυρά, β) Ο τύμβος πάνω από τον τάφο, γ) Το εσωτερικό του τάφου.

Τύμβος Β: α) Ο τάφος IV και η ταφική πυρά, β) Η πυρά από Ν., γ) Τα ίχνη των τροχών της άμαξας.

Τύμβος Β: α) Η ταφική πυρά μετά την αφαίρεση της στάχτης και των ευρημάτων, β) Καμένοι κορμοί δένδρων από την ταφική πυρά, γ) Η δυτική πλευρά της ταφικής πυράς και τμήμα από το πηλόχωμα που τη σφράγιζε. Διακρίνονται διάσπαρτα σιδερένια καρφιά από το φορείο.

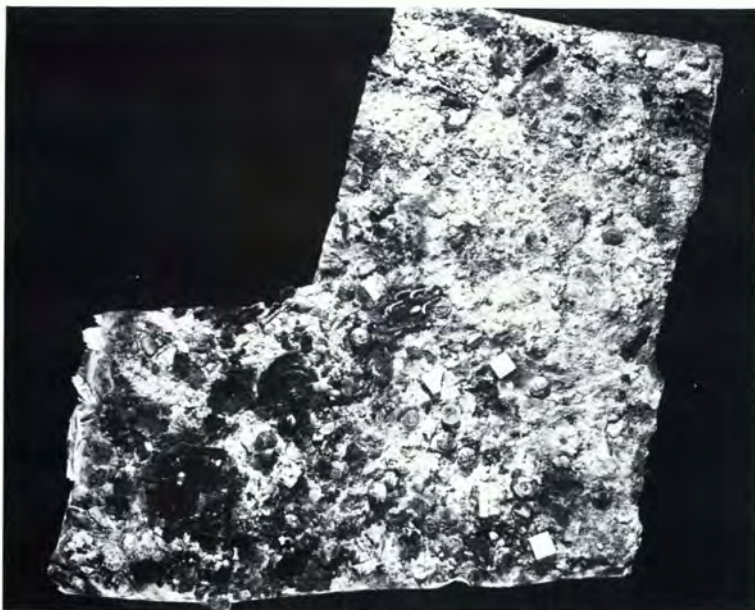
Τύμβος Β, πυρά: α-β) Μελαμβαφές κνάθιο 7701, γ) Σιδερένια λεπίδα 7712, δ) Σιδερένια στλεγγίδα 7711, ε) Κομμάτια από ασημένιο αγγείο 7634.

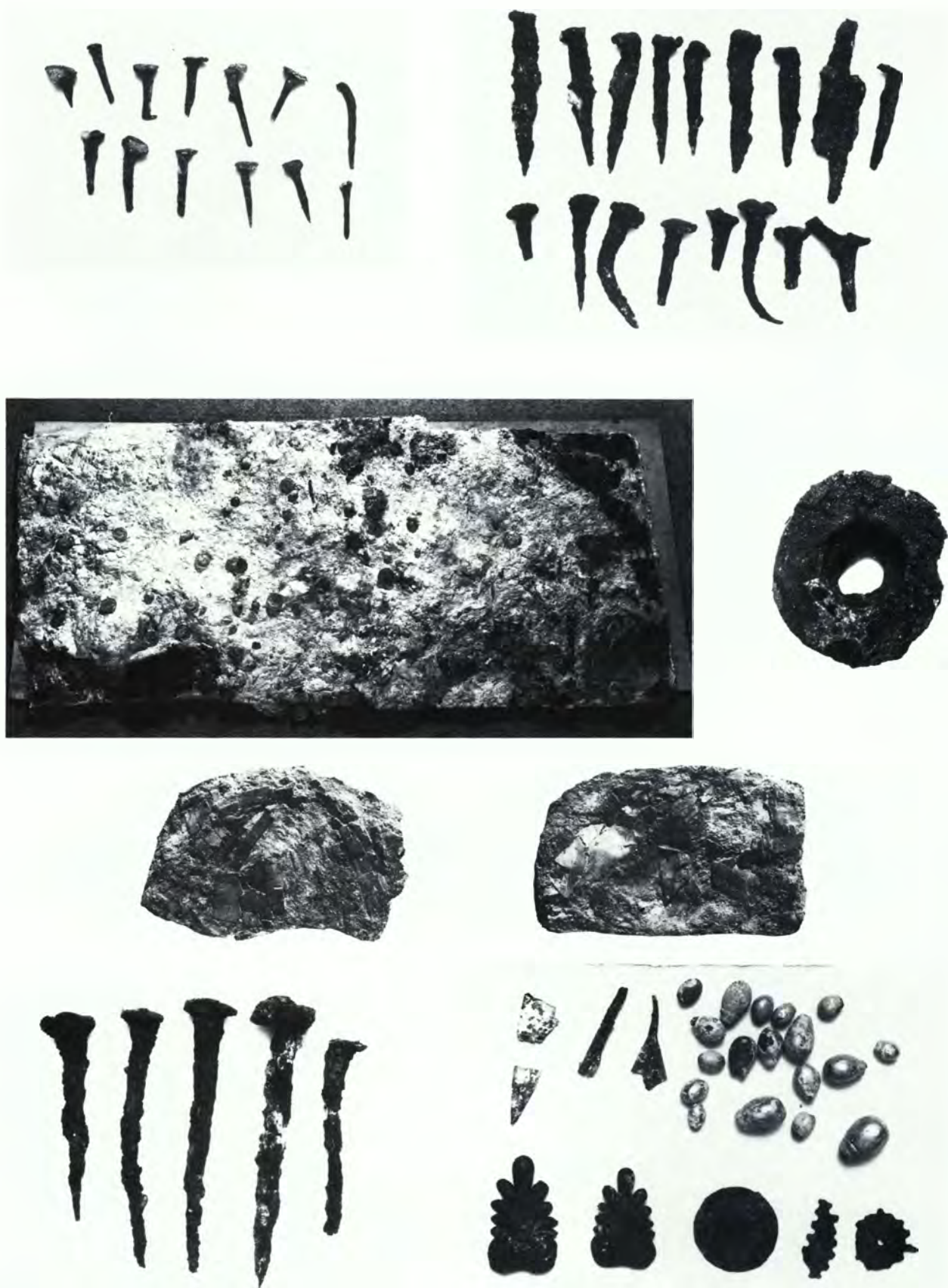
Τύμβος Β, πυρά: α-β) Πήλινες επίχρυσες βαλανιδόσχημες χάνδρες 7708, γ) Πήλινα επίχρυστα δισκάρια-κομβία 7707.

Τύμβος Β, πυρά: α, γ, ε) Λείψανα από τα στεφάνια, β) Υποδιαίρεση χρυσού στατήρα Φιλίππου Β', 7586, δ) Γυάλινα φύλλα ανθεμίου, στ) Γυάλινα πλακίδια 7710 και γυάλινοι οφθαλμοί 7709.

Τύπος Β, πυρά: α) Τμήμα της πυράς με τα λείψανα του ποδιού Α της κλίνης. Διακρίνονται αριστερά οι δύο έλικες και στο κέντρο τα φύλλα του ανθεμίου και τα γυάλινα πλακίδια, β-στ) Σπαράγματα από την ελεφαντοστέινη διακόσμηση του ποδιού Α: Ταινίες (β), πλακίδιο με γλώσσες (γ), έλικες: η δεξιά όπως βρέθηκε με το γυάλινο οφθαλμό στη θέση του (δ), ιωνικό κυμάτιο (στ).

Τύμβος Β, πυρά: α) Χάλκινα μικρά καρφιά, β) Σιδερένια καρφιά, γ, ε-στ) Τμήμα της πυράς από την περιοχή του ποδιού Β της κλίνης και σπαράγματα από την οστέινη επένδυση του ποδιού Β, δ) Σιδερένιος κώνος, ζ) Καρφιά από το φορείο (πυρά), η) Τάφος IV. Διάφορα ευρήματα.

Τύμβος Γ: α) Άποψη της κατά μήκος τομής, β) Τάφος Ι. Γυναικεία προτομή 9216.

Τύμβος Γ, τάφος Ι: α-β) Ερυθρόμορφη πελίκη 9208, γ-δ) Ερυθρόμορφη κοτύλη 9207, ε-στ) Αρυβαλλοειδές ληκύθιο 9211.

α-δ) Τύμβος Γ, τάφος Ι. Μελαμβαφές πινάκιο 9205.

Τύμβος Γ, τάφος Ι: α) Χαλκιδικός κρατηρίσκος 9209, β-γ) Μελαμβαφής κύλιξ 9206, δ) Μελαμβαφές φιαλίδιο 9210.

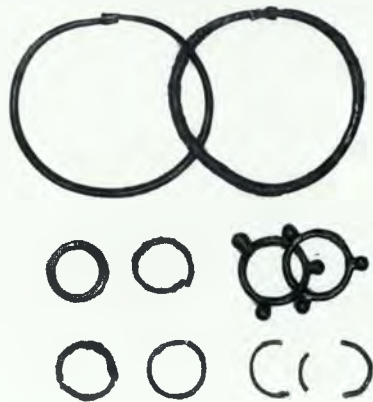
Τύπος Γ: α, γ-δ) Εναγική πυρά II. Μελαμβαφής τριφυλλόστομη οινόχνη 9213 και μελαμβαφής φιάλη 9215, β, ε) Εναγική πυρά I. Μελαμβαφής τριφυλλόστομη οινόχνη 9212 και μελαμβαφής κύλιξ 9214.

α-β) Ο τάφος V.

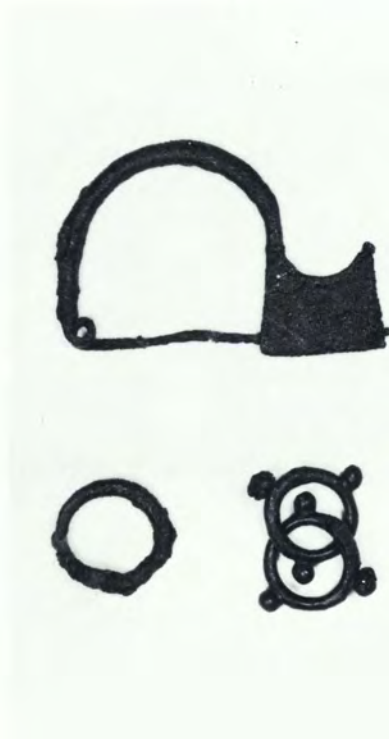
Τάφος V: α-β) Πινάκιο 7609, γ) Υδρίσκη 7608, δ) Εξάλειπτρο 7607.

Τάφος V: α) Μελανόμορφος σκύφος 7605, β) Μελανόμορφη οinoχόη 7606, γ-δ) Μακεδονικά χαλκά 7613-7616 και 7617-7625.

α-β) Ο τάφος VI.

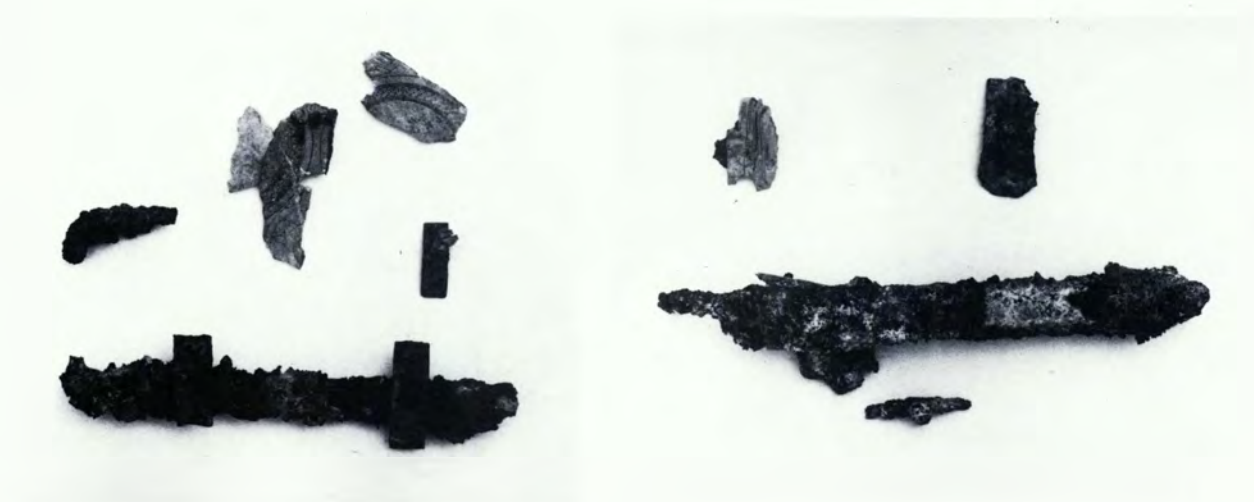
Τάφος VI: α) Μελανόμορφος σκύφος 7610, β) Μελανόμορφη οινοχόη 7611, γ) Κύαθος 7612, δ-ε) Μακεδονικά χαλκά.

α) Ο τάφος VII, β) Ο τάφος VIII, γ) Ο τάφος IX.

Τάφος ΙΧ: α-β) Μελανόμορφη κύλιξ 8109, γ) Μελανόμορφη οινόχρηστος 8107, δ) Μελανόμορφος σκύφος 8108, ε) Χάλκινες ψήφοι 8100 και περίσπυλοι 8096.

Τάφος ΙΧ: α) Χάλκινα περιάπτα 8098 (α-γ) και 8099 (β), β) Χάλκινοι κρίκοι 8101, γ) Ασημένια βραχιόλια 8102, δ) Ασημένια ενώτια 8103, ε-στ) Ελεφαντοστέινες πόρπες 8105 και 8106.

Τάφος X: α) Ο τάφος, β) Μελανόμορφο ληκύθιο 8110.

Αεροφωτογραφία της Νέας Μηχανιώνας. Εμπρός, η τούμπα της Αίνειας· μέσα σε κύκλο, η θέση των ταφικών τύμβων Α και Β (φωτ.: Γ. Κυριακίδης).

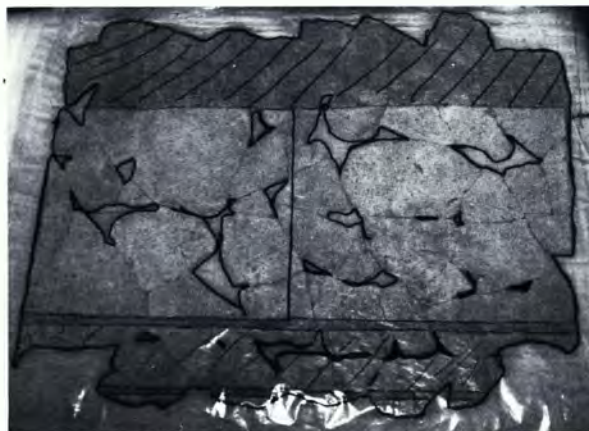
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

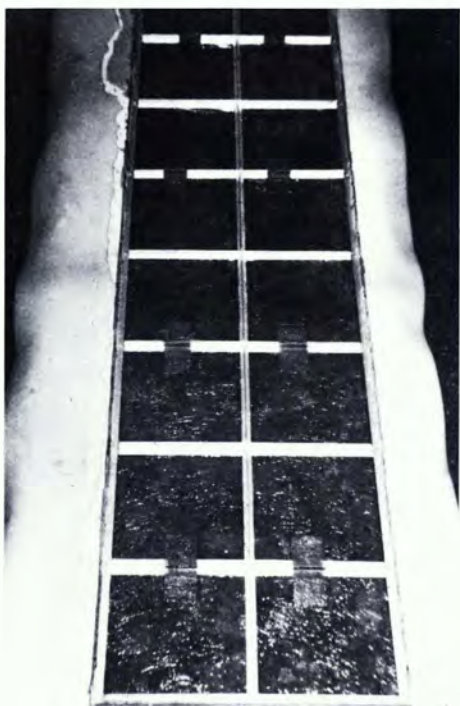
a) Tomb II. The cremated skeleton (incomplete) of the neonate, b-c) Tomb III. The cremated maxilla (incomplete) (left) and the cremated mandible of the adult female.

Τάφος II: α) Άποψη του τάφου, β) Πριν τη συντήρηση, γ) Πριν τη συγκόλληση των κομματιών, δ) Δύο δείγματα: Α. με εποξική κόλλα, Β. με πολυεστέρα, ε-στ) Το πάχος του υποστρώματος με διαστάσεις 4-5 χιλ.

Τάφος II: α) Αρχίζει η συγκόλληση με υπόστρωμα 4 χιλ., β) Αποτύπωση σε νάυλον συγκολλημένης πλευράς, γ) Πίσω όψη πλευράς μετά το ξύσιμο και τη συγκόλληση, δ) Ενισχυμένη πλευρά με τιράντες και τουλουπάνι, ε) Πρόχειρη ενίσχυση με τουλουπάνι, τιράντες και κόντρα πλακέ.

Τάφος II: α) Τοποθέτηση frigolit στο υπόστρωμα, β) Επιφάνεια περασμένη με γόμα-λάκα, γ) Ολοκληρωμένη επιφάνεια με το frigolit στο υπόστρωμα, δ) Στάδιο εργασιών, ε) Μία πλευρά στο στάδιο τοποθέτησης, στ) Θέση για στερέωση πλευράς.

Τάφος II: α) Στερέωση του τελάρου, β) Λεπτομέρεια στερέωσης του τελάρου, γ) Πριν βγει το τουλουπάνι, δ) Στερέωση του τελάρου.

Τάφος II: α) Αφαιρείται το τουλουπάνι, β) Μετά την αφαίρεση, γ) Στρώσιμο
κονιάματος πάνω από το μονωτικό.

Τάφος II: α) Τοποθέτηση μονωτικού στο δάπεδο,
β) Το δάπεδο ολοκληρωμένο.

α) Μία πλευρά ολοκληρωμένη, β) 'Αποψη του τάφου μετά την ολοκλήρωση των εργασιών συντήρησης.

Η ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΗΣ ΙΟΥΛΙΑΣ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΥ
«ΟΙ ΤΑΦΙΚΟΙ ΤΥΜΒΟΙ ΤΗΣ ΑΙΝΕΙΑΣ»
ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΤΑΜΕΙΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ
ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
— ΣΕΙΡΑ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΑΡ. 41 —
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ
ΣΕ 1.200 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΤΟΝ ΙΟΥΛΙΟ ΤΟΥ 1990
ΑΠΟ ΤΗ «ΒΙΒΛΙΟΣΥΝΕΡΓΑΤΙΚΗ» Συν. Π.Ε.

